

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
МИРЗО УЛУҒБЕК НОМИДАГИ
ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ**

Шавкат Раҳматуллаев

**Ўзбек тилининг ЭТИМОЛОГИК ЛУҒАТИ
III**

(Форсча, тожикча бирликлар ва улар билан ҳосилалар)

Тошкент
"Университет"
2009

Этимологик лугатнинг бу жилдида ҳозирги адабий ўзбек тили лугат бойлигидаги форс,тожик тилларига мансуб бирликлар ва улар билан ҳосилалар изоҳланди; талкилар оммабон йўсинда берилди. Лугат барча тил шинавандаларига, биринчи галда зиёлиларга, шу жумладан олий ўқув юртлари ва ўрта мактаб ўқитувчиларига, талабаларга мўлжалланган.

- Тарқизлар: 1) профессор Ризқибой Юнусов –
Тошкент Педагогика университети
Ўзбек тилшунослиги кафедраси;
2) филология фаилари номзоди, доцент Зиёдулла Ҳамидов –
ЎЗМУ ЎФФ умумий тилшунослик кафедраси.

ISBN-978-9943-305-13-7

1. Ўзбеклар билан ф орсларнинг кўп асрлик иктисодий, маданий алоқалари, форс тили Шарқ оламида бадий ижод тили мавқега эга бўлганлиги, ўзбек шоирлари она тилидан ташқари форс тилида ҳам ижод қилганлиги, ўзбеклар билан тожиклар бир маконда биргаликда ҳаёт кечирганлиги туфайли ўзбек тилининг лугат бойлигида эроний тилларга мансуб саймоқли қатлам шаклланган. Ўзбек тили этимологик лугатининг бу жилдида ана шу қатлам бирликлари изоҳланди.

2. “Ўзбек тилининг изоҳли лугати”га (1981) эроний бирликлар ф-т таъкиди билан киритилган. Бундай таъкидлар асосан тўғри қўйилган. Изоҳли лугатга киритилган бирликларни бошқа манбалар билан синчиклаб қиёслаш натижасида айрим бирликларнинг эроний эканлиги таъкидланмай қолгани, айрим эроний бирликларга хато равишда *арабий* таъкиди берилганлиги аниқланди; этимологик лугат тузишда бу нуксонларга эътибор берилди.

3. Эроний бирликлар “Ўзбек тилининг изоҳли лугати”да, “Тожикча-русча лугат”да, “Форсча-русча лугат”да асосан бир хил ҳарфий ифода билан акс эттирилган. Бундай бирликларга товуш таркиби жиҳатидан изоҳ берилмади. Ҳарфий ифода жиҳатидан фарқли бирликларнинг бу жиҳати таъкидланди; шундай фарқли ҳолатлар асосида айни тил бирлигининг ўзбек, форс, тожик тилларидаги ўзига хос ифодаси изоҳланди; шу асосда бундай тил бирлиги ўзбек тилига қайси тилдан олинганлиги белгиланди.

4. Тил бирликларига кузатилаётган ҳар уч лугатда лугавий маъно изоҳлари асосан бир хил берилган; фарқли изоҳлар ҳам анчагина. Лугавий маъно изоҳларидаги фарқлар асосида ҳам бундай бирлиكنинг ўзбек тилига форс ёки тожик тилидан олинганлиги аниқланди. Йўл-йўлакай лугатларда лугавий маънога берилган изоҳлардаги нуксонларга ҳам эътибор қаратилди.

5. Лугат мақолалари икки турли: а) изоҳ мақоласи, б) ҳавола мақоласи. Ҳар икки тур мақоланинг бошланишидаги қисм (вокабула) катъий алифбо тартибида жойланиб, бош ҳарфлар билан терилди.

Ҳавола мақоласида асосан тил бирлигининг товуш жиҳатидан фарқли кўринишлари (вариантлар) акс эттирилиб, асосий кўринишга ҳавола берилди; *қаранг* таъкиди қ қисқармаси билан ёзилди. Бундай кўринишлар форс ва тожик тилларининг ўзи орасида, булар билан ўзбек тили орасида юзага келган бўлиб, булар ҳам изоҳланди.

6. Изоҳ мақоласи вокабуласи ўзбек тилининг изоҳли лугатига биноан қуйидаги ўзгаришлар билан ёзилди:

1) Изоҳланаётган ўзбекча, тожикча лугавий бирликлар таркибида икки ёнма-ён товушни биргаликда ифодалайдиган я ҳарфи ўрнига йа

харфлари, ю харфи ўрнига йу харфлари, ё харфи ўрнига йо харфлари, е харфи ўрнига йе харфлари ёзилди.

2) Ўзбек тили бирлиги таркибида кирилл алифбосидаги ж харфи асосан портловчи-сирғалувчи (қоришиқ) товушни ёзишда ишлатилди; сирғалувчи товуш қатнашадиган *аждар* каби санокли сўзда ҳам шу харфдан фойдаланиб, сирғалувчи товушни ифодалаши таъкидланди.

3) Тожик тили луғатидан олинган бирлик таркибида ч харфи билан ёзилган портловчи-сирғалувчи (қоришиқ) товуш, чўзик ў товуши этимологик луғатда ўз харфи билан ёзилди.

4) Форсча луғавий бирлигининг товуш таркиби акс эттирилган кирилча транскрипцияда портловчи-сирғалувчи ж товуши дж лигатураси билан, г товуши г харфи билан ёзилгани ўзича сақланди.

5) Ушбу транскрипциядаги а харфи тожикча о харфи ифодалайдиган товушга, я харфи тожикча я харфи ифодалайдиган товушга, и харфи тожикча и харфи ифодалайдиган товушга яқин. Этимологик изоҳларда булар таъкидланмади.

6) Арабча дзод товуши қатнашадиган луғавий бирлигининг кирилча харфий ифодасида бу товуш дз лигатураси билан ифодалангани ўзича сақланди.

7) Ўзбек ва тожик кирилл арифбосида х харфи билан ифодаланадиган товуш форс тилидаги транскрипцияда һ харфи билан ифодалангани ўзича сақланди.

8) Тожик тили луғавий бирлигининг охирида и харфи билан ифодаланган товуш форс тилидаги айна шу луғавий бирлик охирида е харфи билан ифодалангани форс тилининг ўзига хос хусусият бўлиб, бу икки қардош тиллар товуш тизимидаги фарқли нукталардан бири деб ўзича сақлаб ёзилди.

7. Форс ва тожик тилларининг морфемалар тизими билан ўзбек тилининг морфемалар тизими орасидаги асосий фарқлар, биринчидан, тожик ва тожик тилларида олд қўшимчалар, олд қўмакчилар мавжудлигида, иккинчидан, феъл лексемаларда икки асоснинг – ҳозирги замон асосининг ва ўтган замон асосининг мавжудлигида кўринади. Бундай феъл асослари ўрни билан мустақил луғавий бирликка тенг бўла олади, жуда кўп ҳосила луғавий бирликларнинг юзага келишида қатнашади. Айрим феълларнинг ҳозирги замон асоси ҳатто қўшимчага ҳам айланган. Юқорида таъкидланган ва бошқа айрим хусусиятлар этимологик луғатга киритилган ҳар бир луғавий бирлик бўйича бирма-бир тасвирланди.

8. Ҳосила луғавий бирликлар форс ва тожик тилларининг ўз бирликлари, булар билан ўзбек тили, ўрни билан бошқа бир хил бирлиги қатнашиб тузилган бўлиб, бундай бирликлар таркибидаги қисмлар бирма-бир изоҳланди.

9. Этимологик изоҳ тилдаги (лугатдаги) барча birlikларга берилмайди. Ҳозирги тил нуқтайи назаридан туб деб қараладиган birlikларга этимологик изоҳ бериш имконияти топилавермайди. Бундай birlikлар фақат товуш таркиби, маъно мундарижасидаги фарқлар бўйича изоҳланади. Ҳосила birlikларда уларнинг қисмларига ва бир бутун ҳолда товуш таркиби ва маъно мундарижаси жиҳатидан ёндашиб изоҳлар берилди.

10. Изоҳланаётган birlikнинг маъноси ҳар уч тилда бир хил бўлишидан ташқари тожик тили билан форс тили орасида, бу тиллар билан ўзбек тили орасида фарқланиш ҳам мавжуд. Этимологик лугатда булар ҳам таъкидланди.

А

АБГОР Бу сифат ТжРСда шу шаклда келтирилиб, *разг.* деб таъкидланган ва *афгор* шаклида *қаранг* дейилган (15); у ерда икки маъноли деб изоҳланган (34). ЎТИЛга *абгор* шаклида киритилиб, [ф-т] деб таъкидланган ва *афгор* шакли келтирилган (1, 21). Демак, бу сифат асли *афгор* шаклига эга, тожик сўзлашув тилида ф товушини б товушига алмаштириб айтиш ҳам мавжуд; ўзбек тилига ана шундай шакли олинган. Тожик тилида бўлганидек ўзбек тилида ҳам бу сифат *абгор қил-*, *абгор бўл-* феъллари таркибида ишлатилади, мумтоз адабиёт асарларида *абгор айла-* феъли ҳам ишлатилган. (Бундай феъллар ЎТИЛда таъкидланмаган). Бу сифатда маъно таракқиёти аннқдан мавхумга (жисмийдан рухийга) томон воке бўлган: 'калтакланган, жароҳатланган' (ТжРС, 34) – 'мажрух, ўртанган' (ЎКААҚЛ, 64) – 'ёмон ахволга тушиб қолган, ночор, хароб' (ЎТИЛ, 1, 21). Ҳозирги ўзбек тилида бу сифат фақат рухий ҳолатни англатиш учун ишлатилади.

АБЗАЛ Бу от ТжРСга *авзол* шаклида киритилиб, [ф-т] деб таъкидланган ва асли *афзор* экани айтилган (1, 22); нимагадир бу от охиридаги товуш л эмас, р деб ёзилган (Балки ҳарфий хатоликдир). Демак, бу от асли *афзол* товуш таркибига эга; тожик сўзлашув тилида ф товушини б товушига алмаштириб айтиш ҳам мавжуд; ўзбек тилига ана шундай товуш ўзгариши билан олинган. ТжРСда бу отнинг маъноси "снаряжение, принадлежности, инструменты" тарзида изоҳланиб, *афзоли сарроҷи* мисоли келтирилган (34). ЎТИЛда бу отнинг маъноси "от-уловни эгарлаш ёки аравага қўшиш учун зарур асбоблар мажмуи; эгар-жабдук" деб таърифланган (1, 22); демак, кенг маъноли от ўзбек тилида тор маънони англатиш учун ишлатилган. Бу отни ўзбек тилига олишда тожикча ноадабий *абзол* шаклидаги о товуши а товушига алмаштирилган.

АБРЎ ЎТИЛга бу от "[ф-т *позт.*]" изоҳи билан киритилиб, 'кош' маъносини англатиши айтилган (1, 22). ПРСда [абру] шаклида келтирилиб, "кош" деб изоҳланган (3). ЎКААҚЛда *абру* шаклида берилиб, 'кош' деб изоҳланган (925). ТжРСда *абру* шаклидан *абру* шаклига *қаранг* дейилиб, у ерда "бровь" деб изоҳланган (16). Қўринадики, бу от асли *абру* шаклига эга бўлиб, кейинчалик тожик тилида *абру* шакли юзага келган ва шу шакли адабий тилга хос деб белгиланган; ўзбек тилига худди шу шакли олинган.

АВБОШ Бу сифатнинг маъноси лугатларда 'дайди, саёк, безори' деб изоҳланган. ПРСда *оубош* шаклида (46), бошқа лугатларда *авбош* шаклида ёзилган (ТжРС, 16; ЎТИЛ, 1, 23). Қўринадики, бу сифат асли *оу* товуши билан бошланган, кейинчалик *ав* тарзида айтыладиган ва ёзиладиган бўлган. Араб ёзувида вов ҳарфи у товушини ҳам, в товушини ҳам

ифодалаш учун ишлатилади, шунга кўра бу сифат таркибида *е* деб ўқилган, лекин *о* харфи билан бошлаб ёзилганини изоҳлаш қийин.

АВРА Бу от ТжРСга *абра* шаклида киритилган (15), ПРСда [абре] тарзида ўқилиши кўрсатилган (3). Демак, форсча от охиридаги *э* товуши ўрнига тожик тилида *а* товуши талаффуз қилинган; ўзбек тилига тожикча *абра* шакли *б* товушини *в* товушига алмаштириб олинган. Ушбу отнинг маъноси ПРСда "верх, лицо (платья)" деб (3), ТжРСда "лицевая сторона материи, верх, лицо (платья, одеяла)" деб (15), ЎТИЛда "1. Кийим ёки кўрпа, кўрпача каби нарсаларнинг ташки, сиртки қавати. 2. Ёстикнинг сиртки жилди" деб (24) изоҳланган. ТжРСда *абр* отининг иккинчи маъноси "шелковая или полушелковая материя кустарного производства с узором, наломиняющим облако" деб таърифланган (15). *Абра* отининг маъноси ана шу маъно асосида юзага келгани аниқ. Юкорида келтирилган далиллардан аёнки, *абра* оти *абр* отидан *-а* қўшимчаси билан (ТжРС, 543) ясалган. Ҳозирги ўзбек тилида бу от билан *авра-астар*, *астар-авра* жуфт сўзлари тузилган (ЎТИЛ, I, 24, 60) *Авра* отидан *-лик* қўшимчаси билан *авралик* оти ясалган (Негадир бу от изоҳли лугатга киритилмаган).

АГАР Бу шарт боғловчиси лугатларга бир хил шаклида киритилган. ПРСда, ТжРСда "если" деб изоҳланган; ЎТИЛда "[*ф-т*] шарт боғл." таъкидидан кейин "Шарт эргаш гапларнинг бошида келиб, *-са, -са ҳам, -ган-да* ва ш.к. шарт аффикслари ёрдамида ифодаланган маънони кучайтиради" дейилган (25). Асли бундай қўшимча қатнашмаса, шарт маъноси *агар* боғловчисининг ўзи билан ифодаланади; лугатдаги изоҳда бундай ҳолат қамраб олинмаган. Ҳар уч лугатга *агар* боғловчиси бошланишидаги *а* товуши ташланган *гар* шаклида ҳам киритилган. ЎТИЛда бу боғловчи *агарда*, *агарчи* шаклларида ҳам келтирилган; бу шакллар охиридаги *-да, -чи* қисмлари асли юклама бўлиб (Янги имло қондаларининг 55- бандига қаранг), боғловчининг таркибига қўшилиб кетган.

АЖДАР Бу от ТжРСда *ақдар* шаклида ҳам, *ақдарҳо* шаклида ҳам келтирилиб, *ақдарҳо* шаклига *қаранг* дейилган. Демак, асосий шакл деб *ақдарҳо* таъкидланиб, ўша ерда маъноси "дракон, чудовище, сказочная огромная змея" деб изоҳланган (19). ЎТИЛга бу от "[*ф-т*]" таъкид билан *аждар* шакли асосий деб киритилган, маъноси шу ерда изоҳланган; куйроқда *ажда(р)ҳо* [*ф-т*] таъкиди билан келтирилиб, бош маъносига "айнан *аждар*" изоҳи берилган (I, 28). Демак, ўзбек тилида бу от *аждар*, *аждарҳо*, *аждаҳо* шаклларида ишлатилиши таъкидланган; асосий шакл деб тожик тилидан фарқли ҳолда *аждар* шакли танлангани тўғри бўлган, чунки *аждарҳо* шакли *аждар* шакли асосида юзага келган. *Аждарҳо* шакли таркибидаги *-ҳо* қисми асли тожикча кўплик қўшимчаси бўлиб (ТжРС, 536), бу ерда муболага маъносини ифодалаш учун ишлатилган. *Аждарҳо* шакли таркибидаги *р* товушини талаффуз қилмаслик тожик тилида воқе бўлган. Бу отнинг бош маъноси ўзбек тилида ҳам баҳайбат

илон' бўлиб, калтакесакнинг бир турига ном сифатида кейинчалик кўчирилган. Ўзбек тилида *итогиз* ўсимлигига ном шу отга гул отини кўшиб ҳосил қилинган (*аждаргул*). 'Очофат' маъносини англатиш учун бу отга арабча *нафс* отини (АРС, 818) қўшиб *аждарнафс* сифати тузилган. Ўзбек тилининг товушлар тизимида асли сирғалувчи ж товуши йўқ. *аждар* каби бир неча олинма бириклар таркибида учрайди; шунга кўра ўзбек сўзлашув тилида бу сирғалувчи товуш ҷ портловчи товушига алмаштирилади.

АЖДАРҲО қ. *аждар*

АЗБАРОЙИ Бу олд кўмакчи ўзбек тилида тожикча кўп маъноли аз олд кўмакчисини 'сабаб, асос' маъноси билан (ТжРС, 19) ва *барои* кўмакчисини 'сабаб, мақсад' маъноси билан (ТжРС, 48) бирлаштириб ҳосил қилинган; шунга кўра 'сабаб, учун' маъносини ифодалайди (ЎТИЛ, I, 30); кўпинча *азбаройи худо*, *азбаройи шифо* бирикмалари таркибида ишлатилади. *Азбаройи худо* бирикмаси икки маъноли бўлиб, биринчи маъносида 'худо учун, худо йўлига' маъносини англатади, бу маъноси билан жуда оз ишлатилади; иккинчи маъносида қасам ичиш ('худо ҳақи, ўлай агар') билдиради, бу маъноси билан кўп ишлатилади. *Азбаройи шифо* бирикмаси асосан 'шифо (даво) бўлсин деб' маъносини англатиш учун ишлатилади. Бу кўшма олд кўмакчининг иккинчи қисми ПРСда [бўраёе] шаклида (64), ТжРСда *барои* шаклида (48) ёзилган: Олд кўмакчи охиридаги йой харфи форсчада *йе* деб, тожикчада *и* деб ўқилган. Ўзбек тилида кўшиб ёзилган бу олд кўмакчи ТжРСда *аз барои* тарзида ажратиб ёзилади.

АЙБДОР Бу сифат тожик тилида 'қонун-қоидага хилоф иш, хатти-ҳаракат', 'нуксон' каби маъноларни англатадиган арабча *айб* отига (АРС, 552) 'эга бўл-' маъносини англатадиган тожикча *доштон* феълнинг (ТжРС, 137) *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 136) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бирор айб иш қилган', 'бирор нуксонни бор' маъносини англатади (ТжРС, 21; ЎТИЛ, I, 31).

АМАКИ Бу от билан арабча *амма* отининг асоси *амм(ун)* бўлиб, 'ота' маъносини англатади (АРС, 538). *Амма* оти араб тилида *амм(ун)* отига *-ат(-ун)* женский род қўшимчасини кўшиб ҳосил қилинган (АТГ, 29); тожик тилига род қўшимчаси охиридаги *т* товушини *-ун* келишик қўшимчаси билан биргаликда ташлаб олинган. Бу от 'отанинг опа-сингилси (жиянига нисбатан)' маъносини англатади. Тожик тилида *амма* оти таркибидаги *қуш м* товушидан бири ташланиб, 'иззат-хурмат' маъносини ифодалайдиган тожикча *-ак* қўшимчаси (ТжРС, 543) қўшилган (*амак*); ТжРСга худди шу шаклида киритилган (24). Бу отни ўзбек тилига олишда охирига *и* товуши қўшилган (*амаки*). Ҳар икки тилда бу от 'отанинг ака-укалари (жиянига нисбатан)' маъносини англатади.

АМАКИВАЧЧА Бу от тожик тили лугатида *амакбача* шаклида келтирилган (ТжРС, 24). Бу от таркибидаги *бача* қисми 'бола' маъносини

англатади. Шунга кўра *амакбача* оти 'ака-укаларнинг ўғил-қизлари (бир-бирига нисбатан)' маъносини англатади (ТжРС, 24; ЎТИЛ, I, 43). Бу тожикча кўшма от ўзбек тилига биринчи қисми охирига *и* товушини қўшиб (*амаки*), иккинчи қисмидаги *б* товушини *в* товушига алмаштириб, *ч* товушини қатлаб олинган. Асли кейинги қисм ПРСда [*бачче*] шаклида (59) иккита *ч* харфи билан ёзилган; демак, бу кўшма отнинг иккинчи қисми гўё форсча шаклида олинган. Ўзбек сўзлашув тилида *в* товуши таъсири билан ундан кейинги *а* товуши *о* товушига алмаштирилиб, *амакиовчча* тарзила ҳам айтилади.

АНДАВА Бу от ТжРСда *андова* шаклида келтирилган (27); ўзбек тилига иккинчи бўғиндаги *о* товуши *а* товушига алмаштириб *андава* шаклида олинган. Тожикча *андова* оти асли 'сува-, сомон сувоқ қил-' маъносини англатадиган *андовидан* феълнинг (ТжРС, 27) *андов* ҳозирги замон асосидан *-а* кўшимчаси билан (ТжРС, 543) ясалган, шунга кўра 'суваш асбоби' маъносини англатади. Ўзбек тилида бу отдан *-ла* кўшимчаси билан *андавала-* феъли ясалган.

АНДАВАЛА- қ андава

АНДАЗА Бу от ПРСда [андозе] шаклида келтирилиб, "мера, размер" каби маънони англатиши (43), ТжРСда *андоза* шаклида келтирилиб, "мера, мерка, измерение, размер" каби маънони англатиши (28) айtilган. ЎТИЛда [*ф-т*] таъкиди билан *андаза* шаклида келтирилиб, 'кийим-бош, пойабзал каби буюмларни бичиш, тикишга тайёрлаш учун ясалган шакл, колип' маъносини англатиши айtilган (46). Ўзбек тилига бу тожикча от иккинчи бўғинидаги *о* товушини *а* товушига алмаштириб олинган. Тожикча *андоза* оти асли 'қур-, тайёрла-', 'тўлдир-' каби маъноларни англатадиган *андохтан* феълнинг (ТжРС, 28) *андоз* ҳозирги замон асосига *-а* кўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган; шунга кўра 'бичишда, шакл беришда ишлатиладиган асбоб (шаблон)' маъносини англатади. Ўзбек тилида бу от қатнашувни билан *андаза ол-, ўз андазаси билан ўлча-, андазаси келишган* иборалари ташкил топган.

АНДАК Бу равиш ТжРСга шу шаклида киритилиб, "мало, немного, чуть-чуть" каби маънони (27), ЎТИЛга ҳам шу шаклида киритилиб, 'озгина вақт, пича, бирмунча' маъноларини (I, 46), ПРСга [*андак*] шаклида киритилиб, "немного, мало" маъносини англатиши айtilган (43). ПРСда [*анд*] равиши ҳам келтирилиб, "несколько" маъносини англатиши айtilган (43). *Анд* ва *андак* равишларини қиёслашдан маълум бўладики, *андак* равиши *анд* равишига кичрайтириш-эркалаш маъносини ифодалайдиган *-ак* кўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган.

АНДАРМОН Бу сифат ЎТИЛда [*ф-т*] таъкиди билан келтирилиб, 'банд, машғул' маъносини (47), ТжРСда ҳам шу шаклда келтирилиб, "1) увлечённый, занятый, 2) застрывший, запутавшийся, 3) задержавшийся" маъноларини (27) англатиши айtilган. ПРСда бундай сифат

келтирилмаган. *Андармон* сифати асли 'бироз' маъносини англатадиган *анд* миқдор равиши билан (ПРС, 43) 'хошиш, берилиш' маъноси билан катнашган *армон* отидан (ПРС, 16) тузилган; шунга қўра бу бирликнинг маъносини 'банд, машғул' деб эмас, балки 'бироз берилиш, боғланиш ҳолати' деб изохлаш тўғри. Бу birlik билан ўзбек тилида *андармон бўл-* феъли ҳосил қилинган.

АНДАРМОН БЎЛ- қ андармон

АНДИША Бу от ПРСда [*андише*] шаклида келтирилиб, "мысль, идея; забота, беспокойство, опасение" маъноларини (43), ТжРСда *андиша* шаклида келтирилиб, "мысль, дума, размышление, раздумье; сомнение, опасение, страх, боязнь" маъноларини (27) англатиши айtilган. ЎТИЛда [*ф-т*] таъкиди билан *андиша* шаклида келтирилиб, 'кетини, оқибатини ўйлаб ёки юз-хотир қилиб юритилган мулоҳаза; эҳтиёткорлик; шарм-хаё, ор-номус, уят' маъноларини англатиши айtilган (47). Ўзбек тилига бу от тожикча *андеша* шаклининг иккинчи бўғинидаги *э(е)* товушини *и* товушига алмаштириб олинган. *Андиша* оти асли "размышлять, раздумываться, задумываться" маъносини англатадиган форсча [*андишидан*] (ПРС, 43), тожикча *андешидан* (ТжРС, 27) феълининг *андиш | андеш* ҳозирги замон асосига *-а* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган, шунга қўра 'юз-хотир қилиб, оқибатини ўйлаб бирор сўзни айтишдан, бирор ҳаракатни амалга оширишдан тийилаш' маъносини англатади. Ўзбек тилида бу от билан *андишали, андишасиз* сифатлари, *андиша қил-* феъли, *андишага бор-* ибораси тузилган.

АНДУҲ Бу от ПРСда [*андуһ*] шаклида (43), ТжРСда *андуҳ* шаклида (28) келтирилган; ўзбек тилига форс тили шакли олинган. ПРСда ва ТжРСда "горе, печаль, грусть, тоска" маъносини, ЎТИЛда [*ф-т*] таъкиди билан 'рухий азоб, хафагарчилик; ғам, ғусса, кайғу' маъноларини (1, 47) англатиши айtilган. Юқори услубга хос бу китобий от ҳозирги ўзбек тилида деярли ишлатилмайди.

АНЖИР Бу от ПРСда [*анджир*] шаклида (42), ТжРСда *анҷир* шаклида (29) келтирилиб, "винная ягода, инжир" деб изоҳланган. ЎТИЛда [*ф-т*] таъкиди билан *анҷир* шаклида келтирилиб, маъноси 'сутсимон ширадор шапалок баргли дарахт; шу дарахтнинг меваси' деб таърифланган (1, 47). Тожик ва ўзбек тилларида бу от билан *анҷирзор (анҷирзор)* оти ясалган; ўзбек тилида *анҷир шафтоли* бирикмаси, *анҷир қилиб юбор-* ибораси тузилган.

АНЖОМ Бу от ПРСда келтирилмаган. ТжРСга *анҷом* омоним сифатида киритилиб, *анҷом* II оти "принадлежности, предмет обихода" деб изоҳланган (29). ЎТИЛда *анҷом* оти [*ф-т*] таъкиди билан келтирилиб, '1) уй-рўзгор асбоблари; 2) хар соҳага хос нарсалар, асбоб-қуроолар' деб

таърифланган (I, 47); демак, бу отнинг маъносини 'рўзгор, соҳа жихозлари' деб таърифлаш мумкин.

АНЖУМАН Бу от ПРСда [*анджоман*] шаклида келтирилиб, "собрание, общество; клуб" деб изоҳланган (42); ТжРСда *анҷуман* шаклида келтирилиб, "собрание; съезд; конгресс" деб изоҳланган (29). ЎТИЛда [*ф-т*] таъкиди билан бош маъноси 'йигин, мажлис, съезд' деб изоҳланган (I, 47). Ўзбек тилига бу от тожик тилидаги шаклида олинган. ПРСдаги "соединение" маъносини англатадиган [*анджема*] отига (42) қиёслаб *анҷуман* оти асли шу отдан *-(а)н* қўшимчаси билан ҳосил қилинган дейиш мумкин.

АНОР Бу от ПРСда [*анар*] шаклида келтирилиб, "'гранат (плод)" деб изоҳланган (41), ТжРСда *анор* шаклида келтирилиб, "гранат" деб изоҳланган (28). ЎТИЛда [*ф-т*] таъкиди билан *анор* шаклида келтирилиб, 'қизил гулли дарахт; шу дарахтнинг ичи қизил доналар билан лик тўла юмадоқ меваси' деб изоҳланган (I, 48). Бу тожикча от таркибидаги *а* товуши тожик тилида *о(â)* товушига алмаштирилган ва ўзбек тилига шу шаклида олинган. Бу от ҳар уч лугатда *нор* қисқа шаклида ҳам келтирилган. ПРСда [*нар*] I "гранат" деб, бу от билан ҳосил қилинган [*нар-бон*] оти 'гранатовое дерево' деб изоҳланган (552). ТжРСда *нор II* "гранат" деб изоҳланган (274). ЎТИЛда *нор II* "арабча" хато таъкиди билан 'бадандаги туғма қизғиш доғ' маъносини англагиши айtilган; *нор III* [*ф-т*] таъкиди билан *айн. анор* дейилган (510). ЎТИЛдаги *нор III* шакли *анор* оти бошланишидаги *а* товушини ташлаш натижасида юзага келган.

АПКАШ қ. обкаш

АРАВА Бу от ПРСда [*арабе*] шаклида (15), ТжРСда *араба* шаклида (30), ЎТИЛда [а.] хато таъкиди билан *арава* шаклида (I, 50) келтирилган. Ўзбек тилида тарихан бу от *ароба* шаклида ишлатилган бўлиб, кейинчалик иккинчи бўғиндаги *о(â)* товуши *а* товушига, *б* товуши *в* товушига алмаштирилган.

АРАВАКАШ Бу от арава отига (к.) 'торт-, юргиз' маъносини англатади-ган тожикча *кашидан* феълнинг *каш* ҳозирги замон асосини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'арава ҳайдовчи киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 51).

АРАВАСОЗ бу от тожикча *арава* отига (к.) 'ярат-, яса-' маъносини англатадиган тожикча *сохтан* феълнинг *соз* ҳозирги замон асосини (ПРС, 364), қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'арава ясовчи уста' маъносини англатади.

АРАЙИШ: Бу от ўзбек тилида *арайишини ол-* бирикмаси таркибида ишлатилади; шу бирикма таркибида 'бичилаётган, тикилаётган нарсанинг чокидаги ортикча жой, қўст' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 51). ПРСга [*арайиш*] шаклида (13) киритилган бу от ТжРСда *оройиш* шаклида келтирилган (288). Кўринадики, бу от ўзбек тилига форс тилидан олинган

дейиш тўғрироқ: Форсча *арайиш* шакли таркибидаги *â* товушига яқин товуш ўзбекча *a* товушига, *э(е)* товуши *и* товушига алмаштирилган. Асли *оройиш* оти форс ва тожик тилларида 'безаш', 'безак' маъносини англатадиган *оройиш* отидан 'ортиқча жой, кўст' маъносини англатадиган *аройиш* оти ўсиб чиққанини тан олиш билан баргараф қилиш мумкин. Маъно таракқиёти қуйидагича кечган: 'безаш' → 'бичиш-тикишда ортиқча жойини олиб ташлаб безаш' → 'бичиш-тикишда ортиқча жойини олиб ташлаш'.

АРАҚХЎР Бу сифат тожик тилида арабча *арақ* отига (АРС, 511) 'еб-ич-' маъносини англатадиган тожикча *хўрдан* феълининг *хўр* ҳозирги замон асосини қўшиб (ТЖРС, 29) ҳосил қилинган; тожик ва ўзбек тилларида 'спиртли ичимликни муттасил меъёрдан ортик ичадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 51).

АРДОБ Бу от ПРСда [*ard-abe*] шаклида (15), ТЖРСда *ордоба* шаклида (288), ЎТИЛда [*ф-т*] таъкиди билан *ардоб* шаклида (I, 52) келтирилган. форс тилида бу от асли 'ун' маъносини англатадиган *ard* оти билан 'сув' маъносини англатадиган *об* отидан тузилган бирликка *-а* қўшимчасини (ТЖРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган. Тожик тилида бу от таркибидаги *a* товушлари *o(â)* товушларига, *э(е)* товуши *a* товушига алмаштирилган. Ўзбек тилига тожикча *ордоба* оти бошланишидаги *o* товушини *a* товушига алмаштириб, охиридаги *a* товушини ташлаб олинган. Бу от 'молга ичириш удуи унга сув қўшиб тайёрланадиган суюқ озука' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 52).

АРЗАНДА Бу сифатдош шакли ПРСда [*ârzânde*] шаклида (15), ТЖРСда *арзанда* шаклида (30) келтирилган; ўзбек тилига тожик тилидаги шакли олинган (ЎТИЛ, I, 52). 'Қяммат бўл-', 'лойик бўл-' маъноларини англатадиган тожикча *арзидан* феълининг (ТЖРС, 30) сифатдош шакли бўлиб (*арз+анда*), ПРСда 'хақиқий', 'мақбул', 'қийматли' маъноларини (15), ТЖРСда 'муносиб', 'қийматли' маъноларини (30), ЎТИЛда эса 'орзу қилиб етишган фарзанд', 'хаммадан ортик кўрган суюкли фарзанд' маъноларини англатиши (52) айtilган; демак, ўзбек тилида лексик маъно торайиши юз берган: фақат одамга нисбатан ишлатиладиган бўлган.

АРЗДОД Бу от асли 'таклиф қилиш', 'баён қилиш' каби маъноларни англатадиган арабча *арз* оти билан (АРС, 509) 'адолат', 'ҳақ' каби маъноларни англатадиган тожикча *dod* отидан (ТЖРС, 133) тузилган *арзи дод* изофа бирикмасига тенг бўлиб (ЎТЭЛ, II, 39), 'адолат истаб қилинган мурожаат' маъносини англатади. Изофа қўшимчаси ташланганидан кейин бу бирикма қўшиб ёзиладиган бўлган. Бу отнинг тожик тили лугатида *арзу дод* (ТЖРС, 29), ўзбек тили лугатида *арз-дод*, *арзу дод* (ЎТИЛ, I, 53) шаклларида келтирилгани ўринли бўлмаган.

АРЗОН Бу сифат ПРСда [*ârzan*] шаклида (15), ТЖРСда *арзон* шаклида (30), ЎТИЛда ҳам [*ф-т*] таъкиди билан *арзон* шаклида (I, 53) келтирилган.

ПРСда [арз] оти келтирилиб, "1) банк. валюта; 2) цена, стоимость, достоинство" деб изоҳланган; [арзеш] оти ҳам келтирилиб, "цена, стоимость, ценность" деб изоҳланган (15). Юкоридаги маъноларни англатадиган *арзини* оти ТжРСда ҳам келтирилган (30). Кўринадики, *арзон*, *арзеш* отлари 'маълум кийматга, баҳога эга бўл-' маъносини англатадиган *арзидан* феълнинг (ТжРС, 30) *арз* ҳозирги замон асосидан *-он*, *-иш* кўшимчалари билан (ТжРС, 543) ҳосил қилинган. *Арзон* сифати ўзбек тилида 'бахоси, нархи паст, унча қиммат бўлмаган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 53). Ўзбек тилида *арзон* сифатидан *арзончилик* мавҳум оти, *арзонлаш*- феъли ясалган, *арзон-гаров* равиши тузилган.

АРЗОН-ГАРОВ қ. *арзон*

АРЗОНЛАШ қ. *арзон*

АРЗОНЧИЛИК қ. *арзон*

АСП Бу от ПРСда [асб] ва [асп] шаклларида (18), ТжРСда *асб* шаклидан (31) *асп* шаклига (32) ҳавола билан келтирилган; демак, *асп* шакли асосий ҳисобланган; ўзбек тилига шу шакли олинган (ЎТИЛ, I, 59). Демак, бу от асли *б* товушига тугаган, кейинчалик *п* товушига алмаштирилган. Ҳар уч тилда бу от асли 'йирик иш-улов ҳайвони' маъносини англатади; шахмат доналаридан бири (от) ҳам шундай номланган.

АСТАР Бу от ТжРСда шу шаклида келтирилиб, *сўзлашув шакли* деб таъкидланган ва *остар* отига ҳавола берилган (33); у ерда *остар* "подкладка" деб изоҳланган (289). ПРСда [остар] шаклида келтирилиб, "подкладка" деб изоҳланган (20). Демак, бу от асли *остар* шаклига эга; тожик сўзлашув тилида *о* товушини *а* товушига алмаштириб айтиш ҳам мавжуд; ўзбек тилига ана шу сўзлашув тили шакли олинган. ЎТИЛда [ф-т] таъкиди билан маъноси 'кийим ёки кўрпа, кўрпача сингари нарсаларнинг ички қавати, ички томонига тикилган материал' деб таърифланган (I, 60). Ўзбек тилида *астар* оти билан *астар-авра* жуфт оти тузилган, *-лик* кўшимчаси билан *астарлик* оти ҳосил қилинган; *астар-аврасини ағдар*- ибораси ташкил топган.

АСТАР-АВРА қ. *астар*

АСТАР-АВРАСИНИ АҒДАР қ. *астар*

АСТАРЛИК қ. *астар*

АСТОЙДИЛ Бу равиш тожикча *аз* олд кўмакчиси, *тахти дил* изофа бирикмасидан иборат бўлиб, ТжРСда *аз тахти дил* шаклида берилган (129). *Тахт* оти 'туб, ост' маъносини англатиб, *тах* шаклида ҳам ишлатилади (391). ЎКААҚЛда *аз тахти дил* шаклида келтирилган (134). Ўзбек тилида *з* товуши *с* товушига, *ҳ* товуши *й* товушига, *а* товуши *о(а)* товушига алмаштирилган, *-й* изофаси айтилмай қўйган; натижада бу бирикманинг қисмлари ўзбек тилида кўшиб ёзиладиган бўлган. Ҳар уч тилда бу равиш 'чин кўнгилдан', 'сидқидил билан' маъноларини англатади.

АФСОНА Бу от ПРСда [*афсане*] шаклида (32), ТжРСда *афсона* шаклида (35), ЎТИЛда ҳам *афсона* шаклида келтирилган (I, 63). Будагов луғатида *афсона*, *афсон* шаклларида берилган (ССТПН, I, 65). ПРСда [*афсонидан*] феълни келтирилиб, "рассказывать сказки, притчи" деб изоҳланган (32). Кўринадики, *афсона* оти *афсонидан* феълнинг *афсон* хозирги замон асосига -а кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган. Бу от 'ишониш қийин, тўқима хикоя, гап-сўз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 63).

АФСОНАВИЙ Бу сифат тожик тилида *афсона* отига (к.) -й кўшимчасининг -вий шаклини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган (ТжРС, 35); ўзбек тилида бу кўшимча -вий шаклида кўшилган; 'ақл бовар қилмайдиган', 'мислсиз' каби маъноларни англатади ЎТИЛ, I, 63).

АФСУС Бу от ПРСда [*афсус*] шаклида (33), ТжРС *афсус* шаклида (35) келтирилган; у товуши форс луғатида вов ҳарфи билан ёзилган, демак, бу товуш – чўзиқ. Ўзбек тилида бу товушнинг чўзиқлиги йўқолган (ЎТИЛ, I, 63). ТжРСда бу отнинг *фусус* шаклида ҳам келтирилишидан (415) маълум бўладики, *афсус* шакли – иккиламчи, ҳосила шакл. Бу ҳодисани тожикча отнинг кўплик шакли арабча кўплик шакли формуласи билан ҳосил қилинган деб (ТжРС, 537) талкин қилиш мумкин. ПРСда *афсус* "1. увы!, ах!, жаль! (возглас сожаления); 2. сожаление, жалость, досада, раскаяние" маъноларини (35), ЎТИЛда '1. ўқиниш, ачиниш туйғуси; пушайман; 2. қирши. с. Аттанг, эсиз' маъноларини билдириши (I, 63) айtilган. Демак, *афсус* асли от бўлиб, кейинчалик бу отдан ундов ўсиб чиққан. От ва ундовнинг бир луғат мақоласида берилиши тўғри бўлмаган. *Афсус* отидан ўзбек тилида *афсуслан*- феълни ясалган.

АФСУСЛАН- қ афсус

АФТОДАХОЛ Бу сифатнинг бош қисми ПРСда [*офтاده*] шаклида (31), ТжРСда *афтода* шаклида (35), ЎКААҚЛда ҳам (66), ЎТИЛда ҳам (I, 64) кейинги шаклда келтирилган. Кўринадики, ўзбек тилига тожик тилидан олинган. Бу сифат таркибидаги *ҳол қисми* – арабча (АРС, 590). *Афтода* қисми асли *афтодан* феълнинг 'ночор бўл-', 'ночор аҳволга туш-' маъноси билан ҳосил қилинган ўтган замон сифатдоши (35) бўлиб, тожик тилида 'ночорлашган' маъносини англатади. Бу сифатдош хозирги ўзбек тилида мустақил ишлатилмайди, *афтоҳол* кўшма сифати таркибида қатнашади. Бу кўшма сифат 'руҳан, жисмонан ночор, танг ҳолатдаги' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 35).

АФГОН Нола, фарёд маъносини англатадиган бу от ТжРСда *афгон I* деб келтирилган (36); ПРСда эса шундай маънони англатадиган от акс эттирилмаган. ЎТИЛда бундай маънони англатадиган от *афгон II* деб келтирилган (I, 64). Худди шундай маънони англатадиган от ПРСда [*феган*] шаклида (371), ТжРСда *фигон* шаклида (412), ЎТИЛда ҳам шундай шаклда (I, 302) келтирилган. *Афгон*, *фигон* отларини *афсус*, *фусус*

бирликлари билан қиёслашдан маълум бўладики, бу ерда тожикча отнинг кўплик шакли арабча кўплик шакли формуласи билан ҳосил қилинган (ТРС, 587).

АХД-ПАЙМОН қ *аҳду паймон*

АХДУ ПАЙМОН Бу жуфт от 'ваъда', 'шартлашув' маъносини англатадиган арабча *аҳд* отини (АРС, 546) -у боғламаси билан 'ваъда' маъносини англатадиган тожикча *паймон* отига (ТЖРС, 296) боғлаб тузилган бўлиб, 'ўзаро қатъий келишув' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 69). Бу жуфт от ўзбек тилида *аҳд-паймон* шаклида ишлатилади.

Б

БАДАВЛАТ Бу сифат 'бойлик' маъносини англатадиган арабча *давлат* отига (АРС, 268) 'эга', 'мавжуд' маъносини ифодалайдиган тожикча *ба-* олд кўшимчасини (ТЖРС, 39) қўшиб ҳосил қилинган; ўзбек тилига 'катта бойликка эга', 'бой' маъноси билан олинган (ЎТИЛ, I, 70).

БАДАР: ТЖРСда бу ўрин оти 'ташқарига' ("наружу, вон, прочь") маъносини англатиб, *гурехтан* каби феъллар билан боғлаб ишлатилишни таъкидланган (40). Асли бу бирлик тожикча *ба-* олд кўшимчасини (ТЖРС, 30) 'ажрал-', 'кес-' маъносини англатадиган тожикча *даридан* феълнинг *дар* ҳозирги замон асосига (ТЖРС, 115) қўшиб ҳосил қилинган. Тарихан бу феъл асоси от сифатида ҳам ишлатилган; шунга кўра асли 'ажратиш', 'алокани узиб кетиш' маъносини англатган бўлса керак. ЎТИЛда келтирилган *бадар кетмоқ* бирикмасининг 'ном-нишонсиз кет-' маъноси юқоридаги маъно асосида юзага келган. Будагов луғатида *бадар* бирлиги *ба* ва *дар* қисмлардан таркиб топган дейилган (ССТГН, I, 247).

БАДАРҒА Бу от асли тожикча *бадар* отига (к.) ўзбекча *-га* кўшимчаси қўшиб ҳосил қилинган дейиш мумкин, чунки *бадарга бўл-* қатори *бадар бўл-* деб ҳам ишлатилади. Худди шундай ишлатиш тожик тилида ҳам мавжуд: *бадар шудан – бадарга шудан* (ТЖРС, 40). Ҳар икки шаклнинг маъно асоси бир хил: 'ажратил-', 'қувил-'. ПРСда бу от [*бадраъе*] шаклида ёзилган (61), *гўё др* товушлари оралигидаги *а* товуши *р* товушидан кейинга кўчирилган. Ушбу отга бу луғатда берилган маъно ҳам ўзгача: "1) провод; 2) сопровождение, конвоирование; 3) конвой, эскорт" (61). Будагов луғатида ҳам шунга яқин маъно изохи берилган (ССТГН, I, 247). ТЖРСда бу от "ссылка, высылка, изгнание" маъносини (40), ЎТИЛда ҳам худди шундай маънони (I, 71) англатиши айтилган. Маъно изоҳларидан аён бўладики, бу от асли 'ўз юртидан бошқа узоқ юртга жазо тариқасида посбон билан олиб бориб қўйиш' маъносини англатади, кейинчалик умуман 'қувғин қилиш-' маъносини ҳам англата бошлаган.

БАДАХЛОК Бу тожикча сифат 'ёмон' маъносини англатадиган тожикча 'бад' сифати билан (ТЖРС, 39) 'кишининг юриш-туришда, муомалада ўзини тутиши' маъносини англатадиган арабча *хулқ* отининг

(АРС, 235) *ахлоқ* кўплик шаклидан тузилган бўлиб, ҳар икки тилда 'ёмон хулқли' маъносини англатади. (ТжРС, 40; ЎТИЛ, I, 71).

БАДБАХТ Бу тожикча сифат 'ёмон' маъносини англатадиган тожикча *бад* сифати билан (ТжРС, 39) 'хаётдан мамнунлик ҳолати' маъносини англатадиган арабча *бахт* отини қўшиб тузилган бўлиб, ҳар икки тилда 'толеи ёмон', 'ярамас' маъноларини англатади (ТжРС, 40; ЎТИЛ, I, 71).

БАДБАШАРА Бу тожикча сифат 'ёмон' маъносини англатадиган тожикча *бад* сифати билан (ТжРС, 39) 'кишининг юз кўриниши', 'киёфа' маъносини англатадиган арабча *башара* отидан (АРС, 72) тузилган бўлиб, ҳар икки тилда 'афти хунук' маъносини англатади (ТжРС, 40; ЎТИЛ, I, 71).

БАДБИН Бу тожикча сифат 'ёмон' маъносини англатадиган тожикча *бад* сифатига (ТжРС, 39) 'кара-', 'кўр-' маъносини англатадиган *дидан* феълнинг (ТжРС, 128) *бин* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 71) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 40), 'ўзгаларга ёмонлик тилайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 71). Бу сифатдан ўзбек тилида *бадбинлик* оти ҳосил қилинган.

БАДБИНЛИК қ. *бадбин*

БАДБУРУШ Бу сифат ТжРСда "обл." таъкиди билан келтирилиб, *бадбуриш* сифатига *қаранг* дейилган (40); *бадбуриш* сифати таркибидаги *бад* қисми 'ёмон' маъносини, *буриш* қисми 'кесилш, бичилш' маъноларини англатиши айтилган (56). Ўзбек тилида *и* товуши олдинги бўғиндаги *у* товуши таъсирида *у* товушига алмаштирилган. Асли *буриш* 'кес-', 'бич-' маъносини англатадиган *буридан* феълнинг (ТжРС, 85) ҳозирги замон асосига тенг. Шунга кўра *бадбуриш* сифати асли 'ёмон бичилган' маъносини, *бадбуриш башара* бирикмаси таркибида 'ажин босган, хунук' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 71).

БАДБЎЙ Бу сифат 'ёмон' маъносини англатадиган тожикча *бад* сифати билан (ТжРС, 39) 'хид' маъносини англатадиган *бўй* отидан (ТжРС, 87) тузилган бўлиб, 'хиди ёқимсиз' маъносини англатади; (ТжРС, 40; ЎТИЛ, I, 71).

БАДГИР Бу сифат 'ёмон' маъносини англатадиган тожикча *бад* сифатига (ТжРС, 39) 'ол-', 'қабул қил-' каби маъноларни англатадиган *гирифтан* феълнинг *гир* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 102, 103) қўшиб тузилган бўлиб, ҳар икки тилда 'китмир', 'ёмонликка йўювчи' каби маъноларни англатади.

БАДГУМОН Бу сифат 'ёмон' маъносини англатадиган тожикча *бад* сифати билан (ТжРС, 39) 'тахмин', 'ноаниқ фикр' каби маъноларни англатадиган *гумон* отидан (ТжРС, 108) тузилган бўлиб, ҳар икки тилда асли 'ёмон тахминли' маъносини англатган, кейинчалик 'ноаниқ тахмин қилувчи' маъносини англата бошлаган (ТжРС, 40; ЎТИЛ, I, 71).

БАДЖАҲЎЛ Бу сифат 'ёмон' маъносини англатадиган тожикча *бад* сифати билан (ТжРС, 39) 'аччиқланиш' маъносини англатадиган арабча

жаҳл отидан (АРС, 146) тузилган бўлиб, ҳар икки тилда 'тезда аччиқланадиган' маъносини англатади (ТжРС, 42; ЎТИЛ, I, 71).

БАДКИРДОР Бу сифат 'ёмон' маъносини англатадиган тожикча *бад* сифати билан (ТжРС, 39) 'хатти-ҳаракат', 'хулқ' маъносини англатадиган *кирдор* отидан (ТжРС, 187) тузилган бўлиб (ТжРС, 41), ҳар икки тилда 'разил хатти-ҳаракатларни амалга оширадиган' маъносини англатади (ТжРС, 41; ЎТИЛ, I, 71). ПРСда бу сифат [*бадқардор*] шаклида (62), шунга монанд равишда бу сифатнинг иккинчи қисми ҳам [*қардор*] шаклида берилган ва 'хатти-ҳаракат' маъносини англатиши айтилган (338). Ушбу луғатда [*қард*] бирлиги от сифатида 'хатти-ҳаракат' маъносини англатиши (398). Бу маълумотлар асосида *бадқирдор* сифати асли *бадқардор* товуш таркибига эга бўлган, тожик тилида к товушидан кейинги а товуши и товушига алмашган дейиш мумкин (Бу фикрни ТжРСдаги "бадқарда айн. бадқирдор" изоҳи тасдиқлайди). *Бадқардор* сифатининг таркиби *бад* сифати билан *қард* отидан тузилган *бадқард* қўшма сифатига -(а)р қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган дейиш мумкин.

БАДНАФС Бу сифат 'ёмон' маъносини англатадиган тожикча *бад* сифати билан (ТжРС, 39) 'ейиш-ичишга, мол-дунёга бўлган эҳтирос' маъносини англатадиган арабча *нафс* отидан (АРС, 818) тузилган бўлиб, 'ортиқча ейиш-ичишдан, мол-дунё орттиришдан ўзини тия олмайдиган' маъносини англатади (ТжРС, 41; ЎТИЛ, I, 71).

БАДНОМ Бу сифат 'ёмон' маъносини англатадиган тожикча *бад* сифати билан (ТжРС, 39) 'исм' маъносини англатадиган тожикча *ном* отидан (ТжРС, 271) тузилган бўлиб, ҳар икки тилда 'ўз салбий хулқ-атвори билан ёмон ном чиқарган' маъносини англатади (ТжРС, 41; ЎТИЛ, I, 71). Бу сифат билан ўзбек тилида *бадном бўл*-, *бадном қил*- феъллари ҳосил қилинган.

БАДРАП қ *бадраф*

БАДРАФ Бу тожикча от ЎТИЛга *диал* таъкиди билан киритилиб, 'ҳожатхона' маъносини англатиши айтилган (I, 71). Асли 'ёмон' маъносини англатадиган тожикча *бад* сифатига (ТжРС, 39) 'юр-' маъносини англатадиган *рафтан* феълнинг *рав* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 322) қўшиб ҳосил қилинган; ўзбек сўздашув тилида бу от охиридаги *в* товуши *ф* товушига, *ф* товуши и товушига алмашган. Бу отнинг тўлиқ шакли асли *бадрафхона* бўлган (ЎТИЛ, I, 71).

БАДРАФХОНА қ *бадраф*

БАДРЎ[Ў] Бу сифат 'ёмон' маъносини англатадиган тожикча *бад* сифати билан (ТжРС, 39) 'юз' маъносини англатадиган тожикча *рў[ў]* отидан (ТжРС, 329) тузилган бўлиб, 'хунук юзли' маъносини англатади.

БАДФЕЪЛ Бу сифат 'ёмон' маъносини англатадиган тожикча *бад* сифати билан (ТжРС, 39) 'хулқ-атвор' маъносини англатадиган арабча *феъл*

отидан (АРС, 603) тузилган бўлиб, 'хулки ёмон' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 71).

БАДХАТ Бу сифат 'ёмон' маъносини англатадиган тожикча *бад* сифати билан (ТжРС, 39) 'дастхат' маъносини англатадиган арабча *хат* отидан (АРС, 224) тузилган бўлиб, 'дастхати хунук', 'ўқиш кийин дастхат' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 71).

БАДХЎР Бу сифат 'ёмон' маъносини англатадиган тожикча *бад* сифатига (ТжРС, 39) 'еб-ич-' маъносини англатадиган тожикча *хўрдан* феълининг (ТжРС, 434) *хўр* хозирги замон асосини кўшиб тузилган бўлиб, 'огизга ёқмайдиган', 'таъми ёмон' маъносини англатади (ПРС, 41; ЎТИЛ, I, 71).

БАДҚОВОҚ Бу сифат 'ёмон' маъносини англатадиган тожикча *бад* сифати билан (ТжРС, 39) 'кўз косасининг очилиб-ёпилиб турадиган қобиғи' маъносини англатадиган ўзбекча *қовоқ* отидан (ЎТИЛ, II, 591) ўзбек тилида тузилган бўлиб, 'доим қовоғи солиқ, хўмрайиб юрадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 72).

БАДХАЗМ Бу сифат 'ёмон' маъносини англатадиган тожикча *бад* сифати билан (ТжРС, 39) 'таомнинг ошқозонда ўзлаштирилиши' маъносини англатадиган арабча *ҳазм* отидан (АРС, 563) тузилган бўлиб, ўзбек тилида 'ошқозонда ҳазм бўлиши кийин', 'ёқимсиз' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 72).

БАЖО: Ўзбек тилида кўшиб ёзиладиган бу бирлик асли тожикча *ба чо овардан* ибораси таркибидаги *ба* олд кўмакчиси ва 'урин' маъносини англатадиган *чо* отидан иборат бўлиб, 'ўрнига' маъносини англатади, 'кўй-, келтир-' маъносини англатадиган тожикча *овардан* феълига боғлаб ишлатилади, бундай бирикма 'ўрнига қўйиб гапир-' маъносини англатади (ТжРС, 282, 516). Бу бирикма ўзбек тилига *бажо айла-*, *бажо келтир-* шаклида ағдарилган (ЎТИЛ, I, 72).

БАЖОНУДИЛ Ўзбек тилида кўшиб ёзиладиган бу бирлик асли 'билан' маъносини ифодалайдиган тожикча *ба* олд кўмакчиси, *жон*, *дил* отлари (қ), 'ва' маъносини ифодалайдиган *-у* боғловчисидан (ТжРС, 401) таркиб топган бўлиб, тожик тилида *ба қону дил*, *бо қону дил* шаклларида ёзилади (ТжРС, 518). ЎТИЛда *-у* (← *ва*) боғловчиси *-и* изофасига алмаштириб юборилган (I, 72). Бу тожикча равиш ўзбек тилига *жон-у дилим билан* тарзида ағдарилган бўлиб, 'астойдил', 'мамнуният билан' маъносини англатади.

БАЗМ Бу тожикча от 'ўйин-кулги, хушчақчаллик билан ўтказиладиган зиёфат' маъносини англатади (ТжРС, 42; ЎТИЛ, I, 72). Ўзбек тилига тожикча *базми қамшидӣ* изофа бирикмаси ҳам охиридаги ёйи нисбатни ташлаб *базми жамшид* шаклида олинган бўлиб, 'шоҳона базм' маъносини англатади. Бу бирикма таркибидаги *Жамшид* қисми – Эроннинг қадимги афсонавий жуда бой подшосининг исми (ЎКААҚЛ, 220).

БАЗМИ ЖАМШИД қ. базм

БАЗУР Бу равиш тожикча *бахузур* равишининг (ТжРС, 54) ўзбек сўзлашув тилида ҳу товушлари айтилмай пайдо бўлган (ЎТИЛ, I, 73). *Бахузур* равиши асли 'билан' маъносини англатадиган тожикча *ба-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'роҳат', 'ором' маъносини англатадиган арабча *хузур* I отига (АРС, 179) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кисинмай', 'ўзини эркин тутиб' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 73, 91).

БАЛЛИ Бу ундов ПРСда [*бәле*] ва [*бәли*] шаклларида (72) келтирилиб, 'ха', 'қувватлаш, кўшилиш' маъносини, ТжРСда *бале* шаклида келтирилиб, 'тасдиқлаш', 'қувватлаш' маъноларини (44), ЎТИЛда *балли* шаклида келтирилиб, 'рағбатлантириш', 'тасдиқлаш' маъноларини (I, 76) ифодалашни айтишган. Ўзбек тилига бу ундов форсча *бәли* шакли таркибидаги *л* товушини қатлаб олинган.

БАЛОГАРДОН: Ўзбек тилида мустақил ишлатилмайдиган бу сифат *балогардон* бўл- феъли таркибида катнашиб, 'бало, офатни қайтарувчи', 'бало-офатдан сақловчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 77). Бу бирлик асли 'фалокат', 'офат' каби маънони англатадиган арабча *бало* отига (АРС, 85) 'қайтар-', 'йўқ қил-' маъносини англатадиган тожикча *гардон(и)дан* феълнинг *гардон* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 99) кўшиб тузилган (ТжРС, 44).

БАЛОХҲҮР Бу тожикча сифат 'фалокат', 'офат' маъносини англатадиган арабча *бало* отига (АРС, 85) 'еб-ич-' маъносини англатадиган тожикча *хўрдан* феълнинг (ТжРС, 434) *хўр* ҳозирги замон асосини кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'биронинг ҳақиқа хуёнат қиладиган', 'харомхўр' маъносини англатади (ТжРС, 44; ЎТИЛ, I, 77).

БАЛҒАМИ Бу ранг-тус сифати тожик тилида 'нафас йўлида ҳосил бўладиган кўкиш рангли шиллик' маъносини англатадиган арабча *балғам* отига (АРС, 85) тожикча *-й* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'балғам рангидаги', 'кўкиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 77).

БАМАЙЛИХОТИР Ўзбек тилида кўшиб ёзиладиган бу равиш асли 'билан' маъносини ифодаладиган тожикча *ба* олд қўмакчисини 'хоҳиш' маъносини англатадиган арабча *май* оти (АРС, 777) ва 'ўй-хаёл', 'хоҳиш' маъносини англатадиган *хотир* отидан (АРС, 226) *-у* (← *ва*) боғловчиси билан жуфтлаб тузилган *май-у хотир* отига кўшиб тузилган; лекин бундай равиш ТжРСда келтирилмаган (44). Бу равиш таркибидаги *-у* боғловчиси *-и* изофасига алмаштириб юборилган. Ўзбек тилида бу равиш 'шошилмай', 'хотиржамлик билан' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 77).

БАМАСЛАҲАТ Ўзбек тилида кўшиб ёзиладиган бу равиш асли 'билан' маъносини ифодаладиган тожикча *ба* олд қўмакчисини (ТжРС, 544) 'бирор ишни амалга ошириш бўйича билдирилган фикр, мулоҳаза,

тавсия' маъносини англатадиган арабча *маслаҳат* отига (АРС, 442) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'фикрлашиб', 'кенгашиб' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 77). *Маслаҳат* оти ПРСда шу шаклида (500), лекин ТжРСда *маслиҳат* шаклида (217) келтирилган; демак, *бамаслаҳат* равиши ўзбек тилига форс тилидан олинган. *Бамаслаҳат* равиши *бомаслаҳат* шаклида (бо олд кўмакчиси билан) ҳам (ТжРС, 544) ишлатилади (ЎТИЛ, I, 77).

БАМАЪНИ Бу сифат 'мазмун' маъносини англатадиган арабча *маъни* отига (АРС, 546) 'эга', 'мазмун' маъносини ифодалайдиган тожикча *ба-* олд қўшимчасини (ТжРС, 544) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'мақбул', 'маъноли', 'акл-идрок билан иш қиладиган' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 77).

БАМИСОЛИ 'Худди, каби, ўхшаш' маъносини билдирадиган бу ёрдамчи ТжРСда *мисол* мақоласи таркибида *ба мисоли* шаклида ёзиб келтирилган, демак, тожикча *ба* олд кўмакчиси (ТжРС, 39) 'худди, каби, ўхшаш' маъносини билдирадиган *мисоли* ёрдамчиси билан ишлатилган; ўзбек тилида қўшиб ёзилади (ЎТИЛ, I, 77). Бу ёрдамчи ўзбек тилида *ба* олд кўмакчиси қўшилмаган *мисоли* шаклида ҳам ишлатилади (ЎТИЛ, I, 467). *Мисоли* ёрдамчиси арабча *мисол* отига (АРС, 742) тожикча *-й* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган.

БАНГИ (БАЊИ) Бу сифат 'наша, кўкнори каби кайф берадиган наркотик ўсимлик' маъносини англатадиган тожикча *банг* (*баң*) отига (ТжРС, 44; ЎКААҚЛ, 88) тожикча *-й* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ясалган бўлиб, 'наркоман' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 78).

БАНД I Бу от 'боғла-', 'бирлаштир-' маъносини англатадиган тожикча *бастан* феълининг (ТжРС, 51) ҳозирги замон асосига (ТжРС, 44) тенг бўлиб, 'ўсимлик яроғини, мевасини танасига боғлаб турадиган қисм', 'шеърнинг, кўйнинг шаклан, мазмунан ўзаро боғлиқ қисми' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 78).

БАНД II Бу сифат 'эгалла-', 'ишғол қил-' маъносини англатадиган тожикча *бастан* феълининг (ТжРС, 51) ҳозирги замон асосига тенг бўлиб (ТжРС, 44), 'холи эмас', 'эгалланган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 78).

БАНДА Бу от 'карам бўл-' маъносини англатадиган тожикча *бастан* феълининг (ТжРС, 51) *банд* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 44) тожикча *-а* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилида 'тақдир Оллоҳнинг ихтиёридаги киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 78). Бу отдан *бандалик* мавҳум оти ясалган бўлиб, бу от билан 'вафот эт-' маъносини англатадиган *бандаликни бажо қил-* ибораси ҳосил қилинган.

БАНДАЛИК   қ. *банда*

БАДАЛИКНИ БАЖО ҚИЛ-   қ. *банда*

БАНДИ Бу от 'боғла-', 'ҳибса ол-' каби маъноларни англатадиган тожикча *бастан* феълининг (ТжРС, 51) *банд* ҳозирги замон асосига (ТжРС,

44) -й қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'махбус' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 78).

БАНОГОҲ Бу равиш тожикча *ба* олд кўмакчиси билан (ТжРС, 39) *ногоҳ* равишидан (ТжРС, 269) тузилган бўлиб (ТжРС, 45), 'кутилмаганда', 'тўсатган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 78). *Ногоҳ* равиши эса *но-* инкор олд қўшимчасини (ТжРС, 544) 'пайт' маъносини англатадиган тожикча *гоҳ* отига (ТжРС, 104) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, асли 'бевақт' маъносини англатади.

БАОБРЎ Бу сифат 'тасдиқлаш' маъносини ифодаловчи тожикча *ба-* олд қўшимчасини (ТжРС, 70) тожикча *обрў* отига (ТжРС, 281) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 45), 'обрўли' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 79).

БАРАВАР 'Тенг' маъносини англатадиган бу бирлик ЎТИЛга *баробар* шаклида ҳам киритилган бўлиб (I, 79, 82), изоҳлар асосан *баравар* шакли мақолада берилган. Ўзбек тилига тожик тилидаги *баравар* шакли олинган. *Баробар* шакли асли 'томон' маъносини англатадиган тожикча *бар IV* отини (ТжРС, 45) орага *о(а)* туташтирувчи товушини (ТжРС, 539) қўшиб такрорлаш билан ҳосил қилинган бўлиб, 'тенг' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 79). Ўзбек тилида *баравар* бирлиги асосида *бараварлаш-* феъли, *бараварига* равиши ҳосил қилинган.

БАРАВАРЛАШ- қ. *баравар*

БАРАВАРИГА қ. *баравар*

БАРБОД: Бу сифат ТжРСда *бар бод* шаклида ажратиб ёзилиб, икки нукта қўйилиб, *бар бод додан* ибораси таркибида келтирилган, бу ибора 'шамолга учир-', 'бефойда сарфла-' маъносини англатиши айtilган (46). Ўзбек тилида қўшиб ёзиладиган *барбод* асли *бар* олд кўмакчиси (ТжРС, 45) ва 'шамол' маъносини англатадиган *бод II* отидан (ТжРС, 74) ташкил топган бўлиб, 'хароб', 'вайрон' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 78); одатда 'беҳуда сарфлан-', 'йўққа чиқ-' маъносини англатадиган *барбод бўл-* феъли таркибида ишлатилади.

БАРБОД БЎЛ- қ. *барбод*

БАРБАСТА Бу сифат 'ортик даражада эга' маъносини ифодалайдиган тожикча *бар* олд кўмакчиси билан (ТжРС, 544) 'қад-қомад' маъносини англатадиган тожикча *баст* отидан (ТжРС, 51) тузилган *барбаст* сифатига (ТжРС, 46) *-а* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган; ўзбек тилида *р* товушидан кейин келган *б* товуши *в* товушига алмаштирилган. Бу сифат асли 'қад-қомадли', 'қад-қомади келишган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 81).

БАРВАҚТ Бу равиш 'ортик даражада' маъносини ифодалайдиган тожикча *бар* олд кўмакчиси билан (ТжРС, 544) 'пайт' маъносини англатадиган арабча *вақт* отидан (АРС, 903) тузилган бўлиб (ТжРС, 46), 'анча эрта' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 81).

БАРГАК Бу от 'япрок' маъносини англададиган тожикча *барг* отига (ТжРС, 46) кичрайтириш-эркалаш маъносини ифодалайдиган *-ак* кўшимчасини кўшиб (ТжРС, 543) ҳосил қилинган бўлиб, 'данаксиз қуритилган ўрик қоқиси' маъносини англадади; 'аёлларнинг олгин, кумуш тангалардан тузилган зийнат буюми', 'барг ёзган тол новдасидан сиририб олинган пўстлоқдан ясалган сочпопуқ' маъноларини англайтиш учун ҳам ишлатилади (ЎТИЛ, I, 84).

БАРГИЗУБ Бу от асли 'япрок' маъносини англададиган тожикча *барг* оти билан (ТжРС, 46) 'эри-', 'суяк ҳолатга ўт-' маъносини англададиган арабча *дзаба* феълнинг *дзуб* масдаридан (АРС, 278) *-и* изофаси ёрдамида (ТжРС, 545) тузилган бўлиб, 'табобатда ишлатиладиган йирик кўп баргли япаски гиёҳ' маъносини англадади (ЎТИЛ, I, 81). Арабча масдар таркибидаги "дзол" товуши ўзбек тилида э товушига алмаштирилган.

БАРГИКАРАМ Бу сифат асли 'япрок' маъносини англададиган тожикча *барг* оти билан (ТжРС, 46) "капуста" маъносини англададиган *карам* отидан (ТжРС, 369) *-и* изофаси (ТжРС, 545) ёрдамида тузилган бирикма бўлиб, ўзбек тилида кўшиб ёзилади; 'оч яшил' маъносини англадади (ЎТИЛ, I, 81). Бу сифат ўзбек сўзлашув тилида э товушини ташлаб *барикарам* тарзида ҳам (ЎТИЛ, I, 82) айтилади.

БАРДАМ Бу кесимлик 'ортик даражада' маъносини ифодалайдиган тожикча *бар* олд кўмакчисини (ТжРС, 544) 'нафас олиш' маъносини англададиган тожикча *дам* отига (ТжРС, 114: *дам I*) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 46), 'тетик' маъносини англадади (ЎТИЛ, I, 81).

БАРДОШ Бу от асли 'чидамли бўл-' маъносини англададиган тожикча *бардоштан* феълнинг *бардошт* ўтган замон асосига тенг бўлиб (ТжРС, 47), тожик тилидан охиридаги *т* товуши айтилмайдиган шаклида олинган; 'чидам', 'тоқат' маъносини англадади (ЎТИЛ, I, 81).

БАРИКАРАМ қ. *баргикарам*

БАРКАМОЛ Бу сифат 'ортик даражада' маъносини ифодалайдиган тожикча *бар-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'ҳар жиҳатдан етик' маъносини англададиган арабча *камол* сифатига (АРС, 700) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 47), 'камолга эришган', 'бекам-у кўст' маъносини англадади (ЎТИЛ, I, 82).

БАРКАШ Бу от 'мева-чева' маъносини англададиган тожикча *бар III* отига (ТжРС, 45) 'сол-' маъносини англададиган *кашидан* феълнинг *каш* hozирги замон асосини (ТжРС, 284) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 47), 'мева-чева солинадиган рўзгор буюми', 'патнис' маъносини англадади (ЎТИЛ, I, 82).

БАРПО: ПРСда *барпо шудан* бирикмасига берилган "устранять, возникать, происходить" изоҳидан (85) кўринадики, кўшиб ёзиладиган *барпо* асли *бар по* шаклида ажратиб ёзилган; 'эга' маъносини ифодалайдиган тожикча *бар* олд кўмакчисини (ТжРС, 544) 'кўтариш',

'тиклаш' маъносини англатадиган *по* отига (ПРС, 85) кўшиб тузилган бўлиб, *барпо бўл-*, *барпо қил-* феъллари таркибида ишлатилади; бу феъллар 'вужудга кел-', 'мавжуд қил-' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 82).

БАРПО БЎЛ-, БАРПО ҚИЛ-   *қ. барпо*

БАРРА Бу сифат 'энди вужудга кел-' маъносини англатадиган тожикча *барамодан* феълнинг *баро* ҳозирги замон асоси (ТжРС, 48) таркибидаги *p* товушини қатлаб ва охиридаги *o* товушини *a* товушига алмаштириб ҳосил қилинган бўлиб, *барра ниёз*, *барра гўшт* каби бирикмалар таркибида 'энди, яқинда вужудга келган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 82).

БАРҲАМ: 'Йўқ қил-', 'йўқ бўл-' маъноларини англатадиган *барҳам бер-*, *барҳам топ-* бирикмалари таркибида ишлатиладиган бу сифат 'чалкаш', 'аралаш' маъносини (ПРС, 67) англатади. Асли 'олиб кет-' маъносини англатадиган тожикча *будан* феълнинг (ТжРС, 85) *бар* ҳозирги замон асоси билан (ТжРС, 45) таъкид маъносини ифодалайдиган ҳам юклагмасини (ТжРС, 489) кўшиб ҳосил қилинган (ЎТИЛ, I, 83).

БАРҲАМ БЕР-, БАРҲАМ ТОП-   *қ. барҳам*

БАРҲАК Бу кесимлик 'ортик даражада' маъносини ифодалайдиган тожикча *бар-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'ҳақиқат' маъносини англатадиган арабча *ҳақ 1* отига (АРС, 184) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 50), 'мутлак ҳақиқат' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 83).

БАС Бу тожикча ундов 'тўхтат', 'етарли' маъносини ифодалайди (ТжРС, 50). Бу ундов билан ўзбек тилида *бас қил-* феъли ҳосил қилинган (ЎТИЛ, I, 83).

БАС ҚИЛ-   *қ. бас*

БАСТАКОР Бу тожикча от 'боғла-' маъносини англатадиган *бастан* феълнинг 'боғлам' маъносини англатадиган *баста* ўтган замон сифатдошига (ТжРС, 51) 'маълум бир иш билан шуғулланувчи' маъносини ифодалайдиган *-кор* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'музыка асарини басталовчи' (композитор) маъносини англатади (ТжРС, 51; ЎТИЛ, I, 84).

БАТТАР Бу равиш асли 'ёмон' маъносини англатадиган тожикча *бад* сифатига (ТжРС, 39) *-тар* кўшимчасини кўшиб (ТжРС, 538) ҳосил қилинган киёсий даража шакли бўлиб, ўзбек тилида кўшимча бошланишидаги *m* товуши таъсирида *бад* сифати охиридаги *d* товуши *m* товушига алмашган; 'олдингидан' ҳам ёмонроқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 84). Бу равишдан ўзбек тилида *баттарлаш-* феъли ясалган.

БАТТАРЛАШ-   *қ. баттар*

БАФУРЖА ТжРСда бундай равиш келтирилмаган. Асли 'билан' маъносини ифодалайдиган тожикча *ба* олд кўмакчиси (ТжРС, 39), 'пастда' маъносини англатадиган *фурӯ* равиши (ТжРС, 414), 'урин' маъносини англатадиган *чо* отидан (ТжРС, 516) таркиб топган бўлиб, ўзбек тилида *фурӯ* қисми таркибидаги *ў* товуши ташланган, *чо* қисмидаги *o(â)* товуши *a*

товушига алмаштирилган. Бу равиш 'шошилмасдан', 'ўз вақтида' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 85).

БАХИА Бу тожикча от 'кийим-кечакнинг букиб тикилган зихи' маъносини англатади (ТжРС, 52). Бу от билан ўзбек тилида *бир бахя* бирикмаси тузилиб, 'жуда оз' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 86).

БАХТ Бу тожикча от 'мамнунлик ҳолати' маъносини англатади (ТжРС, 51). Бу оддан ўзбек тилида *бахтли*, *бахтсиз* сифатлари, *бахтсизлик* оти ясалган, *бахт-иқбол*, *бахт-саодат* жуфт отлари, *бахти очилсин*, *бахти қора*, *бахтга қарши* иборалари тузилган (ЎТИЛ, I, 85).

БАХТИЙОР Бу тожикча сифат асли *бахт* ва *йор* (ТжРС, 145) отларидан [*бахтийор*] тарзида тузилган бўлиб (ПРС, 60), *хтй* товушларини айтиш қийин бўлгани сабабли *тй* товушлари оралиғига тожик тилида *и* товуши киритилган (ТжРС, 51). ТжРСда *ёрй* отига берилган 'дўстлик', 'хамрохлик' изоҳларидан (146) аёнки, *ёр* оти дўст', 'хамрох' маъносини, шунга кўра *бахтиёр* сифати 'бахт хамрох бўлган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 85).

БАХШИДА: ЎТИЛга, ТжРСга, ПРСга киритилмаган бу от асли 'совға тарзида бер-' маъносини англатадиган тожикча *бахшидан* феълининг (ТжРС, 52) *бахшид* ўтган замон асосига *-а* кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, *бахшида қил-* феъли таркибида 'кимгадир аташ' маъносини англатиб қатнашади.

БАХШИДА ҚИЛ- қ. *бахшида*

БАЧАДОН Бу от 'бола' маъносини англатадиган тожикча *бача* отига (ТжРС, 52) 'сакланадиган ўрин' маъносини англатадиган *-дон* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ҳомила ўсиб етиладиган ички аъзо' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 86).

БАЧКАНА Бу сифат асли 'бола' маъносини англатадиган тожикча *бача* отига (ТжРС, 52) *-(г)она* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, *бачагона* ва *бачгона* шаклларига эга (ПРС, 59); 'болалар учун', 'болаларга хос' маъноларини англатади (ТжРС, 52). Ўзбек тилига форсча *бачгона* шакли таркибидаги *г* товуши *к* товушига, *о* товуши *а* товушига алмаштириб олинган. Ўзбек тилида бу сифатнинг 'болаларга хос' маъноси асосида 'ярашмайдиган' маъноси ҳосил бўлган (ЎТИЛ, I, 86), шундан *бачканалик* оти ясалган.

БАЧКАНАЛИК қ. *бачкана*

БАЧКАНАБОЗ Бу сифат *бачкана* сифатига (к.) 'ўйна-' маъносини англатадиган тожикча *бахтан* феълининг *боз* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 82) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бачкана хатти-ҳаракатни кўп қиладиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 86). Бу сифатдан ўзбек тилида *бачканабозлик* оти ҳосил қилинган.

БАЧКАНАБОЗЛИК қ. *бачканабоз*

БАЧКИ Бу сифат 'бола' маъносини англатадиган тожикча *бача* отидан (ТжРС, 52) -*гй* кўшимчаси билан *бачагй* шаклида ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 52), ўзбек тилига иккинчи бўғиндаги *а* товушини ташлаб, *г* товушни *к* товушига алмаштириб олинган. Тожик тилидаги *бачагй* оти 'болалик' маъносини (ТжРС, 52), ўзбек тилидаги *бачки* оти эса 'ўсимликнинг ноқерак майда шохчаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 86). Бу отдан ўзбек тилида *бачкила-* феъли ясалган.

БАЧКИЛА- қ. *бачки*

БАЧЧА Бу от ўзбек тилида 'бола' маъносини англатадиган тожикча *бача* оти (ТжРС, 52) таркибидаги *ч* товушини қатлаб ҳосил қилинган бўлиб, 'хушрўй, келишган ўйинчи бола' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 86).

БАЧЧАТАЛОҚ ПРСда, ТжРСда келтирилмаган бу қўшма от 'бола' маъносини англатадиган [*бачче*] оти билан (ПРС, 59) 'никонин бекор қилиш' маъносини англатадиган *талоқ* отидан (ЎТИЛ, II, 412) тузилган бўлиб, 'талоқ қилинган хотиндан туғилган бола' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 86), кўпинча ҳақорат қилишда ишлатилади.

БАЧЧАҒАР Бу қўшма от ТжРСда *бачағар* шаклида келтирилган бўлиб (52), 'бола' маъносини англатадиган *бача* отининг форсча [*бачче*] шаклига (ПРС, 59) 'фохиша' маъносини англатадиган *ғар* отини (ТжРС, 477) қўшиб тузилган; асли 'фохишадан туғилган бола' маъносини англатади; кўпинча ҳақорат қилишда ишлатилади (ЎТИЛ, I, 86).

БАШАРТИ Бу шарт боғловчиси асли *ба шарте ки* шаклига эга (ТжРС, 452); ўзбек тилига тожикча *ба* олд қўмакчисини (ТжРС, 39) 'талаб-таклифлар' маъносини англатадиган арабча *шарт* отига (АРС, 399) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, охирига аниқлик маъносини ифодалайдиган *э(и)* ёйи ваҳдатни ("Форс тили", 113) қўшиб тузилган. Асли 'шарти шуки' маъносини англатиб (ТжРС, 452), ўзбек тилида 'агар', 'мабодо' маъносини ифодалайди (ЎТИЛ, I, 87).

БАЪДАЗ Бу пайт оти 'кейин', 'сўнгра' маъносини англатадиган арабча *баъд* пайт отига 'ҳақида' каби маънони ифодалайдиган тожикча *аз* олд қўмакчисини (ТжРС, 19) қўшиб тузилган бўлиб (ТжРС, 52), ўзбек тилида 'кейинги навбатда' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 87); *Аввал таом, баъдаз калом* ҳикмати таркибида ишлатилади.

БАҚАВЛИ Бу модал бирлик асли *ба қавли шумо* шаклига эга бўлиб, 'сиз ўйлагандай' маъносини билдиради (ТжРС, 482). Асли *ба* олд қўмакчиси билан (ТжРС, 39) 'сўз', 'ўй-мулоҳаза' маъносини англатадиган арабча *қавл* отидан (АРС, 665) тузилган бирлик охирига *э(и)* ёйи ваҳдатни ("Форс тили", 113) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, *бақавли* шаклида қўшиб ёзилади. ЎТИЛда бу модал бирликнинг маъноси 'бамисоли', 'худди' деб изоҳланган (I, 87).

БАКАДРИХОЛ Ўзбек тилида кўшиб ёзиладиган бу равиш асли 'кўра' маъносини ифодалайдиган тожикча *ба* олд кўмакчисини (ТжРС, 39) 'хурмат-иззат' кўрсатишга лойиклик' маъносини англатадиган арабча *қадр* (АРС, 624), 'маълум вақтда мавжуд вазият' маъносини англатадиган *ҳол* (АРС, 203) отларидан -и изофаси билан (ТжРС, 545) тузилган *қадри ҳол* бирикмасига кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилида кўшиб ёзилади; 'нимкон даражасида', 'қурби етганича' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 87).

БАҚАМТИ ЎТИЛда "[*ф-т + а*]" деб нотўғри таъкидланган бу равиш 'бир-бирига яқин' маъносини англатадиган ўзбекча *қамти* равишига (ЎТИЛ, II, 548; ЎТЭЛ, 520) тожикча *ба* олд кўшимчасини кўшиб ҳосил қилинган (ЎТИЛ, I, 89). *Бақамти*, *қамти* равишлари ТжРСга киритилмаган. Бу равишлар ЎТИЛда 'юзма-юз' маъносини англатади дейилган; асли бир-бирига яқин', 'жипс' маъносини англатади дейиш тўғрирок.

БАҚУВВАТ Бу сифат асли 'куч' маъносини англатадиган арабча *қувват* отига (АРС, 668) 'мавжуд' маъносини ифодалайдиган тожикча *бо*- олд кўшимчасини (ТжРС, 544) кўшиб тожик тилида ҳосил қилинган (ТжРС, 83). Ўзбек тилига *бо*- олд кўшимчаси таркибидаги *о(а)* товуши *а* товушига алмаштириб олинган. Бу сифат ўзбек тилида 'ортик даражада кучли' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 88).

БАҒОЙАТ 'Кучли даражада', 'гойтада' маъносини ифодалайдиган бу кучайтиргич 'чексиз', 'бениҳоя' маъносини англатадиган арабча *гойат* сифатига (АРС, 575) 'мавжуд' маъносини ифодалайдиган тожикча *ба*- олд кўшимчасини (ТжРС, 544) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'жуда ҳам', 'ниҳоятда' маъносини ифодалайди (ЎТИЛ, I, 90).

БАҲАВО ТжРСда, ПРСда келтирилмаган бу сифат 'Ер атрофини қоплаб турувчи, асосан азот ва кислороддан иборат модда' маъносини англатадиган арабча *ҳаво* отига (АРС, 862) 'мавжуд' маъносини ифодалайдиган тожикча *ба*- олд кўшимчасини (ТжРС, 544) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ҳавоси тоза, кенг, очик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 90).

БАҲАЙБАТ Бу сифат ТжРСда *боҳайбат* шаклида келтирилиб (83), 'мавжуд' маъносини ифодалайдиган тожикча *бо*- олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'хуркиш аралаш хурмат ҳиссини уйғатувчи киёфа' маъносини англатадиган арабча *ҳайбат* отига (АРС, 866) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилида *бо*- олд кўшимчаси таркибидаги *о(а)* товуши *а* товушига алмаштирилган; 'жуда катта, улкан' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 90).

БАҲАМ: Ўзбек тилида мустақил ишлатилмайдиган бу равиш *бахам* *кўр*- феъли таркибида қатнашади. Тожик тилида *ба ҳам* шаклида ажратиб ёзилиб (ТжРС, 53), ўзбек тилида кўшиб ёзилади. Асли 'билан' маъносини ифодалайдиган *ба* олд кўмакчисини (ТжРС, 39) 'тенг' маъносини

англатадиган ҳам сифатига (ПРС, 594) кўшиб хосил қилинган бўлиб, 'биргаликда' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 90).

БАҲАМЖИҲАТ ТжРСга, ПРСга киритилмаган бу равиш асли тожикча 'билан' маъносини ифодалайдиган *ба-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'аҳил', 'иноқ' маъносини англатадиган *ҳамжиҳат* равишига (ЎТИЛ, II, 683) кўшиб хосил қилинган бўлиб, 'ҳамжиҳатлик билан' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 90). *Ҳамжиҳат* равиши 'тенг' маъносини англатадиган ҳам сифати билан (ПРС, 594) 'томон' маъносини англатадиган арабча *жиҳат* отидан (АРС, 875) тузилган.

БАҲАРНАВ Бу равиш тожик тилида *ба ҳар навъ* тарзида ёзилиб (ТжРС, 254), ўзбек тилида ҳар уч қисм охиридаги *ъ* белгисини ташлаб кўшиб ёзилади (ЎТИЛ, I, 90). Асли 'билан' маъносини ифодалайдиган *ба-* олд кўшимчаси (ТжРС, 544), 'хил', 'тур' маъносини ифодалайдиган тожикча *ҳар* олмоши (ТжРС, 501) ва 'хил', 'тур' маъносини англатадиган арабча *навъ* отидан ташкил топган бўлиб, 'ҳар қалай', 'қандай бўлса ҳам' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 90).

БАҲО Бу тожикча от адабий ўзбек тилига шу шаклида олинган бўлиб, 'киймаг', 'нарх', 'балл' каби маъноларни англатади (ТжРС, 53; ЎТИЛ, I, 90). *Баҳо* отидан ўзбек тилида *баҳола-* феъли ясалган, *баҳоси йўқ* ибораси тузилган.

БАҲОЛА- қ. *баҳо*

БАҲОЛИ ҚУДРАТ Бу бирикма 'қурби етганича' маъносини англатиб (ЎТИЛ, I, 90), тожикча *ба* олд кўмакчиси ва 'маълум вақтда мавжуд вазият' маъносини англатадиган арабча *ҳол* отидан (АРС, 203) иборат *баҳол* бирлигини *-и* изофаси орқали 'қурб', 'қодирлик' маъносини англатадиган арабча *қудрат* отига (АРС, 624) боғлаб тузилган.

БАҲОНА Бу тожикча от адабий ўзбек тилига шу шаклида олинган бўлиб, 'важ', 'рўқач' каби маъноларни англатади (ТжРС, 53; ЎТИЛ, I, 91). Бу от қатнашиб тузилган тожикча *баҳона ёфтан* бирикмаси ўзбек тилига *баҳона топ-* тарзида, *баҳона қардан* бирикмаси *баҳона қил-* тарзида ўтирилган; *баҳона* отидан ўзбек тилида *баҳоначи* оти ясалган, *Бола баҳона, дийдор ғанимат* ҳикмати тузилган.

БАҲОНАЧИ қ. *баҳона*

БАҲОР Бу тожикча от адабий ўзбек тилига шу шаклида олинган бўлиб, 'кўклам', 'йилнинг табиат уйғанадиган фасли' маъносини англатади (ТжРС, 53; ЎТИЛ, I, 91). Бу тожикча от билан ўзбек тилида *Баҳор офтобига келинингни, куз офтобига қизингни сол* ҳикмати тузилган.

БАҲОРИКОР Бу сифат *баҳор* отидан (қ.) *й* кўшимчаси билан (ТжРС, 542) ясалган тожикча *баҳорй* сифатига (ТжРС, 54) 'иш' маъносини англатадиган *кор* отидан ўсиб чиққан *-кор* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб хосил қилинган бўлиб, 'баҳорда экин экиладиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 91).

БАХРАМАНД Бу сифат 'манфаат', 'хузур' маъносини англатадиган тожикча *бахра* отига (ТжРС, 54) 'эга бўлиш' маъносини ифодалайдиган *-манд* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'манфаат кўрган', 'фойдаланган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 91). Бу сифат билан ўзбек тилида *бахраманд бўл-*, *бахраманд қил-* феъллари ҳосил қилинган.

БАХРАМАНД БЎЛ-, **БАХРАМАНД ҚИЛ-** қ. *бахраманд*

БАХУЗУР қ. *базур*

БЕАДАБ ТжРСга *беадаб* шаклида киритилиб (54), *беодоб* шаклига ҳавола қилинган (62). Бу луғатда арабча *адаб* ва *одоб* отлари тенг ҳуқуқли тарзда келтирилиб, маъноси деярли бир хил изоҳланган (18, 284). Асли *одоб* оти – *адаб* отининг кўплик шакли, шунга кўра асосий деб *беадаб* шаклини кўрсатиш ўринли. Бу сифат тожик тилида 'йўқ' маъносини ифодалайдиган *бе-* олд қўшимчасини (ТжРС, 544) 'хулқ', 'тарбия' маъносини англатадиган арабча *адаб* отига (АРС, 28) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ахлоқсиз', 'тарбиясиз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 92). Бу отдан ўзбек тилида *беадаблик* мавҳум оти ясалган.

БЕАДАБЛИК қ. *беадаб*

БЕАДАД Бу равиш тожикча 'йўқ' маъносини ифодалайдиган *бе-* олд қўшимчасини (ТжРС, 544) 'миқдор', 'сон-санок' маъносини англатадиган арабча *адад* отига (АРС, 501) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'сон-саноксиз', 'бехисоб' маъносини англатади (ТжРС, 54; ЎТИЛ, I, 92).

БЕАЙБ Бу сифат 'йўқ' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд қўшимчасини (ТжРС, 544) 'қонун-қоидага ҳилоф иш, хатти-ҳаракат' маъносини англатадиган арабча *айб* отига (АРС, 552) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'айбсиз', 'гуноҳсиз' маъносини англатади (ТжРС, 54; ЎТИЛ, I, 92). *Бейб парвардигор* ҳикмати таркибида ишлатилади.

БЕАМР Бу равиш 'йўқ' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд қўшимчасини (ТжРС, 544) 'буйруқ' маъносини англатадиган арабча *амр* отига (АРС, 43) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'буйруқсиз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 92). *Беамр тикан кирмас* ҳикмати таркибида ишлатилади.

БЕАНДИША Бу сифат 'йўқ' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд қўшимчасини (ТжРС, 544) 'оқибатини ўйлаб, юз-хотир билан мулоҳаза юритиш' маъносини англатадиган тожикча *андеша* отига (ТжРС, 27) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилига *д* товушидан кейинги *э(е)* товушини *и* товушига алмаштириб олинган; 'андишаси йўқ', 'андишасиз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 92).

БЕАРМОН Бу равиш 'йўқ' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд қўшимчасини (ТжРС, 544) 'афсус' маъносини англатадиган тожикча *ормон* отига (ТжРС, 288) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилига *о(а)* товушини *а* товушига алмаштириб олинган; 'армони йўқ ҳолда', 'орзу-истиклари рўёбга чикқан ҳолда' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 92).

БЕБАРАКА Бу равиш 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'тўкин-сочинлик' маъносини англатадиган арабча *барака* отига (АРС, 67) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'баракаси йўк', 'тезда сарфланиб кетадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 91).

БЕБАҚО Бу сифат 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'абдий', 'доимий' маъносини англатадиган арабча *бақо* отига (АРС, 81) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'абдий бўлмаган', 'ўткинчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 92); *бебақо дунё* бирикмаси таркибида ишлатилади.

БЕБАХРА Бу сифат 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'манфаат', 'ҳузур' маъносини англатадиган тожикча *бахра* отига (ТжРС, 54) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бахраманд бўлмаган' маъносини англатади (ТжРС, 55; ЎТИЛ, I, 91). Бу сифат билан ўзбек тилида *бебахра бўл*-, *бебахра қил*- феъллари ҳосил қилинган.

БЕБАХРА БЎЛ-, **БЕБАХРА ҚИЛ**- қ. *бебахра*

БЕБОШ Бу сифат 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) ўзбекча *бош* отига ўзбек тилида кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, асосан 'гапга киравермайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 93). Сўзлашув тилида *бевош* шаклида ҳам айтилади. Бу сифатдан *бебошлик* мавҳум оти ҳосил қилинган бўлиб, *Ёшлик* – *бебошлик* хикмати таркибида ишлатилади.

БЕБОШЛИК қ. *бебош*

БЕБУРД Бу сифат 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'ишонччилик', 'тайинчилик' маъносини англатадиган тожикча *бурд* отига (ЎТИЛ, I, 150) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'сўзида турмайдиغان', 'субутсиз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 93). Бу сифат билан ўзбек тилида *бебурд бўл*- феъли ҳосил қилинган.

БЕБУРД БЎЛ- қ. *бебурд*

БЕВА ПРСда [*биве*] шаклида келтирилиб, 'хотини вафот этган эр' маъносини, [*биве-эйн*] шаклида келтирилиб, 'эри вафот этган хотин' маъносини англатиши айтилган (84). ТжРСда *бева*, *бевазан* шаклларида келтирилиб, 'эри вафот этган хотин' маъносини англатиши айтилган (56). ЎТИЛда фақат *бева* шаклида келтирилиб, 'эри ёки хотини ўлган', 'тул' маъносини англатиши айтилган (93). Кўринадики, форсча *биве* сифати таркибидаги (*эе*) товуши тожик тилида *а* товушига алмаштирилган, ўзбек тилига тожик тилидаги шакли олинган. Ўзбек тилида бу от одатда 'эри ўлган хотин' маъносини англатиш учун ишлатилади. Бу от билан ўзбек тилида *бева-бечора* жуфт оти тузилган.

БЕВА-БЕЧОРА қ. *бева*

БЕВАТАН Бу сифат 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'кишининг туғилиб-ўсган, яшаган жойи' маъносини англатадиган арабча *ватан* отига (АРС, 897) кўшиб ҳосил

қилинган бўлиб, 'уй-жойи, бошпанаси йўк' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 93).

БЕВАФО Бу сифат 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'аҳдида, ваъдасида қатъий туриш' маъносини англатадиган арабча *вафо* отига (АРС, 903) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'вафосиз', 'садоқатсиз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 93). Бу сифатдан ўзбек тилида *бевафолик* оти ясалган ва бу от билан *бевафолик қил-* феълли ҳосил қилинган.

БЕВАФОЛИК ҚИЛ- қ. *бевафо*

БЕВАҚТ Бу равиш 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'пайт', 'фуркат' маъносини англатадиган арабча *вақт* отига (АРС, 903) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'вақт-соати етмасдан' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 93).

БЕВОСИТА Бу равиш 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'бирор ишни амалга оширишда кўмаклашадиган нарса' маъносини англатадиган арабча *восита* отига (АРС, 887) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'тўғридан тўғри', 'воситасиз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 93).

БЕГОНА Бу сифат ПРСда [бигане] шаклида (62), ТжРСда *бегона* шаклида (56), ЎТИЛда ҳам *бегона* шаклида (93) келтирилган. Кўринадики, бу сифат ўзбек тилига тожик тили шаклида олинган; 'қариндошлиғи, танишлиғи йўк', 'ёт' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 93). Бу сифат билан ўзбек тилида *бегоналаш-*, *бегонасира-* феъллари ҳосил қилинган, *етти ёт-бегона* сифати тузилган.

БЕГОНАЛАШ- қ. *бегона*

БЕГОНАСИРА- қ. *бегона*

БЕДАВО Бу сифат 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'дори-дармон', 'шифо' маъносини англатадиган арабча *даво* отига (АРС, 265) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'давоси йўк', 'тузалмайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 94). Ўзбек тилида бу сифат билан тузилган тожикча *дарди бедаво* изофа бирикмаси ҳам ишлатилади.

БЕДАЗОР Бу от 'отга озука бўладиган кўп йиллик дуккакли ўсимлик' маъносини англатадиган ўзбекча *беда* отига (ЎТИЛ, I, 94) 'мўл' маъносини ифодалайдиган тожикча *-зор* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'беда экилган ер' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 94).

БЕДАНАБОЗ Бу сифат 'кирғовулсимонлар оиласига мансуб кичик сайроқи қуш' маъносини англатадиган *бедана* отига (ЎТИЛ, I, 94) 'ўйна-', 'ишқибоз бўл-' маъносини англатадиган тожикча *бохтан* феълнинг *боз* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 82) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бедана боқишга , уриштиришга ишқибоз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 94).

БЕДАПОЎА Бу от 'отга озука бўладиган кўп йиллик дуккакли ўсимлик' маъносини англатадиган ўзбекча *беда* отига (ЎТИЛ, I, 94) 'остки

қисм' маъносини англатадиган тожикча *пойа* отини (ТжРС, 311) кўшиб тузилган бўлиб, асли 'бедаси ўриб олинган майдон' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 94).

БЕДАРАК Бу равиш 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'илк хабар' маъносини англатадиган *дарак* отига (ТжРС, 116; ЎТИЛ, I, 208) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ҳеч қандай хат-хабарсиз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 94).

БЕДАХМАЗА Бу равиш 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) тожик сўзлашув тилига мансуб деб келтирилган *дахмаса* отига (ТжРС, 124) кўшиб ҳосил қилинган. ЎТИЛга *бедахмаза* шаклида киритилган бўлиб, 'беташвиш' маъносини англатиши айtilган (94). Тожикча равиш таркибидаги *с* товуши ўзбек тилида *з* товушига алмаштирилган.

БЕДИЛ Бу сифат 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'юрак', 'кўнгил' маъноларини англатадиган тожикча *дил* отига (ТжРС, 129) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кўнгли бузилган', 'кўнгли қолган', 'ишқ ўтида қуйиб дилини йўқотган' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 94).

БЕДОНА Бу от 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'уруғ' маъносини англатадиган *дона* отига (ПРС, 209) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'уруғи йўк' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 95).

БЕДОП Бу сифат ПРСда [*бидар*] шаклида ёзилган (79), ТжРСда эса *бедор* шаклида келтирилган (57); демак, ўзбек тилига тожик тилидаги шакли олинган. Бу сифат ҳар уч луғатда 'уйғок', 'ухламаган' маъноси англатиши айtilган (ЎТИЛ, I, 95).

БЕЖИЗ Бу равиш 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'нарса' маъносини англатадиган тожикча *чиз* отига (ТжРС, 444) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 67), ўзбек тилида бу тожикча равиш таркибидаги *ч* товуши *ж* товушига алмаштирилган; Асли 'нарсасиз' маъносини англатиб, *эмас* инкори билан ишлатилганда 'сабабсиз', 'бекорга' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 95).

БЕЖИРИМ Бу сифат 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) тожик сўзлашув тилида 'камчилик', 'нуқсон' маъносини англатадиган *ҷирм II* отига (ТжРС, 516) кўшиб ҳосил қилинган (ТжРС, 70: *беҷирм*). Ўзбек тилида *рм* товушлари оралиғига *и* товуши киритилган: *бежирим*. Тожик тилида 'бенуқсон' маъносини англатадиган бу сифат (ТжРС, 70) ўзбек тилида 'шинам', 'келишган' маъносини англатиш учун ишла-тилади (ЎТИЛ, I, 95). Бу сифат тожикча эканлиги ЎТИЛда таъкидланмаган.

БЕЖО Бу равиш 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'ўрин' маъносини англатадиган тожикча *ҷо*

отиға (ТжРС, 516) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, тожик тилида асосан 'ноўрин' маъносини (ТжРС, 70), ўзбек тилида эса асосан 'бесаранжом' маъносини (ЎТИЛ, I, 95) англатиш учун ишлатилади.

БЕЖОЙ Бу равиш 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд қўшимчасини (ТжРС, 544) 'ўрин' маъносини англатадиган тожикча *чо* отининг *чой* шаклига (ТжРС, 517) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'жойи йўк' маъносини англатиш учун ишлатилади (ТжРС, 70; ЎТИЛ, I, 95).

БЕЗАРАР Бу равиш 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд қўшимчасини (ТжРС, 544) 'зиён' маъносини англатадиган арабча *зарар* отига (АРС, 456) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'зиён келтирмайдиган' маъносини англатади (ТжРС, 57; ЎТИЛ, I, 96).

БЕЗАХА Бу сифат 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд қўшимчасини (ТжРС, 544) 'полиз экинлари мевасининг урниб, эзлиб шикастланган ери' маъносини англатадиган *заха* отига (ЎТИЛ, I, 301) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилида 'заха бўлмаган', 'захаси йўк' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 96).

БЕЗИЙОН Бу сифат 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд қўшимчасини (ТжРС, 544) 'зарар' маъносини англатадиган тожикча *зийон* отига (ТжРС, 304) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'зарар келтирмайдиган' маъносини англатади (ТжРС, 56; ЎТИЛ, I, 96).

БЕЗОРИ Бу сифат 'кимдандир безганлик туйғуси' маъносини англатадиган тожикча *безор* отига (ТжРС, 58) *-й* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кўпчиликнинг тинчлигини бузувчи', 'хулиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 96). Бу сифат билан ўзбек тилида *безорилик* оти ва у билан *безорилик қил-* феъли ҳосил қилинган.

БЕЗОРИЛИК ҚИЛ- қ *безори*

БЕЗОРИЖОН: Бу сифат 'жонидан безор қил-' маъносини англатадиган тожикча *аз чон безор қардан* бирикмаси (ТжРС, 68) асосида тузилган *безори чон* изофа бирикмасига тенг бўлиб, ўзбек тилида қўшиб ёзилади; одатда *қил-* феъли билан *безорижон қил-* тарзида ишлатилади; 'жондан безор қил-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 97).

БЕИБО Бу сифат 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд қўшимчасини (ТжРС, 544) 'уялиш', 'шарм-хаё' маъносини англатадиган арабча *ибо* отига (АРС, 22) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'шарм-хаёсиз', 'ор-номусни билмайдиган' маъносини англатади (ТжРС, 58; ЎТИЛ, I, 97).

БЕИЖОЗАТ Бу равиш 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд қўшимчасини (ТжРС, 544) 'бирор фаолиятни амалга ошириш учун берилмайдиган рухсат' маъносини англатадиган арабча *ижозат* отига (АРС, 148) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'рухсатсиз', 'рухсат олмаган ҳолда' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 97).

БЕИЗ Бу равиш ўзбек тилида 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд қўшимчасини (ТжРС, 544) 'нимадандир қолган қолдик, нишона, асар' маъносини англайдиган ўзбекча *из* отига (ЎТИЛ, I, 316) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ҳеч қандай асарсиз' маъносини англади (ЎТИЛ, I, 97).

БЕИЛЛАТ Бу сифат 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд қўшимчасини (ТжРС, 544) 'камчилик', 'нуқсон' маъносини англайдиган арабча *иллат* отига (АРС, 531) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'камчилиги йўк', 'бенуқсон' маъносини англади (ТжРС, 58; ЎТИЛ, I, 97).

БЕИСТИСНО Бу равиш 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд қўшимчасини (ТжРС, 544) 'ҳисобдан ташқари' маъносини англайдиган арабча *истисно* равишига (АРС, 114) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'қатордан қолдирмай', 'истисно қилмай' маъносини англади (ЎТИЛ, I, 97).

БЕИХТИЁР Бу равиш 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд қўшимчасини (ТжРС, 544) 'танлаш', 'афзал кўриш' маъносини англайдиган арабча *ихтиёр* отига (АРС, 241) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ихтиёр қилмаган ҳолда', 'ихтиёрдан ташқари' маъноларини англади (ТжРС, 59; ЎТИЛ, I, 97).

БЕИШ Бу равиш ўзбек тилида 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд қўшимчасини (ТжРС, 544) 'меҳнат', 'хизмат' каби маъноларни англайдиган ўзбекча *иш* отига (ЎТИЛ, I, 343) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'меҳнат фаолияти билан банд бўлмаган' маъносини англади (ЎТИЛ, I, 97).

БЕИШКАЛ Бу равиш 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд қўшимчасини (ТжРС, 544) 'чалкашлик', 'чатоқлик' маъносини англайдиган арабча *ишқал* отига (АРС, 413) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'чатоқликка учрамай' маъносини англади (ЎТИЛ, I, 97).

БЕКАМ-У КЎСТ Бу равиш ПРСда [-*би-кām-о-кост*] шаклида (82), ТжРСда *бекам II* шаклида ёзилган равишдан кейин икки нукта қўйиб *бекаму кост* шаклида (59), ЎТИЛда эса *бекам(и)-кўст* шаклида (I, 97) келтирилган. Бу равиш ўзбек тилига тожик тилидан олинган, лекин *кам* равишидан кейин жойлашган; асли *ва* боғловчисининг *-у* шаклига тенг қисми ЎТИЛда хато равишда *-и* изофасига алмаштирилган (97). Асли бу равишни лугатга *бекам*: тарзида киритиш ҳам нотўғри, чунки *бе-* олд қўшимчаси *кам-кўст* жуфт отига (ЎТИЛ, I, 364) қўшилган. *Бекам-у кўст* равиши таркибидаги *кам* қисми 'етишмовчилик' маъноси билан (ЎТИЛ, I, 363), *кўст* қисми 'ортиқчалик' маъноси билан (ЎТИЛ, I, 422) қатнашган; шунга кўра бу равиш 'ҳеч қандай етишмайдиган ва ортиқча жойи йўк' маъносини англади (ЎТИЛ, I, 97).

БЕКЗОД(А) Бу кесимлик 'ҳокимлик уновни' маъносини англайдиган ўзбекча *бек* отига (ЎТИЛ, I, 97) 'туғилган ўғил (қиз)' маъносини

англатадиган *зод* отини (ПРС, 256) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бекдан туғилган', 'бек наслига мансуб ўғил' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 97).

БЕКОР Бу тожикча равиш 'йўк' маъносини ифодалайдиган *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'иш' маъносини англатадиган *кор* отига (ТжРС, 192) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бирор иш билан машғул бўлмаган ҳолда' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 97) Бу равиш билан ўзбек тилида *бекорчи, бекорчилик* отлари ҳосил қилинган.

БЕКОРГА Бу равиш ўзбек тилида 'бирор манфаат бўлмаган ҳолда' маъносини англатадиган тожикча *бекор* равишининг (к.) ўзбекча *-га* кўшимчаси қўшилган шакли бўлиб, шу шаклида равишга айланган; юқорида таъкидланган маънони англатади (ЎТИЛ, I, 98).

БЕКОРДАН БЕКОРГА Бу равиш ўзбек тилида *бекор* равишини (к.) 'беҳуда, бефойда' маъноси билан чиқиш ва жўналиш келишиги шаклида бирлаштириб ҳосил қилинган; 'жиддий асос, сабаб бўлмагани ҳолда маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 98).

БЕКОРЧИ, БЕКОРЧИЛИК   қ. *бекор*

БЕЛДОР Бу сифат 'ғавданинг кўкрак кафаси билан бўкса оралиғидаги энг хилча қисми' маъносини англатадиган ўзбекча *бел* отига (ЎТЭЛ, 44) 'эга бўл-' маъносини англатадиган тожикча *доштан* феълининг (ТжРС, 136) *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 136) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бели йўғон' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 100).

БЕМАВРИД Бу равиш 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'кулай фурсат' маъносини англатадиган арабча *маврид* отига (АРС, 438) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ноқулай, номақбул пайтда' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 101).

БЕМАДОР Бу сифат 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'ҳаракатланишга асос бўладиган куч-қувват' маъносини англатадиган арабча *мадор* отига (АРС, 267) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'дармони йўк' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 101).

БЕМАЗА Бу сифат 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) асли 'нордон-ширин' таъм' маъносини англатадиган арабча *маза* отига (АРС, 751) кўшиб ҳосил қилинган. Бу арабча от форс тили луғатида [мазз] шаклида келтирилиб, 'нордон-ширин' маъносини (ПРС, 486), тожик тили луғатида эса *маза* шаклида келтирилиб, 'таъм' маъносини англатиши айтилган (ТжРС, 61). Қўринадики, *бемаза* сифати ўзбек тилига тожик тилидан олинган; 'таъми ёқимсиз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 101). *Бемаза* сифатидан ўзбек тилида *-гарчилик* кўшимчаси билан *бемаза-гарчилик* оти ясалган бўлиб, 'бўлмағур хатти-ҳаракат' маъносини англатади.

БЕМАЗАГАРЧИЛИК   қ. *бемаза*

БЕМАЛОЛ Бу равиш 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'салбий таъсирини ҳис қилиш ҳолати' маъносини

англатадиган арабча *малол* отининг тожик тилига товуш ўзгариши билан олинган *малол* шаклига (ТжРС, 213) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'қисинмай', 'ўнғайсизланмай', 'тортинмай' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 101).

БЕМАСЛАҲАТ Бу сифат 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-олд* кўшимчасини (ТжРС, 544) тожик тилида 'бирор фаолиятни тўғри, фойдали амалга ошириш бўйича айтиладиган фикр-мулоҳаза' маъноси билан ишлатиладиган арабча *маслаҳат* отига (АРС, 442) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кенгашмаган ҳолда', 'фикр-мулоҳаза сўрамаган ҳолда' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 101).

БЕМАШАҚҚАТ Бу равиш 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-олд* кўшимчасини (ТжРС, 544) 'кийинчилик' маъносини англатадиган арабча *машаққат* отига (АРС, 411) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кийинчилик кўрмай', 'осонгина' маъносини англатади (ТжРС, 60; ЎТИЛ, I, 101).

БЕМАЪНИ Бу сифат 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-олд* кўшимчасини (ТжРС, 544) 'мазмун' маъносини англатадиган арабча *маъни* отига (АРС, 545) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'мазмунсиз', 'сафсатадан, уйдирмадан иборат' каби маъноларни англатади (ТжРС, 60; ЎТИЛ, I, 101). *Бемаъни* сифатидан ўзбек тилида *-гарчилик* кўшимчаси билан *бемаънигарчилик* оти ясалган, 'ножўя хатти-ҳаракат' маъносини англатади.

БЕМАЪНИГАРЧИЛИК қ. *бемани*

БЕМАҲАЛ Бу равиш 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-олд* кўшимчасини (ТжРС, 544) 'пайт' маъносини англатадиган арабча *маҳал* отига (АРС, 771) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'номувофик, номакбул пайтда' маъносини англатади (ТжРС, 60; ЎТИЛ, I, 102).

БЕМИННАТ Бу сифат 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-олд* кўшимчасини (ТжРС, 544) 'қилган яхшилигини таъна қилиб гапириш' маъносини англатадиган арабча *миннат* отига (АРС, 769) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'қилган яхшилигини таъна қилиб гапирмайдиган' маъносини англатади (ТжРС, 60; ЎТИЛ, I, 102). Бу сифат билан *Миннатли ошдан беминнат мушт яши* хикмати тузилган.

БЕМУРУВВАТ Бу сифат 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-олд* кўшимчасини (ТжРС, 544) 'одамийлик юзасидан кўрсатиладиган ёрдам' маъносини англатадиган арабча *мурувват* отига (АРС, 748) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'одамийлик юзасидан ёрдам кўрсатмайдиган' маъносини англатади (ТжРС, 61; ЎТИЛ, I, 102).

БЕМУХЛАТ Бу равиш 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-олд* кўшимчасини (ТжРС, 544) 'бирор фаолиятни бажариш учун белгиланган вақт' маъносини англатадиган арабча *муҳлат* отига (АРС, 771) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бирор фаолиятни бажариш учун белгиланган вақтга роя қилмай' маъносини англатади. ЎТИЛда *бемухлат*

равишининг *бемуддат* равишига айнан деб таъкидлангани нотўғри, *бемуддат* равиши 'муддати белгилянмаган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 102).

БЕНАВБАТ Бу равиш 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд қўшимчасини (ТжРС, 544) 'бирин-кетин бажарилиш тартиби', 'гал' маъносини англатадиган арабча *навбат* отига (АРС, 837) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бирин-кетинликка риоя қилмай', 'навбатидан олдин' маъносини англатади (ТжРС, 61; ЎТИЛ, I, 102).

БЕНАВО Бу сифат 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд қўшимчасини (ТжРС, 544) 'овоз', 'товуш' маъносини англатадиган арабча *наво* отига (ПРС, 572) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, асли гапириш ҳуқуқига эга бўлмаган' маъносини англатган; кейинчалик 'ҳаёт лаззатидан бебахра' маъносини англатиш учун ишлатилган (ЎТИЛ, I, 102).

БЕНАЗИР Бу сифат 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд қўшимчасини (ТжРС, 544) 'намуна' маъносини англатадиган арабча *назир* отига (АРС, 812) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ўхшаш йўк', 'тенги йўк' маъносини англатади (ТжРС, 61; ЎТИЛ, I, 102; ЎКААҚЛ, 108).

БЕНОМ-У НИШОН Бу равиш 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе* олд кўмакчисини (ТжРС, 54) *ном-у нишон* жуфт отига қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, тожик тилида *бе ному нишон* тарзида ёзилади (ТжРС, 271). Бу жуфт от таркибидаги *ном* қисми 'маълумлик' маъноси билан (ТжРС, 271), *нишон* қисми 'из, асар' маъноси билан (ЎТИЛ, I, 504) қатнашган. Ўзбек тилида *бе* олд кўмакчиси кейинги қисмга қўшиб ёзилади; 'бедарак' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 102).

БЕНОМУС Бу сифат 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд қўшимчасини (ТжРС, 544) 'орият' маъносини англатадиган арабча *номус* отига (АРС, 778) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 62), 'шарм-ҳаёни билмайдиган', 'ор-номуси йўк' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 102).

БЕНУҚСОН Бу сифат 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд қўшимчасини (ТжРС, 544) 'камчилик' маъносини англатадиган арабча *нуқсон* отига (АРС, 825) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'камчилиги йўк', маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 102).

БЕОБРЎ Бу сифат 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд қўшимчасини (ТжРС, 544) *обрў* отига (ТжРС, 281) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 62), 'обрўсиз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 102).

БЕОЗОР Бу сифат 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд қўшимчасини (ТжРС, 544) 'жисмоний ёки руҳий азоб' маъносини англатадиган *озор* отига (ТжРС, 284) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'жисмонан, руҳан азоб етказмайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 102).

БЕОМОН Бу равиш 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд қўшимчасини (ТжРС, 544) 'хавф-хатар' маъносини англатадиган арабча

амон отига (АРС, 45) қўшиб ҳосил қилинган (ТжРС, 55); ўзбек тилида амон оти бошланишидаги *a* товуши *o(â)* товушига алмаштирилган. Бу равиш 'аямай', 'шафқатсиз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 102).

БЕОР Бу сифат 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд қўшимчасини (ТжРС, 544) 'уят', 'номус' маъносини англатадиган арабча *ор* отига (АРС, 552) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 62), 'уятсиз', 'юзсиз', 'ор-номуси йўк' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 102).

БЕПАРВО Бу сифат 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд қўшимчасини (ТжРС, 544) 'қизиқиш', 'диққат-эътибор' маъносини англатадиган тожикча *парво* отига (ТжРС, 298) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 63), 'қизикмайдиган', 'диққат-эътибор қилмайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 103). Ўзбек тилида бу сифатдан *бепарволик* оти ҳосил қилинган.

БЕПАРВОЛИК   қ. *бепарво*

БЕПАРДА Бу сифат 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд қўшимчасини (ТжРС, 544) 'ўсик' маъносини англатадиган тожикча *парда* отига (ТжРС, 298) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, қўчма маъносида 'андишасиз, очикдан-очик айтилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 103).

БЕПОЙОН Бу сифат 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд қўшимчасини (ТжРС, 544) 'туғаш чегараси', 'охир' маъносини англатадиган тожикча *поён* отига (ТжРС, 309) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'чек-чегараси йўк', 'охир кўринмайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 103).

БЕПУЛ Бу сифат 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд қўшимчасини (ТжРС, 544) 'ақча' маъносини англатадиган тожикча *пул* отига (ТжРС, 312) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 63), 'текин', маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 103). *Пул* оти асли юнонча *pholis* шаклида ёзилиб, араб тилига *фулус* шаклида, форс тилига *пул* шаклида олинган (ССТН, I, 322); асли 'мисдан ясалган тийин' маъносини билдирган.

БЕРАҲМ Бу сифат 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд қўшимчасини (ТжРС, 544) 'ачиниш', 'шафқат' маъноларини англатадиган арабча *рахм* отига (АРС, 291) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'рахм-шафқатсиз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 103).

БЕСАРАНЖОМ Бу сифат 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд қўшимчасини (ТжРС, 544) 'тартибли', 'жой-жойига қўйилган' маъносини англатадиган тожикча *саранжом* отига (ТжРС, 343) қўшиб ҳосил қилинган (ТжРС, 64); *саранжом* сифати 'асосий' маъносини англатиб қатнашган тожикча *сар* оти билан (ТжРС, 342) 'уй-рўзгор буюмлари' маъносини англатадиган тожикча *амжом* отидан (ТжРС, 29) таркиб топган; *бесаранжом* сифати 'уй-рўзгор тутиши тартибсиз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 105). Ўзбек сўзлашув тилида бу сифат *бесарамжон* тарзида ҳам айтылади.

БЕСАРАМЖОН   қ. *бесаранжом*

БЕТАВФИҚ Бу сифат 'йўқ' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) асли 'мослашиш' маъносини англатадиган арабча *тавфиқ* отига (АРС, 902) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ТжРСда 'бахав', 'уятсиз' маъносини англатиши айтилган (65), ЎТИЛда бу маъно иккинчи ўринда берилиб, асосий деб 'Оллога ишонмайдиган', 'диний ақидаларга амал қилмайдиган' маъноси келтирилган. Асли *тавфиқ* отининг 'динга эътикод қилиш' маъноси ўзбек тилида юзага келган (ЎТИЛ, I, 405).

БЕТАЙИН Бу сифат 'йўқ' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'белгили', 'аниқ' маъносини англатадиган арабча *тайин* сифатига (АРС, 554) кўшиб ҳосил қилинган; тожик тилига *й* товушини ташлаб *тайин* шаклида (ТжРС, 387), ўзбек тилига эса айн (*ъ*) товушини ташлаб *тайин* шаклида (ЎТИЛ, I, 408) олинган. *Бетайин* сифати ўзбек тилида 'аниқ бўлмаган', 'гапида турмайдиган' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 106).

БЕТАКАЛЛУФ Бу равиш 'йўқ' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'гайритабийлик', 'тортиқчоқлик' маъносини англатадиган арабча *такаллуф* отига (АРС, 696) кўшиб ҳосил қилинган. Бу равиш ўзбек тилида 'ортиқча мулозаматсиз', 'ортиқча илтифотсиз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 106).

БЕТАМИЗ Бу сифат 'йўқ' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'ақл-идрок', 'фаҳм-фаросат' маъносини англатадиган тожикча *таμιз* отига (ТжРС, 379) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилида 'дид-фаросатсиз', 'бефаҳм' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 106).

БЕТАРАФ Бу сифат 'йўқ' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'томон', 'ён' маъносини англатадиган арабча *тараф* отига (АРС, 472) кўшиб ҳосил қилинган (ТжРС, 65); 'ҳеч қайси томонга ён босмайдиган', 'ҳолис' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 106). Бу сифатдан ўзбек тилида *бетарафлик* оти ҳосил қилинган.

БЕТАРАФЛИК қ. бетараф

БЕТАРТИБ Бу сифат 'йўқ' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) маълум қоидага биноан, белги хусусиятларига кўра жойлаштирилган ҳолат' маъносини англатадиган арабча *тартиб* отига (АРС, 285) кўшиб тожик тилида ҳосил қилинган (ТжРС, 65); 'ўлда-жўлда', 'айқаш-уйқаш бўлиб ётган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 106).

БЕТАШВИШ Бу сифат 'йўқ' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'безовталиқ', 'сиқилиш' маъносини англатадиган арабча *ташвиш* отига (АРС, 421) кўшиб тожик тилида ҳосил қилинган (ТжРС, 66); 'безовталиқсиз', 'ғам-ғуссасиз' каби маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 106).

БЕТАХЛИКА Бу сифат 'йўқ' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе- олд* кўшимчасини (ТжРС, 544) 'ўлимга олиб келиш даражасидаги хавф' маъносини англатадиган арабча *тахлика* отига (АРС, 857) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилида 'жиддий хавф-хатарсиз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 106).

БЕТИНИМ Бу равиш 'йўқ' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе- олд* кўшимчасини (ТжРС, 544) ўзбекча *тиним* отига (ЎТИЛ, I, 179) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'тинмай', 'елиб-югуриб' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 106).

БЕТОБ Бу сифат 'йўқ' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе- олд* кўшимчасини (ТжРС, 544) 'куч', 'мадор' маъносини англатадиган тожикча *тоб I* отига (ТжРС, 395) кўшиб ҳосил қилинган (ТжРС, 66); 'мадорсиз', 'хасталанган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 106).

БЕТОКАТ Бу равиш 'йўқ' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе- олд* кўшимчасини (ТжРС, 544) 'сабр-чидам' маъносини англатадиган арабча *тоқат* отига (АРС, 485) кўшиб ҳосил қилинган (ТжРС, 66); 'сабр-чидамсиз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 106). Ўзбек тилида бу равиш билан *бетоқатлан-* феъли ясалган.

БЕТОКАТЛАН- қ бетоқат

БЕФАЙЗ Бу сифат 'йўқ' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе- олд* кўшимчасини (ТжРС, 544) араб тилида асли 'мўл-қўлчилик' маъносини, 'фойла', 'жозибадорлик' каби кўчма маъноларни англатадиган *файз* отига (АРС, 616; ПРС, 374) кўшиб ҳосил қилинган (ПРС, 82); Ўзбек тилида бу сифат 'кўримсиз', 'жозибасиз' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 107).

БЕФАРЗАНД Бу сифат 'йўқ' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе- олд* кўшимчасини (ТжРС, 544) 'бола' маъносини англатадиган тожикча *фарзанд* отига (ТжРС, 406) кўшиб ҳосил қилинган; 'онласида бола туғилмаган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 107). Бу сифат *дунёдан бепарзанд ўтиб кет-* бирикмаси таркибида ишлатилади.

БЕФАРОСАТ Бу сифат 'йўқ' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе- олд* кўшимчасини (ТжРС, 544) 'тез ва тўғри фахмлай олиш' маъносини англатадиган арабча *фаросат* отига (АРС, 589) кўшиб ҳосил қилинган (ТжРС, 66); 'унча-бунчага фахми етавермайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 107).

БЕФАРҚ: Мустақил ишлатилмайдиган бу сифат 'йўқ' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе- олд* кўшимчасини (ТжРС, 544) 'тафовут қилиш' маъносини англатадиган арабча *фарқ I* отига (АРС, 593) кўшиб ҳосил қилинган (ТжРС, 66). Ўзбек тилида асосан 'этиборсизлик' маъноси билан *бепарқ қара-* бирикмаси таркибида ишлатилади (ЎТИЛ, I, 107).

БЕФАҲМ Бу сифат 'йўқ' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе- олд* кўшимчасини (ТжРС, 544) 'кишининг тушуниш, идрок қилиш қобилияти'

маъносини англатадиган арабча *фаҳм* отига (АРС, 611) кўшиб ҳосил қилинган (ТжРС, 66). *Бефаҳм* сифати ўзбек тилида 'тезда англаб, тушунавермайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 107). Бу сифатдан ўзбек тилида *бефаҳмлиқ* оти ясалган.

БЕФОЙДА Бу сифат 'йўқ' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'наф', 'манфаат' маъносини англатадиган арабча *фойдат* отига (АРС, 615) *-т* товушини (от ясовчи кўшимчасини) ташлаган ҳолда (ТжРС, 412) кўшиб тожик тилида ҳосил қилинган (ТжРС, 66); ўзбек тилига *фойда* оти таркибидаги *и* товуши *й* товушига алмаштириб олинган, шунга кўра *бефойда* сифати ҳам *й* ҳарфи билан ёзилади. Бу сифат 'наф, манфаат, даромад келтирмайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 107).

БЕХАБАР Бу сифат 'йўқ' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'ким ёки нима тўғрисида маълумот', 'дарак' маъносини англатадиган арабча *хабар* отига (АРС, 209) кўшиб ҳосил қилинган (ТжРС, 67); 'маълумотга эга бўлмаган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 107).

БЕХАВОТИР Бу равиш 'йўқ' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'ўй-хаёллар' маъносини англатадиган арабча *хавотир* отига (АРС, 226) кўшиб ҳосил қилинган (ТжРС, 67); 'ташвишли ўй-хаёллардан холи ҳолда' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 107).

БЕХАРХАША Бу равиш 'йўқ' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'арзимаган нарса учун қилинадиган жанжал' маъносини англатадиган арабча *хархаша* отига (ССТН, I, 531) кўшиб ҳосил қилинган; ўзбек тилида бу равиш 'ноўрин ган-сўзсиз', 'тинчлик билан' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 107).

БЕХАТАР Бу равиш 'йўқ' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'хавф' маъносини англатадиган арабча *хатар* отига (АРС, 227) кўшиб ҳосил тузилган (ТжРС, 67); 'хавф-зарардан холи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 107). Бу равиш асосан *Сафарингиз бехатар бўлсин* жумласи таркибида ишлатилади.

БЕХАТО Бу сифат 'йўқ' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'янглишиш', 'адашиш' каби маъноларни англатадиган арабча *хато* отига (АРС, 225) кўшиб ҳосил қилинган (ТжРС, 67); 'хато қилмай', 'янглишмай', 'тўлиқ унуб чиқиб (экилган уруғ)' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 107).

БЕХИСЛАТ ПРСга, ТжРСга киритилмаган бу равиш асли 'йўқ' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'ўзига хос хусусият', 'сифат' маъносини англатадиган арабча *хислат* отига (АРС, 223) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ижобий хусусиятга эга бўлмаган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 107). Бу равиш *Қиммат бехислат бўлмас, арзон – бешлат* ҳикмати таркибида ишлатилади.

БЕХОСИЯТ Бу сифат 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'ажралиб турадиган ижобий хусусият' маъносини англатадиган арабча *хосият* отига (АРС, 222) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 67), 'ижобий хусусияти йўк', 'яхшилик қилмайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 107).

БЕХОСТАН қ. бехостдан

БЕХОСТДАН Бу равиш асли 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчаси билан (ТжРС, 544) 'хошиш', 'истак' маъносини англатадиган *хост* отидан (ПРС, 199) тузилиб, 'истамаган ҳолда', 'кутмаган ҳолда' маъносини англатадиган *бехост* сифатига (Қиёс қилинг: *ба хост* – 'истаган ҳолда': ПРС, 199) ўзбекча *-дан* кўшимчасини кўшиб ҳосил қилинган; қатор келиб қолган *стд* товушларидан *д* товуши сўзлашув тилида айтилмай кўйган (ЎТИЛ, I, 107).

БЕХУД: Бу сифат одатда мустақил ишлатилмай, тожик тилида *бехуд шудан*, ўзбек тилида *бехуд бўл-* феъллари таркибида қатнашади. Асли 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'ўз' маъносини ифодалайдиган *худ* таъкид бирлигига кўшиб ҳосил қилинган (ТжРС, 67); *Бехуд бўл-* феъли 'хушини йўқот-', 'хушсиз ҳолатда бўл-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 107).

БЕЧИЗ қ. бежиз

БЕЧОРА Бу сифат 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'тадбир', 'илож', 'имкон' маъносини англатадиган тожикча *чора* отига (ТжРС, 445) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 67), 'ниманидир амалга ошириш учун имкон-илож йўк', 'ахволи танг', 'муҳтожликда кун кечирувчи' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 107). Бу сифат *Борида чора-чора, йўғида* – *бандайи бечора* ҳикмати таркибида ишлатилади.

БЕШАФҚАТ Бу сифат 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'раҳмдиллик' маъносини англатадиган арабча *шафқат* отига (АРС, 410) кўшиб ҳосил қилинган (ТжРС, 68); 'раҳмдиллик қилмайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 108).

БЕШИКАСТ Бу равиш 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'лат еган, синган жой', маъносини англатадиган тожикча *шикаст* отига (ТжРС, 456) кўшиб ўзбек тилида ҳосил қилинган бўлиб, 'лат емаган', 'зарарланмаган', 'синмаган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 108).

БЕҚАРОР Бу сифат 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'бирор масала бўйича тўхтамга келинган қатъий фикр' маъносини англатадиган арабча *қарор* отига (АРС, 628) кўшиб ҳосил қилинган (ТжРС, 69); 'фикрида қатъий турмайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 109).

БЕКІЁС Бу равиш 'йўқ' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'чоғиштириш' маъносини англатадиган арабча *қибс* отига (АРС, 670) кўшиб хосил қилинган (ТжРС, 69); 'чоғиштириб бўлмайдиган даражада тенги йўқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 109).

БЕКУВВАТ Бу сифат 'йўқ' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'куч' маъносини англатадиган арабча *қувват* отига (АРС, 668) кўшиб хосил қилинган (ТжРС, 69); 'кучсиз', 'дармонсиз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 109).

БЕҒАЛВА Бу сифат 'йўқ' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'шовкин-сурон' маъносини англатадиган ўзбекча *галва* отига (ЎТИЛ, II, 650) кўшиб хосил қилинган бўлиб, 'шовкин-суронсиз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 109).

БЕҒАМ Бу сифат 'йўқ' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'руҳий азоб', 'қайғу' маъносини англатадиган арабча *ғам* отига (АРС, 570) кўшиб хосил қилинган (ТжРС, 69); 'ташвиш қилмайдиган', 'бепарво' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 109).

БЕҒАРАЗ Бу сифат 'йўқ' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'ёмон ният' маъносини англатадиган арабча *ғараз* отига (АРС, 560) кўшиб хосил қилинган (ТжРС, 69); 'ёмон нияти йўқ', 'холис ёндашадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 109).

БЕҒУБОР Бу сифат 'йўқ' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'чанг', 'гард' маъносини англатадиган арабча *ғубор* отига (АРС, 555) кўшиб хосил қилинган (ТжРС, 69); 'чанг-тўзонсиз', 'мусаффо' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 109).

БЕҒАД Бу равиш 'йўқ' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'чегара', 'поён' маъносини англатадиган арабча *ҳад* отига (АРС, 159) кўшиб хосил қилинган (ТжРС, 69); 'чексиз', 'ўта даражада' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 109).

БЕҒАЙО Бу сифат 'йўқ' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'уялиш', 'уятчанлик' маъносини англатадиган арабча *ҳаё* отига (АРС, 205) кўшиб хосил қилинган (ТжРС, 69); 'уятсиз', 'уят-андишани билмайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 109).

БЕҒАЛОВАТ Бу сифат 'йўқ' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'мамнуният хисси' маъносини англатадиган арабча *ҳаловат* отига (АРС, 192) кўшиб хосил қилинган (ТжРС, 69); 'мамнуниятсиз', 'ногинч' маъносини англатади (ТжРС, 69; ЎТИЛ, I, 109).

БЕҒАФСАЛА Бу сифат 'йўқ' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'бирор фаолиятга бўлган майл, истак' маъносини англатадиган арабча *ҳавсала* отига (АРС, 495) кўшиб хосил қилинган (ТжРС, 69) бўлиб, ўзбек тилида *с* товуши олдидаги *в* товуши *ф* товушига алмаштирилган. Бу сифат 'бирор фаолиятни бажаришга истаги йўқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 109).

БЕҲИКМАТ Бу сифат 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд қўшимчасини (ТжРС, 544) 'ишончли асос' маъносини англатадиган арабча *ҳикмат* отига (АРС, 188) қўшиб ҳосил қилинган (ТжРС, 70); бўлишсиз шаклдаги *бул-* феъли билан, *эмас* шакл ясовчиси билан ишлатилиб, 'ишончли асоссиз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 110).

БЕҲИСОБ Бу равиш 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд қўшимчасини (ТжРС, 544) 'санок' маъносини англатадиган арабча *ҳисоб* отига (АРС, 172) қўшиб ҳосил қилинган (ТжРС, 70); 'сон-саноксиз', 'жуда кўп' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 110).

БЕҲОЛ Бу равиш 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд қўшимчасини (ТжРС, 544) 'кишининг жисмоний, руҳий жиҳатдан ўзини сезиши' маъносини англатадиган арабча *ҳол* отига (АРС, 506; ЎТИЛ, I, 705) қўшиб ҳосил қилинган (ТжРС, 70); 'чарчаган', 'соғлиги бироз ёмонлашган' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 110).

БЕҲУЗУР *Беҳузур бўл-* феъли таркибида ишлатиладиган бу кесимлик 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд қўшимчасини (ТжРС, 544) 'ором', 'тинчлик' маъносини англатадиган арабча *ҳузур I* отига (АРС, 179) қўшиб ҳосил қилинган (ТжРС, 70); *Беҳузур бўл-* феъли 'ёмон кайфиятли ҳолатда бўл-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 110).

БЕҲУРМАТ Бу сифат 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд қўшимчасини (ТжРС, 544) 'эҳтиром' маъносини англатадиган арабча *ҳурмат* отига (АРС, 169) қўшиб ҳосил қилинган (ТжРС, 70); 'ҳурмат-эҳтиром қилинмайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 110).

БЕҲУШ Бу равиш 'йўк' маъносини ифодалайдиган тожикча *бе-* олд қўшимчасини (ТжРС, 544) 'ҳис этиш', 'сезиш' маъносини англатадиган тожикча *ҳуш* отига (ТжРС, 508) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 70); 'ҳис этиш, сезиш хусусиятини йўқотган ҳолатда' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 110).

БИДЪАТКОР Бу сифат 'дин ақидаларига ҳилоф янгилик' маъносини англатадиган арабча *бидъат* отига (АРС, 60) 'шуғулланувчи' маъносини ифодалайдиган тожикча *-кор* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган (ТжРС, 71); 'диний ақидаларни ислоҳ қилиш, динга номақбул янгиликлар киритиш тарафтори' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 110).

БИЙОБОН Бу тожикча от 'чўл', 'сувсиз ер' маъносини англатади (ТжРС, 71; ПРС, 76; ЎТИЛ, I, 111). Бу от билан ўзбек тилида *чўл-бийбон* жуфт оти тузилган. Будагов лугатида "п., тур." таъкиди билан *ябънъ* келтирилиб, 'чўл' маъносини англатиши айтилган (ССТГН, II, 319). Демак, *бийбон* асли тожикча *би* ва *йобон* қисмларидан тузилган бўлиб, *би* қисми худди, 'яқин' маъносини ифодалайдиган олд кўмакчига тенг (Қиёс қилинг: *бийиниҳӣ* – "точь-в-точь, точно так же" – ТжРС, 70); шунга қўра асли 'чўлнинг ўзи', 'чўлдан фарк қилмайдиган ер' маъносини англатади (ТжРС, 71; ЎТИЛ, I, 111).

БИЛИМДОН Бу сифат ўзбек тилида 'маълумотлар мажмуаси' маъносини англатадиган ўзбекча *билим* отига (ЎТИЛ, I, 113) 'бил-' маъносини англатадиган тожикча *донистан* феълнинг *дон* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 135) қўшиб ҳосил қилинган; 'бой билимга эга' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 113). Бу сифатдан *билимдонлик* оти ҳосил қилинган.

БИЛЛУР Бу форсча от ПРСда [*болур*] шаклида келтирилиб, "хрусталь, стекло" деб изоҳланган (72); Будагов лугатида бу от асли арабча дейилиб, *билуру* шаклида ёзилган (ССТН, I, 269); ЎКААҚЛга *биллур* шаклида киритилиб, 'оқ шаффоф (ялтирок) тош (хрусталь)' маъносини англатиши айtilган (118). Кўринадики, бу от ўзбек тилига *билуру* оти охиридаги у қисмини ташлаб олинган.

БИНАФША Бу от ПРСда [*банафше*] шаклида (7), ТжРСда *бунафша* шаклида (85) келтирилиб, "фиалка" деб изоҳланган; Будагов лугатида *банафша* шаклида келтирилиб, форсча дейилган, "фиалка" маъносини англатиши айtilган (I, 270). Кўринадики, форсча *банафша* оти ўзбек тилига *ā* товушини и товушига алмаштириб олинган (ЎТИЛ, I, 115). *Бинафша* асли сифат бўлиб, кейинчалик шу рангдаги чечакни англата бошлаган. Бу от ўзбек сўзлашув тилида *ғунафша* шаклида ҳам айtilади.

БИНОБАРИН 'Шунга кўра' маъносини ифодалайдиган бу тожикча боғловчи асли *бинобар ин* (ТжРС, 72), *бино барин* қисмларидан ("Форс тили", 369) иборат деб кўрсатилган. *Бино* қисми 'кўр-', 'кара-' маъносини англатадиган тожикча *дидан* феълнинг (ТжРС, 128) *бин* ҳозирги замон асосига -о қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кўриш' маъносини англатади (ТжРС, 543, 72). ТжРСда *бино II* деб келтирилган бу от *бино I* отидан фарқланмай арабча деб белгиланган. *Бинобарин* ТжРСда *бинобар ин* тарзида ёзилган (72); ваҳоланки шу лугатнинг ўзида *барин* олд кўмакчиси келтирилиб, қўшиб ёзилган (47). Бу олд кўмакчи асли 'йўналиш' маъносини ифодалайдиган *бар* олд кўмакчиси билан (ТжРС, 45) *ин* кўрсатиш олмошидан (ТжРС, 163) тузилган. Кўринадики, бу боғловчининг *бинобар ин* ва *бино барин* тарзида ажратиб ёзилганидан кўра ўзбек тилида *бинобарин* тарзида қўшиб ёзилгани тўғри.

БИНОЙИ Бу равишнинг *бино* қисми 'кўр-', 'кара-' маъносини англатадиган тожикча *дидан* феълнинг *бин* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 128) -о қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган *бино II* оти бўлиб, 'кўриш' маъносини англатади (ТжРС, 72, 543); шу отга -й(-ий) қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб *бинойи* равиши ҳосил қилинган. Бу равиш ўзбек тилида асосан -дай қўшимчасини қўшган ҳолда *бинойидай* шаклида ишлатилади (ЎТИЛ, I, 116).

БИНОЙИДАЙ қ. бинойи

БИНОКОР Бу от 'қуриш', 'иморат' маъносини англатадиган арабча *бино* отига (АРС, 88) асли 'эк-' маъносини англатадиган тожикча *коштан* феълнинг *кор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 195) қўшиб ҳосил қилинган

(ТжРС, 72); 'курувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 116). Бу отдан ўзбек тилида *бинокорлик* оти ҳосил қилинган.

БИРВАРАКАЙ(ИГА) Бу равиш ўзбек тилида *бир* санок сони билан 'марта' маъносини англатадиган тожикча *бор* отидан (ТжРС, 131) тузилган *бир бор* бирикмасига ўзбекча *-акай(ига)* кўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бир йўла, 'биратўласи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 117).

БИРОДАР Бу от ПРСда [*берадәр*] шаклида (63), ТжРСда *бародар* шаклида (48) келтирилган; кўринадики, бу от ўзбек тилига форс тилидан *э(е)* товушини и товушига алмаштириб олинган дейиш тўғрироқ. Бу от асли 'туғишган ака-ука (брат)' маъносини англатиб, кейинчалик барча эркак кишига мурожаатда ҳам ишлатила бошлаган. Ўзбек тилига бу отдан *биродарлаш*- феъли, *биродарлик* оти ясалган.

БИРОДАРЛАШ- қ биродар

БИРОДАРЛИК қ биродар

БИСЙОР Ҳозирги ўзбек тилида деярли ишлатилмайдиган бу равиш 'ортик даражада', 'жула' маъносини англатади (ТжРС, 72; ЎТИЛ, I, 121). Бу равиш Будагов лугатида *бисийор* шаклида ёзилган (ССТГН, I, 258). ПРСда 'кўп' маъносини ифодалайдиган *баса, бәси* равишлари келтирилган (68, 69). Шу лугатда *бисйор* равиши *бесйор* шаклида ёзилган. Ушбу маълумотларга асосланиб бу равиш асли *бис* ва *йор* қисмларидан тузилган дейиш мумкин. Бу равиш таркибидаги 'кўп' маъносини англатадиган *бис* қисмига *йор* қисми 'бирга', 'мавжуд' маъносини англатиб қўшилган.

БИҲИШТ 'Жаннат' маъносини англатадиган бу от ПРСда [*беһешт*] шаклида (75), ТжРСда *биҳишт* шаклида ёзилган (73); ўзбек тилига тожикча шакли олинган (ЎТИЛ, I, 124).

БОБОКАЛОН Бу от тожик тилида 'ота-онанинг отаси' маъносини англатадиган ўзбекча *бобо* отига (ЎТЭЛ, 55) 'катта' маъносини англатадиган тожикча *калон* сифатини (ТжРС, 176) қўшиб тузилган бўлиб, 'катта бобо', 'бобонинг отаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 125).

БОВАР: Мустақил ишлатилмайдиган бу тожикча от *бовар қил*- феъли таркибида 'ишониш' маъносини англатиб қатнашади (ЎКААҚЛ, 50); бу феъл бўлишсиз шаклда ишлатилади: *Ақл бовар қилмайди* каби (ЎТИЛ, I, 125).

БОД Бу от ЎТИЛда *бод II* [*ф-т*] деб келтирилиб, 'бўгин ва мушакларнинг яллиғланиш касаллиги, ревматизм' маъносини англатиши айтылган (125); ТжРСда *бод II* отининг бош маъноси 'шамол' дейилиб, тўртинчи маъно сифатида "опухоль, злокачественная опухоль" деб изоҳланган (74), лекин ЎТИЛда берилган маъно келтирилмаган. Ревматизм касаллиги об-ҳавонинг ўзгариши, намгарчилик билан боғлиқ; шунга кўра ўзбек тилида *бод II* оти ревматизм касаллигини англатиш учун ишлатилганлиги табиий.

БОДОМ 'Шакли чўзинчок, магзи сермой мева' маъносини англатадиган бу тожикча от (ТжРС, 74; ЎТИЛ, I, 125) асли 'мавжуд' маъносини ифодалайдиган тожикча *бо-* оид кўшимчасини (ТжРС, 544) 'тузок', 'копкон' маъносини англатадиган *дом* отига (ТжРС, 134; ЎТИЛ, I, 233) кўшиб ҳосил қилинган бўлса керак (Бу меванинг ўзи ҳам, магзи ҳам қобик ичида жойлашган бўлади). Шақлий ўхшашлик (чўзинчок ҳолда дўмпайиб турниш) асосида аёл кишининг қовоғи ўзбек тилида *бодомқовоқ* деб ҳам тасвирий аталади.

БОДОМЗОР 'Бодом дарахти кўп экиладиган ер' маъносини англатадиган бу от (ЎТИЛ, I, 125) тожикча *бодом* отига (к.) 'кўп ўсадиган ер' маъносини ифодалайдиган тожикча *-зор* кўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган.

БОДОМҚОВОҚ қ. бодом

БОДРИНГ Бу от ТжРСда *бодринг* шаклида келтирилиб (75), *бодиринг* шаклига ҳавола қилинган, "огурец" деб изоҳланган (74). Будагов лугатида *бодринг* шаклида келтирилиб, 'ковунга ўхшаш сариқ рангли мева' ва "огурец" деб изоҳланган (ССТГН, I, 220). ПРСда [*бадрāнг*] шаклида келтирилган от 'цитрус ўсимликларидан бири' деб таъкидланган (53). Кўринадики, *бодринг* шакли *бодиринг* шаклининг иккинчи бўғинидаги *и* товушини айтмаслик натижасида юзага келган. Асли *бодиранг* товуш таркибига эга бўлган бу от *боди* ва 'бўёк' маъносини англатадиган *ранг* қисмларидан ташкил топган, иккинчи бўғинидаги *и* товуши таъсирида учинчи бўғинидаги *а* товуши *и* товушига алмашган: *бодиранг* → *бодиринг*; *боди* қисми асли 'янги', 'ажайиб' маъносини англатадиган арабча *бадеъ* сифати бўлиб (АРС, 40), бу сифатнинг таркибидаги *а* товуши *о(â)* товушига, қасралай айн товуши *и* товушига алмаштирилган (ЎТИЛ, I, 62), кейинчалик бу *и* товуши айтилмай қўйган: *бадеъранг* → *бодиринг* → *бодринг*.

БОЖХОНА Бу от 'бошқа давлатдан (ташқаридан) келтирилган мол юзасидан олинадиган маблағ' маъносини англатадиган арабча *бож* отига (АРС, 78) 'уй' маъносини англатадиган тожикча *хона* отини (ТжРС, 426) қўшиб тузилган бўлиб (ТжРС, 84), 'бож олинадиган жой, идора' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 126). Бу отдан ўзбек тилида *божхоначи* оти ҳосил қилинган.

БОЖХОНАЧИ қ. божхона

БОЗОР 'Савдо-сотик қилинадиган махсус жой' маъносини англатадиган бу тожикча от (ТжРС, 75) 'ёйик', 'очик' маъносини англатадиган тожикча *боз* сифатидан (ТжРС, 75) *-ор* кўшимчаси билан (ТжРС, 543) ҳосил қилинган (Илгари сотиладиган мол ерга ёйиб қўйилар эди). Бу отдан ўзбек тилида *бозорчи* оти ҳосил қилинган, *бозор-ўчар жуфт* оти тузилган.

БОЗОРБОП Бу тожикча сифат 'савдо-сотик қилинадиган махсус жой' маъносини англатадиган *бозор* оти билан (ТжРС, 75) 'мос', 'муносиб' маъносини англатадиган *боб II* сифатидан (ТжРС, 73) тузилган бўлиб, ўзбек тилида *боб* сифати охиридаги *б* товуши *n* товушига алмаштирилган.

БОЗОРГИР Бу тожикча сифат 'савдо-сотик қиланадиган махсус жой' маъносини англатадиган *бозор* оти билан (ТжРС, 75) 'харид қил-' каби маънони англатадиган *ғирфтан* феълнинг (ТжРС, 103) *ғир* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 102) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'тез сотилиб кетадиган' маъносини англатади (ТжРС, 76; ЎТИЛ, I, 126).

БОЙОН Бу от асли 'маблағи, мулки ва ҳоказолари метёрдан ортик' маъносини англатадиган ўзбекча *бой* отига (ЎТЭЛ, 56) тожикча *-он* қўплик қўшимчасини (ТжРС, 536) қўшиб ҳосил қилинган (ЎТИЛ, I, 125). Бу луғатда *бой* оти форс-тожикча дейилгани хато). *Бойон* оти таркибидаги *-он* қўшимчаси 'қўплик'ни эмас, 'бирликка ҳурмат'ни ифодалаш учун ишлатилгани сабабли 'қўплик' маъноси *-лар* қўшимчасини қўшиб *бойлар* тарзида ифодаланади.

БОЙВАЧЧА Бу от асли 'маблағи, мулки ва ҳоказолари метёрдан ортик' маъносини англатадиган ўзбекча *бой* отига (ЎТЭЛ, 56) 'бола' маъносини англатадиган тожикча *бача* отини (ТжРС, 52) қўшиб тузилган (ТжРС, 76). Ўзбек тилида *бача* оти таркибидаги *б* товуши *в* товушига алмаштирилган, *ч* товуши қатланган: *бача* → *бачча* → *вачча*. *Бойвачча* оти 'бойнинг ўғли' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 126).

БОЙВУЧЧА Бу от ўзбек тилида *бойвачча* отининг (к.) иккинчи бўғинидаги *а* товушини у товушига алмаштириб ҳосил қилинган бўлиб, 'бойнинг хотини', 'бойнинг қизи' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 127).

БОК: 'Қўрқинч' маъносини англатадиган бу от (ПРС, 57; ТжРС, 77) ўзбек тилида мустақил ишлатилмайди, *Ҳеч бокиси йўқ* жумласи таркибида қатнашади; бу жумла 'ҳеч қўрқинчли эмас' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 127).

БОЛАЖОН Бу сифат ўзбек тилида *бола* отига тожикча *жон* отини (к.) қўшиб тузилган; 'болани жонидан ортик севадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 128).

БОЛИШ Бу от ПРСда [*балеш*] шаклида келтирилиб, 'ёстик' маъносини англатиши (57); кейинги саҳифада [*балешт*] шаклида келтирилиб, 'ёстик' маъносини англатиши (58) айtilган; [*балешт пошти*] мисоли келтирилиб, маъноси "валик (тахты)" деб изоҳланган. ТжРСда *болишт* шакли келтирилиб, *болин* шаклига ҳавола қилинган; у ерда *болин* оти 'бошучи', 'ёстик' маъноларини англатиши айtilган (77). Юкоридаги маълумотларни қиёслашдан маълум бўладики, бу от *боли-* асосига *-н*, *-ит*, *-ш* қўшиб ҳосил қилинган. ТжРСнинг 543- саҳифасида *-ниш* қўшимчаси келтирилиб, феълнинг ҳозирги замон асосидан отдош шаклини ҳосил қилиши таъкидланган. Шу қўшимчага берилган изоҳга суяниб *болиш* оти асли 'ўс-',

'кўтарил-' маъносини англатадиган тожикча *болдан* феълнинг (ТжРС, 77) *бол* ҳозирги замон асосига *-иш* кўшимчасини кўшиб ҳосил қилинган дейиш мумкин. *Болши* оти асли ҳар қандай ёстиқ эмас, 'ғўлага ўхшаш думалок ёстиқ'ни англатади (КРС, 105: *болши* – "подушка в виде валика").

БОЛОХОНА Бу тожикча от 'тепадаги' маъносини англатадиган *боло* сифати билан (ТжРС, 77) 'уй', 'бўлма' маъносини англатадиган *хона* отидан (ТжРС, 126) тузилган бўлиб, асли 'бир қаватли бинонинг устига қурилиб, ўтин-чўп, ортиқча нарсалар сақланадиган иккинчи қават' маъносини англатади (ТжРС, 77; ЎТИЛ, I, 129). Ўзбек сўзлашув тилида бу от иккинчи бўғинидаги *о* товушини ташлаб *болхона* тарзида ҳам айтилади. Ўзбек тилида бу отдан *болхонали* сифати ҳосил қилинган.

БОЛОХОНАДОР Бу сифат тожикча *болохона* отига (к.) асли 'эга бўл-' маъносини англатадиган тожикча *доштан* феълнинг *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 136) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, одатда 'дабдабали' кўчма маъноси билан ишлатилади: *болохонадор заплар* каби.

БОЛОХОНАЛИ (БОЛХОНАЛИ) қ болохона

БОЛХОНА қ болохона

БОМАСЛАХАТ қ бамаслахат

БОМДОД Бу тожикча от 'эрта тонг', 'сахар' маъносини англатиб, *бомдод намози* бирикмаси таркибида ишлатилади; шу маъно *бомдод* отининг ўзи билан ҳам билдирилади (ТжРС, 79; ЎТИЛ, I, 130). *Бомдод* оти асли 'тепа' маъносини англатадиган *бам* оти билан (ТжРС, 78) 'чакирик' маъносини англатадиган *дод* отидан тузилган.

БОНУ Бу тожикча от асли 'аслзода аёл', 'хонадон бекаси' маъноларини англатиб, аёлларнинг исмига кўшиб ишлатилади: *Нодирабону* каби (ЎТИЛ, I, 79). 'Бунёд қил-', 'асос бўл-' маъноларини англатадиган тожикча *бону* ва *бонӣ* отларининг асоси *бон* қисми бўлиб, 'қаровчи', 'парвариш қилувчи' маъносини ифодалайдиган *-бон* кўшимчаси (ТжРС, 452) шу асосдан ўсиб чиққан; *-ӣ* қисми кўшимча экани аниқ (ТжРС, 542); *у* қисми шу кўшимчанинг товуш ўзгаришига учраган кўриниши дейиш мумкин.

БОНГ: Бу тожикча от 'бакирик', 'баланд овоз' маъносини англатиб (ТжРС, 79), ўзбек тилида *бонг ур-* бирикмаси таркибида ишлатилади; бу бирикма 'баланд товуш билан маълум қил-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 130).

БОП Бу сифат асли 'мос', 'муносиб' маъносини англатадиган тожикча *боб II* сифати (ТжРС, 73) охиридаги *б* товушини *п* товушига алмашгириш билан пайдо бўлган (ЎТИЛ, I, 130). Ўзбек тилига бу сифатдан *бопла-* феъли ҳосил қилинган; бу феълнинг *боплаб* равишдош шакли маъно таракқиети йўли билан равишга айланган.

БОПЛА- қ боп

БОР ТжРСда *бор I, боре* шаклларида келтирилган; бу нумератив (79) ўзбек тилига 'карра', 'марта' маъноси билан қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 130: *бор II*).

БОР-БУД Бу тожикча от 'юк' маъносини англатадиган *бор II* оти (ТжРС, 79) билан асли 'мавжуд бўл-' маъносини англатадиган *будан* феълнинг 'мавжуд нарсалар' маъносини англатадиган *буд* ўтган замон асосидан (ТжРС, 84) тузилган жуфт от бўлиб, тожик тилида *бору буд* шаклида орага *ва* боғловчисининг у шаклини қўшиб ишлатилади (ТжРС, 79). Бу жуфт от 'бисотдаги барча нарсалар' маъносини англатиб (ЎТИЛ, I, 131), *бор-будидан айрил-* бирикмаси таркибда ишлатилади.

БОРДОН Бу тожикча от 'юк' маъносини англатадиган *бор II* отига (ТжРС, 79) 'идиш' маъносини ифодалайдиган *-дон* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, асли 'юк солинадиган идиш' маъносини англатган; бундай идиш (сават) қамишдан тўқилган; шунга кўра кейинчалик 'қуруқ меваларни солиш учун ишлатиладиган тўқима сават' маъносини англата бошлаган (ТжРС, 80); ўзбек тили лугатида таъкидланган 'қобиғи олинмаган қамишдан тўқилган қалин дағал тўшам' маъноси (ЎТИЛ, I, 131) кейин юзага келган.

БОСМАХОНА Бу от 'чоп этилган' маъносини англатувчи ўзбекча *босма* сифатига 'жой' маъносини англатадиган *хона* отини (ТжРС, 426) қўшиб ўзбек тилида тузилган бўлиб, 'нашр қилиш корхонаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 133).

БОТИР Бу сифат мўғилча бўлиб, *баҳодур* шаклига эга; тожик тилига шу шаклида олинган бўлиб, 'пахлавон', 'жасур' маъноларини англатади (ТжРС, 53). Бу сифат тожик тилидан ўзбек тилига у товушини *и* товушига алмаштириб олинган: *баҳодур* → *баҳодир* (ЎТИЛ, I, 90); кейинчалик юз берган мураккаб товуш ўзгаришлари натижасида *ботир* шакли юзага келган (ССТН, I, 218). Ўзбек тилида *ботир* сифати 'жасур', 'довжорак' маъносини англатади. Бу сифат билан ўзбек тилида *ботирлан-* феъли, *ботирларча* равиши ҳосил қилинган.

БОУМИД Бу равиш асли тожикча *ба умеди* шаклига эга бўлган, 'нимадандир умидвор бўл-' маъносини англатади (ТжРС, 402). Тожикча кўп маъноли *ба* олд кўмакчиси (ТжРС, 73) бу ерда 'билан' маъносида қатнашган; *умед* оти 'бирор нарсанинг амалга ошишини исташ' маъносини англатади (ТжРС, 402). Ўзбек тилида *умед* отининг иккинчи бўғинидаги *э(е)* товуши *и* товушига алмаштирилган; *умид* оти бошланишидаги у товуши таъсирида унга қўшиб ёзилган (айтилган) *ба* олд кўмакчиси таркибдаги *а* товуши *о(а)* товушига алмашган.

БОХАБАР Бу сифат 'мавжуд' маъносини ифодалайдиган тожикча *бо-* олд қўшимчасини (ТжРС, 73) 'ким ёки нима ҳақда маълумот, дарак' маъносини англатадиган арабча *хабар* отига (АРС, 209) қўшиб ҳосил

қилинган бўлиб, 'хабардор', 'хабари бор' маъносини англатади (ТжРС, 82; ЎТИЛ, I, 136).

БОҚИБЕҒАМ Бу сифат *боқи*, *беғам* қисмларидан ташкил топган. *Боқи* қисми 'доимий', 'абдий' маъносини англатадиган арабча *боқин* сифати бўлиб, (АРС, 80), тожик тилида *н* товуши ташланиб, *и* товуши *й* товушига алмаштирилган (ТжРС, 83); ўзбек тилида тузилган *боқибегам* сифати таркибида *й* товушининг чўзиқлиги йўқолган (*Беғам* сифати ўз ўрнида изоҳланди). *Боқибегам* сифати 'ўта даражада бепарво' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 136).

БОҚИМОНДА Бу от тожик тилида 'қолдик' маъносини англатадиган асли арабча *боқӣ* отига (ТжРС, 83) 'қолдир-' маъносини англатадиган тожикча *мондан* феълнинг *монда* ўтган замон сифатдоши шаклини (ТжРС, 233) қўшиб тузилган бўлиб, 'қарзнинг, солиқнинг ундирилмаган қолдиғи' маъносини англатади (ПРС, 67; ЎТИЛ, I, 141). *Боқӣ* оти таркибидаги *й* товушига хос чўзиқлик ўзбекча *боқимонда* оти таркибида йўқолган.

БОҒБОН Бу тожикча от 'ток, мевали дарахт кўп саҳн' маъносини англатадиган *боғ* отига (ТжРС, 83) 'қуриқловчи', 'парвариш қилувчи' маъносини ифодалайдиган *-бон* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'боғни парвариш қиладиган киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 142).

БОҒДОР Бу тожикча сифат *боғ* отига (ТжРС, 83) 'эга бўл-' маъносини англатадиган *доштан* феълнинг *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 136) қўшиб ҳосил қилинган; ўзбек тилида 'боғлар кўп' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 142). Бу сифатдан ўзбек тилида *боғдорчилик* оти ҳосил қилинган бўлиб, 'мевали дарахт ниҳолларини етиштириш билан шуғулланадиган соҳа' маъносини англатади.

БОҒДОРЧИЛИК қ. боғ

БОҒИСТОН Бу тожикча от *боғ* отига (ТжРС, 83) 'кўп бўладиган' маъносини ифодаловчи *-(и)стон* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган; 'боғлар ўлкаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 143).

БОҒ-У БЎСТОН 'Ток, мевали дарахтлар кўп саҳн' маъносини англатадиган *боғ* оти билан (ТжРС, 83) 'гулзор' маъносини англатадиган *бўстон* отидан (ТжРС, 87) тузилган бу жуфт от 'боғлар, гулзорлар диёри' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 142).

БОҒЧА Бу от ўзбек тилида *боғ* отига (ТжРС, 83) 'кичик' маъносини ифодалайдиган ўзбекча *-ча* қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, асли 'кичик боғ' маъносини англатади, кейин асосан 'мактабгача ёшдаги болалар таълим-тарбия оладиган муассаса' маъносини англата бошлаган (ЎТИЛ, I, 143).

БУД-У ШУД: Бу тожикча от 'мавжуд бўл-' маъносини англатадиган *будан* феълнинг 'мавжуд нарсалар' маъносини англатадиган *буд* ўтган

замон асоси билан (ТжРС, 84) 'пайдо бўл-' маъносини англатади *шудан* феълининг 'пайдо бўлиши аниқ нарсалар' маъносини англатадиган *шуд* ўтган замон асосини (ТжРС, 462) -у боғловчиси орқали қўшиб тузилган жуфт от бўлиб, 'кишининг нақд ва нася мол-мулки, бисоти' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 145); одатда *буд-у шудидан айрил-* бирикмаси таркибида ишлатилади.

БУЗИ Бу от 'эчки' маъносини англатадиган тожикча *буз* отига (ТжРС, 64) -и қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'эчки терисидан тайёрланган чарм' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 145). Бу отнинг тожикча экани ЎТИЛда таъкидланмаган.

БУЗРУК 'Энг катта' маъносини англатадиган бу тожикча сифат асли *бузург* товуш таркибига эга бўлиб (ТжРС, 84), ўзбек тилида *ур* товушлари ўрин алмаштирилган, кейин *г* товуши *к* товушига алмаштирилган: *бузург* → *бузруг* → *бузрук*; 'улуғ' маъносини англатиши учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 84).

БУЗРУКВОР Бу тожикча сифат 'энг катта' маъносини англатадиган *бузург* сифатига (ТжРС, 84) 'мансуб' маъносини ифодалайдиган *-вор* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган (ТжРС, 84). Ўзбек тилида *ур* товушлари ўрин алмаштирилган, кейин *г* товуши *к* товушига алмаштирилган: *бузургвор* → *бузругвор* → *бузруквор*. Бу сифат 'хурмат-иззатга лойиқ' маъносини англатиб, *падари бузрукворимиз* изофа бирикмаси таркибида ишлатилади.

БУЙРУКБОЗ Бу от ўзбек тилида 'фармойиш' маъносини англатадиган ўзбекча *буйруқ* отига 'берилиб ўйна-' маъносини англатадиган тожикча *бохтан* феълининг (ТжРС, 82) 'яхши кўрадиган' маъносини англатадиган *боз* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 85) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'фақат буйруқ бериш билан шуғулланадиган одам' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 147).

БУЙРУКОМИЗ Бу от ўзбек тилида 'фармойиш' маъносини англатадиган ўзбекча *буйруқ* отига 'кўш-', 'аралаштир-' маъносини англатадиган тожикча *омехтан-* феълининг 'қўшиб' маъносини англатадиган *омез* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 286) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'буйруққа ўхшаб кетадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 147). Бу тожикча сифатнинг тўртинчи бўғинидаги *э(е)* товуши ўзбек тилида *и* товушига алмаштирилган.

БУЛБУЛ Бу тожикча от 'чумчуқсимон сайроки куш' маъносини англатади (ТжРС, 85; ЎТИЛ, I, 148). *Булбули гўё* изофа бирикмаси таркибида қатнашиб, 'сайроки булбул' маъносини, кесатик билан 'тинмай жоврайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 201). Товуш тузилишини (*булбул*) ҳисобга олиб бу от *бул-бул* товушга таклид тақроридан ўсиб чиққан дейиш мумкин.

БУНИЙОД: Бу тожикча от мустакил ишлатилмай, *бунйод бўл-*, *бунйод қил-*, *бунйодга келтир-* феъллари таркибда қатнашади; бу феъллар 'юзага кел-', 'юзага келтир-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 149). ПРСда (73), ТжРСда (85) *бунйод* оти 'асос' маъносини англатиши айtilган. Ушбу луғатларда *Бунйон* оти ҳам келтирилиб, 'ўзак', 'асос' маъносини англатиши айtilган (ўша саҳифаларда). ПРСда *боние* оти ҳам келтирилиб, 'вужуд' маъносини англатиши айtilган (74). *Бунйод*, *бунйон*, *буние* отларини киёслаш кўрсатадики, *бунйод* (шунингдек *бунйон*) оти охиридаги *-д(-н)* қисми қўшимчага тенг, лекин шундай эканини асослаш қийин.

БУНИЙОДҚОР Бу тожикча сифат *бунйод* отига (қ.) 'амалга оширувчи' маъносини ифодалайдиган *-қор* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган, 'яратувчи' маъносини англатади (ТжРС, 85; ЎТИЛ, I, 49).

БУРД Бу тожикча от *бардоштан* феълнинг 'чида-' маъноси асосида (ТжРС, 47) ҳосил қилинган бўлиб, 'чидам', 'тоқат' маъносини англатади. Бундай маънони англатадиган от ПРСга ҳам, ТжРСга ҳам мустакил киритилмаган, фақат *бурдбор* сифатини яшаш асоси тарзида ажратини мумкин; бу сифат 'чидамли', 'тоқатли' маъносини англатади (ПРС, 65; ТжРС, 85). Ўзбек тилида *бурд* оти 'ишончлилик', 'гапида туриш' маъносини англатиш учун *бурди йўқ* жумласи таркибда ишлатилади (ЎТИЛ, I, 150). Бу от *бурд*, *бурдли*, *бурдсиз* сифатлари таркибда қатнашади (ЎТИЛ, I, 93, 150).

БУРДА 'Синдириб ол-' маъносини англатадиган форсча [*бор(р)идан*] (ПРС, 67), тожикча *буридан* феълнинг (ТжРС, 85) *бурид* ўтган замон асосидан *-а* қўшимчаси билан ҳосил қилинган равишдош шакли бўлиб (ТжРС, 560), 'бирор нарсадан кесиб, синдириб олинган парча' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 150): *бурда нон* каби. Ўзбек тилида *бурда* отининг *бурда-бурда* такрорига *қил-* феълни қўшиб *бурда-бурда қил-* феъли ҳосил қилинган; *бурда* оти бошидаги *б* товушини *с* товушига алмаштириб *бурда-сурда* такрори ҳам тузилган бўлиб, 'катта-кичик бўлақлар' маъносини англатади; *бурда* отидан *бурдала-* феъли ҳам ясалган.

БУРДА-БУРДА ҚИЛ- қ. бурда

БУРДАЛА- қ. бурда

БУРДА-СУРДА қ. бурда

БУРОМАД бу тожикча от асли 'кес-', 'ажрат-' маъносини англатадиган *буридан* феълнинг *бур* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 85) 'кел' маъносини англатадиган *амадан* феълнинг *амад* ўтган замон асосига (ТжРС, 286) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'чиким', 'сарф-харажат' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 152). ПРСда ва ТжРСда бу от келтирилмаган. Бу от ўзбек тилида *Даромадга яраша буромад* хикмати таркибда ишлатилади.

БУРРО 'Чечанлик билан аниқ-аниқ' маъносини англатадиган (ЎТИЛ, I, 152) бу тожикча равиш 'кес-' маъносини англатадиган *буридан* феълнинг *бурр* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 85) *-о* қўшимчасини (ТжРС, 543)

кўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 86), *Тили бурро* жумласи, *бурро-бурро ганир*- бирикмаси таркибиде ишлатилади.

БУРУНАКИ Бу сифат 'хид билиш аъзоси' маъносини англатадиган ўзбекча *бурун* отига тожикча *-аки* қўшимчасини кўшиб (ТжРС, 543) ўзбек тилида ҳосил қилинган бўлиб, 'бурун билан хидланадиган томаки, нос' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 152).

БУРУНДОР Бу сифат 'хид билиш аъзоси' маъносини англатадиган ўзбекча *бурун* отига 'эга бўл-' маъносини англатадиган тожикча *доштан* феълнинг *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 136) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бурии меъёрдан кўра катта' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 153).

БУТ Бу тожикча от 'диндорлар чўқинадиган крест шаклидаги буюм' маъносини англатади (ТжРС, 86; ЎТИЛ, I, 154). Бу отга 'сажда қил-' маъносини англатадиган тожикча *парастидан* феълнинг *параст* ҳозирги замон асосини кўшиб (Тж РС, 298) *бутпараст* сифати ҳосил қилинган бўлиб, 'бутга чўқинувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 154).

БУТА Бу форсча от ЎКЛАҚЛда 'туп' маъносини (138), ПРСда [*буте*] шаклида келтирилиб, 'шоҳ-шабба' маъносини (74), ТжРСда *бутта* шаклида келтирилиб, 'шоҳ-шабба' маъносини (86), ССТНда *бута* шаклида келтирилиб, бошқа маънолар қатори 'паст бўйли дарахт' маъносини (I, 273), ЎТИЛда эса 'тагидан шохлаб ўсадиган майда дарахт' маъносини (I, 154) англатиши айтилган. Кўринадики, фақат ТжРСда бу от иккита *т* ҳарфи билан ёзилгани истисно бўлиб қолган. Маъно изоҳларидан ЎТИЛда берилган таърифни энг тўғриси деб қабул қилиш керак.

БЎТАЗОР Бу тожикча от *бута* отига (к.) 'кўп' маъносини ифодалайдиган тожикча *-зор* қўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бута кўп ўсадиган жой' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 154).

БУТПАРАСТ қ. бут

БУТХОНА Бу тожикча от *бут* отига (к.) 'бино' маъносини англатадиган *хона* отини (ТжРС, 426) кўшиб тузилган бўлиб, 'черков' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 155).

БУҒДОЙЗОР Бу от 'бошокли ғалла ўсимлиги' маъносини англатадиган ўзбекча *бугдой* отига 'кўп' маъносини ифодалайдиган тожикча *-зор* қўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ўзбек тилида ҳосил қилинган бўлиб, 'бугдой экилган ер' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 156).

БУҒДОЙКОР Бу сифат 'бошокли ғалла ўсимлиги' маъносини англатадиган ўзбекча *бугдой* отига 'шуғулланувчи' маъносини ифодалайдиган тожикча *-кор* қўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ўзбек тилида ҳосил қилинган бўлиб, 'бугдой етиштирувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 156).

БУҒДОЙПОЙА Бу от 'бошокли ғалла ўсимлиги' маъносини англатадиган ўзбекча *бугдой* отига 'ўриб олинган ўсимликнинг қолдиқ қисми'

маъносини англатадиган тожикча *пойа* отини (ТжРС, 311) кўшиб тузилган бўлиб, 'бугдойи ўриб олинган ер' маъносини англатади. ЎТИЛда бу от *айнан бугдойзор* оти англатган маънони англатади дейилгани макбул эмас (I, 156).

БЎЙ ПРСга [бу] ва [буй] шаклларида (74), ТжРСга бў шаклидан буй шаклига хавола билан (87) киритилган бу от 'хид' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 156).

БЎЙ-БАСТ Бу жуфт от 'киши коматининг баландлиги' маъносини англатадиган ўзбекча *буй* оти билан (ЎТИЛ, I, 156) 'богла-' маъносини англатадиган тожикча *бастан* феълининг 'гавданинг тузилиши' маъносини англатадиган *баст* hozirgi замон асосидан (ТжРС, 51) тузилган бўлиб, 'комат' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 156): *буй-баст* келишган каби.

БЎЙДОР Бу сифат 'киши коматининг баландлиги' маъносини англатадиган ўзбекча *буй* отига 'эга бўл-' маъносини англатадиган тожикча *доштан* феълининг (ТжРС, 137) 'эга' маъносини ифодалайдиган *-дор* hozirgi замон асосини (ТжРС, 136) ўзбек тилида кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бўйи меъёрдан ортиқроқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 159).

БЎЙРА Бу от ТжРСда *бурё* (*бурйо*) шаклида келтирилиб, 'камишдан тўқилган тўшама' маъносини англатиши айtilган (87); ЎТИЛда *бўйра* оти "ф-т" таъкиди билан *бурё* (*бурйо*) шаклида ҳам келтирилиб, 'тозаланган камиш чўпидан тўқилган тўшама' маъносини англатиши айtilган (I, 160). ПРСда бу от [*бурйа*] шаклида келтирилиб, 'тўшама', 'камиш' маъноларини англатиши таъкидланган (74). Асли 'камиш' маъноси биринчи, 'камишдан тўқилган тўшама' маъноси иккинчи (ҳосила) маъно дейиш тўғри. ПРСнинг шу саҳифасида *бури* оти ҳам келтирилиб, "труба, трубка; камыш" маъноларини англатиши айtilган; маънолар бу ерда ҳам тескари сираланган. *Бури* оти асли 'узунасига иккига кес-' маъносини англатадиган *буридан* феълининг (ТжРС, 85) *бур* hozirgi замон асосига тенг бўлиб, *-и* кўшимчаси билан (ТжРС, 542) ҳосил қилинган. ПРСда келтирилган *бурийа* оти асли *бури* hozirgi замон асосидан *-о* кўшимчаси билан (ТжРС, 543) ясалган; *и* ва *о* товушлари оралигига *й* товуши киритилган (Қиёс қилинг: *гири* + *а* → *гирйа*: ТжРС, 543); шундан кейин *и* товуши айtilмай қўйган: *бури* + *о* → *бурийо* → *бурийо*. Ўзбек тилига ўзлаштиришда у товуши *й* товушига, *о* товуши *а* товушига алмашган, *рй* товушлари ўрин алмашган: *бурийо* → *бўрийо* → *бўйра*. Бу от *Юрган* – *дарё*, *ўтирган* – *бўйра* ҳикмати таркибида қофия талаби билан *бўйро* шаклида ҳам айtilади.

БЎРИКАЛЛА Бу от 'кашқир' маъносини англатадиган ўзбекча *бўри* отига (ЎТИЛ, I, 77) 'бош' маъносини англатадиган тожикча *калла* отини (ТжРС, 176) кўшиб тузилган бўлиб, 'шакли бўри калласига ўхшаш қовун' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 164).

БЎСА Бу от 'ўп-' маъносини англатадиган тожикча *бўсидан* феълнинг *бўс* хозирги замон асосига (ТжРС, 87) -а қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ўпич' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 165).

БЎСТОН Бу от ТжРСда *бўстон* шаклида келтирилиб, 'боғ', 'гулзор' маъносини англатиши (87), ПРСда [*бостан*] ва [*бустан*] шаклларида келтирилиб, 'боғ', 'томорка (огород)' маъноларини англатиши (68), ЎКААҚЛда *бўстон* (араб харфлари билан *бустāн*) шаклларида келтирилиб, 'боғ', 'гулзор', 'чаман' маъноларини англатиши (142) айtilган. *Боғу-у бўстон* (к.) жуфт отидан аён бўладикки, *бўстон* оти асли 'гулзор' маъносини англатади. Ўзбек тилида бу от билан *Бўстонлик* жой номи ҳосил қилинган.

БЎСТОНЛИК қ. бўстон

БЎШТОБ Бу сифат ўзбек тилида 'пишиқ бўлмаган' маъносини англатадиган ўзбекча *буш* сифатига (ЎТИЛ, I, 167) 'куч, қувват' маъносини англатадиган тожикча *тоб* отини (ТжРС, 395) қўшиб тузилган бўлиб, 'унчалик пишиқ-пухта бўлмаган', 'бўшанг' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 167).

В

ВАЗМИН Бу сифат асли 'огирлик' маъносини англатадиган арабча *вазн* отига (АРС, 886) -ин қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган *вазмин* сифати бўлиб, 'салобатли', 'ўзини тутта билладиган', 'сипо' каби кўчма маъноларни англатади (ТжРС, 68; ЎТИЛ, I, 170). Ўзбек тилида биринчи *н* товуши *м* товушига алмаштирилган.

ВАЙРОН Бу сифат ПРСда [виран] шаклида (590), ССТГНда вибран шаклида (II, 309), ТжРСда *вайрон* шаклида (89), ЎТИЛда *вайрон* шаклида (I, 171) ёзилган; 'тамомила бузилган', 'харобага айланган' маъносини англатиши айtilган. Кўринадики, асли *виран* сифатининг биринчи бўғинидаги *й* товуши *ай* товушларига, *а* товуши *о(а)* товушига алмаштирилган. Бу сифат билан ўзбек тилида *вайронгарчилик* оти ясалган, *вайрон-талқон* жуфт сифати тузилиб, ундан *вайрон-талқон қил*- феъли ҳосил қилинган.

ВАЙРОНА Бу тожикча от 'тамомила бузилган', 'харобага айланган' маъносини англатадиган *вайрон* сифатига (к.) -а қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'хароба' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 171).

ВАЙРОНГАРЧИЛИК қ. вайрон

ВАЙРОН-ТАЛҚОН ҚИЛ- қ. вайрон

ВАКОЛАТНОМА Бу от 'кимгадир бошқа кишининг, ташкилотнинг номидан иш юритиш учун берилган ҳуқуқ' маъносини англатадиган арабча *ваколат* отига (АРС, 909) 'ёзма ҳужжат' маъносини англатадиган тожикча

нома отини (ТжРС, 271) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ишонч қогози' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 171).

ВАКОЛАТХОНА Бу от арабча *ваколат* отига (АРС, 909) 'жой' маъносини англатадиган тожикча *хона* отини (ТжРС, 426) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бир давлатнинг ўзга давлатдаги манфаатини кўзлаб, ёқлаб иш юритадиган муассаса' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 171).

ВАЛИШ Бу тожикча от асли *болишт* товуш таркибига эга бўлиб (ТжРС, 77), ўзбек сўзлашув тилида *б* товуши *в* товушига, *о* товуши *а* товушига алмаштирилган, қатор келган *шт* товушларидан *т* товуши айтилмай қўйган; 'ток новдаларини кўтариб турадиган қурилма', 'ишқом' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 172).

ВАННАХОНА Бу от ўзбек тилида 'чўмилиш учун белгиланган махсус узун чуқур тоз' маъносини англатадиган русча *ванна* отига 'жой' маъносини англатадиган тожикча *хона* отини (ТжРС, 426) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'чўмилиш хонаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 172).

ВАРАҚИ Бу сифат асли 'барг' маъносини англатиб, кейинчалик 'қоғоз' маъносини англата бошлаган арабча *варақ* отидан (АРС, 883) -и қўшимчаси билан ясалган бўлиб, асли 'варақлардан иборат', 'кават-кават' маъносини англатади; шу маъно асосида 'юпқа ёйилган бир неча варақ ёгли ҳамир парчалари ичига қийма солиб туғиб, ёғда пиширилдиган сомса' маъноси юзага келган (ЎТИЛ, I, 172). ТжРСда шу маънони *варақин* сифати англатиши айтилган; бу сифат арабча *варақ* отидан тожикча -ин қўшимчаси билан (ТжРС, 542) ясалган; *варақи* сифати эса арабча *варақ* отига ўзбекча -и қўшимчасини қўшиб ясалган (*қушлоқи*, *ислиқи* сифатлари каби). ЎТИЛда *варақи* сифатига [ф-т < а] деб берилган изоҳ тўғри эмас.

ВАФОДОР Бу сифат 'аҳдида, ваъдасида қатъий турниш' маъносини англатадиган арабча *вафо* отига (АРС, 903) 'эга бўл-' маъносини англатадиган тожикча *доштан* феълнинг *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 136, 137) қўшиб тожик тилида ҳосил қилинган бўлиб, 'аҳдида қатъий', 'бевафолик қилмайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 174). Бу сифатдан ўзбек тилида *вафодорлик* оти ҳосил қилинган.

ВАЪДАБОЗ Бу сифат 'ниманидир бажаришни ўз зиммасига олиш' маъносини англатадиган арабча *ваъда* отига (АРС, 898) 'берилиб ўйна-' маъносини англатадиган тожикча *бохтан* феълнинг *боз* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 82) қўшиб тузилган бўлиб, 'амалга ошира олиш-олмаслигини ўйламай ҳар қандай ишни бажариш хақида сўз берадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 174). Бу сифатдан ўзбек тилида *ваъдабозлик* оти ҳосил қилинган.

ВАЪДАБОЗЛИК ҳ. ваъдабоз

ВАҚТ-БЕВАҚТ ТжРСда *бевақт* равиши 'ўз вақтида эмас' маъносини англатиши айтилиб, *вақт бевақт шуд* жумласи таркибида ишлатилишига мисол келтирилган (56, 91). ЎТИЛда *бевақт* равиши *вақт* отига

жуфтланган ҳолда келтирилиб, 'хар қандай пайтда' маъносини англатилиши айtilган (175). ТжРСда бундай маъно *вақту новақт* равиши билан англатиши айtilган (91). Кўринадики, тожик тилида *вақт-бевақт* равиши йўқ, бу равиш ўзбек тилида тузилган.

ВАҚТХУШЛИК Бу от 'Унинг вақти яхши' маъносини англатадиган тожикча *Вақташ хуш* жумласининг (ТжРС, 91; *вақт* маколаси охирида) *вақташ* эга бўлаг охиридаги *-аш III* шахс кўшимчасини ташлаб, 'яхши' маъносини англатадиган *хуш* сифатини (ТжРС, 432) кўшиб тузилган *вақтхуш* сифатига ўзбекча *-лик* кўшимчасини кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'хушвақтлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 175).

ВАҲОЛАНКИ Бу равиш асли 'маълум вақтда мавжуд вазият' маъносини англатадиган арабча *ҳол* оти (АРС, 203), 'бу' маъносини ифодалайдиган тожикча *он* кўрсатиш олмоши (ТжРС, 287), тожикча *-ки* боғловчисидан (ТжРС, 186) иборатлиги ТжРСнинг *ҳол* отига бағишланган маколасида қайд этилган (506); кейинчалик бу уч қисм олдига арабча *ва* боғловчиси (АРС, 868) қўшилиб, бу тўрт қисм ўзбек тилида *ваҳолонки* шаклида бирлаштирилган, фақат учинчи бўғиндаги *о* товуши *а* товушига алмаштирилган (ЎТИЛ, I, 176). Бу равиш 'аслида', 'балки' маъносини англатади.

ВАҲШИЙОНА Бу равиш 'йиртқич', 'ёввойи' маъноларини англатадиган арабча *ваҳший* сифатига (АРС, 878) тожикча *-она* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб тожик тилида ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 91), 'ваҳшийларча' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 176).

ВОБАСТА Бу кесимлик 'бир-бирига боғлан-' маъносини англатадиган тожикча *вобастан* феълининг (ТжРС, 92) ўтган замон сифатдоши шакли бўлиб, 'бир-бирига боғлиқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 179), *Муҳаббат ҳуснига вобаста* ҳикмати таркибида ишлатилади.

ВОДАРИҒ(О) Бу ундов тожик тилида 'эх' маъносини ифодалайдиган *во* ундови билан (ТжРС, 92) афсусланиш ифодалайдиган *дарег* ундовидан (ТжРС, 117) таркиб топган бўлиб, ўзбек тилида *э(е)* товуши *и* товушига алмаштирилган. ТжРСда бу ундов *войдарег* шаклида келтирилган. Ана шу шаклини асосий деб ҳисобласак, ўзбек тилида *вой дариг* қисмларини кўшиб ёзиш оқибатида *й* товуши талаффуз қилинмай қўйган бўлади. Бу ундов афсусланиш туйғусини ифодалайди.

Г

ГАДО ССТГнда "форсча" таъкиди билан олдин *гад* оти келтирилиб, 'фақирлик', 'ўта даражада камбағаллик' маъносини англатиши айtilган, кейин *гадо*, *гадой* отлари келтирилиб, 'тиламчи', 'ўта камбағал одам' маъносини англатиши айtilган (II, 117). Шу маълумотларга кўра *гадо* асли *гад* отидан *-о* кўшимчаси билан (ТжРС, 543) ясалган бўлиб чиқади. Бу от ПРСда [гада, гедда] шаклларида (417), ТжРСда *гадо* шаклида (95),

ЎКААҚЛда ҳам *гадо* шаклида (154) келтирилган. Кўринадики, бу отнинг *гадой* шакли кейинчалик ўзбек тилида пайдо бўлган: *о* товушига тугайдиган айрим ўзлашма отларга эгалик қўшимчаси қўшилганда *й* товуши қўшиб айтилади ва шундай ёзилади: *парво + инг → парво + й + инг* каби (Жорий имло қондалари 35- параграфидаги 3- банднинг “б” қисмига қаранг). Бу қоидага биноан *гадо* отига ҳам эгалик қўшимчаси *гадойинг* тарзида қўшилади. *Гадой* оти охиридаги *й* товуши ана шу орттирма товуш бўлиб, эгалик қўшимчаси қўшилмайдиган ҳолатда ҳам сакланиб қолган. Шуниси кизиқки, ЎТИЛда *гадо* отидан *гадой* отига ҳавола берилган; демак, ўзбек тилида асосий деб *гадой* шакли тушунилган.

ГАДОЙ .қ. гадо

ГАЖАК Бу от асли 'эгилган', 'эгри' маъносини англатадиган тожикча *каж* (*кач*) сифатига (ТжРС, 185) -ак қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 185), 'икки чеккага ҳусн учун ярим ҳалқа шаклида тушириб қўйиладиган соч' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 162). Ўзбек тилида бу от бошланишидаги *к* товуши *г* товушига алмаштирилган: (*каж + ак = кажак*) → *гажак*.

ГАЗ Бу от метр ўлчови қабул қилинганга узунлик ўлчовининг номи сифатида ишлатилган бўлиб, асосан '71 сантиметрга тенг ўлчов бирлиги' маъносини англатган (ЎТИЛ, I, 182). ПРСда [гез] шаклида келтирилиб, 'тахминан уч футга тенг узунлик ўлчови' деб изоҳланган (423). ТжРСда *газII* шаклида келтирилиб, 'тахминан бир метрга тенг узунлик ўлчови' деб изоҳланган (95). Кўринадики, бу отнинг маъносига энг аниқ изох ЎТИЛда берилган. Бу от билан ўзбек тилида *ўз гази билан ўлча*- ибораси тузилган; *газла*- феъли ва ундан *газлама* оти, *газмол* қўшма оти ҳосил қилинган.

ГАЗАК I Бу от 'чак-', 'жароҳатла-' маъносини англатадиган тожикча *газидан* феълининг *газ* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 95) -ак қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган. Бу отнинг маъноси ТжРСда (95) ва ЎТИЛда (182) 'яранинг, шикастланган жойнинг ялиғланиши' деб, ССТНда (II, 127) 'шамоллаш оқибатидаги шиш' деб, ЎКААҚЛда (155) 'яранинг совуқ тегиб кизариши' деб изоҳланган. Кўринадики, бу отнинг маъносини 'жароҳатланган жойда пайдо бўладиган ялиғланиш' деб изоҳлаш тўғри. Бу от билан ўзбек тилида *газакла*- феъли ҳосил қилинган, *газак ол*- бирикмаси тузилган.

ГАЗАК II Бу от асли 'тишла-' маъносини англатадиган тожикча *газидан* феълининг *газ* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 95) -ак қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган. Бу отнинг маъноси ТжРСда (95) 'закуска' деб, ЎКААҚЛда (68) 'май ичишда кетидан ейиладиган оз микдор овқат ёки ширинлик, закуска' деб, ЎТИЛда (182) 'ичкилик устидан ейиладиган овқат, закуска' деб изоҳланган. Демак бу отнинг маъносини 'ичган захоти ейиладиган бир тишлам овқат' деб таърифлаш тўғри. Бу от

билан ўзбек тилида *газак ҳам бўлмайди* ('асло кифоя қилмайди') ибораси тузилган.

ГАЗАН Бу от асли 'тишла-' маъносини англатадиган *газандан* феълининг (ПРС, 423) *газанд* ўтган замон асосига тенг; отлашиб 'қосибнинг чарм қирқадиган махсус пичоғи' маъносини англатади. Бу от ўзбек тилига охиридаги *д* товушини ташлаб қабул қилинган (ЎТИЛ, I, 183).

ГАЗАНДА Бу от асли 'чак-', 'найза санч-' маъносини англатадиган тожикча *газидан* феълининг *газ* хозирги замон асосидан (ТжРС, 95) -*анда* қўшимчаси билан (ТжРС, 561) ҳосил қилинган хозирги замон сифатдоши шаклига тенг; отлашиб 'чакадиган, найза санчадиган ари, чаён, илон каби жониворлар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 183).

ГАЗЕТХОН Бу от тожик тилида асли италянча бўлиб, рус тилидан ўзлашган *газета* отига (ЎТИЛ, 183) 'ўқи' маъносини англатадиган тожикча *хондан* феълининг *хон* хозирги замон асосини (ТжРС, 426) қўшиб ҳосил қилинган (ТжРС, 95: *газетахон*); ўзбек тилига *газета* оти охиридаги *а* товушини ташлаб олинган; 'газетани мутгасил ўқиб борадиган киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 183).

ГАЗЛА- қ. газ

ГАЗЛАМА қ. газ

ГАЗЛАМАФУРУШ Бу от ўзбекча *газлама* отига (ЎТИЛ, I, 183) 'савдо қилиш билан шуғуллан-' маъносини англатадиган тожикча *фуруҳтан* феълининг *фуруҳи* хозирги замон асосини (ТжРС, 415) *ў* товушини *у* товушига алмаштириб *фуруш* шаклида қўшиб ҳосил қилинган; 'газлама савдоси билан шуғулланадиган киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 183).

ГАЗМОЛ Бу от тожикча *газ* оти билан (к.) 'мулк', 'маблаг' маъносини англатадиган арабча *мол* отидан (АРС, 774) тузилган бўлиб, 'газлама' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 183).

ГАЗЧЎП Бу от тожикча 'узунлик ўлчови бирлиги' маъносини англатадиган *газ* отига (ТжРС, 95) 'таёкча' маъносини англатадиган *чўб* отини (ТжРС, 96) қўшиб тузилган; 'газлаб ўлчаш таёкчаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 183). Бу маъно тожик тилида *чўбгаз* оти билан англатилади (ТжРС, 448). *Газчўб* оти охиридаги *б* товуши ўзбек тилида *п* товушига алмаштирилган.

ГАНДА Бу от 'саси-' маъносини англатадиган тожикча *гандидан* феълининг *ганд* хозирги замон асосига -*а* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, тожик тилида 'мараз', 'ифлос', 'бўлмагур' маъноларини англатади (ТжРС, 96); ўзбек тилида 'ахлат', 'нажас' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 184).

ГАНЖ Бу от 'сиг-', 'сақлан-' маъносини англатадиган *ганжидан* феълининг (ПРС, 428) *ганж* хозирги замон асосига тенг бўлиб, асли 'жамланган нарсалар' маъносини англатади; кейинчалик 'кимматбаҳо

нарсалар жамлаб сакланидиган жой, 'хазина' маъносини англата бошлаган (ПРС, 428; ЎТИЛ, I, 184).

ГАНЖИНА Бу от 'бойлик' маъносини англатадиган тожикча *ганж* отига (к.) -*ина* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'хазина' маъносини англатади (ТжРС, 96; ЎТИЛ, I, 184).

ГАНЧОР Бу от 'алебастранинг бир тури' маъносини англатадиган *ганч* отига 'иш' маъносини англатадиган *кор* отини (ТжРС, 192) қўшиб тузилган бўлиб, 'ганч сувок устаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 185).

ГАП Бу тожикча от (ТжРС, 96) ўзбек тилига жуда сингишиб кетган бўлиб, 'сўзлашиш, фикр англатиш бирлиги' маъносига боғлиқ холда, турли тургун боғланмалар таркибиди бир неча маъноларни англатади. Бу маъно асосида 'улфатларнинг вақти-вақти билан дастурхон атрофида суҳбат қуриши' маъноси ҳам ўсиб чиққан. Бу от билан *гапир-*, *гаплаш-* феъллари ҳосил қилинган, *гапсотар* қўшма сифати, *гап-сўз* жуфт оти тузилган (ЎТИЛ, I, 165, 186).

ГАП-ГАШТАК Бу жуфт от 'улфатларнинг вақти-вақти билан дастурхон атрофида суҳбат қуриши' маъносини англатадиган *гап* II оти билан (ЎТИЛ, I, 185) 'ўйин-кулги, базм' маъносини англатадиган тожикча *гаштак* отидан (ТжРС, 100) тузилган бўлиб, 'зиёфат, ўйин-кулги билан ўтадиган йнгин' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 185).

ГАПДОН Бу сифат 'сўзлаш', 'гапириш қобилияти' маъносини англатадиган тожикча *гап* отига (ТжРС, 96) 'топ-' маъносини англатадиган *донистан* феъллининг *дон* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 135) қўшиб тожик тилида ҳосил қилинган бўлиб, 'гапиришга чечан' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 185).

ГАПИР-, ГАПЛАШ- қ гап

ГАПСОТАР қ гап

ГАР Тожикча *агар* шарт боғловчисининг (ТжРС, 17) бошланишидаги *а* товушини айтмаслик натижасида ҳосил бўлган қисқа шакли бўлиб (ТжРС, 97), асосан шеърятда ишлатилади (ЎТИЛ, I, 186).

ГАРД Бу от асли 'кичрай-' маъносини англатадиган тожикча *гардидан* феъллининг (ТжРС, 98, 100) *гард* ҳозирги замон асосига тенг; отлашиб 'чанг', 'кукун', 'зарра' маъносини англатади (ТжРС, 98; ЎТИЛ, I, 166).

ГАРДАН Бу от асли 'ён томонга айлан-' маъносини англатадиган тожикча *гаронидан* феъллининг *гардон* ҳозирги замон асосига тенг бўлиб (ТжРС, 99). биринчи бўғиндаги *а* товуши таъсирида иккинчи бўғиндаги *о* товуши *а* товушига алмашган дейиш мумкин. ЎКААҚЛда бу от 'бўйин' маъносини англатиши айтилган (69); ЎТИЛда (I, 169) бу отнинг маъноси 'бўйиннинг орка қисми' деб изоҳлангани ўринли эмас.

ГАРДИШ Бу от 'айлан-' маъносини англатадиган тожикча *гардидан* феъллининг *гард* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 98) -*иш* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, тожик тилида 'айланиш',

'айлана' маъносини англатиши айтилган (ТжРС, 98). Ўзбек тилида бу от юкоридаги маънодан ташқари 'чамбар', 'чамбарак' маъносини англатиш учун ҳам ишлатилади (ЎТИЛ, I, 186).

ГАРМДОРИ Бу от тожик тилида 'иссик' маъносини англатадиган *гарм* сифати билан (ТжРС, 99) 'даволанишда истеъмом қилинадиган нарса' маъносини англатадиган тожикча *дору* отидан (ТжРС, 136) тузилган бўлиб (ТжРС, 99), ўзбек тилига охиридаги *у* товушини *и* товушига алмаштириб олинган; 'аччиқ қизил калампир' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 187).

ГАРМСЕЛ Бу от 'иссик' маъносини англатадиган тожикча *гарм* сифати (ТжРС, 99) асли 'қучли сув оқими' маъносини англатадиган арабча *сел* (←*сайл*) отини (АРС, 367) 'қучли оқим' маъносида ишлатган ҳолда қўшиб тузилган бўлиб, 'ўсимликларга зарарли иссик қуруқ шамол' маъносини англатиш учун ишлатилади (ТжРС, 99; ЎТИЛ, I, 187).

ГАРОВ Бу тожикча от асли *гарав* товуш таркибига эга бўлиб (ТжРС, 96), ўзбек тилида *в* товушидан олдинги *а* товуш *о* товушига алмаштирилган. Бу от 'қарзни қайтиришга, мажбуриятни бажаришга ишончли далил сифатида бериб қўйиладиган нарса' маъносини англатади (ТжРС, 97; ЎТИЛ, I, 189).

ГАРЧАНД Бу тўсиксизлик боғловчиси тожикча *агар* шарт боғловчисининг *гар* қисқартирилган шаклига (ТжРС, 97) 'қанча' сўроғини ифодалайдиган *чанд* олоғини (ТжРС, 437) қўшиб тузилган; ўзбек тилида 'қанчалик бўлганда ҳам' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 187). ТжРСда (437) бундай боғловчи *ҳар чанде ки* шаклида келтирилган.

ГАРЧИ Бу тўсиксизлик боғловчиси тожикча *агар* шарт боғловчисининг *гар* қисқартирилган шаклига (ТжРС, 97) 'таъкид' маъносини ифодалайдиган ўзбекча *-чи* юкласини (ЎТИЛ, II, 365) қўшиб тузилган (ЎТИЛ, I, 167).

ГАШТ Бу кўп маъноли тожикча отнинг 'сайр қилиш' маъноси асосида (ТжРС, 100) ўзбек тилида 'эстетик завқ' маъноси юзага келган: *Ҳар бир касб-ҳунарнинг ўз гашти бор* каби. Бу от билан ўзбек тилида *гаштини сур*-ибораси тузилган.

ГАШТАК Бу от 'ўйин-қулғи, базм' маъносини англатиб қатнашаётган *гашт* отига кичрайтиш-эркалаш маъносини ифодалайдиган *-ак* кўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, асли 'ихчам базм' маъносини англатади; одатда *ган-гаштак* жуфт оти таркибида ишлатилади (ЎТИЛ, I, 185, 187).

ГАҲИ Бу равиш 'пайт' маъносини англатадиган тожикча *гаҳ* отининг (ТжРС, 104) *гаҳ* шаклига (ТжРС, 100) ноаниқлик маъносини ифодалайдиган йо-йе ваҳдатни ("Форс тили", 115) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'баъзан' маъносини англатади; одатда шеърӣ асарларда ишлатилади (ЎТИЛ, I, 187).

ГИЖОКА Бу от ТжРСда *кичча* шаклида келтирилиб, “глист” деб изоҳланган (189). Асли ‘эглиувчан’, ‘ҳар тарафга букилувчан’ маъносини англатадиган форсча [кадж] сифатидан (ПРС, 397) -а кўшимчаси билан (ТжРС, 452) ясалган от бўлиб, кўшимча кўшилганидан кейин *ж* товуши қатланган, бошланишидаги *ка* товушлари *ги* товушларига алмаштирилган. Бу от ‘одам ёки хайвон ичида яшайдиган чуволчангсимон жониворлар’ маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 190).

ГИЙОХ ‘Ўт’, ‘кўкат’ маъносини англатадиган бу от ПРСда [гийах] ва [гийа] шаклларида (431); ТжРСда *гийоҳ* шаклида (102), ЎТИЛда эса *гийо(х)* шаклида (190) келтирилган. Кўринадики, бу от охиридаги *ҳ* товуши форс тилидаёқ айtilмай кўйган.

ГИЙОХВАНД Бу от тожик тилида ‘наша’, ‘кўкнори’ (наркотик моддали ўсимлик) маъносини англатадиган *гийоҳ* отига (ТжРС, 102; ЎТИЛ, I, 190) ‘боғлан-’ маъносини англатадиган *бастан* феълининг *банд* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 51, 44) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ‘наркотик моддаларни истеъмол қиладиган’, ‘наркоман’ маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 190). Бу от таркибидаги *б* товуши ўзбек тилида *в* товушига алмаштирилган; *ҳ* товуши эса кўпинча айtilмайди.

ГИЛ ‘Тупрок’, ‘лой’ маъноларини англатадиган бу от ПРСда [гел] шаклида (425), ТжРСда *гил* шаклида (102), ЎТИЛда ҳам *гил* шаклида (190) келтирилган. Бу от ҳозирги ўзбек тилида деярли ишлатилмайди.

ГИЛАМ Бу от ‘одатда жундан тўкилиб, полга тўшаладиган ёки деворга осиладиган буюм’ маъносини англатиб, АРСда [гелим] ва [келим] шаклларида *чўзиқ й* товуши билан (427), ТжРСда *гилем* шаклида (102), ЎКААҚЛда ҳам *гилем* шаклида (160), ЎТИЛда эса *гилам* шаклида (190) келтирилган. Кўринадики, бу от ўзбек тилига тожик тилидан олинган, иккинчи бўғинидаги *э(е)* товуши ўзбек тилида *а* товушига алмаштирилган.

ГИЛАМДЎЗ Бу от *гилам* отига (қ) ‘тик-’ маъносини англатадиган тожикча *дўхтан* феълининг *дўз* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 144) ўзбек тилида кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ‘гилам тўқувчи’ маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 190). Шу маъно тожик тилида *гилембоф* оти билан (ТжРС, 102) англатилади. Бу от таркибидаги *боф* қисми ‘тўқи-’ маъносини англатадиган *бофтан* феълининг ҳозирги замон асосига тенг бўлиб, ‘гилам тўқувчи’ маъносини аниқ англатади.

ГИЛВАТА Бу от ПРСда *гел бута* тарзида ёзилиб, ‘ўтга чидамли лой’ маъносини англатиши (425), ТжРСда *гилбута* тарзида кўшиб ёзилиб, ‘фарфор тайёрлашда ишлатиладиган ўтга чидамли лой’ маъносини англатиши (102) айtilган. ЎТИЛда *гилвата* тарзида кўшиб ёзилиб, ‘қулранг юмшоқ тоғ жинси’ маъносини англатиши (190) айtilган. Ўзбек сўзлашув тилида бу отнинг *гилвута* тарзида айтилиши аслига тўғрироқ. Маъно таърифлари орасида ЎТИЛдаги таъриф – энг ўринлиси. Бу от

таркибидаги *б* товуши *в* товушига алмаштирилгани асосли; лекин у товушининг *а* товушига алмаштирилганини тушуниш қийин.

ГИЛМОЙА Бу от 'чинни буюмлар ясашда ишлатиладиган тоғ жинси' маъносини англатадиган *гил* отига (ТжРС, 102) 'асосини ташкил қиладиган нарса' маъносини англатадиган *мойа* отини (ТжРС, 234) қўшиб тожик тилида тузилган; 'Ўтга чидамли коришма' маъносини англатади (ТжРС, 102). ЎТИЛда бу от айнан *гилвата* оти маъносини англатади дейилгани тўғри эмас (I, 190).

ГИЛОС Русча "черешня" деб аталадиган меванинг номи бўлиб, ПРСда [гилас] тарзида чўзиқ овоз товушлар билан (432), ТжРСда *гелос* тарзида (101), ЎТИЛда эса *гилос* тарзида (190) ёзилган. Кўринадики, ўзбек тилидаги шакл форсча шаклга тўғри келади, фақат иккинчи бўғиндаги *а* товуши *о(â)* товушига алмаштирилган. Бу от таркибидаги чўзиқ *и* товуши тожик тилида *э(е)* товушига алмаштирилган.

ГИЛОСЗОР Бу от *гилос* отига (к.) 'мўл' маъносини ифодалайдиган тожикча *-зор* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ўзбек тилида ҳосил қилинган бўлиб, 'гилос дарахтлари кўп экилган ер' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 190).

ГИНА Бу от ЎКААҚЛда *кйна*, *кина* шаклида (311), ПРСда араб алифбосида чўзиқ *й* билан ёзилган-у, кирилл алифбосида [кине] тарзида киска *и* билан ёзилган (415); ТжРСда эса *кина* шаклида келтирилган (187). Фақат ўзбек тилида (ЎТИЛ, I, 191) бу от бошланишидаги *к* товушига *г* товушига алмаштирилган. Бундан ташқари, *й* товушига хос чўзиқлик ЎКААҚЛда *й* харфини қўшиб ёзиш билан, форсчада чўзиқ *й* харфини ёзиш билан акс эттирилган, лекин тожик тилидаги бу товушнинг чўзиқлиги акс эттирилмай қолган. Бу от асли 'ўч' маъносини англатадиган *кин* отига (к.) *-а* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кек', 'дилда сақланиб турган норозилик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 190). Бу от билан ўзбек тилида *гиначи* оти, *гиналаш-* феъли ҳосил қилинган, *гина-қудурат* жуфт оти тузилган.

ГИНАДОР Бу сифат тожикча *кинадор* отининг бошланишидаги *к* товушини ўзбек тилида *г* товушига алмаштирилган шакли бўлиб, 'ўч' маъносини англатадиган *кина* отига (ТжРС, 187) 'эга бўл-' маъносини англатадиган *доштан* феълининг (ТжРС, 137) *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 136) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кўнглида гинаси бор', 'гина сақлаб юрувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 191).

ГИРД Бу тожикча от 'чека', 'зих', 'чегара', 'атроф' маъноларини англатади (ТжРС, 102); ўзбек тилида 'ниманингдир чека айланаси' маъносини англатиш учун ишлатилади: *патниснинг гирди* каби (ЎТИЛ, I, 192).

ГИРДБОД Бу от 'айланма' маъносини англатадиган тожикча *гирд* оти билан (к.) 'шамол' маъносини англатадиган *бод* отидан (ТжРС, 74)

тузилган бўлиб (ТжРС,102), 'буралиб кўтариладиган кучли шамол' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 192).

ГИРДИКАПАЛАК: Одатда бўл- феъли билан ишлатиладиган бу равиш 'айланма' маъносини англатадиган тожикча *гирд* оти билан (к.) ўзбекча *капалак* (ЎТЭЛ, 198) отидан тузилган изофа бирикмаси бўлиб, 'парвона бўл-' ёнидан силжима-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 192).

ГИРДОБ Бу от 'айланма' маъносини англатадиган тожикча *гирд* оти билан (к.) 'сув' маъносини англатадиган *об* отидан (ТжРС, 279) тузилган бўлиб (ТжРС, 102), 'чуқур кенг ариқ ёки дарёда сувнинг айлана ҳосил қиладиган ери' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 192).

ГИРИФТОР Бу сифат 'ушла-', 'тобе қил-' маъносини англатадиган тожикча *гирифт*ан феълининг (ТжРС, 103) *гирифт* ўтган замон асосига -*ор* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, одатда бўл- феъли билан ишлатилади; 'дучор бўл-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 192).

ГИРҲА Бу от 'йигла-' маъносини англатадиган тожикча *гиристан* феълининг ҳозирги замон асосига тенг бўлиб (ТжРС, 103), отлашиб 'йиғи', 'нола' маъносини англатади (ТжРС,104; ЎТИЛ, I, 192). ТжРСнинг 543-саҳифасидаги 23- бандда *гиристан* феълининг ҳозирги замон асоси *гири* деб таъкидланган ва унга -*а* қўшимчаси қўшиб *гирья* оти ҳосил қилингани мисол сифатида келтирилган. Бу икки хил талқиндан биринчиси (луғат мақоласида келтирилгани) тўғрироқ.

ГИРҲОН Бу кесимлик 'йиғлаш ҳолатига келтир-' маъносини англатади-ган тожикча *гирйон(и)дан* [*гирьёнидан*] феълининг ҳозирги замон асосига (ТжРС, 104) тенг бўлиб, отлашиб 'йиғлаш ҳолатида' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 192).

ГИРҲОНА Асли равишдош шакли бўлиб, *гирйон* кесимлигига (к) -*а* қўшимчасини (ТжРС,560) қўшиб ҳосил қилинган; одатда бўл- феъли билан ишлатилади, 'йигла-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 192).

ГОВРОН Бу от 'қора мол' маъносини англатадиган тожикча *гов* отига (ТжРС,104) 'ҳайда-' маъносини англатадиган *рондан* феълининг *рон* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 327) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'подачининг йўғон новдадан қилинган таёғи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 192).

ГОҲ..., **ГОҲ...** Асли 'пайт', 'жой' маъноларини англатадиган бу от (ТжРС, 104) ўзбек тилида *гоҳ...*, *гоҳ...* тарзида 'галма-гал' маъносини ифодалайдиган айирув боғловчиси вазифасида ишлатилади (ЎТИЛ, I, 193).

ГОҲИ Бу равиш 'пайт' маъносини англатадиган *гоҳ* отига (ТжРС, 104) ноаниқлик маъносини ифодалайдиган *и* йо-йе ваҳдатни ("Форс тили", 115) қўшиб тузилган бўлиб, тожик тилида *гоҳе* шаклида айтилади (ТжРС, 104); 'баъзан' маъносини англатади; кўпинча -*да* келишиқ қўшимчаси қўшилган ҳолда (*гоҳида* шаклида) ишлатилади (ЎТИЛ, I, 193).

ГОҲО Бу равиш ҶТИЛда (I, 193) *гоҳи* шаклида, ТжРСда *гоҳе* шаклида ёзилган ва ёнма-ён *гоҳо* шаклида ҳам келтирилган, 'баъзан' маъносини англатиши айтилган (104). *Гоҳо* равиши ПРСга киритилмаган. Бу равиш охиридаги *о* товушини э(е) товушининг талаффуз шакли дейиш мумкин.

ГОҲ ХУД, ГОҲ БЕХУД   қ худ

ГУВОҲ Бу от ПРСда [gəvəh] ва [gəvəh] шаклларида (429), ТжРСда *гувоҳ* шаклида (105), ҶТИЛда ҳам *гувоҳ* шаклида (195) келтирилган; ўзбек тилига тожик тилидаги шакли олинган: 'бирор воқеа-ҳодисанинг содир бўлганини кўрганлигини тасдиқловчи киши', 'шоҳид' маъносини англатади. Бу от билан ўзбек тилида *гувоҳлик* оти ҳосил қилинган бўлиб, *гувоҳлик бер-* бирикмаси таркибида ишлатилади.

ГУВОҲНОМА Бу от *гувоҳ* отига (к) 'хат' маъносини англатадиган *нома* отини (ТжРС, 271) қўшиб ҳосил қилинган (ТжРС, 105); 'ниманидир тасдиқловчи, имзо қўйилиб, муҳр босилган расмий ҳужжат' маъносини англатади (ҶТИЛ, I, 195).

ГУГУРТ Бу от ПРСда [gugurd] шаклида келтирилиб, "сера", "спички" деб (430), ТжРСда *гугурд* шаклида келтирилиб, "сера", "спички" деб (110), ҶКААҚЛда *гугурд* шаклида келтирилиб, "спички" деб (162) изоҳланган. Кўринадики, бу от асли 'олтингургурт' маъносини англатган, кейинчалик "спички" маъноси юзага келган. Ўзбекча *гугурт* отининг товуш таркиби бу отнинг юқоридаги манбаларда келтирилган товуш таркибига айнан эмас: биринчи бўғинда *у* эмас, у товуши келиши ПРС ва ҶКААҚЛ билан бир хил, иккинчи бўғинда *а*, *и* эмас, у товуши, охирида *д* эмас, *т* товуши келиши ҳар уч манбадагидан фаркли. Биринчи бўғиндаги у товушига монанд иккинчи бўғинда ҳам *и* эмас, у товуши келиши, охиридаги *д* товушининг *т* товушига алмашинуви ўзбек тилида мавжуд товуш ўзгаришлари қондалари асосида воқеа бўлган. Бу от билан ўзбек тилида *гугурт қутиси* (*гугурт қутчаси*) бирикмаси тузилган (ҶТИЛ, I, 195).

ГУГУРТЧЎП Бу қўшма от *гугурт* отига (к) асли 'дархат' маъносини англатган, бу ерда 'кичкина ингичка таёқча' маъноси билан қатнашаётган *чўб* отини (ПРС, 167) қўшиб тузилган; ўзбек тилида *чўб* оти таркибидаги у товуши *ў* товушига, *б* товуши *п* товушига алмаштирилган; 'ўт олдириш учун бир бошига ёнувчи модда суркалган чўп' маъносини англатади (ҶТИЛ, I, 195).

ГУЗАР Бу от 'ўт-' маъносини англатадиган тожикча *гузаштан* феълининг *гузар* ҳозирги замон асосига тенг; отлашиб асли 'ўтиш жойи' маъносини англатади (ТжРС, 105). Бу от ўзбек тилида 'махалланинг дўкон, саргарошхона, чойхона жойлашган серкатиов жойи' маъносини англатиш учун ишлатилади (ҶТИЛ, I, 195).

ГУЛ I Бу от ПРСда [gul] шаклида (425), ТжРСда *гул* шаклида (106) келтирилган; демак, ўзбек тилига тожик тилидан олинган; 'ўсимликнинг урчиш учун хизмат қиладиган гулбарг, чангдон, гулкосадан иборат қисми',

'чечак' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 195). Бу от билан ўзбек тилида *гулла*- феъли, *гулчи* оти ясалган, *гулхайчи* қўшма оти тузилган.

ГУЛ II Бу от маъно таракқиёти йўли билан *гул I* отидан ('кизил рангли гул' → 'кизил рангли тошма') ўсиб чиққан бўлиб, 'кизилча, кизамик' каби касалликларда баданда пайдо бўладиган майда кизил рангли тошма маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 196).

ГУЛАНДОМ Бу от тожик тилида *гул I* оти билан (к.) 'қад-комад', 'бадан' маъносини англатадиган *андом* отидан (ТжРС, 28) тузилган бўлиб, 'қад-комати хушбичим (аёл)' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 196).

ГУЛБАДАН Бу от тожикча *гул I* оти билан (к.) 'киши танасининг сирти' маъносини англатадиган арабча *бадан* отидан (АРС,61) тузилган бўлиб, 'гулдай чиройли бадан' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 196).

ГУЛБАНД I Бу от тожикча *гул I* отига (к.) 'боғла-' маъносини англатадиган тожикча *бастан* феълининг *банд* hozirgi замон асосини (ТжРС, 51, 44) кўшиб тузилган бўлиб, 'гулни ўсимлик танасига боғлаб турувчи новдача' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 196).

ГУЛБАНД II Бу от маъно таракқиёти йўли билан *гулбанд I* отидан (к.) ўсиб чиққан бўлиб, 'пичокнинг дастаси билан тўғи бириккан жойига ўрнатилган махсус металл халкача' маъносини англатади; бу халкага одатда нақш туширилган бўлади (ЎТИЛ, I, 196).

ГУЛБАРГ Бу от тожикча *гул I* оти билан (к.) 'япрок' маъносини англатадиган *барг* отидан (ТжРС, 46) тузилган бўлиб, 'гултожни қуршаб турадиган япрокчалар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 196).

ГУЛБАҲОР Бу от ўзбек тилида тожикча *гул I* отига (к.) *баҳор* отини (к.) кўшиб тузилган бўлиб, 'баҳорнинг гуллар очилган пайти' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 196).

ГУЛБЕОР Бу от асли тожикча *гули беор* изофа бирикмасига тенг бўлиб, *-и* изофаси айтилмай қўйгандан кейин кўшиб ёзиладиган бўлган (Жорий имло қоидаларининг 65- параграфига қаранг). *Гул* оти (к) ва *беор* сифатидан (к.) таркиб топган бу от 'хар қандай жойда, шароитда ўсаверадиган ўтсимон гул' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 196).

ГУЛБОҒ Бу от тожикча *гул I* оти билан (к.) *боғ* отидан (к.) тузилган бўлиб, 'гул ўстириладиган боғ', 'гул мўл-кўл боғ' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 196).

ГУЛГУН Бу сифат тожик тилида *гул I* отига (к.) 'ўхшаган', 'каби' маъносини ифодалайдиган *-гун* қўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'қирмизи' маъносини англатади (ТжРС, 107; ЎТИЛ, I, 196).

ГУЛДАСТА Бу от тожик тилида *гул I* оти билан (к.) 'боғлам' маъносини англатадиган *даста II* отидан (ТжРС, 121) тузилган бўлиб, 'гул боғлами' (букет) маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 196). Бу маъно тожик тилида *дастаи гул* изофа бирикмаси билан ҳам англатилади (ТжРС,121).

ГУЛДОН Бу от тожикча *гул* / отига (к.) 'сақланадиган ўрин' маъносини ифодалайдиган -дон кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'гул солиб қўйиладиган идиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 196).

ГУЛДОР Бу сифат тожик тилида *гул* / отига (к.) 'эга бўл-' маъносини англатадиган *доштан* феълнинг *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 137) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'гулга ўхшаш нақшлар билан безатилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 196).

ГУЛЗОР Бу от тожик тилида *гул* / отига (к.) 'мўл' маъносини ифодалайдиган -зор кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'гул кўп жой' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 197).

ГУЛИСТОН Бу от тожик тилида *гул* / отига (к.) 'мўл ерлар' маъносини ифодалайдиган -(и)стон кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'гуллар макони' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 197).

ГУЛКАРАМ Бу от тожикча *гул* / отига (к.) 'палахса барглари думалок ўрамли полиз экин' маъносини англатадиган *карам* отини (ТжРС, 181) кўшиб тузилган бўлиб, 'карамнинг гулга ўхшаган нави' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 197).

ГУЛКОР Бу от тожикча *гул* / отига (к.) 'ясовчи', 'килувчи' маъносини ифодалайдиган -кор кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'гул шаклидаги нақш ўювчи ёки ясовчи уста' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 197).

ГУЛКОСА Бу от тожикча *гул* / отига (к.) 'суюк овкат солинадиган пиёладан катта рўзгор буюми' маъносини англатадиган тожикча *коса* отини (ТжРС, 194) ўзбек тилида кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'гулнинг гултож, чангча, уруғчаларини ўраб тутиб турувчи қисми' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 197).

ГУЛКЎРПА Бу от тожикча *гул* / оти билан (к.) 'совуқдан сақланиш учун ғилоф ичига пахта солиб қавилган катта чорбурчак ёпинчик' маъносини англатадиган *кўрпа* отидан (ЎТИЛ, I, 421) тузилган бўлиб, 'сидирга матога гул нақшлари тикилиб, деворга осиб қўйиладиган безак буюми' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 197).

ГУЛЛА- қ гул

ГУЛМОҲИ Бу от тожик тилида *гул* / отига (к.) 'балик' маъносини англатадиган тожикча *моҳи* отини (ТжРС, 234) кўшиб тузилган бўлиб, 'тоғ сувларида яшайдиган ҳолдор балик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 197).

ГУЛНОР Бу сифат асли тожикча *гул* / (к.) ва 'гули ва думалок меваси ичидаги доналари кизил рангли дарахт' маъносини англатадиган *анор* отидан (ТжРС, 28) тузилган *гули анор* изофа бирикмасига тенг бўлиб (ТжРС, 106), -и изофаси ва *a* товуши айтилмай *гулнор* шакли юзага келган; 'анор гули рангидаги', 'қирмизи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 197). Бу сифат аёлларнинг атокли оти сифатида ҳам ишлатилади.

ГУЛОБ Бу от тожикча *гул I* оти билан (к.) 'сув', 'шарбат' маъносини англатадиган *об* отидан (ТжРС, 270) тузилган бўлиб (ТжРС, 107), 'атиргул япроқчаларидан тайёрланган ширин ичимлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 197).

ГУЛРАЪНО Бу от тожикча *гул I* оти билан (к.) асли 'енгилтак' маъносини англатадиган арабча *раъно* отидан (ЎТЭЛ, II, 355) тузилган *гули раъно* изофа бирикмасига тенг бўлиб (ТжРС, 106), *-и* изофаси айтилмай кўйганидан кейин ўзбек тилида кўшиб ёзиладиган бўлган (Жорий имло қондаларининг 65- параграфига қаранг). Бу от ўзбек тилида 'усти сарик, ичи кизил, гўзал ва нафис гул' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎКААҚЛ, 163; ЎТИЛ, I, 197).

ГУЛРЎ Бу тожикча сифат *гул I* оти билан (к.) 'чехра', 'юз' маъносини англатадиган *рў* отидан (ТжРС, 329) тузилган бўлиб, 'гул юзли', 'гўзал юзли' маъносини англатади (ЎКААҚЛ, 166; ЎТИЛ, I, 197). Бу от одатда шеърятда ишлатилади.

ГУЛСАПСАР Бу от асли *гул I* оти билан (к.) 'оч бинафша рангли кўп йиллик ўсимлик' маъносини англатадиган *сапсар* отидан тузилган изофа бирикмаси бўлиб (*гули сапсар*), *-и* изофаси айтилмай кўйганидан кейин ўзбек тилида кўшиб ёзиладиган бўлган (Жорий имло қондаларининг 65- параграфига қаранг); 'киёк баргли, оч бинафша гулли кўп йиллик ўсимлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 197).

ГУЛТОЖ Бу от тожикча *гул I* оти билан (к.) 'хукмдорнинг бошга киядиган зийнатли буюми' маъносини англатадиган *тож* отидан (ТжРС, 398) таркиб топган бўлиб, 'гулнинг япроқлари ва гулкосасидан иборат тепа қисми' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 197).

ГУЛТОЖИХЎРОЗ Бу от асли тожикча *гул I* (к.), 'қушнинг боши тепасидаги этдор ўсимта' маъносини англатадиган *тож* оти (ТжРС, 398) ва 'товуқнинг эркаги' маъносини англатадиган *хурўс* отидан (ТжРС, 432) таркиб топган *гули тожи хурўс* изофа бирикмасига тенг бўлиб (ТжРС, 106), олдин *тожи хурўс* изофа бирикмаси тузилиб, кейин бу бирикма ва *гул* оти билан яна изофа бирикмаси тузилган: (*гули X (тожи X хурўс)*). Ўзбек тилида *хурўс* отининг иккинчи бўғиндаги ў товуши *о (а)* товушига, биринчи бўғиндаги у товуши ў товушига алмаштирилган; бу бирикма қисмлари оралигидаги биринчи *-и* изофаси айтилмай кўйган ва қолган қисмлар бир бутун ҳолда кўшиб ёзиладиган бўлган. Бу от 'хўрознинг тожига ўхшаб кетадиган гул' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 197).

ГУЛУЗОР Бу сифат тожикча *гул I* оти билан (к.) 'чехра', 'бетларнинг йўқори бўртиқ қисми' маъносини англатадиган *узор* отидан (ЎКААҚЛ, 351; ЎТИЛ, II, 268) тузилган бўлиб, 'гул юзли' маъносини англатади (ТжРС, 107; ЎТИЛ, I, 197).

ГУЛХАЙРИ Бу от асли тожикча *гул I* оти билан (к.) 'хайрли', 'яхшилик келтирувчи' маъносини англатадиган арабча *хайр II* сифатидан (АРС, 242)

тузилган изофа бирикмасига тенг бўлиб (*гули хайри*: ТжРС, 417), 'баланд поляи, йирик гулли манзара ўсимлиги ва унинг гули' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 197).

ГУЛХАН Бу от ПРСда [*галхән*] шаклида келтирилиб, 'хаммомнинг ўт ёқиш жойи' маъносини (426), ТжРСда *гулхан* шаклида келтирилиб, "1) костёр, 2) углубление в земляном полу для разведения огня" маъносини (107), ЎТИЛда ҳам *гулхан* шаклида келтирилиб, 'исиниш ёқи бирор бошқа мақсадда ўтин қалаб атайлаб ёндирилган ўт' маъносини (197) англатиши айtilган. Кўринадик, бу от асли 'хаммомнинг ўт ёқиладиган катта ўтхонаси'ни англатган; бундай кучли олов билан хаммом тагидан иситилган, шунга кўра хаммом ўтхонаси чуқур тупроқ ўрада жойлашган; демак, *гулхан* оти 'тупроқ', 'ер' маъносини англатадиган [*гел*] → *гул* оти билан (ПРС, 425) 'чуқурлик', 'ўра' маъносини англатадиган *хан* отидан тузилган бўлиб (Қиёсланг: *хандақ*: ЎТИЛ, II, 315), 'чуқур тупроқ ўра' маъносини англатган дейиш мумкин. 'Олов ёқиладиган ўра' маъноси асосида кейинчалик 'кучли ёлкин (аланга) берадиган олов' маъноси ўсиб чиққан.

ГУЛХОНА Бу от тожик тилида *гул I* отига (қ.) 'жой' маъносини англатадиган *хона* отини (ТжРС, 426) қўшиб тузилган бўлиб, 'гул ўстириладиган жой' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 197).

ГУЛЧАМБАР Бу от тожик тилида *гул I* оти билан (қ.) 'ўрам' 'ҳалқа' маъносини англатадиган *чанбар* отидан (ТжРС, 436) ўзбек тилида тузилган бўлиб, *чанбар* оти таркибидagi *n* товуши *m* товушига алмаштирилган. Бу қўшма от 'гулдаста' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 197).

ГУЛЧЕХРА Бу сифат тожикча *гул I* оти билан (қ.) 'юз' маъносини англатадиган *чеҳра* отидан (ТжРС, 442) ўзбек тилида тузилган; 'гул юзли', 'гўзал сиймоли' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 197).

ГУЛЧИ Бу от тожикча *гул I* отига (қ.) 'бирор фаслият билан шугулланадиган шахс' маъносини ифодалайдиган ўзбекча *-чи* қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган; 'гул ўстирувчи', 'гул соғувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 197). Бу отдан ўзбек тилида *гулчилик* оти ҳосил қилинган.

ГУЛЧИН Бу от тожик тилида *гул I* отига (қ.) 'йиғ-', 'ёпиштир-' маъносини англатадиган *чидан* феълнинг *чин* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 442) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 107), 'оёқ қийими бошлиғининг товон остидаги орқа қисми' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 197); қосиблар бундай чарм парчасига одатда нақш туширади.

ГУЛЧИНОР Бу от тожикча *гул I* отига (қ.) 'йиғ-', 'тўпла-' маъносини англатадиган *чидан* феълнинг *чин* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 442) қўшиб ҳосил қилиниб, 'гулига мослаб тўплаган' маъносини англатадиган *гулчин* қисмига *-ор* от ясовчи қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил

қилинган; 'пирра' (карга ўйинининг бир тури) маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 198).

ГУЛШАН Бу от тожик тилида *гул* / отига (к.) 'мўл жой' маъносини ифодалайдиган *-шан* кўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'гул мўл-кўл жой' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 198).

ГУЛҚАЙЧИ Бу от тожикча *гул* / отига (к.) 'икки тигни ўртарок еридан винт билан бирлаштириб тайёрланган кесиш асбоби' маъносини англатадиган ўзбекча *қайчи* отини қўшиб ҳосил қилинган; 'гул кесишда ишлатиладиган қайчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 198).

ГУЛҚАНД Бу от тожикча *гул* / оти билан (к.) 'шакардан маҳсус шакл бериб тайёрланган маҳсулот' маъносини англатадиган тожикча *қанд* отидан (ТжРС, 465) тузилган бўлиб, 'қанд билан гул япроқчаларини биргаликда эзгилаб тайёрланадиган, қорин қасаллигини даволашда ишлатиладиган маҳсулот' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 198).

ГУЛҚОҒОЗ Бу от тожикча *гул* / оти билан (к.) 'ёзиш-чизиш учун ишлатиладиган юпка буюм' (бумага) маъносини англатадиган *қоғоз* отидан тузилган бўлиб, 'бирор сахнга, асосан деворга ёпиштириладиган гулли қоғоз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 198).

ГУЛҒУНЧА Бу от тожикча *гул* / оти билан (к.) 'гулнинг ҳали очилмаган ҳолати' маъносини англатадиган *ғунча* отидан (ТжРС, 481) тузилган бўлиб, 'ҳали очилмаган гул' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 198).

ГУЛҲАМИШАБАҲОР Бу от тожикча *гул* / отига (к.) 'доимо' маъносини англатадиган *ҳамеша* равиши билан (ТжРС,498) 'кўклам' маъносини англатадиган *баҳор* отини қўшиб (ТжРС,53) тузилган, 'доим гуллаб-яшнаб турадиган' маъносини англатадиган *ҳамешабаҳор* сифатидан (ТжРС,498) иборат бўлиб, 'йилнинг баҳор,ёз, куз фаслларида доим очилиб турадиган кизгиш-саргиш рангли гул' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 198). Бу қўшма от ўзбек тилига *ҳамеша* қисми таркибидаги э(е) товушини и товушига алмаштириб олинган.

ГУМАШТА Бу от тожикча 'ишончли кишини вакил қилиб белгила-' маъносини англатадиган *ғумоштан* феълнинг *ғумошта* ўтган замон сифатдоши шакли бўлиб (ТжРС,108), ўзбек тилида бу отнинг иккинчи бўғинидаги о(а) товуши а товушига алмаштирилган; 'катта савдогарнинг савдо ишларини олиб борадиган ишончли кишиси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 198).

ГУМБАЗ Бу от ПРСда [*гумбаъд*] ва [гумбўз] тарзида (араб ҳарфлари билан ёзилишидаги *н* товушини *м* товушига, *д* товушини *дз* товушига алмаштириб ёзилган (427). ТжРСда *гумбад* ва *гумбаз* шакллари келтирилиб, *гумбаз* шаклига ҳавола берилган (108). Кўринадики, бу отнинг таркибида асли *н* товуши қатнашади, лекин ўзбек тилига *м* товуши қатнашадиган шакли олинган; 'юқори қисми кубба шаклида қурилган иморат' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 198).

ГУМБАЗСИМОН Бу сифат тожикча *гумбаз* отига (к.) 'Ўхшаш' маъносини ифодаладиган -*симон* кўшимчасини ("Ҳозирги замон ўзбек тили", 1957, 352) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'гумбазга ўхшаш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 198).

ГУМДОН: *гумдон бўл-, гумдон қил-* феъллари таркибида ишлатиладиган бу от асли 'ўпқон' маъносини англатадиган тожикча *гум* отига (ТжРС, 107) 'жой' маъносини ифодаладиган -*дон* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, асли 'оқар сувнинг ўпқонли жойи' маъносини, шунга кўра юқорида таъкидланган феъллар 'йўқол-', 'йўкот-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 198).

ГУМДОН БЎЛ-, ГУМДОН ҚИЛ- қ. гумдон

ГУМОН Бу от ПРСда [*гәмон, гоман*] тарзида (427), ТжРСда *гумон* тарзида, ЎТИЛда ҳам *гумон* тарзида (I, 198) ёзилган; демак, бу от ўзбек тилига тожик тилидан олинган; 'тахмин қилинаётган ўй-хаёл' маъносини англатади. Бу от билан ўзбек тилида *гумон қил-, гумонсир-* феъллари ҳосил қилинган (ЎТИЛ, I, 198).

ГУМОНА Бу от *гумон* отига (к.) -*а* кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'она қорнида пайдо бўлган бола', 'ҳомила' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 198).

ГУМОНДОР Бу сифат тожикча *гумон* отига (к.) 'эга бўл-' маъносини англатадиган тожикча *доштан* феълнинг *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 136, 137) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'гумони бор' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 198).

ГУМОНСИРА- қ. гумон

ГУМРОН: *гумрон бўл-, гумрон қил-* феъллари таркибида ишлатиладиган бу от асли 'ўпқон' маъносини англатадиган тожикча *гум* отига (ТжРС, 107) 'ҳайда-' маъносини англатадиган *рондан* феълнинг *рон* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 327) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'сувнинг ўпқонли жойи' маъносини, шунга кўра юқоридаги феъллар 'қатъий равишда ҳайдал-', 'қатъий равишда ҳайда-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 199).

ГУМРОҲ Бу сифат 'йўқолган' маъносини англатадиган тожикча *гум* сифатига (ТжРС, 107) 'йўл' маъносини англатадиган тожикча *роҳ* отини (ТжРС, 328) кўшиб тузилган бўлиб, 'йўлдан адашган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 199).

ГУНАФША қ. бинафша

ГУНОҲ Бу от ПРСда [*гонан*] шаклида келтирилиб, "вина, проступок; преступление, грех" деб изоҳланган (427); ТжРСда *гунаҳ* шаклида келтирилиб, *гуноҳ* шаклига ҳавола берилган (108); ЎКААҚЛда ҳар икки шаклда келтирилиб, ҳар бирига изоҳ берилган (168, 169). ЎТИЛда фақат *гуноҳ* шаклида келтирилиб, '1) шарнатга хилоф иш; 2) одоб-ахлоқ доирасига сиғмайдиган, ноҳўя хатти-ҳаракат; айб' деб таърифланган (199).

Кўринадики, бу отнинг асл шакли *гуноҳ* бўлиб, асосий маъноси – 'шароитга хилоф хатти-харакат'.

ГУНОҲКОР Бу сифат ТжРСда *гуноҳгор*, *гуноҳкор* шаклларида келтирилиб, *гуноҳкор* шаклига ҳавола берилган (108); ПРСда [*гонанкар*] шаклида келтирилган (427). Кўринадики, бу сифат ўзбек тилига форс тилидан олинган. Бу сифат *гуноҳ* отига (к.) асли 'иш' маъносини ифодалайдиган *-кор* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'шариатга хилоф, айб деб қараладиган хатти-харакатни амалга оширган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 199).

ГУРЗИ Бу от ПРСда [*горз*] ва [*горзе*] шаклларида (421), ТжРСда *гурз* шаклида (109), ЎКААҚЛда ҳам *гурз* шаклида (169), ЎТИЛда эса *гурзи* шаклида (I, 200) келтирилган. Кўринадики, бу от ўзбек тилига форсча *горзе* шакли охиридаги *э(е)* товушини и товушига алмаштириб олинган. Бу от 'чўкмор' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 200). Бу отнинг *гурз* шакли мавжуд эканлиги *гурзи* охиридаги и қисми кўшимчага тенг эканини кўрсатади.

ГУРУ(Н)Ч Бу от ПРСда [*горондж*] ва [*берендж*] (67) шаклларида келтирилиб, мисоллар кейингисида берилган; ТжРСда *гурунч* шакли шевага хос деб (109), *биринч* шаклига ҳавола берилган, изох ва мисоллар ўша ерда келтирилган (72); ЎТИЛда бу от *гуру(н)ч* тарзида ёзилиб, *гуруч* ва *гурунч* шаклларида ишлатилиши кўрсатилган (I, 200), ўзбек тилининг имло лугатига ҳам шундай шаклда киритилган (2003, 74). Кўринадики, форс ва тожик тилларида б товуши билан бошланадиган шакл асосий ҳисобланади; ўзбек тилига эса г товуши билан бошланадиган *гурунч* шакли олиниб, икки хил ўзгартириш билан: а) Охиридаги ч (*дж*) товушини ч товушига алмаштириб *гурунч* шаклида, б) *гурунч* шакли таркибидаги н товушини талаффуз қилмай *гуруч* шаклида ишлатиш қабул қилинган. Бу от 'шолининг пўстлоғидан ажратиб олинган дони' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 200).

ГУРУҲ Бу от ПРСда [*горуһ*] шаклида (422), ТжРСда *гурўҳ* шаклида, ЎТИЛда *гуруҳ* шаклида (I, 200) келтирилган. Кўринадики, бу от ўзбек тилига тожик тилидаги *гурўҳ* шаклининг иккинчи бўғинидаги ў товушини у товушига алмаштириб олинган. Бу от 'тўда', 'тўп' маъносини англатади. Бу от билан ўзбек тилида *гуруҳла*- феъли ҳосил қилинган.

ГУРУҲБОЗ Бу сифат тожикча *гуруҳ* отига (к.) 'берилиб ўйна-' маъносини англатадиган *бохтан* феълининг (ТжРС, 82) *боз* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 75) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'одамларни тўдага бирлаштиришга тарафдор' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 200). Бу сифат билан ўзбек тилида *гуруҳбозлик* оти ҳосил қилинган.

ГУРУҲБОЗЛИК қ. гуруҳбоз

ГУСТОҲ Бу сифат ПРСда [*гостаҳ*] шаклида (424), ТжРСда *густоҳ* шаклида (110) келтирилган; кўринадики, бу сифат ўзбек тилига тожик

тилидан олинган; 'беадаб', 'сурбет' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 200). Бу сифат билан ўзбек тилида *густохлик* оти ҳосил қилинган.

ГУФТУГУЎ Одатда *гуфтуғу қил-* феъли таркибида ишлатиладиган бу от ПРСда [гофт-о-гу] шаклида келтирилиб, [гофтгу] шаклига ҳавола берилган (425), ТжРСда *гуфтуғу(й)* шаклида келтирилган; кўринадики, бу от ўзбек тилига тожик тилидан охиридаги қавсларга олинган (демак, қатнашуви шарт бўлмаган) й товушини ташлаб олинган. Бу от асли 'гапир-' маъносини англатадиган *гуфтан* феълининг (ТжРС, 110) *гуфт* ўтган замон асоси билан *гў* ҳозирги замон асосини *ва* боғловчисининг у шакли орқали жуфтлаб тузилган бўлиб, 'фикрлашиш', 'маслаҳатлашиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 200).

ГУШНА Бу сифат ПРСда [горосне] ва [гошне] шаклларида келтирилиб (421), бошқа ўринда [гошне] шаклидан [горосне] шаклига ҳавола берилган (425); ТжРСда *гошна* шаклидан *гурусна* шаклига ҳавола берилган бўлиб, 'оч', 'очкўз', 'тўймас' маъноларини англатиши айtilган (109). Кўринадики, форс, тожик тилларида *горсне*, *гурусна* шакллари асосий ҳисобланади; ўзбек тилига бу от тожикча *гошна* шакли таркибидаги *о* товушини у товушига алмаштириб олинган; асли 'очкўз' маъноси асосида найдо бўлган 'ашаддий' маъносини англатиш учун ишлатилади; ЎТИЛда бу сифатнинг маъноси 'зўр', 'зўравон' деб нотўғри изоҳланган (ЎТИЛ, I, 200).

ГЎЙО I: Тожикча *булбули гўйо* изофа бирикмаси таркибида қатнашадиган *гўйо* сифати 'гапир-' маъносини англатадиган *гуфтан* феълининг *гўй* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 110) -о қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'гапиришни биладиган' маъносини англатади (ТжРС, 110); шунга кўра *булбули гўйо* бирикмаси 'тинмай гапирадиган (одам)' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 201: гўе: 0).

ГЎЙО II, ГЎЙОКИ 'Худди', 'каби' маъносини ифодалайдиган бу ўхшатиш бирлиги (эргаштирув боғловчиси) ПРСда [гўйа] сифатининг иккинчи маъноси ("повидимому, кажется, как будто, словно") деб келтирилган (431); шунга ўхшаш маъно ("словно, можно сказать, можно подумать") [гўй] бирлиги билан ҳам ифодаланиши айtilган. Кўринадики, бу боғловчи асли *гўйи* товуш таркибига эга бўлиб, 'айтиш мумкин' маъносини билдирган. Бу боғловчи охиридаги *и* товуши кейинчалик *гўйо I* сифати охиридаги товушга монанд равишда *о* айtilадиган бўлган, натижада шаклан бир хиллик юзага келган. *Гўйоки* боғловчиси 'айтиш мумкинки' маъносини билдиради (ЎТИЛ, I, 201).

ГЎЛ ПРСга [гўл] шаклида чўзик у товуши билан киритилиб, "обман", "ошибка" маъноларини англатиши (430), ТжРСга *гўл* шаклида киритилиб, "глупец, дурак", "слабоумный, слабовольный" маъноларини англатиши (110), ЎТИЛда *гўл* шаклида келтирилиб, 'ҳар нарсага ишонаверадиган, лакма' маъносини англатиши (I, 201) айtilган. Кўринадики, бу бирлик форс тилида отга тенг бўлиб, кейинчалик тожик тилида ундан сифат

маъноси ўсиб чиккан: 'алдаш' – 'алданаверадиган' каби. Демак, бу сифат ўзбек тилига тожик тилидан олинган.

ГҲР 'Қабр' маъносини англатадиган бу от ПРСда [гур] шаклида (129), ТжРСда *гўр I* шаклида (110), ЎТИЛда ҳам *гўр* шаклида (I, 201) келтирилган; демак, ўзбек тилига тожик тилидан олинган. ЎТИЛда бу от қатнашиб тузилган жуда кўп бирикмалар, хикматлар келтирилган.

ГҲРКОВ Бу от тожик тилида *гўр* отига (к.) 'ковла-' маъносини англатадиган *кофтан* феълининг *ков* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 195) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'қабристонда гўр қазувчи киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 202). Бу отдан ўзбек тилида *гўрковлик* оти ясалган.

ГҲРСҲХТА Бу қарғиш тожик тилида *гўр* отига (к.) 'куй-', 'ён-' маъносини англатадиган тожикча *сўхтан* феълининг *сўхта* ўтган замон сифатлоши шаклини (ТжРС, 372) кўшиб ўзбек тилида ҳосил қилинган бўлиб, 'Тўрингда куйгур' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 202).

ГҲШ қ гўшт

ГҲША Бу от ПРСда [гуше] шаклида (430), ТжРСда *гўша* шаклида (111), ЎТИЛда ҳам *гўша* шаклида (I, 202) ёзилган; демак, ўзбек тилига тожик тилидан олинган бўлиб, 'овлок ердаги фақирона турар жой' маъносини англатади.

ГҲШТ Бу от ПРСда [гушт] шаклида (430), ТжРСда *гўшт* шаклида (111), ЎТИЛда ҳам *гўшт* шаклида (I, 202) ёзилган; демак, ўзбек тилига тожик тилидан олинган бўлиб, 'эт' маъносини англатади. Сўзлашув тилида бу от охиридаги *т* товуши талаффуз қилинмай *гўш* тазрида ҳам айтилади.

ГҲШТДОР Бу сифат тожик тилида *гўшт* отига (к.) 'эга бўл-' маъносини англатадиган *доштан* феълининг *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 137) кўшиб ўзбек тилида ҳосил қилинган бўлиб, 'эти меъъридан ортик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 202).

ГҲШТКУЙДИ Бу от асли тожикча *гўшт* оти (к.) ва ўзбекча *куй-* феълининг *куйди* ўтган замон шакли билан тузилган *Гўшт куйди* жумласига тенг бўлиб, отлашиб, кўшиб ёзиладиган бўлган (ЎТИЛ, I, 202); 'гўштни майда тўғраб, юпка хамирга ўраб тандирда пишириладиган сомса' маъносини англатади.

ГҲШТХҲР Бу сифат тожикча *гўшт* отига (к.) 'еб-ич' маъносини англатадиган *хўрдан* феълининг *хўр* ҳозирги замон асосини ("Форс тили", 307) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'гўштни кўп истеъмол қиладиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 202).

Д

ДАВЛАТМАНД Бу сифат 'бойлик' маъносини англатадиган арабча *давлат* отига (АРС, 268) 'эга' маъносини ифодалайдиган тожикча *-манд* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган; 'мол-мулк, бойлик соҳиби' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 203).

ДАВРА Бу от тожик тилида арабча *давр* отига (АРС, 265) тожикча *-а* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб хосил қилинган; 'донра, гурух тарзида бирлашган кишилар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 204).

ДАВРОН Бу от асли арабча *давр* отининг (АРС, 265) *-он* қўшиқ қўшимчаси (ТжРС, 536) қўшилган шакли бўлиб, қўплик маъноси уқилмай кетган, 'замон' маъносини англатадиган отга айланган (ЎТИЛ, I, 204).

ДАЗМОЛ Бу от тожик тилида 'чок чизиги' маъносини англатадиган *дарз* отига (ТжРС, 117) 'нарсас', 'буюм' маъносини англатадиган *мол* отини (ТжРС, 232) қўшиб хосил қилинган бўлиб, ўзбек тилига *дарз* қисми таркибидаги *р* товушини ташлаб олинган; 'ўтик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 205). Бу от билан ўзбек тилида *дазмолла*- феълни хосил қилинган.

ДАЗМОЛЛА қ дазмол

ДАЛА-ДАШТ Бу жуфт от ўзбекча 'кенг майдон' маъносини англатадиган *дала* отига (ЎТИЛ, I, 206) 'чўл', 'сайхонлик' маъносини англатадиган тожикча *дашт* отини (ТжРС, 124) қўшиб тузилган бўлиб, 'экин экилмаган ерлар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 206).

ДАЛАТОБ Бу сифат 'сайхон ер' маъносини англатадиган ўзбекча *дала* отига (ЎТИЛ, I, 206) 'чидам' маъносини англатадиган тожикча *тоб* отини (ТжРС, 395) қўшиб ўзбек тилида тузилган бўлиб, 'чидамли', 'чайир' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 206).

ДАМ-БАДАМ Тожик тилида *дам ба дам* тарзида ажратиб ёзиладиган бу равиш 'лахза', 'он' маъносини англатадиган *дам* отини (ТжРС, 114) *ба* боғламаси орқали такрорлаб тузилган (ТжРС, 539); ўзбек тилида *ба* такрорланувчи қисмга қўшиб, бош қисмга чизикча орқали ярим қўшиб ёзилади. Бу равиш 'кетма-кет', 'дам ўтмай' маъносини англатади. Ўзбек тилида *ба* боғламасининг *ма* шаклини *дам* қисмига қўшиб *дамма-дам* шаклида ҳам ишлатилади (ЎТИЛ, I, 107).

ДАМГИР Бу от 'буғ' маъносини англатадиган *дам* отига (ТжРС, 114) 'ол-' маъносини англатадиган *гирифтан* феълнинг *гир* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 115) қўшиб хосил қилинган бўлиб (ТжРС, 115), 'пишириладиган овқат дам ейиши учун қопқок устига ёпиладиган қалин мато' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 207).

ДАМ., ДАМ.. Бу такрорий тарзда ишлатиладиган боғловчи ўзбек тилида тожикча 'лахза', 'он' маъносини англатадиган *дам* оти (ТжРС, 114) асосида юзга келган бўлиб, 'галма-гал' маъносини ифодалайди ("Ўзбек тили омонимларининг изоҳли лугати", 1984, 49).

ДАММА-ДАМ қ дам-бадам

ДАМЛА- Бу феъл ўзбек тилида тожикча 'буғ' маъносини англатадиган *дам* отидан (ТжРС, 114) *-ла* қўшимчаси билан ясалган бўлиб, асли 'дам едир-' маъносини англатади; амалда эса 'чойнакка бир дамлам курук чой солиб, устига қайнаб турган сувни куй-' маъносини аңглатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 207).

ДАНАК Бу от тожик тилида *донак* товуш таркибига эга бўлиб (ТжРС, 135), асли *дон* отидан (ТжРС, 135) -ак қўшимчаси билан (ТжРС, 543) ҳосил қилинган; ўзбек тилига *о* товушини *а* товушига алмаштириб олинган. Бу от ҳар икки тилда 'ўсимлик мевасининг ичидаги қаттиқ пўчок ва мағиздан иборат уруғи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 207).

ДАНДАНА Бу от ПРСда [*dāndone*] шаклида (226), ТжРСда *дандона* шаклида (115) келтирилган. Асли тожикча *дандон* отига (к.) -а қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган; ўзбек тилига иккинчи бўғинидаги *о(а)* товушини *а* товушига алмаштириб олинган; 'тишли нарса', 'тишга ўхшатиб ясалган нарса' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 208).

ДАНДОН Бу тожикча от ўзбек тилига шу товуш таркиби билан ва 'тиш' маъноси билан олинган (ТжРС,115; ЎТИЛ, I, 208); ҳозирги ўзбек тилида жуда оз ишлатилади.

ДАРА Бу от 'жарат-' маъносини англатадиган тожикча *даридан* феълининг (ТжРС, 118) *дар* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 115) -а қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'икки тоғ оралиғидаги узун пастқам жой', 'тоғ оралиғидаги ўтиш йўли' маъносини англатади (ТжРС, 116; ЎТИЛ, I, 208).

ДАРАХ қ даракт

ДАРАХТ Бу от ПРСда [*darāxt*] шаклида (213), ТжРСда *даракт* шаклида (116) ёзилган; демак, ўзбек тилига тожик тилидан олинган; 'тана қўйиб, шох ва новдалар чиқариб ўсадиган кўп йиллик ўсимлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 209). Сўзлашув тилида бу от охиридаги *т* товуши туширилиб, *дарах* тарзида ҳам айтилади.

ДАРАХТЗОР Бу от тожик тилида *даракт* отига (к.) 'кўп' маъносини ифодалайдиган -зор қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 116), 'кўп даракт ўсадиган майдон' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 209).

ДАРБАДАР Бу сифат ПРСда [*dār-be-dār*] шаклида (213), ТжРСда *дарбадар* шаклида (116) ёзилган; кўринадики, бу сифат ўзбек тилига тожик тилидан олинган. Асли 'эшик' маъносини англатадиган тожикча *дар* отини (ТжРС,116) *ба* боғламаси орқали такрорлаб тузилган; форс тилида *дар ба дар* тарзида ажратиб, тожик тилида қўшиб ёзилади; 'эшикма-эшик дайдиб юрувчи', 'ватанидан узокда, мусофирликда, мухтожликда кезиб юрувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 209). Бу сифатдан ўзбек тилида *дарбадарлик* оти ҳосил қилинган.

ДАРБАНД Бу от тожик тилида 'ажрат-' маъносини англатадиган *даридан* феълининг (ТжРС,118) *дар* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 115) 'боғлам' маъносини англатадиган *банд* отини (ТжРС,144) қўшиб ҳосил қилинган; 'тоғлар оралиғидаги тор ўтиш йўли' маъносини англатади (ТжРС, 116; ЎТИЛ, I, 209).

ДАРВЕШ Бу от ПРСда [*дәрвеш*] шаклида чўзик й товуши билан (216), ТжРСда *дарвеш* шаклида (117) ёзилган; ўзбек тилига тожикча шакли олинган. Аслида эса ўзбек тили товуш конуниятига форсча шакли мос; иккинчи ва кейинги бўғинда *э(е)* товуши келмайди, шунга кўра *дарвеш* шаклини танлаш тўғри. Бу от 'бу дунёнинг ташвишларидан воз кечиб, фақирона ҳаёт кечириш йўлини танлаган киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 209).

ДАРВЕШНАМО Бу сифат тожикча *дарвеш* отига (к.) 'ўхшаб кет-' маъносини англатадиган тожикча *намудан* феълнинг *намо* ҳозирги замон асосини (ТжРС,257) кўшиб ҳосил қилинган; 'дарвешларга ўхшаб иш тутувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 209).

ДАРВЕШОНА Бу равиш тожикча *дарвеш* отига (к.) 'ўхшаб' маъносини ифодаладиган *-она* қўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган; 'дарвешларга ўхшаб' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 209).

ДАРВЕШСИФАТ Бу сифат тожикча *дарвеш* отига (к.) 'белги-хусусият' маъносини англатадиган арабча *сифат* отини (АРС, 891) кўшиб ҳосил қилинган; 'давешлик хусусиятига эга' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 209).

ДАРВИШ қ. дарвеш

ДАРВОЗА Бу от тожик тилида 'катта эшик' маъносини англатадиган *дар* оти билан (ПРС,211) 'очиқ' маъносини англатадиган *боз* сифатидан тузилган *дарбоз* бирлигига *-а* қўшимчасини (ТжРС,543) кўшиб ҳосил қилинган; тожик тилининг ўзида бу от таркибидаги *б* товуши *в* товушига айланибган ва шу шаклида ўзбек тилига олинган; 'ховлига, кўрғонга кириладиган, очилиб-ёпиладиган катта эшик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 209).

ДАРВОЗАБОН Бу от тожик тилида *дарвоза* отига (к.) 'кўриқловчи' маъносини ифодаладиган *-бон* қўшимчасини (ТжРС,542) кўшиб ҳосил қилинган (ТжРС,117); ҳозирги ўзбек тилида 'спорт ўйинида дарвозани химоя қилувчи' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 209).

ДАРВОЗАХОНА Бу от тожик тилида *дарвоза* отига (к.) 'жой' маъносини англатадиган *хона* отини (ТжРС,426) кўшиб ҳосил қилинган; 'дарвозанинг ич томонидаги усти ёпик жой' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 209).

ДАРВОҚЕ Бу модал 'юз бераётган', 'ҳақиқий' каби маънони англатадиган арабча *воқе* сифатдоши олдида (АРС,905) 'пайт' маъносини ифодаладиган тожикча *дар* олд кўмакчисини (ТжРС,547) кўшиб ҳосил қилинган; 'ҳақиқатда', 'ҳақиқатан' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 209). Бу бирлик ПРСда ҳам, ТжРСда ҳам келтирилмаган.

ДАРГОҲ Бу от 'эшик' маъносини англатадиган *дар* отига (ТжРС, 116) 'жой' маъносини англатадиган *гоҳ* отини (ТжРС, 104) кўшиб тузилган; асли 'Эшик олди' маъносини англатиб, ҳозирги ўзбек тилида 'яшайдиган, ишлайдиган макон' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 209).

ДАРГУМОН Бу от тожикча 'шубха' маъносини англатадиган *гумон* отига (ТжРС,108) 'маълум ҳолатда бўлиш' маъносини ифодалайдиган *дар* олд кўмакчисини (ТжРС, 116) кўшиб ҳосил қилинган; 'шубҳа қилиб' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 209).

ДАРД Бу тожикча от кўп маъноли бўлиб, 'огрик', 'касаллик', 'кайғу' каби маъноларни англатади. Бу отдан ўзбек тилида *дардлаш*- феъли ҳосил қилинган; тожик тилидан шу от билан тузилган *дарди бедаво* изофа бирикмаси ҳам олинган (ЎТИЛ, I, 210).

ДАРДИ БЕДАВО қ. дард, бедаво

ДАРДИСАР Бу сифат тожик тилида *дард* (к.) ва 'бош' маъносини англатадиган *сар* отларидан тузилган *дарди сар* изофа бирикмасига тенг бўлиб, 'бош огриғи' маъносини англатади (ТжРС,117); ўзбек тилида кўшиб ёзиллади, 'ортикча ташвиш', 'дахмаза' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 210).

ДАРДЛАШ- қ. дард

ДАРДМАНД Бу сифат тожик тилида *дард* отига (к.) 'мавжуд' маъносини ифодалайдиган *-манд* кўшимчасини (ТжРС,542) кўшиб ҳосил қилинган; 'дарди бор' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 210).

ДАРДЧИЛ Бу сифат тожикча *дард* отига (к.) 'доимий хусусият' маъносини ифодалайдиган *-чил* кўшимчасини ("Ҳозирги ўзбек адабий тили", 1975, 155) кўшиб ҳосил қилиниб, 'хасталикка чалиниб юрадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 210).

ДАРЙО Бу от ТжРСда *дарё* тарзида (120), ЎТИЛда *дарё* тарзида ёзилган (I,210); 'катта оқар сув' маъносини англатади. Форс, тожик тилларида бу от 'денгиз' маъносини англатиш учун ишлатилади (ПРС, 216; ТжРС, 120).

ДАРЗ Бу тожикча от 'ёрик', 'ёрилган жой' маъносини англатиб (ТжРС, 117), ўзбек тилида асосан *дарз кет*- бирикмаси таркибида ишлатилади (ЎТИЛ, I, 211).

ДАРИҒ ПРСда [*дариг*] шаклида келтирилиб, 'афсусланиш' (от) маъносини англатиши (216), ТжРСда эса *дарег* шаклида келтирилиб, 'афсус', 'аттанг' маъносини ифодалайдиган ундов деб таъкидланган (ТжРС,117). Ўзбек тилига бу ундов форс тилидаги шаклида олиниб, ЎТИЛда *дариго* ундовига айнан деб изоҳланган (I, 211); асли *дариго* ундовига *вой дарег* айнан.

ДАРИҒО Бу ундов тожик тилида афсусланиш туйғусини ифодалайдиган *дарег* (*дариг*) ундовига (к.) кучайтириш маъносини ифодалайдиган *-о* юклагасини кўшиб тузилган бўлиб, 'афсус-эй' маъносини ифодалайди (ЎТИЛ, I, 211).

ДАРКОР Бу модал 'иш', 'машғулот', 'фаолият' каби маъноларни англатадиган тожикча *кор* оти (ТжРС, 192) олдига 'пайт' маъносини

ифодалайдиган *дар* олд кўмакчисини (ТжРС, 547) кўшиб тузилган бўлиб, 'керак' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 211).

ДАРМАНА Тижжага қарши дори тайёрланадиган ўсимлик маъносини англатиб (ЎТИЛ, I, 211), асли *дармон* отига (қ.) -а кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган; биринчи ва учинчи бўғиндаги *и* товуши таъсирида иккинчи бўғиндаги *о(а)* товуши *а* товушига алмашган.

ДАРМОН Бу от ПРСда [дәрман] шаклида келтирилиб, 'дори', 'даволаш' маъноларини англатиши (215), ТжРСда *дармон* шаклида келтирилиб, 'дори', 'куч', 'мадор' маъноларини англатиши (118), ЎТИЛда *дармон* шаклида келтирилиб, 'қувват', 'мадор', 'куч' маъноларини англатиши (I, 211) айtilган. Кўринадики, бу от ўзбек тилига тожик тилидан 'мадор' маъноси билан олинган. Бу отдан ўзбек тилида *дармонсизлик* оти, *дармонсизлан-* феъли ҳосил қилинган, *дармонга кир-*, *дармони қуриди* иборалари тузилган.

ДАРМОНСИЗЛАН- қ дармон

ДАРМОНСИЗЛИК қ дармон

ДАРОЗ Бу сифат ПРСда [дєраз] шаклида келтирилиб, 'узун', 'узок мудлатли' маъноларини (212), ТжРСда *дароз* шаклида келтирилиб, юкоридаги каби маъноларни англатиши (118) айtilган. Ўзбек тилига бу сифат тожик тилидаги шаклида олинган бўлиб, асосан 'кишининг бўйи метрдан узун' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 211).

ДАРОЙИ Узум навларидан бирининг номи бўлиб, 'пайдо бўл' маъносини англатадиган тожикча *даромадан* феълининг *дарой* ҳозирги замон асосига (ПРС, 212) -и кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлса керак (ЎТИЛ, I, 211).

ДАРОМАД Бу от тожикча 'кир-' маъносини англатадиган *даромадан* феълининг ўтган замон асосига тенг бўлиб, 'бирор фаолият натижасида пайдо бўлган маблағ' маъносини англатади (ПРС, 212, ТжРС, 118; ЎТИЛ, I, 211). Бу от билан ўзбек тилида *даромад қил-* феъли ҳосил қилинган.

ДАРПАРДА Бу от тожик тилида 'эшик' маъносини англатадиган *дар* оти билан (ТжРС, 116) 'тутук' маъносини англатадиган *парда* отидан (ТжРС, 298) тузилган бўлиб, дастлаб 'эшик тутуги' маъносини англатиш учун ишлатилган; кейинчалик асосан 'деразага осиладиган безак ва тутук бўюми' маъносини англатиш учун ишлатиладиган бўлган (ЎТИЛ, I, 212).

ДАРРА Бу от ПРСда [дорре] шаклида (216), ТжРСда *дарра* шаклида (119) келтирилиб, 'кишига жазо бериш мақсадида қайишни эшиб тайёрланадиган зарба бериш қуроли' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 212). Асли 'кўп қарра уриб жазола-' маъносини англатадиган тожикча *дарридан* феълининг (ПРС, 216) *дарр* ҳозирги замон асосига -а кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган. Бу от тарихан *дарра ур-* бирикмаси таркибидан ишлатилган.

ДАРРАНДА Бу от ПРСда [därrändə] шаклида (215), ТжРСда *дарранда* шаклида келтирилган. Асли форс тилида [där(p)idän] феълининг (216) *därr* ҳозирги замон асосига *-анда* ҳозирги замон сифатдоши кўшимчасини (ТжРС, 561) қўшиб ҳосил қилинган; *där(p)idän* феъли 'йирт-', 'парчала-' маъносини англатади, шунга кўра *дарранда* оти 'йирткич ҳайвон' маъносини англатиш учун ишлатилади (ТжРС, 119). Бу отнинг маъноси ЎТИЛда 'сутэмизувчи ҳайвон' деб ноаниқ таърифланган (I, 212).

ДАРРОВ Бу равиш тожикча 'жўна-', 'кет-' маъносини англатадиган *рафтан* феълининг (ТжРС,322) *рав* ҳозирги замон асоси олдига (ТжРС,317) 'пайт' маъносини ифодалайдиган *дар* олд кўмакчисини (ТжРС, 547) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, иккинчи бўғинидаги *a* товуши ўзидан кейин келган *o* товушининг таъсирида *o(ā)* товушига алмаштирилган; 'шу онда', 'шу заҳоти' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 212).

ДАРСХОНА Бу от 'ўқув машғулоти' маъносини англатадиган арабча *дарс* отига (АРС,250) 'жой' маъносини англатадиган тожикча *хона* отини (ТжРС, 426) қўшиб тузилган бўлиб, 'ўқув машғулоти ўтказиладиган жой' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 212).

ДАРЧА Бу от ПРСда [därice] шаклида (216), ТжРСда *дарича* шаклида (118) келтирилган; ЎТИЛда эса *дарича* шаклида ҳам келтирилиб, изоҳ *дарча* мақоласида берилган (211, 212). Кўринадики, бу от 'эшик', 'дераза' маъносини англатадиган *дар[ic]* отига (ТжРС, 116) кичрайтириш маъносини ифодалайдиган ўзбекча *-ча* қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган; 'кччик дераза' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 212).

ДАРҒАЗАБ Бу сифат тожик тилида 'каттиқ аччиқланиш' маъносини англатадиган арабча *ғазаб* оти (АРС, 565) олдида 'пайт' маъносини ифодалайдиган *дар* олд кўмакчисини (ТжРС, 547) қўшиб ҳосил қилинган; 'каттиқ аччиқланган ҳолатдаги' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 212).

ДАРҲАҚИҚАТ Бу модал 'чин воқелик' маъносини англатадиган арабча *ҳақиқат* оти (АРС, 185) олдида 'ҳолат' маъносини ифодалайдиган *дар* олд кўмакчисини (ТжРС, 547) қўшиб ҳосил қилинган; 'ҳақиқатан', 'чиндан ҳам' маъносини ифодалайди (ЎТИЛ, I, 212).

ДАРҲОЛ Бу равиш 'маълум вақтда мавжуд вазият' маъносини англатадиган арабча *ҳол* оти (АРС,203) олдида 'таъкид' маъносини ифодалайдиган *дар* олд кўмакчисини (ТжРС, 547) қўшиб ҳосил қилинган; 'ҳозирок', 'дарров' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 212).

ДАСТ Бу кўп маъноли тожикча от (ТжРС, 120) ўзбек тилида 'кўл' маъносини англатиш учун ишлатилиб (ЎТИЛ, I, 212), *дасти алиф-лом қилиб, гарданини ҳам қилиб* ибораси таркибида қатнашади.

ДАСТА I Бу от 'кўл' маъносини англатадиган тожикча *даст* отига (к.) *-а* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган; 'соп', 'туткич'

маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 212). Бу от билан ўзбек тилида *дастала*-*фезли*, *дасталик* оти ҳосил қилинган.

ДАСТА II Бу от 'қўл' маъносини англатадиган тожикча *даст* отига (к.) *-а* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган; 'боғлам', 'гуруҳ', 'сўққакка бостириладиган шох-шабба' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 212). Бу от билан ўзбек тилида *дастала*-*фезли* ҳосил қилинган.

ДАСТАВВАЛ Бу равиш тожикча *даст* отига (к.) 'олдин' маъносини англатадиган арабча *аввал* равишини (АРС, 50) қўшиб тузилган (ТжРС, 121); 'энг олдин' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 213).

ДАСТАК Бу от тожик тилида *даст* отига (к.) кичрайтириш маъносини ифодалайдиган *-ак* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган; 'кичик туткич', 'кичик бир асос' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 213).

ДАСТАЛА- қ. даста I, даста II

ДАСТАЛИК қ. даста I

ДАСТАРРА Бу от тожикча *даст* (к.) ва *арра* (ТжРС, 30) отларини қўшиб тузилган: 'қўларра' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 213).

ДАСТГОҲ Бу от тожик тилида *даст* отига (к.) 'ўрин', 'қурилма' маъносини англатадиган *гоҳ* отини (ТжРС, 122) қўшиб тузилган бўлиб (ТжРС, 104), 'қосиб, тўқимачилар қурилмаси, дўқони' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 213).

ДАСТЙОР Бу от тожик тилида *даст* отига (к.) 'ёрдамчи' маъносини англатадиган *йор* отини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 123), 'қўмаклашадиган ёш йигит-қиз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 213). Бу отдан ўзбек тилида *дастйорлик* оти ҳосил қилинган.

ДАСТЙОРЛИК қ. дастйор

ДАСТКАЛЛАК Бу от тожикча *даст* оти билан (к.) 'даррахтнинг қирқиладиган тепа қисми, шох-шаббаси' маъносини англатадиган *каллак* отидан (ТжРС, 176) тузилган бўлиб, 'даррахтнинг шох-шаббасини кесиш асбоби' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 213).

ДАСТЛАБ Бу равиш ўзбек тилида тожикча 'қўл', 'олдин' маъносини англатадиган *даст* отига (к.) ўзбекча *-лаб* қўшимчасини ("Ҳозирги ўзбек адабий тили", 1975, 232) қўшиб ҳосил қилинган; 'энг аввал' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 213). Бу равишдан ўзбек тилида *дастлабги* сифати ҳосил қилинган.

ДАСТЛАБГИ қ. дастлаб

ДАСТМОЙА Бу от 'қўл', 'бирламчи' маъноларини англатадиган тожикча *даст* оти билан (к.) 'асос', 'ўзак' каби маъноларни англатадиган *мойа* (*моя*) отидан (КрРС, 521) тузилган бўлиб, 'бирор фаолиятни бошлаш учун асос бўладиган маблағ' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 213).

ДАСТПАНЖА Бу от асли тожикча 'қўлнинг қафт ва бармоқлардан иборат қисми' маъносини англатадиган *панжа* оти билан (ТжРС, 279) *даст* отидан (к.) тузилган тожикча *панжаи даст* изофа бирикмасининг ўзбек

тилига ағдарилган шакли бўлиб, 'кўлнинг кафт ва беш бармоқдан иборат қисми' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 214).

ДАСТРЎМОЛ Бу от ТжРСда *дастрў(й)мол* тарзида ёзилган, ўзбек тилига *й* товуши катнашмайдиган шакли олинган; асли *даст* (к.) ва *рўмол* отларидан тузилган; *рўмол* қисми ТжРСда *рўймол* шаклида ёзилган, 'бошга ўраладиган мато' маъносини англатиши айtilган; *рўмол* оти асли 'юз' маъносини англатадиган *рў(й)* оти билан (ТжРС, 329) *мол* отидан (АРС, 774) тузилган бўлиб, олдин 'юзга ўраладиган мато' маъносини, кейин 'бошга ўраладиган мато' маъносини англатган; шунга кўра *дастрўмол* оти 'юз-кўзни, бурунни артиш учун ишлатиладиган буюм' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 214).

ДАСТЕША Бу от тожикча *даст* (к.) ва 'тиғи дастасига нисбатан кўндаланг ўрнатилган чопиш, кесиш асбоби' маъносини англатадиган ўзбекча *теша* отидан (ЎТИЛ, I, 169) тузилган; 'кўл теша' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 214).

ДАСТУР Бу от тожик тилида *даст* отига (к.) -ур қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган, 'йўл-йўрик', 'кўрсатма' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 214).

ДАСТУРУЛАМАЛ Бу от тожикча *даст* (к.) ва арабча *ал* аниқлик артикли (АРС, 39), 'иш', 'фаолият' маъносини англатадиган *амал* отидан (АРС, 542) тузилган бўлиб, араб тили талаффуз қоидаcига биноан *ал* артикли таркибидаги *а* товуши олдинги бўғиндаги *у* товуши таъсирида *у* товушига алмаштириб айtilлади ва шундай ёзилади (ЎТИЛга бу от *дастуриламал* шаклида хато ёзиб киритилган). Бу от 'бирор фаолият учун кўрсатма' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 214).

ДАСТАРХОН Бу от ПРСда [*дăстархан*] шаклида (218), ЎКААҚЛга *дастархон* шаклида (183) киритилган: ТжРСда *дастурхон* шакли ҳам келтирилиб (123), *дастархон* шаклига хавола қилинган (122). ЎТИЛда *дастурхон* шаклида (I, 214) келтирилган. Ўзбек сўзлашув тилида бу от *дастурхон* тарзида ҳам айtilлади. Манбаларни қисқаш кўрсатадиги, бу отни *дастархон* шаклида ёзиш тўғри. ПРСда келтирилган [*дăстарче*] отига (218) берилган 'кичик дастархон' изоҳидан аёнки, *дастур* оти асли 'устига истеъмол қилинадиган овқат қўйиладиган мато' маъносини англатади (-ча – кичрайтириш маъносини ифодалайдиган ўзбекча қўшимча). *Дастар* оти *даст* отига (к.) -ор қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, асли 'тузилган', 'тартиб топтирилган' маъносини англатган. *Дастархон* отининг *хон* қисми ПРСда *хван* [*хан*] тарзида ёзилиб, 'устига истеъмол қилинадиган овқат қўйиладиган мато' маъносини англатиши айtilган (199); ЎКААҚЛда ҳам шундай изоҳ берилиб, 'таом' маъносини ҳам англатиши айtilган (660). Охириги изоҳга кўра *дастархон* оти 'таом билан тўлдирилган махсус мато' маъносини англатиши аён бўлади.

ДАСТАРХОНЧИ Бу от *дастархон* отига (к.) ўзбек тилининг *-чи* кўшимчасини кўшиб ҳосил қилинган; 'тўй, маъракаларда дастархон тузаш ишлари билан шуғулланадиган аёл' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 214; ТжРС, 122). Бу отдан ўзбек тилида *дастархончилик* оти ҳосил қилинган.

ДАСТУРХОН қ. дастархон

ДАСТУРХОНЧИ қ. дастархончи

ДАСТХАТ Бу от тожикча *даст* оти билан (к.) 'ёзув', 'мактуб' маъносини англатадиган арабча *хат* отидан (АРС, 224) тузилган бўлиб, асли 'қўл билан ёзилган матн' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 214).

ДАСТШЎ Бу от тожикча *даст* отига (к.) 'юв-' маъносини англатадиган *шустан* феълининг *шў* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 462, 463) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'юз-қўл ювишда ишлатиладиган сувнинг йиғилиши учун махсус ясалган металл идиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 215).

ДАФ Бу тожикча от 'чилдирмага ўхшаш музика асбоби' маъносини англатиб, ҳозирги ўзбек тилида деярли ишлатилмайди (ЎТИЛ, I, 214).

ДАХЛДОР Бу сифат 'муносабатда бўлиш' маъносини англатадиган арабча *дахл* отига (АРС, 147) 'эга бўл-' маъносини англатадиган тожикча *доштан* феълининг (ТжРС, 137) *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 136) кўшиб тузилган; 'алоқаси бор', 'тегишли' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 215).

ДАХМА Бу тожикча от (ТжРС, 124) 'қабр устига қуриладиган ёдгорлик', 'мақбара' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 215). Бу от асли *-а* кўшимчаси билан (ТжРС, 543) ҳосил қилинган, лекин *дахм* қисмига изох топилмади.

ДАХМАЗА Бу от 'ортиқча ташвиш, бош оғриғи' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 215). Бу от ТжРСга *дахмаса* шаклида *разг* таъкиди билан киритилган (124). Шунга суяниб *дахмаза* оти асли *дахма* отидан (к.) *-со* кўшимчаси билан (ТжРС, 542) ҳосил қилинган дейиш мумкин; унда бу от асли 'дахма қуришдек ортиқча ташвиш' маъносини англатиши аён бўлади. Ўзбек тилида бу тожикча отнинг учинчи бўғинидаги *о* товуши *а* товушига, *а* товушлари оралиғидаги *с* товуши *з* товушига алмаштирилган.

ДАШНОМ: *дашном бер-* бирикмаси таркибида ишлатиладиган бу от 'койиш', 'уялтириш' маъносини англатади. *Дашном* оти ПРСда [*дошнам*] тарзида (220), ТжРСда (124) ва ЎТИЛда (I, 215) *дашном* тарзида ёзилган; лекин бу отнинг таркибини изохлаш имкони бўлмади.

ДАЪВОГАР Бу от арабча *даъво* отига (АРС, 255) тожикча *-гар* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган; 'даъво билан мурожаат қилган киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 215). Бу отдан ўзбек тилида *даъвогарлик* оти, *даъволаш-* феъли ҳосил қилинган.

ДАҲА I Бу от тожикча 'ўн' маъносини англатадиган *дах* санок сонига (ТжРС, 124) *-а* кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб,

'шаҳар таркибига кирадиган маҳаллалар мажмуи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 216): *Ибн Сино даҳаси* каби.

ДАҲА II Бу от тожикча 'ўн' маъносини англатадиган *даҳ* санок сонига (ТжРС, 124) -а қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ипак қуртининг уйқуга кириш палласи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 216). Ипак қуртининг биринчи, иккинчи, учинчи уйқуси *кичик даҳа*, тўртинчи, бешинчи уйқуси *катта даҳа* дейилади. Бу от билан *даҳага* кир-бирикмаси ҳосил қилинган.

ДАҲАН Бу от ПРСда [dāhan] ва [dāhān] шаклларида келтирилган (231); ТжРСда ҳам икки шаклда келтирилиб, *даҳан* шаклидан *даҳон* шаклига ҳавола берилган (124, 125), ЎТИЛда *даҳан* шаклида келтирилиб, *с. т. айн. оғиз I* изоҳи берилган (I, 216). Кўринадики, *даҳон* шакли – асосий; лекин ўзбек тилига *даҳан* шаклида олинган. Ҳар уч лугатда бу от асосан 'оғиз' (нутқ аъзоси) маъносини англатиши айтилган.

ДАҲАНА Бу от тожикча *даҳан* отига (к.) -а қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'экинга катта ариқдан сув олинадиган жой' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 216).

ДАҲАНАКИ Бу сифат тожик тилида *даҳан* отига (к.) -аки қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'оғзаки', 'сўз билан' маъносини англатади; ўзбек тилида *даҳанаки жанг* бирикмаси таркибида ишлатилади; бу бирикма 'дўк, лўписа қилиш', 'айтишиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 216).

ДАҲСАР Оғирлик ўлчовини англатадиган бу от 'ўн' маъносини англатадиган тожикча *даҳ* санок сонига билан (ТжРС, 124) 'оғирлик ўлчови' маъносини англатадиган *сер* (5 сер = 16 кг) отини (ТжРС, 353) қўшиб тузилган бўлиб, 'тўртдан бир ботмон' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 216). ўзбек тилига *э(е)* товушини *а* товушига алмаштириб олинган.

ДАҲЙАК Бу от тожикча 'ўн' маъносини англатадиган *даҳ* санок сонига (ТжРС, 124) 'бир' маъносини англатадиган *йак* сонини (ТжРС, 468) қўшиб тузилган бўлиб, 'ўндан бири' маъносини англатади; тарихан 'деҳқонлардан ҳосилнинг ўндан бир қисми микдорда олинадиган солиқ'ни билдиради (ЎТИЛ, I, 217). Ўзбек тилида қўшиб ёзиладиган бу от тожик тилида асли *аз даҳи як* тарзида ажратиб ёзилган (ТжРС, 124).

ДЕБОЧА Бу от тожик тилида 'нозик ва нафис нақшлар солиб тўкиладиган ипак мато' маъносини англатадиган *дибо* отининг (ТжРС, 128) *дебо* талаффуз шаклига (ЎКААҚЛ, 187) кичрайтириш маъносини ифодалайдиган ўзбекча -ча қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 125), асли 'китобнинг ранг ва зарҳал билан зийнатланган бош саҳифаси' маъносини ва шундан ўсиб чиққан 'асарга ёзиладиган қисқа нафис муқаддима' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 217).

ДЕВ Бу от ПРСда [dew] шаклида чўзик *и* товуши билан (234), ТжРСда *дев* шаклида (125), ЎКААҚЛда ҳам *дев* шаклида ёзилган (88); демак, ўзбек

тилига тожик тилидаги шакли билан олинган бўлиб, 'жуда кучли, баҳайбат одам қиёфасида тасаввур қилинадиган хаёлий махлук' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 217).

ДЕВЗИРА Бу от тожикча *дев* отига (к.) арабча 'эк-' маъносини англатадиган *зараъа* феълнинг (АРС, 327) 'экин', 'ўсимлик' маъносини англатадиган *заръа* масдарининг (АРС, 328) *зира* шаклини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'гурунчининг йирик, сув кўтарядиган нави' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 218).

ДЕВКОР Бу сифат тожик тилида *дев* отига (к.) 'иш', 'меҳнат' маъносини англатадиган *кор* отини (ТжРС, 192) қўшиб тузилган; 'чарчашни билмайдиган, ҳар қандай оғир ишни бажара оладиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 218).

ДЕВКОРОНА Бу равиш тожикча *девор* сифатига (к.) *-она* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ниҳоятда тез' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 216).

ДЕВОНА Бу сифат ПРСда [*диване*] шаклида чўзиқ и товуши билан (234), ТжРСда *девона* шаклида (126), ЎТИЛда ҳам *девона* шаклида (I, 218) ёзилган; демак, ўзбек тилига тожик тили шаклида олинган; 'акддан озган', 'телба' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 218).

ДЕВПЕЧАК Бу от тожикча *дев* оти билан (к.) 'чирмовик' маъносини англатадиган *печак* I отини (ЎТИЛ, I, 582) қўшиб ўзбек тилида тузилган бўлиб, 'ўсимликка, дарахтга чирмашиб ўсадиган ёввойи ўт' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 219).

ДЕВОР Бу от ПРСда [*дивар*] шаклида чўзиқ и товуши билан (234), ТжРСда *девор* ва *девол* шаклларида, кейингисини *разг.* таъкиди билан (126), ЎТИЛда *девор*, *девол* (I, 218), *довол* (I, 230) шаклларида, кейинги иккисини *с.т.* таъкиди билан келтирилган; демак, бу от ўзбек тилига тожик тилидан олинган; сўзлашув тилида биринчи бўғиндаги *э(е)* товуши *о* товушига алмаштирилган (*р* товушининг *л* товушига алмаштирилганини изоҳлаш қийин). Бу от 'иморатнинг тик ҳолдаги қисмлари', 'бирор майдонни ташқаридан ажратишга хизмат қиладиган тик ўрам' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 218).

ДЕВОР-ДАРМИЙОН Бу сифат ТжРСда *девордармиён* шаклида қўшиб ёзилган (126), ўзбек тилида нимагадир *девор* қисми кейинги қисмдан чирикча билан ажратиб ёзилиб қолган. Асли *дармиён* қисми ўзбек тилида мустикал ишлатилмаслигини инобатга олиб қўшиб ёзиш тўғри. Бу сифат *девор* (к.), 'эшик', 'уй' маъносини англатадиган *дар* (ТжРС, 116) ва 'ора', 'ўрта' маъносини англатадиган *миён* (ТжРС, 228) отларидан тузилган бўлиб, 'ўртадаги девор билан ажратилган', 'ён' маъносини англатади, *девордармиён* қўшни бирикмаси таркибида ишлатилади (ЎТИЛ, I, 218).

ДЕВОРИЙ Бу сифат тожикча *девор* отига (к.) -ий кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, *деворий газета* бирикмаси таркибида 'деворга осиладиган' маъноси билан қатнашади (ЎТИЛ, I, 219).

ДЕГРЕЗ Бу қасб оти 'қозон' маъносини англатадиган тожикча *дег* отига (ТжРС, 126) 'қуй-' маъносини англатадиган *рехтан* феълнинг *рез* хозирги замон асосини (ТжРС, 324) кўшиб тузилган бўлиб, 'чўяндан турли асбоблар ясовчи уста' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 219).

ДЕКЧА Бу от 'қозон' маъносини англатадиган тожикча *дег* отига (ТжРС, 126) кичрайтириш маъносини ифодаладиган -ча кўшимчасини кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилида *г* товуши *к* товушига алмаштирилган; 'кичкина қозон' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 220).

ДИД Бу от эроний тиллар тараққиётининг қадимги даврига мансуб туркум синкретизмининг ҳозирги тилга етиб келган вакили бўлиб, *дид(ан)* феълнинг асоси билан товуш жиҳати бир хил. Бу от ПРСда [*did*] шаклида чўзиқ *и* товуши билан (232), ТжРСда *дид* шаклида қиска *и* товуши билан (128), ЎТИЛда ҳам шундай шаклда (223) ёзилган. ПРСда ва ТжРСда бу от асли 'кўриш', 'кўз билан кузатиш' маъносини англатиши таъкидланган; ЎТИЛда бу отга берилган 'гўзалликни, нафосатни ҳис этиш, ундан эстетик завқ олиш қобилияти' маъноси кейинчалик пайдо бўлган, энг кейин 'фаҳм', 'идрок' маъноси юзага келган. Бу от билан ўзбек тилида *дид-фаросат* жуфт оти тузилган.

ДИЙДА Бу от ПРСда [*dide*] шаклида чўзиқ *и* товуши билан (233), ТжРСда *дида* шаклида қиска *и* товуши билан (128), ЎКААҚЛда *дийда* шаклида чўзиқ *и* товуши ўрнига *ий* товушлари билан (190) ёзилган, ЎТИЛга ҳам шу шаклда киритилган (I, 223). Кўринадики, форсча шакл асосида ўзбек тили тарихида *дийда* шаклида ёзиш пайдо бўлган ва бундай ёзиш ҳозирги ўзбек тилида ҳам сақланган. *Дийда* оти асли 'кўр-' маъносини англатадиган *дидан* феълнинг *дид* асосига -а кўшимчасини кўшиб ҳосил қилинган ўтган замон сифатдоши бўлиб (ТжРС, 560), маъно тараққиёти йўли билан 'кўз' маъносини англатадиган от юзага келган. Бу от ўзбек тилида *дийдаси қаттиқ* ибораси таркибида ишлатилади.

ДИЙДАГИРЙОН Бу сифат *дийда* отига (к.) 'йиглат-' маъносини англатадиган тожикча *гирьёнидан* (*гирйонидан*) феълнинг 'йиглоки', 'фарёд чекиб йигловчи' маъносини англатадиган *гирйон* асосини (ТжРС, 104) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'мўл-қўл кўз ёши тўқаётган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 224).

ДИЙДОР Бу от ПРСда [*didar*] шаклида чўзиқ *и* товуши билан (232), ТжРСда *дидор* шаклида қиска *и* товуши билан (129), ЎКААҚЛда *дийдор* шаклида *и* ўрнига *ий* ёзиб келтирилган (80); ҳозирги ўзбек тилига шу шаклида олинган. Бу от асли 'кўр-' маъносини англатадиган *дидан* феълнинг *дид* асосига (ТжРС, 128) -ор кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган; бош маъноси 'учрашув' бўлиб (ПРС, 232), 'юз' маъноси

кейин пайдо бўлган (ЎТИЛ, I, 224). Бу от ҳозирги ўзбек тилида *дийдор* *қуриш-*, *дийдориға тўй-* каби бирикмалар таркибда ишлатилади.

ДИЛ Бу от ПРСда [*дел*] шаклида (222), ТжРСда ва ЎТИЛда *дил* шаклида (129; I, 224) ёзилган; кўринадики, бу от ўзбек тилига тожик тилидан олинган. Кўп маъноли бу отнинг бош маъноси деб ҳар уч лугатда 'юрак' маъноси келтирилган, бошқа маънолар шу маънодан ўсиб чиққан.

ДИЛАФГОР Бу тожикча сифат *дил* отига (к.) 'шикастланган', 'яралаган' маъносини англаувчи *афгор* сифатини (ТжРС, 34) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'дард-алам чекиб кўнгли вайрон бўлган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 225). Бу сифат таркибидаги *афгор* қисми тожик сўзлашув тилида *абгор* шаклида ҳам айтилади (ТжРС, 15), *дилабгор* (ТжРС, 130). ЎТИЛда бу сифатнинг *дилабгор* шакли асосий деб келтирилгани ўринли бўлмаган.

ДИЛАФРУЗ Бу тожикча сифат *дил* отига (к.) 'ёрит-', 'қуйдир-' маъносини англададиган *афрўхтан* феълининг *афрўз* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 35) қўшиб тузилган бўлиб, ўзбек тилига ў товушини у товушига алмаштириб олинган. Бу сифат 'дылга ёруғлик бахш этувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 225). Бу сифат аёлларнинг атоқли оти сифатида ишлатилади.

ДИЛБАНД Бу тожикча сифат *дил* отига (к.) 'боғла-' маъносини англададиган *бастан* феълининг (ТжРС, 51) *банд* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 44) қўшиб тузилган; 'ўзига мафтун этувчи', 'азиз' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 225).

ДИЛБАР Бу тожикча сифат *дил* отига (к.) 'ол-' маъносини англададиган *бурдан* феълининг *бар* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 85) қўшиб тузилган; 'кўнгилни ўзига муфтун этувчи', 'жозибали' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 225). Бу сифат аёлларнинг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

ДИЛГИР Бу сифат *дил* отига (к.) 'ғижимла-' маъносини англададиган [*гирифтан*] феълининг (ПРС, 421, 5- маъно) *гир* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 102) қўшиб ҳосил қилинган (ТжРС, 130); 'ғамгин', 'хафа' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 225). Бу сифат билан ўзбек тилида *дилгирлик* оти ҳосил қилинган.

ДИЛДОР Бу сифат *дил* отига (к.) 'эга бўл-' маъносини англададиган *доштан* феълининг *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 137) қўшиб ҳосил қилинган; 'ёқимли', 'гўзал' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 225). Бу сифат ўзбек тилида аёлларнинг атоқли оти сифатида ҳам ишлатилади.

ДИЛИКАПТАР Бу от асли тожикча *дили каптар* изофа бирикмасига тенг бўлиб, ўзбек тилида қўшиб ёзилган; ўхшатишга асосланган бу от узум навларидан бирининг номи сифатида ишлатилади (ЎТИЛ, I, 225). Бу изофа бирикмасининг иккинчи қисми асли *кабутар* товуш шаклига эга (ТжРС, 175).

ДИЛКАШ Бу сифат *дил* отига (к.) 'торт-' маъносини англатадиган *кашидан* феълининг *каш* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 184) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'дилни ўзига тортувчи', 'сухбати ширин' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 225).

ДИЛКУШО Ҳозирги ўзбек тилида деярли ишлатилмайдиган бу сифат *дил* отига (к.) 'оч-' маъносини англатадиган *қушодан* феълининг (ТжРС, 198) *қушо* ҳозирги замон асосини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'дилни ўзига ром қиладиган' маъносини англатади (ТжРС, 197; ЎТИЛ, I, 225).

ДИЛНАВОЗ Бу сифат *дил* отига (к.) 'эркалат-' маъносини англатадиган *навохтан* феълининг *навоз* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 253) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'дилни яйратадиган', 'кўнгилини хушнуд қиладиган' маъносини англатади (ТжРС, 130; ЎТИЛ, I, 225).

ДИЛОВАР Бу сифат *дил* отига (к.) 'келтир-', 'бағишла-' маъносини англатадиган *овардан* феълининг *овар* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 282) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кўркмас', 'ботир' маъносини англатади (ТжРС, 131; ЎТИЛ, I, 225).

ДИЛОЗОР Бу сифат *дил* отига (к.) 'кўнгилини огрит-' маъносини англатадиган *озурдан* феълининг *озор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 284) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кўнгилга озор берадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 225). Бу сифатдан ўзбек тилида *дилозорлик* оти ҳосил қилинган.

ДИЛЮРО Бу сифат *дил* отига (к.) 'беза-' маъносини англатадиган *оростан* феълининг *оро* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 288) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кўнгилини хушнуд қиладиган кийёфали' маъносини англатади (ТжРС, 131; ЎТИЛ, I, 226).

ДИЛРОМ Бу сифат *дил* отига (к.) 'осойишталик', 'роҳат', 'хузур' маъноларини англатадиган *ором* отини (ТжРС, 288; ЎТИЛ, I, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кўнгилга осойишталик, роҳат бағишлайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 226). Бу сифат аёлларнинг исми сифатида ишлатилади.

ДИЛПАЗИР Бу сифат *дил* отига (к.) 'кутиб ол-' маъносини англатадиган *пазируфтан* феълининг *пазир* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 295) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'очиқ кўнгил билан кутиб оладиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 226).

ДИЛПОРА Бу сифат *дил* отига (к.) 'парча', 'синик' маъноларини англатадиган *пора* I отини (ТжРС, 310) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'гам-азобдан кўнгли вайрон бўлган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 226).

ДИЛРАБО Бу сифат *дил* отига (к.) 'тортиб ол-', 'таслим қил-' маъносини англатадиган *рабудан* феълининг *рабо* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 317) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кўнгилини ўзига ром қиладиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 226).

ДИЛСИЙОҲЛИК Бу от асли ўзбекча *Дили сийоҳ* жумласига *-лик* қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган; қўшимча қўшилганидан кейин бу жумла қисмлари қўшиб айтиладиган ва ёзиладиган бўлган; шундан кейин *дили* қисми охиридаги *-и* қўшимчаси айтилмайдиган ва ёзилмайдиган бўлган. Бу от таркибидаги тожикча *сийоҳ* сифати 'қора' маъносини англатади, шунга кўра бу от 'кўнгли ранжиш', 'хафа бўлиш' маъносини билдиради.

ДИЛСЎЗ Бу сифат *дил* отига (қ.) 'ён-', 'қуй-' маъносини англатадиган *сўхтан* феълнинг (ТжРС, 372) *сўз* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 371) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ЎТИЛда 'дилни куйдирадиган (иш, гап)' маъносини англатиши айтилган (I, 226); ТжРСда эса бу сифат 'хамдардлик кўрсатадиган', 'гамгин' маъноларини англатиши айтилган (131). Кўринадики, ўзбек адабиётида бу сифат аслига нисбатан бошқача маънони англатиш учун ишлатиб юборилган.

ДИЛТАНГ Бу сифат *дил* оти (қ.) ва 'сикик' маъносини англатадиган *танг* сифати билан (ТжРС, 380) тузилган тожикча *Дилаш танг* жумласининг ўзбекчалаштирилган *Дили танг* шакли бўлиб, кейинчалик *-и* қўшимчаси айтилмай *дилтанг* шаклида қўшиб ёзиладиган бўлган. Бу сифат 'юраги сикилган, гоят хафа' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 226). Бу сифатдан ўзбек тилида *дилтанглик* оти ҳосил қилинган.

ДИЛТОРГАР Бу сифат тожикча *дил* оти (қ.) ва *торт*- феъли билан тузилган ўзбекча *дил[ни] торт*- бирикмасининг *-ар* қўшимчаси қўшилган сифатдош шакли бўлиб, қисмлари қўшиб ёзилади; 'кўнгилга хуш келадиган', 'кўнгилга яқин' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 226).

ДИЛХАСТА Бу сифат *дил* отига (қ.) 'жароҳатла-' маъносини англатадиган *хастан* феълнинг *хаста* ўтган замон сифатдоши шаклини (ТжРС,420) қўшиб тузилган бўлиб, 'кўнгли вайрон бўлган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 226). Бу сифатдан ўзбек тилида *дилхасталик* оти ҳосил қилинган.

ДИЛХИРОЖ Бу сифат *дил* отига (қ.) 'олувчи' маъносини англатадиган *хирож* сифатини (ТжРС, 423) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек халқ куйларидан бирининг номи сифатида ишлатилади (ЎТИЛ, I, 226).

ДИЛХОҲ Бу сифат *дил* отига (қ.) 'иста-' маъносини англатадиган *хостан* феълнинг *хоҳ* ҳозирги замон асосини (ТжРС,427) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кўнгил суйган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 226).

ДИЛХУН Бу сифат *дил* отига (қ.) 'қон' маъносини англатадиган *хун* отини (ТжРС,430) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'қучли даражада хафа' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 226).

ДИЛХУШ Бу сифат *дил* отига (қ.) 'яхши', 'ёқимли' маъносини англатадиган *хуш* сифатини (ТжРС,432) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кўнгли шод' маъносини англатади, одатда *дилхушлик қил*- феълни таркибида ишлатилади (ЎТИЛ, I, 226).

ДИЛШИКАСТ(А) Бу сифат *дил* отига (к.) 'синдир-', 'жароҳатла-' маъносини англатадиган *шикастан* феълининг *шикаста* ўтган замон сифатдоши шаклини (ТжРС,456) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кўнгли жароҳатланган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 226).

ДИЛШОД Бу сифат *дил* отига (к.) 'хурсанд' маъносини англатадиган *шод* сифатини (ТжРС,460) қўшиш билан ҳосил қилинган бўлиб, 'кўнгли хурсанд' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 226). Бу сифат ўзбек тилида эркак ва аёл кишининг исми сифатида ишлатилади.

ДИМОҒ Бу от ПРСда [*dāmaʕ*] шаклида келтирилиб, 'бурун', 'мия', 'танглай', 'кайфият' маъноларини (225), ТжРСда *димог* шаклида келтирилиб, 'бурун', 'кайфият' маъноларини англатиши (132); ЎТИЛда *димог* шаклида келтирилиб, 'бурун ва оғиз бўшлиқларининг туташган ери', 'кайфият', 'такаббурилик' маъноларини (I, 227) англатиши айtilган. Кўринадики, шаклан бу от ўзбек тилига тожик тилидан олинган; маъно жихатидан умумийлик кўчма маънода кўринади; лекин бош маъно ўзбек тилида бошқача изоҳланган; мисоллардан эса 'бурун' маъноси ҳам англашиб турибди. Бу от ўзбек тилида *димоги куйган*, *димогига қурт тушибди* каби бир неча иборалар таркибида қатнашади.

ДИМОҒДОР Бу сифат 'кибр-хаво' маъносини англатадиган *димог* отига (к.) 'эга бўл-' маъносини англатадиган *доштан* феълининг *дор* хозирги замон асосини (ТжРС,136) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кибр-хаволи', 'ўзини ўзгалардан катта тутадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 227).

ДИМОҒ-ФИРОҚ ҚИЛ- Бу феъл ўзбек тилида *димог* оти (к.) ва асли 'айрилик' маъносини, бу ерда эса 'инжиқлик, зарда' маъносини англатиб қатнашаётган арабча *фироқ* отидан (АРС, 593) тузилган жуфт отга *қил-ёрдамчисини* қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'зарда қил-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 227).

ДИНДОР Бу сифат 'илохий кучга эътиқод' маъносини англатадиган арабча *дин* отига (АРС,271) 'эга бўл-' маъносини англатадиган *доштан* феълининг *дор* хозирги замон асосини (ТжРС, 136) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'Оллоҳга ишонадиган, диний ақидаларга амал қиладиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 227).

ДОД Бу от ПРСда [*dad*] шаклида келтирилиб, 'адолат', 'ҳақ', 'қасос', 'ёрдам сўраб кичкириш' маъноларини (206), ТжРСда *дод I* 'адолат'; 'ёрдам сўраб кичкириш' маъноларини (133), ЎТИЛда [*ф-т*] таъкиди билан 'I унд.с. Рухий ёки жсмоний азобга чидай олмай кичкирилган қаттиқ товуш; бакирик, фарёд. 2 *кўчма* Адолатсизлик ёки азоб-укубатдан нолиб қилинган арз, шикоят, афғон' маъноларини (231) англатиши айtilган. Кўринадики, луғатларда *дод* ундови билан *дод* оти бир мақолада бирлаштириб берилган; маъно жихатидан умумийлик мавжуд эканига қарамай ундов билан отни луғатга мустақил киритиш тўғри.

ДОЛОН Бу от асли 'эгилган' маъносини англатувчи *дол* I 2 сифатидан (ТжРС, 134) -он кўшимчаси билан (ТжРС, 543) ҳосил килинган бўлиб, '(дарвозадан то ховлигача) усти ёпик кенг йўлак' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 232). Изоҳли луғатда бу от *диал.* деб таъкидланган, лекян адабий тилда бу отга муқобил йўк.

ДОЛЧИН Бу от асли *дорчин* шаклига эга бўлиб (ТжРС, 136), сўзлашув тилида *р* товуши *л* товушига алмаштирилган: *долчин* (ТжРС, 134); ўзбек тилига шундай талаффуз шаклида олинган; 'тропик ўсимликнинг доривор сифатида ишлатилувчи қуритилган пўстлоғи' маъносини англатадиган бу от (ЎТИЛ, I, 232) асли 'касалликни даволашда ишлатиладиган модда' маъносини англатадиган тожикча *дору* отига (ТжРС, 136) 'ол-', 'ийг-' маъносини англатадиган *чидан* феълининг *чин* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 136, 137) кўшиб ҳосил килинган, иккинчи бўғиндаги *у* товуши айтилмагани оқибатида *дорчин* шакли ва ундан *долчин* шакли юзага келган.

ДОМАНГИР Бу сифат 'этак' маъносини англатадиган тожикча *доман* отига (ТжРС, 134) 'ушла-', 'ёпиш-' маъносини англатадиган *гирифтан* феълининг *гир* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 102, 103) кўшиб ҳосил килинган бўлиб, кўчма маъносида 'бирор фаолиятнинг амалга ошувини кимдандир кўрувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 233).

ДОНА Кўп маъноли бу тожикча от бош маъносида 'ўсимлик ҳосилининг (уруғининг) бир донаси' маъносини билдириб, 'бошоқли, дуккакли ўсимлик ҳосили' маъносини англатадиган *дон* отидан (ТжРС, 135) -а кўшимчаси билан (ТжРС, 543) ҳосил килинган бўлиб, санок сон билан ишлатилганида -та кўшимчаси ифодалайдиган маънони ифодалайди: *бир дона* каби; такрорлаб *дона-дона* шаклида ишлатилганида 'ҳар бири алоҳида-алоҳида' маъносини англатади. Ўзбек тилида *дона* отидан -лаб кўшимчаси билан *доналаб* равиши ҳосил килинган (ЎТИЛ, I, 233).

ДОНАБАЙ Бу равиш ўзбек тилида тожикча *дона* отига (қ.) арабча 'савдо-сотик билан шуғулланди' маъносини англатувчи *баъа* феълининг (АРС, 95) 'нарх, ишҳақи бўйича келишув' маъносини англатадиган *бай* масдарини кўшиб ҳосил килинган бўлиб, 'доналаб сотиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 73).

ДОНАДОР Бу сифат тожик тилида *дона* отига (қ.) 'эга бўл-' маъносини англатадиган *доштан* феълининг *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 136, 137) кўшиб ҳосил килинган бўлиб, тожик тилида асосан 'уруғи кўп (мева)' маъносини (ТжРС, 135), ўзбек тилида эса 'доналари йирик', 'дона-дона' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 233).

ДОНГДОР Бу сифат 'довруқ' маъносини англатадиган ўзбекча *донг* отига (ЎТЭЛ, 94) 'эга бўл-' маъносини англатадиган тожикча *доштан* феълининг *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 136, 137) кўшиб ўзбек

тилида ҳосил қилинган бўлиб, 'довруқ таратган', 'машҳур' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 234).

ДОНИШМАНД Бу сифат 'бил-' маъносини англатадиган тожикча *донистан* феълининг *дон* ҳозирги замон асосидан (ТжРС, 135) *-иш* кўшимчаси билан (ТжРС, 543) ҳосил қилиниб, 'билим' маъносини англатадиган *дониш* отидан (ТжРС, 135) 'эга', 'молик' маъносини ифодалайдиган *-манд* кўшимчаси билан (ТжРС, 542) ҳосил қилинган; 'билимдон', 'юксак ақл-заковатли' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 234).

ДОНО Бу сифат 'бил-' маъносини англатадиган тожикча *донистан* феълининг *дон* ҳозирги замон асосидан (ТжРС, 135) *-о* кўшимчаси билан (ТжРС, 543) ҳосил қилинган бўлиб, 'ақл-заковатли' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 234).

ДОР Бу от асли 'хода', 'тўсин' маъносини англатган (ПРС, 207: [*дар*] I 2); кейинчалик бу от 'устига кийим-кечакни буклаб ташлаб (осиб) кўйиладиган ингичка узун текис ёғоч' ва 'осиб қатл қилиш учун ходадан ясалган қурилма' маъноларини англатиш учун ишлатилган (ТжРС, 136; I, 234).

ДОРИ Бу тожикча от асли *дору* товуш таркибига эга бўлиб (ТжРС, 136), ўзбек тилига охиридаги у товушини *и* товушига алмаштириб олинган; ҳар икки тилда бу от 'касални даволаш учун ишлатиладиган модда' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 234). Бу от билан ўзбек тилида *дори-дармон жуфт* оти, *дорла-* феъли ҳосил қилинган.

ДОРИВОР Бу сифат тожикча *дору* (→ *дори*) отига (к.) 'хусусиятга эга' маъносини ифодалайдиган *-вор* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, асли 'дори сифатида ишлатиладиган модда' маъносини англатиб, кейинчалик 'овқатни хушхўр қилиш учун солинадиган зира, қалампир каби ўсимлик моддалари' маъносини англата бошлаган (ТжРС, 136; ЎТИЛ, I, 234).

ДОРИГАР Бу от ўзбек тилида *дори* отига (к.) 'шуғулланувчи', 'тайёрловчи' маъносини ифодалайдиган *-гар* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'дори тайёрловчи' (фармацевт) маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 234).

ДОРИХОНА Бу от *дору* (→ *дори*) отига (к.) 'жой' маъносини англатадиган *хона* отини (ТжРС, 426) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'дори тайёрланадиган, сотиладиган жой' (аптека) маъносини англатади (ТжРС, 136; ЎТИЛ, I, 235).

ДОРПЕЧ Ҳозир деярли ишлатилмайдиган бу от 'устига кийим-кечак буклаб ташлаб (осиб) кўйиладиган ингичка узун текис ёғоч' маъносини англатадиган *дор* отига (к.) 'устини ёп-', 'ўра-' маъносини англатадиган *печидан* феълининг *печ* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 304) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'дорга ташланган кийим-кечак устини ёпиш учун ишлатиладиган, одатда безакли мато' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 235).

ДУВАРАК Бу от 'икки' маъносини англатадиган тожикча *ду* санок сонига (ТжРС,137) 'марта' маъносини ифодалайдиган *бор I* нумеративнинг *боре* (→ *бора*) шаклини (ТжРС,79) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'иккиламчи' маъносини англатадиган *дубора* сифатига (ТжРС, I 38) *-(а)к* кўшимчасини кўшиб ҳосил қилинган; 'мевали дарахтнинг, токнинг бир ҳосил йилида иккинчи марта (кечкик) ҳосил қилган меваси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 237). Ўзбек тилида *б* товуши *в* товушига, ундан кейин *о(а)* товуши *а* товушига алмаштирилган.

ДУГОНА Бу от 'икки' маъносини англатадиган тожикча *ду* санок сонига (ТжРС, I 37) *-(э)она* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'аёлнинг ўртоғи, яқин кишиси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 237).

ДУГОХ Бу от "Шашмаком" таркибига кирувчи мақомлардан бирининг номи бўлиб, 'икки' маъносини англатадиган тожикча *ду* санок сонига (ТжРС,137) 'ўрин', 'йўл' маъносини англатадиган *гоҳ* отини (ТжРС, I04) кўшиб ҳосил қилинган (ТжРС, 138; ЎТИЛ, I, 237).

ДУД 'Тутун' маъносини англатадиган бу тожикча от таркибидаги *у* товуши асли чўзик (*у*) бўлиб (ПРС, 228), ўзбек тилида чўзиклик белгисини йўқотган (ЎТИЛ, I, 237).

ДУДАМА Бу сифат 'икки' маъносини англатадиган тожикча *ду* санок сонига (ТжРС, 137) 'тиг' маъносини англатадиган тожикча *дам III* отини (ТжРС, I14) кўшиб тузилган *ду дам* бирикмасига *-а* кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'икки ён томонида тиги бор' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 237).

ДУК 'Чархнинг йиғирилаётган ип ўралиб борувчи қисми' маъносини англатадиган бу от (ЎТИЛ, I, 237) ПРСда [дук] шаклида келтирилган (230); ТжРСда эса *дук* шаклидан *дуг* шаклига ҳавола берилган, асосий деб *дуг* шакли таъкидланган (139, 138). ТжРСда *дуги қайра* бирикмасининг "ингла дикобраза" деб таржима қилинишидан маълум бўладики, *дук* отининг маъно таърифида 'учи ингичка тайёкча' изоҳи берилиши лозим. Ўзбек тилида *дуг* шакли эмас, *дук* шакли асосий дейилганидан бу от форс тилидан олинганлиги аён бўлади.

ДУМБА Бу от ЎТИЛга шундай шаклда [ф-т] таъкиди билан киритилиб, маъноси 'кўйнинг кет томонида, сон билан бел орасида ўсган ёғ қисми', 'одам танасининг сон билан бел орасидаги юмшоқ орқа қисми' деб таърифланган (I, 238). ТжРСда *думба* шаклидан *дунба* шаклига ҳавола қилиниб, изоҳлар ўша ерда берилган (139). ПРСда бу от араб ҳарфлари билан терилганда *н* ҳарфи билан, кирилл ҳарфлари билан терилганда эса *м* ҳарфи билан ёзилган. Демак, бу отнинг асл товуш таркиби *дунба* (*дунбе*) бўлиб, *б* товуши таъсирида унинг олдидаги *н* товуши *м* товушига алмашган. *Думба* оти билан ўзбек тилида *думба-жигар жуфт* оти тузилган бўлиб, 'думба ёғи ва жигардан тайёрланган овқат' маъносини англатади.

ДУМБАДОР Бу сифат *думба* отига (к.) 'эга бўл-' маъносини англатадиган *доштан* феълининг *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 136, 137) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'думбаси меъёрдан катта' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 238).

ДУМБУЛ Бу сифат ТжРСга шу шаклидан *дунбул* шаклига ҳавола билан киритилган, маъноси 'пишиган', 'етилган' деб изоҳланган (139). ЎТИЛга *дунбул* шаклида киритилиб, маъноси 'етилиб пишмаган' деб изоҳланган (I, 236). Товуш таркибида *n* товуши *m* товушига алмашгани тўғри; лекин икки луғатда маъноси жиддий фарқ билан изоҳлангани ажабланарли. Бу сифатга ЎТИЛда берилган маъно таърифини тўғри дейиш лозим.

ДУМДОР Бу сифат *дум* отига (к.) 'эга бўл-' маъносини англатадиган *доштан* феълининг *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 136, 137) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'думи меъёрдан узун' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 236).

ДУРАДГОР Бу от ТжРСга *дуредгар* ва *дурезгар* шаклларида киритилиб, биринчи шакли асосий деб белгиланган (141); ўзбек тилига *э(е)* товуши *а* товушига, *а* товуши *о(а)* товушига алмаштириб олинган (ЎТИЛ, I, 240). Ҳар икки тилда айни бир маънони – 'ёғоч устаси' маъносини англатади.

ДУРАЙА қ дурўйа

ДУРАФШОН Бу сифат 'инжу', 'гавхар' маъносини англатадиган *дур II* отига (ТжРС, 140) 'соч-' маъносини англатадиган *афшондан* феълининг *афшон* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 35) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, тожик тилида 'сўзлашга чечан' маъносини (ТжРС, 140), ўзбек тилида эса 'дурдек ялтираб турадиган' маъносини (ЎТИЛ, I, 240), демак, бошқа-бошқа маъноларни англатади.

ДУРБИН Асли 'узок' маъносини англатадиган *дур I* сифатига (ТжРС, 140) 'кўр-' маъносини англатадиган *дидан* феълининг (ТжРС, 128) *бин* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 71) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'узокни кўрадиган' маъносини англатади (ТжРС, 140: *дурбин II*); шу маъно асосида 'узокни яқин ва йирик қилиб кўрсатадиган асбоб' маъносини англатадиган от юзга келган (ТжРС, 140: *дурбин I*); ўзбек тилига от маъноси билан олинган (ЎТИЛ, I, 240).

ДУРДА Бу от 'қуйқа' маъносини англатадиган тожикча *дурд* отига (ТжРС, 140) *-а* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'чўқинди', 'кумок-кумок қисм' маъносини англатади (ТжРС, 140; ЎТИЛ, I, 240).

ДУР-ДАРОЗ ТжРСга *дуру дароз* шаклида (140) киритилган бу сифат 'узок' маъносини англатадиган *дур* сифатини (ТжРС, 140) *-у* боғламаси орқали 'узун' маъносини англатадиган *дароз* сифатига (ТжРС, 116)

жуфтлаб ҳосил қилинган бўлиб, 'меъёрдан ортик вақт чўзилган' (ТжРС, 140), 'узундан узун, чўзик' (ЎТИЛ, I, 240) маъносини англатади.

ДУРЎЙА Бу от 'икки' маъносини англатадиган тожикча *ду* санок сони (ТжРС, 137) ва 'бет (юз)' маъносини англатадиган *ру* отининг (ТжРС, 329) *руй* шакли билан (ТжРС, 331) тузилган *ду руй* бирикмасига -а қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'икки томони бир хил қилиб тўқилган мато' маъносини англатади (ТжРС, 141; ЎТИЛ, I, 241). Бу сифат билан тожик тилида 'иккиозламачи' маъноси ҳам англатилади. Ўзбек сўзлашув тилида бу тожикча отнинг иккинчи бўғинидаги *у* товуши *а* товушига алмаштириб айтилади.

ДУТОР Бу от 'икки' маъносини англатадиган тожикча *ду* санок сони (ТжРС, 137) ва 'чолғу асбобининг чертиб тебратиладиган махсус ипни' (струна) маъносини англатадиган *тор* отидан тузилган *ду тор* бирикмасининг яхлитланиши билан ҳосил қилинган бўлиб, 'дастаси узун, икки торли, чертиб чалинадиган чолғу асбоби' маъносини англатади (ТжРС, 142; ЎТИЛ, I, 241).

ДУЧОР: Бу от *дучор бўл-*, *дучор қил-* феъллари таркибида қатнашиб, 'йўлиқиш' маъносини англатади; асли 'юзма-юз' маъносини англатадиган *дуч* равишидан (ЎТИЛ, I, 241) -*ор* қўшимчаси билан (ТжРС, 543) ҳосил қилинган.

ДУШАНБА Бу от асли *душанбе* шаклига эга бўлиб (ТжРС, 142), 'икки' маъносини англатадиган *ду* санок сони (ТжРС, 137) ва 'жумадан кейинги кун' маъносини билдирадиган *шанбе* отидан (ТжРС, 451) иборат *ду шанбе* бирикмасига тенг бўлиб, кейинчалик яхлитланган. Илгари жумадан (дам олиш кунидан) кейинги учинчи куннинг номи эди, ҳозир яқшанбадан (дам олиш кунидан) кейинги биринчи куннинг номи сифатида ишлатилади.

ДУШВОР Бу сифат асли кўчма маъносида 'тортиб ол-' маъносини англатадиган *душидан* феълнинг (ПРС, 230; қ. *духтан* – ПРС, 239) *душ* хозирги замон асосига (ПРС, 230) 'эга' маъносини ифодалайдиган -*вор* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'қийин', 'мушкул' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 241).

ДЎЗАХ Бу от асли [д_уз_ах] шаклига эга бўлиб, 'бадахлоқлик', 'бузғунчилик' маъносини англатган (ПРС, 229); шу маънодан 'нариги дунёда гуноҳкор бандалар абадий азобланадиган жой', 'жаханнам' маъноси ўсиб чиққан (ПРС, 229; ЎТИЛ, I, 241). Бу от тожик тилида *дўзах* товуш таркибига эга (ТжРС, 143), ўзбек тилига шу шакли олинган.

ДЎЗАХИ Бу сифат *дўзах* отига (қ.) -*и* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бу дунёда қилган гуноҳлари туфайли дўзахга тушадиган (киши)' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 242).

ДЎҚОНДОР Бу от 'савдо шохобчаси', 'магазинча' маъносини англатадиган арабча *дуккон* отига (АРС, 259) 'эга бўл-' маъносини англатадиган тожикча *доштан* феълнинг *дор* хозирги замон асосини

(ТжРС, 136) кўшиб ҳосил қилинган; ўзбек тилига у товушини ў товушига алмаштириб, *кк* товушларидан бирини ташлаб олинган; 'хуусий савдо шаҳобчасига эга киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 244).

ДЎЛ Бу от асли [дўл] шаклига эга бўлиб, 'идиш (халта, коп каби)' маъносини англатган, маънода хосланиш (торайиш) йўли билан 'унга айлантириладиган дон солинадиган, тепаси кенг, пасти тор идиш' маъносини англатишга хизмат қилдирилган (ПРС, 230). Тожик тилида бу от таркибдаги у товуши ў товушига алмаштирилган ва шу шаклида ўзбек тилига олинган (ТжРС, 143; ЎТИЛ, I, 242).

ДЎЛОНА Бу тожикча от асли *дўлона* товуш таркибига эга бўлиб (ТжРС, 143), ўзбек тилида *о* товуши *а* товушига алмаштирилган; 'юмалок муз шаклидаги ёгин' маъносини англатадиган *дўл* отига (ТжРС, 143; ЎТИЛ, I, 242) 'ўхшаш' маъносини ифодалайдиган *-она* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'тоғ ёнбағрида ёввойи тарзда ўсадиган бута дарахтининг сарик-кизғиш рангли дўлга ўхшаш юмалок меваси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 243).

ДЎСТОНА Бу сифат ПРСда [дўстане] шаклида (229), ТжРСда *дўстона* шаклида (ТжРС, 144) келтирилган; ўзбек тилига тожик тилидаги шакли олинган: 'аҳиллик, тотувлик муносабати билан боғланган' маъносини англатувчи *дўст* сифатига (ТжРС, 143) 'ўхшаш' маъносини ифодалайдиган *-она* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган; 'дўст каби', 'дўстлик билан' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 244).

Ж

ЖАВДАР(И) Бу от ПРСда [джоудār] ва [джоудāре] шаклларида келтирилиб, 'ёввойи қора бугдой' деб изоҳланган (156); ТжРСда *жавдор* шаклида келтирилиб, 'қора бугдой (рожь)' деб изоҳланган (509); демак, бу от ўзбек тилига тожикча шаклидаги *о* товушига *а* товушига алмаштириб олинган; 'маҳаллий бугдой' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 268).

ЖАВДАРИ Бу сифат ўзбек тилига форсча [джоудāре] сифати (ПРС, 156) таркибдаги *оу* товушини *е* товушига, *э(е)* товушини *и* товушига алмаштириб олинган бўлиб, 'маҳаллий' (дон, ҳайвон қабилар) маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 270).

ЖАВОБГАР Бу сифат арабча *жавоб* отига (АРС, 147) тожикча *-гар* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 510), 'масъул', 'зиммасига масъулият юкланган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 259).

ЖАНГАРИ Бу сифат 'уруш', 'кураш' маъносини англатадиган тожикча *жанг* (*чанг*) отига (ТжРС, 512) 'олиб бор-', 'амалга ошир-' маъносини англатадиган *овардан* феълининг *ор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 282, 287) кўшиб тузилган *жангор* сифатига *-и* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилида иккинчи бўғидаги *о* товуши *а*

товушига алмаштирилган; 'урушқоқ', 'жанжалқаш' маъносини англаштириш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 272). Ўзбек тилининг изоҳли луғатида *ар* олдида *г* товуши қўшилгани (*жанг* + *гар* + *и* каби) ортиқча, чунки бу сифат ТЖРСга *чангара* шаклида киритилган (512).

ЖАНГОВАР Бу сифат 'уруш', 'кураш' маъносини англададиган тожикча *жанг* (*чанг*) отига (ТЖРС, 512) 'олиб бор-', 'амалга ошир-' маъносини англададиган *овардан* феълининг *овар* ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 282) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'жангда, курашда чиниққан' маъносини англади (ЎТИЛ, I, 272).

ЖАНГЧИ Бу от ўзбек тилида тожикча 'уруш' маъносини англададиган *жанг* (*чанг*) отига *-чи* қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'жанг катнашчиси', 'оддий аскар' маъноларини англади (ЎТИЛ, I, 272).

ЖАФОКАШ Бу сифат 'азоб-укубат, эзилиш' маъносини англададиган арабча *жафо* отига (АРС, 132) 'торт-' маъносини англададиган тожикча *кашидан* феълининг *каш* ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 184) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТЖРС, 514), 'жафо чеккан, эзилган' маъносини англади (ЎТИЛ, I, 275).

ЖАФОКОР Бу сифат 'азоб-укубат, эзилиш' маъносини англададиган арабча *жафо* отига (АРС, 132) 'кил-' маъносини ифодалайдиган *-кор* қўшимчасини (ТЖРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТЖРС, 514.), 'жафо килувчи' маъносини англади (ЎТИЛ, I, 275).

ЖАҲОНГАШТА Бу сифат 'дунё', 'ер юзи' маъносини англададиган тожикча *жаҳон* оти билан (ТЖРС, 514) 'кез-', 'айлан-' маъносини англададиган тожикча *гаштан* феълининг *гашт* ўтган замон асосига (ТЖРС, 100) *-а* қўшимчасини (ТЖРС, 560) қўшиб ҳосил қилинган *гашта* равишдош шаклидан таркиб топган бўлиб, 'кўп ерларга саёҳат қилган', 'кўп ерларга борган' маъносини англади (ЎТИЛ, I, 270).

ЖАҲОНГИР Бу сифат 'дунё', 'ер юзи' маъносини англададиган тожикча *жаҳон* (*ҷаҳон*) отига (ТЖРС, 514) 'ўзиники кил-', 'забт эт-' маъносини англададиган *ғирифтан* феълининг *ғир* ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 103, 102) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'жаҳонни забт этган (забт этувчи)' маъносини англади (ЎТИЛ, I, 270).

ЖИГАРБАНД Бу от 'ўт (сафро) ишлаб чиқарадиган аъзо' маъносини англададиган тожикча *жигар* (*ҷигар*) отига (ТЖРС, 514) 'богла-' маъносини англададиган *бастан* феълининг (ТЖРС, 51) *банд* ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 44) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'энг яқин туғишган қариндош' маъносини англади (ЎТИЛ, I, 277).

ЖИНОЙАТКОРОНА Бу равиш 'қонун-қоидага зид, жазога лойиқ хатти-ҳаракат' маъносини англададиган арабча *жинойат* отига (АРС, 144) 'кил-' маъносини ифодалайдиган *-кор* қўшимчасини (ТЖРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган *жинойаткор* сифатига *-она* қўшимчасини (ТЖРС, 516)

қўшиб ҳосил қилинган (ТжРС, 516); 'жиной тарзда' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 282).

ЖИҒА Бу от ПРСда [джеёе] шаклида (151), ТжРСда *чега* шаклида (514) келтирилиб, 'бош кийимига тақиладиган безак' деб изоҳланган; ўзбек тилига тожик тилидан *э(е)* товушини и товушини алмаштириб олинган; 'никоҳ тўйида қўвнинг, суннат тўйида қўли ҳалоқланадиган боланинг бош кийимига тақиладиган уқлар ва қимматбаҳо тошлар билан безатилган зийнат буюми' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 283).

ЖОДУГАР Бу от тожик тилида 'сеҳр' маъносини англатадиган *ҷоду* отига (ТжРС, 517) *-гар* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган; 'сеҳрлаш қобилиятига эга киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 284).

ЖОЙ Бу от ПРСда [джа] ва [джай] шаклларида (143), ТжРСда *ҷой* шаклидан *чо* шаклига ҳавола билан (517, 516) келтирилган; ўзбек тилига *жой* шаклида олинган бўлиб, 'ишғол қилинадиган юза' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 284). Бу от билан ўзбек тилида *жойла-* феъли ясалган.

ЖОЙНАМОЗ Бу от тожикча *ҷой* (к.) ва 'муслимларнинг кунига беш маҳал бажарадиган ибодатг' маъносини англатадиган *намоз* отидан (ТжРС, 454) тузилган бўлиб, 'намоз ўқишда оёқ остига тўшаладиган махсус мато' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 286).

ЖОМ Бу от асли 'мис' маъносини англатган бўлиб (*жом тос* каби), кейинчалик авваллари 'мисдан ясалган идиш' маъносини, сўнгра 'катта ҳажмли қадах' маъносини англата бошлаган (ЎТИЛ, I, 286).

ЖОМАШОВ Бу от 'кийим' маъносини англатадиган тожикча *жомо* отига (ТжРС, 286) 'юв-' маъносини англатадиган *шустан* феълнинг *шў* ҳозирги замон асосини қўшиб тузилиб, форс тили луғатида *ш* ва *во* арабча ҳарфлар [*шоу*] тарзида ёзилган бўлиб (315), ўзбек тилида *шов* деб ўқилиб, шундай ёзилиб қолган; 'қир ювиладиган сопол тоғора' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 286).

ЖОНАЖОН Бу сифат 'барҳаётликни таъминловчи омил' маъносини англатадиган *жон* (*қон*) отининг (ТжРС, 517) *о* боғламаси билан такрорланган шакли бўлиб, ўзбек тилида *о* боғламаси *а* товушига алмаштирилган; 'энг қадрдон' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 288).

ЖОНЗОТ Бу от охиридаги *т* ҳарфи (товуши) ЎТИЛда хато равишда *д* ҳарфи билан ёзилган (I, 288); асли тожикча *жон* отига 'жинс', 'нав' маъносини англатадиган *зот* отини (ТжРС, 157) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 518), 'тирик жон' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 288).

ЖОНИВОР Бу от ПРСда [джанвар] шаклида келтирилган (146); ТжРСга *ҷонавар*, *ҷонвар* шаклларида киритилиб, асосий шакл деб иккинчиси таъкидланган (518). Демак, и товушини киритма товуш дейиш мумкин. Асли *жон* отига 'эга' маъносини ифодалайдиган *-вор* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бу отнинг қўшимча

кисми ПРСда ҳам, ТжРСда ҳам *-вар* тарзида, ЎТИЛда *-вор* тарзида аслига мувофиқ ёзилган; *и* товуши эса ноўрин кўшилган (ЎТИЛ, I, 288).

ЖОНКУЙАР Бу сифат ўзбек тилида тожикча *жон* оти ва ўзбекча *куй-фейли* билан тузилган *Жони куйди* ибораси асосида замон ва тусловчи кўшимчаларни сифатдош кўшимчасига алмаштириб, *-и* кўшимчасини ташлаб ҳосил қилинган; 'куйиб-пишиб ишлайдиган', 'гамхўрлик кўрсатадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 288).

ЖОНОН Бу сифат тожик тилида *жон* отига *-он* кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ёқимли', 'барно', 'ғўзал' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 289).

ЖОНОНА Бу от тожик тилида *жонон* сифатига (к.) *-а* кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган; 'севимли аёл' маъносини англатади (ТжРС, 518; ЎТИЛ, I, 289).

ЖОНСАРАК Бу сифат ЎТИЛда [*ф-т*] деб (I, 289), ТжРСда эса *разг.* деб (518) таъкидланган. ТжРСда *сарак* оти 'бошоқ' маъносини англатиши айтилган; демак, 'бош' маъносини англатадиган тожикча *сар* отига (ТжРС, 341) кичрайтириш маъносини ифодалайдиган *-ак* кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган. Аён бўладики, *жонсарак* сифати таркибида тожикча *сарак* ('кичкина бош ') оти эмас, балки ўзбекча *сарак-сарак* такрорининг бир қисми кўшилган бўлиб, 'безовта', 'саросимага тушган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 289).

ЖОН -У ДИЛИМ БИЛАН қ бажонидил

ЖУВОЛДИЗ Бу от 'қоп' маъносини англатадиган тожикча *жувол* (*чувол*) отига (ТжРС, 519) 'тик-' маъносини англатадиган *дўхтан* феълининг дўз ҳозирги замон асосини (ТжРС, 144) кўшиб ҳосил қилинган (ТжРС, 519); ўзбек тилига *ў* товушини *и* товушига алмаштириб олинган; 'қоп, туюк тикишда ишлатиладиган йўғон эгик игна' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 290).

ЖУВОН Бу от ТжРСга *жувон* шаклида киритилиб, сўзлашув тилига хос дейинган (519) ва *жавон* шаклига (510) ҳавола берилган; демак, ўзбек тилига тожикча сўзлашув тили шакли олинган. ТжРСда бу бирликнинг маъноси сифат тарзида 'ёш' деб ва от тарзида 'ийгитча ' деб изоҳланган, *жавондўхтар* оти 'ёш қиз'ни, *жавонзан* оти 'ёш хотин'ни англатиши айтилган (510). Ўзбек тилида *жувон* оти ўзгача маънони – 'эрга теккан, кизлик ифратини йўқотган ёш аёл' маъносини англатиши учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 290).

ЖУВОНМАРГ Бу бирлик ПРСга [*дждванмарг*] шаклида (156), ТжРСга *чавон(и)марг* шаклида (510), ЎТИЛга эса *жувонмарг* шаклида киритилган (I, 290); демак, ўзбек тилига форс тилидаги шаклнинг биринчи бўғиндаги *а* товушини *у* товушига алмаштириб олинган. Бу бирлик 'ёш' маъносини англатадиган *жувон* оти билан (к.) 'ўлим' маъносини англатадиган *марг* отидан таркиб топган бўлиб, тожик ва ўзбек тилларида

'ёшлигида вафот этган' маъносини англатади. Катта ёшдаги аёллар нутқида бу бирлик *жувоннимак бўлгур* қарғиш феъли таркибида ишлатилади; бу ерда *n* товушидан кейин *ни* товушлари киритилади, *p* товуши айтилмайди, охиридаги *g* товуши *k* товушига алмашади.

ЖУНБИШ: *жунбишга кел-* бирикмаси таркибида катнашадиган бу от 'харакатлан-', 'сиқкин-' маъносини англатадиган тожикча *чунбидан* феълнинг (ТжРС, 520) *чунб* ҳозирги замон асосига ("Форс тили"-71, 307) *-ни* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 520), 'мавж', 'тўлқин' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 291).

ЖЎР Асли 'мос', 'уйғун' маъносини англатадиган бу тожикча сифат (ТжРС, 521) ўзбек тилида *жўр бўл-* феъли таркибида катнашиб, 'уйғун ҳолда қўшилиб куйла-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 293).

ЖЎРА Бу от тожикча *чўр* сифатига (к.) *-а* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'якин ўрток' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 293).

ЖЎРАБОШИ Бу от асли ўзбек тилида тожикча *жўра* оти (к.) ва ўзбекча *боши* отидан тузилган бирикма бўлиб, кейинчалик қўшиб ёзиладиган бўлган; 'гап-гаштак катнашчиларининг бошлиғи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 293).

ЖЎХОРИЗОР Бу от ўзбекча 'сўтали ва бошоқли ғалла ўсимлиги' маъносини англатадиган *жўхори* отига ўзбек тилида тожикча *-зор* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'жўхори экилган ер' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 293).

ЖЎХОРИПОЯ Бу от 'сўтали ва бошоқли ғалла ўсимлиги' маъносини англатадиган ўзбекча *жўхори* оти ва тожикча *поя* отидан (к.) ўзбек тилида тузилган бўлиб, 'жўхори ўсимлигининг дони олинган ер усти қисми' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 293).

ЖЎШ: *жўш ур-* ибораси таркибида катнашадиган бу тожикча бирлик асли 'қайна-' маъносини англатадиган *чўшидан* феълнинг ҳозирги замон асосига тенг бўлиб (ТжРС, 521), 'тўлқинланиш', 'мавжланиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 293).

ЖЎШ- Бу феъл ўзбек тилида тожикча *чўшидан* феълнинг *чўш* ҳозирги замон асосидан (ТжРС, 521) ўсиб чиққан бўлиб, 'жўш ур-', 'кучли даражада тўлқинлан-', 'мавждан-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 293).

ЖЎШҚИН Бу сифат асли тожикча *чўшидан* феълнинг *чўш* ҳозирги замон асосидан (ТжРС, 521) ўсиб чиққан ўзбекча *жўш-* феълга (к.) ўзбекча *-қин* қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'жўш урган', 'кучли даражада тўлқинланган', 'мавжланган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 293).

ЖЎЙАК Бу от 'арик' маъносини англатадиган тожикча *чўй* отига (ТжРС, 521) *-ак* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб,

'экинни суғориш учун пушта олиб очиладиган арик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 293).

ЖЎЙАЛИ Бу сифат 'кидириб топ-' маъносини англатадиган тожикча *қустан* феълнинг *ҷўй* hozirgi замон асосидан (ТжРС, 520, 521) -а кўшимчаси билан (ТжРС, 543) ясалиб, 'ўрин', 'асос' маъносини англатадиган *жўйа* отига ўзбекча -ли кўшимчасини кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ўринли', 'маъқул' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 293).

ЖЎЙАСИЗ Бу сифат 'кидириб топ-' маъносини англатадиган тожикча *қустан* феълнинг *ҷўй* hozirgi замон асосидан (ТжРС, 520, 521) -а кўшимчаси билан (ТжРС, 543) ясалиб, 'ўрин', 'асос' маъносини англатадиган *жўйа* отига ўзбекча -сиз кўшимчасини кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ноўрин', 'номаъқул' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 293).

3

ЗАБАР Бу тожикча сифат асли 'тепа', 'юқори' маъносини англатиб, 'арабча қисқа *а* товушини кўрсатиш учун ҳарф устига бироз ётик ҳолда ёзиладиган чизикча'ни билдиради; араб тилида бу чизикча *фатҳа* дейилади (ТжРС, 147; АРС, 580; ЎТИЛ, I, 294).

ЗАБАРДАСТ Бу сифат тожик тилида 'устун', 'юқори' маъносини англатадиган *забар* сифати билан (қ.) 'қўл' маъносини англатадиган *даст* отидан (ТжРС, 120) тузилган бўлиб, асли 'қўли юқори', 'устунликка эга' маъносини англатган; кейинчалик 'энг кучли' маъносини англатиш учун ишлатилган (ТжРС, 147; ЎТИЛ, I, 294).

ЗАДА: *зада бўл-* феъли таркибда қатнашади. Асли 'ур-' маъносини англатадиган тожикча *задан* феълнинг (ТжРС, 148) *зад* hozirgi замон асосига -а кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, аввал 'урилиш' маъносини англатиб, кейинчалик 'безиш' маъносини англатадиган бўлган (ЎТИЛ, I, 295).

ЗАМБИЛ Бу от асли 'ур-', 'сол-' маъносини англатадиган тожикча *задан* феълнинг *зан* hozirgi замон асоси билан (ТжРС, 148, 149) 'ер', 'тупроқ' маъносини англатадиган *бар* отидан (ТжРС, 43) тузилган бўлиб, 'тупроқ ташиш асбоби' маъносини англатади (ПРС, 261; ТжРС, 150). Бу отнинг биринчи бўғини охирида *н* ўрнига *м* айтиладиган шакли мавжуд эканлиги ТжРСда акс эттирилган (150). Асли *б* товуши таъсирида *н* товуши *м* товушига алмашган; шундан кейин *бар* таркибидаги *а* товуши *и* товушига, *сўнгра р* товуши *л* товушига алмашган.

ЗАМБИЛГАЛТАК Бу от асли тожикча *занбар* отининг (ТжРС, 150) ўзбек тилида товуш ўзгаришлари билан юзага келган *замбил* шакли (қ.) ва асли 'ил, сим ўраладиган буюм' маъносини англатиб, кейинчалик 'ғилдирак' маъносини ҳам англатиш учун ишлатилган *галтак* отидан (ТжРС, 476) тузилган бўлиб, 'галтакли замбил ' (тачка) маъносини англатади (ТжРС, 150; ЎТИЛ, I, 296).

ЗАНГОРИ Бу сифат 'металл сиртида ҳосил бўладиган оксид қатлами' маъносини англатадиган тожикча *занг* отидан (ТжРС, 150) *-ор* қўшимчаси билан (ТжРС, 543) ясалган *зангор* отига (ПРС, 252: [зэнгар]) 1. 1) ярмедянқа; 2) ржавчина) *-и* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'тўқ қизил' маъносини англатади (ТжРС, 150); ЎТИЛда 'яшил билан кўк ўртасидаги рангга эга бўлган; ҳаворанг, мовий' деб изоҳлангани ўринли бўлмаган (I, 298).

ЗАНЖИР ТжРСга киритилган *занжила* отини *занжир* оти билан (150) қиёслаш кўрсатадики, бу отлар таркибидаги *-ла*, *-р* қисмлари асли қўшимча бўлиб, *-ла* қўшимчаси билан кичрайтириш маъноси (ТжРСда *занчила* - "целочка"), *-р* қўшимчаси билан 'йирик' маъноси ифодаланган. Шу нуқтайи назардан келиб чикиб 'металл ҳалқалар' маъноси асли *занжи* оти билан англатилган, *занжир* оти 'йирик металл ҳалқалар' маъносини англатган дейиш мумкин. Ўзбек тили тарихида *занжир* отидан *занжирла*- феъти ясалган бўлиб, 'эшик, дарвозани занжир билан беркит-' маъносини англатган.

ЗАНЖИРБАНД Бу сифат тожикча *занжир* отига (қ.) 'боғла- маъносини англатадиган *бастан* феълининг (ТжРС, 51) *банд* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 44) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'занжир билан боғланган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 298).

ЗАНЖИРЛА- қ занжир

ЗАНҒАР Бу сўкиш оти 'хотин' маъносини англатадиган тожикча *зан* оти билан (ТжРС, 149) 'енгил табиат', 'бузук' маъносини англатадиган *гар* сифатидан (ТжРС, 477) тузилган бўлиб, 'бузук аёл' маъносини англатади. Бу сифат маъносининг ЎТИЛда 'баччагар', 'лаънати ' деб изоҳлангани ўринли бўлмаган (I, 298). *Зангар* сифати ПРСда, ТжРСда келтирилмаган.

ЗАРАФШОН Бу сифат 'олтин' маъносини англатадиган тожикча *зар* отига (ТжРС, 150) 'соч-' маъносини англатадиган *афшондан* феълининг *афшон* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 35) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'олтиндай товланувчи', 'ярқировчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 299).

ЗАРБОФ Бу сифат 'олтин' маъносини англатадиган тожикча *зар* отига (ТжРС, 150) 'тўки-' маъносини англатадиган *бофтан* феълининг *боф* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 82) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'олтиндан ёки олтин қўшиб тўкиладиган мато' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 300).

ЗАРҒАР Бу от 'олтин' маъносини англатадиган тожикча *зар* отига (ТжРС, 150) *-гар* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'қимматбаҳо металл ва тошлардан зийнат буюмлари ясаيدиган уста' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 300).

ЗАРДА Бу от 'сарик' маъносини англатадиган тожикча *зард* сифатидан (ТжРС, 151) *-а* қўшимчаси билан (ТжРС, 543) ҳосил қилинган бўлиб, 'сафро' маъносини англатади; кейинчалик 'жигилдони қайнаш', 'жаҳл' маъноларини англатиш учун ҳам ишлатила бошлаган (ЎТИЛ, I, 300).

ЗАРДОБ Бу от 'сарик' маъносини англатадиган тожикча *зард* сифати билан (ТжРС, 151) 'сув' маъносини англатадиган *об* отидан (ТжРС, 279) тузилган бўлиб, 'қатикдан, ивиган суддан ажралиб чикадиган саргиш суюқлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 300).

ЗАРДЎЗ Бу от 'олтин' маъносини англатадиган *зар* отига (ТжРС, 150) 'тик-' маъносини англатадиган *дўхтан* феълнинг *дўз* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 144, 143) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'зардан гул тикувчи чевар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 300). Бу отдан ўзбек тилида *зардўзлик* оти ясалган.

ЗАРДЎЗИ Бу сифат тожикча *зардўз* отига (к.) -и кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'зар билан тикилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 300).

ЗАРДЎЗЛИК қ. зардўз

ЗАРКОКИЛ Бу от 'олтин' маъносини англатадиган тожикча *зар* оти билан (ТжРС, 150) 'соч ўрими' маъносини англатадиган *кокул* отидан (ТжРС, 189) тузилган бўлиб, ўзбек тилига у товушини *и* товушига алмаштириб олинган; 'бир-бирига занжирбанд қилиб уланадиган қумуш тангалардан тузилиб, аёллар соч ўримига такадиган безак буюми' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 300).

ЗАРПЕЧАК Бу от 'сарик' маъноси билан қатнашган тожикча *зар* отига 'чирмовик' маъносини англатадиган *печак* отини (ТжРС, 304) кўшиб тузилган бўлиб, 'бошқа ўсимлик танасига чирмашиб ўсадиган баргсиз ингичка сарик рангли ёввойи ўсимлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 300).

ЗАРРИН Бу сифат 'олтин' маъносини англатадиган тожикча *зар* отига (ТжРС, 150) -ин кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, кўшимча қўшилганидан кейин *р* товуши қатланган (ПРС, 260; {*заррин*}); 'олтиндай товланиб турадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 301).

ЗАРЧЎВА Бу от 'сарик' маъносини англатадиган тожикча *зард* сифати билан 'дарахт' маъносини англатадиган *чўб* отидан (ТжРС, 448) тузилган бирикмага -а кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилида *зард* қисми охиридаги *д* товуши айтилмай қўйган, *б* товуши *в* товушига алмашган. Бу от 'овқатга (паловга) саргиш ранг бериш учун доривор сифатида солинадиган троник ўсимлик илдизи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 301).

ЗАРҲАЛ Бу от 'олтин' маъносини англатадиган тожикча *зар* оти билан (ТжРС, 150) 'бўёқ' маъносини англатадиган *ҳал* отидан (ТжРС, 497) тузилган бўлиб, 'бронза қуқунидан тайёрланган бўёқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 301). Ўзбек тилида бу отдан *зарҳалла*- феъли ясалган.

ЗАХМ Бу от тожик тилида асли 'бирор нарсадан баданга етган жароҳат', 'яра' маъносини англатади (ТжРС, 152); ҳозирги ўзбек тилида бу

от 'огир оқибатларга олиб келадиган юқумли таносил касаллиги' (сифилис) маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 302).

ЗАХАР 'Оғу' маъносини англатадиган бу тожикча от асли *захр* товуш таркибига эга бўлиб (ТжРС, 153), ўзбек тилида талаффуз қулайлигини таъминлаб *хр* товушлари оралигига *а* товуши киритилган (ЎТИЛ, I, 302). Бу от 'оғу сингари жуда аччиқ' белги маъносини англатиш учун ҳам ишлатилади. *Захар* отидан ўзбек тилида *захарла-* (*захарлан-*) феъли, *захарли* сифати ҳосил қилинган.

ЗАХАР-ЗАҚҚУМ Бу сифат тожик тилида 'жуда аччиқ' маъносини англатадиган *захр* (к.) ва арабча *заққум* (АРС, 331) сифатлари билан *захру заққум* тарзида тузилган (ТжРС, I том, 1946, 195); ўзбек тилида у боғламаси ташланиб, *захр* қисми таркибига *а* товуши киритилиб олинган (ЎТИЛ, I, 302). *Заққум* оти 'анчар' дарахтини англатади, унинг сутсимон ширасида ўткир захарли модда бўлиб, шу асосда 'жуда аччиқ' маъносини англатиш учун ҳам ишлатилади.

ЗАХАРХАНДА 'Аччиқ киноя', 'личинг' маъносини англатадиган бу от тожикча *захр* оти (к.) ва 'кулги' маъносини англатадиган *ханда* отидан (к.) тузилган бўлиб, ўзбек тилига *хр* товушлари оралигига талаффуз қулайлигини таъминлаш учун *а* товушини киритиб олинган (ТжРС, 153; ЎТИЛ, I, 303).

ЗАҲМАТКАШ Бу сифат 'қийланиш', 'азоб' маъносини англатадиган арабча *заҳмат* отига (АРС, 326) 'торг-' маъносини англатадиган тожикча *кашидан* феълнинг *каш* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 184) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'қийинчилик билан, оғир меҳнат билан (яшайдиган)' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 303).

ЗЕБ 'Безак' маъносини англатадиган бу от ПРСда [*зиб*] шаклида (264), ТжРСда *зеп* шаклида (153) келтирилган; ўзбек тилига тожик тилидаги шакли олинган (ЎТИЛ, I, 303).

ЗЕБ-ЗИЙНАТ Бу жуфт от тожикча *зеп* оти билан (к.) 'безак' маъносини англатадиган арабча *зийнат* отидан (АРС, 341) таркиб топган бўлиб, 'турли хил безак буюмлари' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 303).

ЗЕБИГАРДАН Бу от асли тожикча *зеп* оти (к.) ва 'бўйини' маъносини англатадиган *гардан* оти билан (ТжРС, 98) тузилган изофа бирикмаси бўлиб (ТжРС, 153; *зеби гардан*), ўзбек тилида қўшма отга айлантирилган; ЎТИЛга *гардан* шаклида киритилган бу от (I, 188) ушбу қўшма от таркибида *гардон* шаклида *а* ўрнида *о* ҳарфи билан хато ёзилган (I, 303).

ЗЕБО Бу сифат тожикча *зеп* отига (к.) -*о* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, асли 'безакли' маъносини, ҳозир эса 'ғоят гўзал' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 303).

ЗИЙОРАТГОҲ Бу от 'сигиниш, эхтиром билдириш учун бориш' маъносини англатадиган арабча *зийорат* оти билан (АРС, 338) 'жой' маъносини англатадиган тожикча *гоҳ* отидан (ТжРС, 104) тузилган бўлиб,

'сигиниш учун бориладиган мукаддас жой' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 305).

ЗИЙРАК Бу сифат ТжРСга *зирақ* товуш таркиби билан киритилган бўлиб, ундан ҳосил қилинган *зирақона* равиши, *зирақи* мавҳум оти ҳам келтирилган; *зирақ* сифатининг маъноси 'тез фаҳмлайдиган' деб таърифланган (156). Кўринадики, бу сифат ўзбек тилига й товушини киритиб олинган (ЎТИЛ, I, 305). Ўзбек тилида бу сифатдан *зийрақлик* оти ҳосил қилинган.

ЗИМЗИЙО Бундай товуш таркибли сифат ТжРСда йўқ. ЎТИЛга бу сифат "сўзлашув тилига хос" таъкиди билан киритилиб, асли 'қоронғи' маъносини англатадиган *сиёҳ* сифатининг *сим-сиёҳ* кучайтирма шакли таркибида мураккаб товуш ўзгариши билан юзага келган дейилган [ф-т сим-сиёҳ]. Бу сифатнинг кучайтирма шакли ТжРСда *сип-сийоҳ* тарзида *n* товуши билан ҳосил қилиниши мисолда акс этган (538). *Зийо* оти 'нур', 'ёруғлик' маъносини англатади (ТжРС, 154); демак, асли *сийоҳ* сифати дейиш, *сийоҳ* сифатининг кучайтириш шакли *сип-сийоҳ* дейиш тўғри. Ўзбек сўзлашув тилида аввало охириги *ҳ* товуши айtilмай қўйгани натижасида *сийо* шакли юзага келган, сўнгра *зийо* оти таъсири билан *с* товуши з товушига, з товушининг таъсири билан *n* товуши *m* товушига алмаштирилган; *сип-сийоҳ* → *сип-сийо* → *зип-сийо* → *зим-зийо*; шундай товуш ўзгаришларидан кейин бу сифат қисмлари чизикчасиз қўшиб ёзиладиган бўлган.

ЗИМИСТОН Бу от ПРСда ҳам (261), ТжРСда ҳам (155). ЎТИЛда ҳам (I,306) 'қиш' маъносини англатиши айtilган, лекин таркиби тўғрисида ҳеч нима дейилмаган. Юзаки ёндашиб бу от охиридаги *-(и)стон* қисмини қўшимча деб ажратиш тўғри эмас, чунки бу қўшимча халқ, миллат номига қўшилиб, мамлакат, давлат; нарса номига қўшилиб, 'маълум бир нарса кўп жой' номини англатади (ТжРС, 542); 'қиш' эса жой номи эмас, балки 'пайт (фасл)' номи. Шунинг ҳисобга олиб бошқача фаразни билдираемиз. Бу от *зим*, *ист*, *-он* қисмларидан таркиб топган бўлиб, 1) *ист* қисми – кўп маъноли *истидан* феълнинг 'катъий ўрин ол-' маъносидан ҳосил қилинган *ист* ҳозирги замон асоси (ТжРС, 169); 2) *-он* қисми – от ва сифат ясовчи қўшимча (ТжРС, 543); 3) *зим* асли 'қиш' маъносини англатадиган от бўлиб, рус тилидаги *зима* отининг асоси билан муштарак (Тожиқ тили ҳам, рус тили ҳам ҳинд-европа тиллари оиласининг шохобчаларига мансуб). Агар шу фараз ҳақиқатга мос бўлса, *зимистон* оти 'қиш катъий кучга кирган пайт' маъносини англатиши аён бўлади.

ЗИНАПОЙА Бу қўшма от 'чиқиш, тушиш учун хизмат қиладиган қурилма', 'нарвон' маъносини англатадиган тожиқча *зина* оти билан (ТжРС,155) 'оёқ қўйиладиган босқич' маъносини англатадиган *пойа* отидан (ТжРС,311) тузилган бўлиб, тожиқ тилида 'нарвон', 'поғона', 'босқич'

маъноларини англатади (ТжРС, 151); ўзбек тилига 'поғона', 'босқич' маъноси билан олинган (ЎТИЛ, I, 306).

ЗИНҲОР Бу бирлик тожик тилида 'ҳимоя', 'кечирим', 'албатта', 'ҳеч шубҳасиз', 'Сақлан!', 'ҳеч қачон' маъноларини англатади (ТжРС, 155, 156); ўзбек тилида бир маънони – 'асло', 'мутлақо' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 306).

ЗИРАВОР Бу от 'уруги гўшти оватга солинадиган ўтсимон ўсимлик' маъносини англатадиган тожикча *зира* отига (ТжРС, 156) 'ўхшаш' маъносини ифодалайдиган *-вор* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'оватни хушбўй ва хушхўр қилиш учун ишлатиладиган зира, мурч, қораканд қабилар қоришмаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 307).

ЗОДАҒОН Бу от асли 'туғ-' маъносини англатадиган тожикча *зондан* феълнинг *зонд* ўтган замон асосидан (ТжРС, 156) *-а* қўшимчаси билан (ТжРС, 560) ясалган *зонда* ўтган замон равишдоши шаклига *-(г)он* қўшимчасини (ТжРС, 537) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, *н* товуши айтилмай қўйган: (*зонд + а*) + *гон* → *зодагон*. ПРСга, ТжРСга киритилмаган бу от ЎТИЛга киритилиб, 'оксуякларга, юқори табақага мансуб киши' маъносини англатиши айтилган (I, 308).

ЗОР Бу бирлик 'йиғла-', 'илтижо қил-', 'ноли-' маъносини англатадиган [*заридāн*] феълнинг (ПРС, 256) *зор* ҳозирги замон асоси бўлиб, 'нола', 'илтижо', 'мухтож' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 309). Бу бирликдан ўзбек тилида *зориқ-, зорлан-, зорилла-* феъллари, *зорлик* оти ясалган.

ЗОРА Бу модал 'илтижо қил-' маъносини англатадиган [*заридāн*] феълнинг (ПРС, 256) *зор* ҳозирги замон асосига *-а* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кошки', 'кошки эди' каби истак маъносини билдиради (ЎТИЛ, I, 309).

ЗОРИҚ-, ЗОРЛАН-, ЗОРИЛЛА- қ зор

ЗОРЛИК қ зор

ЗОРМАНДА Бу сифат (қарғиш) 'йиғи', 'илтижо', 'мухтож' маъносини англатадиган тожикча *зор* отига (ЎТИЛ, I, 309) 'маълум ҳолатда бўл-' маъносини англатадиган *мондан* феълнинг *монда* ўтган замон сифатдоши шаклини (ТжРС, 233) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, *м* товушидан кейинги *о* товуши ўзбек тилида *а* товушига алмаштирилган; 'зор қолгур' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 309).

ЗОҒЧА Бу от 'қарға' маъносини англатадиган тожикча *зоғ* отига (ТжРС, 157) кичрайтириш маъносини ифодалайдиган *-ча* қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'қаргадан кичикроқ, патлари қорамтир қуш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 310).

ЗУДЛИК БИЛАН Бу равиш 'тез' маъносини англатадиган тожикча *зуд* равишига (ТжРС, 157) ўзбек тилида *-лик* қўшимчасини ва *билан*

кўмакчисини кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'жуда тез' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 310).

ЗҰР Бу бирлик ПРСда [зур] шаклида (263), ТжРСда зўр шаклида (158) келтирилган; ўзбек тилига тожик тилидаги шакли олинган; 'куч' каби от маъносини ҳам, 'кучли', 'улкан' каби сифат маъносини ҳам англатиш учун ишлатилади (ТжРС, 158). Бу бирликдан ўзбек тилида зўрай-, зўриқ-, зўрла-фёъллари, зўрма-зўраки, зўрга равишлари ҳосил қилинган (ЎТИЛ, I, 312).

ЗҰРАЙ-, ЗҰРИҚ- қ зўр

ЗҰРМА-ЗҰРАКИ Бу равиш зўр сифатига (қ.) -ма (ба) олд кўмакчисини (ТжРС, 544) кўшиб тузилган зўрма қисми ва такрорланган зўр сифатига -аки кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган зўраки (ТжРС, 158) сифатидан тузилган бўлиб, 'истамаган ҳолда', 'зўрлик йўли билан' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 312).

ЗҰРҒА Бу равиш 'куч' маъносини англатадиган тожикча зўр отига (қ.) ўзбекча -(и)қ кўшимчасини (ЎТЛТҚ, 222) кўшиб ҳосил қилинган зўриқ-фёълига -а равишдош кўшимчасини (ЎТЛТҚ, 205) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, олдин и, а товушлари оралиғидаги қ товуши з товушига алмашган, кейин и товуши айтилмай кўйган; 'бир амаллаб', 'аран' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 312).

И

ИЖОДКОР Бу сифат 'яратиш', 'вужудга келтириш' маъносини англатадиган арабча *ижод* отига (ЎКААҚЛ, 131) шахс оти ясовчи тожикча -кор кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ижод қилувчи', 'яратувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 315).

ИККАМ Асли ўзбекча *икки* санок сони билан 'оз' маъносини англатадиган тожикча *кам* равишидан (ТжРС, 177) тузилган *икки кам* бирикмаси бўлиб, сўзлашув тилида *икки* сонининг *ки* товушларини айтмаслик натижасида юзага келади (ЎТИЛ, I, 319).

ИЛМОҚДОР Бу сифат 'илгак' маъносини англатадиган ўзбекча *илмоқ* отига 'эга бўл-' маъносини англатадиган тожикча *доштан* фёълининг *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 136, 137) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'заминида киноя, ғараз бор' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 323).

ИНСОНПАРВАР Бу сифат 'одам' маъносини англатадиган арабча *инсон* отига (АРС, 47) 'қара-', 'бок-', 'тарбияла-' маъносини англатадиган тожикча *парвардан* фёълининг (ТжРС, 298) *парвар* ҳозирги замон асосини кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'одамларга ғамхўр' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 329).

ИСТАК Бу от 'ушлаб тур-' маъносини англатадиган тожикча *истодан* фёълининг (ТжРС, 169) *ист* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 167) -ак кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ток пояларини

боғлаш учун ишлатиладиган тол новдаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 337). Изоҳли луғатда бу от тожикча экани таъкидланмаган.

ИСТАРАСИ ИССИҚ Бу ибора 'юлдуз' маъносини англатадиган тожикча *ситора* отини (ТжРС, 360) -*си* қўшимчаси қўшилган бош келишик шаклида *иссиқ* сифати билан боғлаб ҳосил қилинган жумлага тенг: сўзлашув тилида *ситора* оти оддига *и* товуши қўшилиб, *с* товушидан кейинги *и* товуши ташланиб, *о(д)* товуши *а* товушига алмаштирилиб *истара* тарзида айтилади; 'юз кўриниши ёқимли' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 337).

ИСРОФГАРЧИЛИК Бу мавҳум от 'ортиқ даражада беҳуда, бефойда сарфлаш' маъносини англатадиган арабча *исроф* отидан (АРС, 543) тожикча -*гар* қўшимчаси билан (ТжРС, 542) ясалган *исрофгар* сифатига ўзбекча -*чилик* қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ортиқ даражада беҳуда, бефойда сарфлаш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 336).

ИТВАЧЧА Бу сўкиш оти ўзбекча *ит* оти билан тожикча 'бола' маъносини англатадиган *бача* отидан (ТжРС, 52) тузилган бўлиб, ч товуши қатланган; 'итдан туғилган бола' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 339).

ИТОАТКОР Бу сифат 'бўйсунуш' маъносини англатадиган арабча *итоат* отига (АРС, 484) тожикча -*кор* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бўйсунувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 339).

ИТОАТКОРОНА Бу равиш тожикча *итоаткор* сифатига (к.) -*она* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бўйсунган ҳолда' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 339).

ИХЛОСМАНД Бу сифат 'чин кўнгилдан ишонч билдириб улуғлаш' маъносини англатадиган арабча *ихлос* отига (АРС, 232) тожикча -*манд* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'чин кўнгилдан ишонч билдириб улуғловчи, хурмат қилувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 341).

ИЧКИЛИКБОЗ Бу сифат ўзбекча *ичкилик* отига 'берил-' маъносини англатадиган тожикча *бахтан* феълнинг (ТжРС, 82) *боз* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 75) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ичкилик ичишга ўта берилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 342).

ИШБОП Бу сифат ўзбекча *иш* оти билан 'мос', 'тўғри келадиган' маъносини англатувчи тожикча *боб* сифатининг (ТжРС, 73) охиридаги *б* товуши *п* товушига ўзбек тилида алмаштирилган *бон* шаклини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'иш пайтида фойдаланиш учун қулай' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 343).

ИШВАКОР Бу сифат асли тожик тилида 'ноз-карашма' маъносини англатадиган *ишва* отига (ТжРС, 171) -*гар* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилига бу қўшимчанинг -*кор* шакли қўшилган кўриниши олинган; 'меъёрдан ортиқ ноз-карашма қиладиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 343).

ИШКОМ Бу от тожик тилида *шиком* товуш таркибига эга бўлиб, 'қорин', 'дўнг шаклида бўртиб чикқан жой' маъноларини англатади (ТжРС, 456); ўзбек тилига *ши* товушларини ўрин алмаштириб, *а* товушини *о(а)* товушига алмаштириб олинган; 'тоқларни кўтариб қўйиш учун қурилган гумбазсимон сўри', 'валиш' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 344). ЎТИЛда бу от тожикча эканлиги таъкидланмаган.

ИШПЕЧ Бу от ўзбекча *иш* отига 'ўра-' маъносини англатадиган тожикча *печидан* феълнинг *печ* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 304) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'чеварларнинг иш ашёларини солиб, тиззасига қўйиб иш тикадиган халтаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 345).

ИШХОНА Бу от ўзбекча *иш* отига 'бинонинг хар бир бўлмаси' маъносини англатадиган *хона* отини (ТжРС, 426) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'меҳнат билан шуғулланиш жойи (корхона, идора каби)' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 345).

ИШҚИБОЗ Бу сифат 'кучли мойиллик', 'иштиёқ' маъносини англатадиган арабча *ишқ* отига (АРС, 517) 'берил-' маъносини англатадиган тожикча *бохтан* феълнинг (ТжРС, 82) *боз* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 75) қўшиб *ишқбоз* шаклида (ТжРС, 172) ҳосил қилинган; ўзбек тилида *ишқ* товушларини айтишдаги кийинчиликни йўқотиш учун *қб* товушлари оралнига *и* товуши киритилган. Бу сифат 'кучли даражада берилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 346). Бу сифатдан ўзбек тилида *ишқибозлик* мавҳум оти ясалган.

ИГВОГАР Бу сифат 'адаштириш, нотўғри йўлга чалғитиш мақсади билан тарқатилган уйдирма' маъносини англатадиган арабча *игво* отига (АРС, 575) тожикча *-гар* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'игво тарқатувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 346).

Й

ЙАГАНА Бу от ўзбек тилида тожикча *йагона* сифатининг (қ.) иккинчи бўғинадаги *о* товушини *а* товушига алмаштирилган шакли бўлиб, 'Усиб чикқан экин ниҳолларининг ортиқчасини юлиб ташлаш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 476).

ЙАГОНА Бу сифат асли 'битта' маъносини англатадиган тожикча *йак* санок сонига (ТжРС, 468) *-она* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган, тожик тилида *а* ва *о* товушлари оралнидаги *к* товуши *г* товушига алмашиб, шундай ёзладиган бўлган; 'бирдан бир', 'ёлғиз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 476).

ЙАКАНДОЗ Бу от 'битта' маъносини англатадиган тожикча *йак* санок сонига (ТжРС, 468) 'тўша-' маъносини англатадиган *андохтан* феълнинг *андоз* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 27) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб,

'матодан тайёрланиб, оёқ остига, ўриндикка бир қават солинадиган буюм' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 476).

ЙАКБОРА Бу равиш 'битта' маъносини англатадиган тожикча *йак* санок сони билан (ТжРС, 468) 'марта' маъносини англатадиган *бор* отидан (ТжРС, 79) тузилган *йак бор* бирикмасига *-а* кўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бир марта', 'бир йўла' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 477).

ЙАКДИЛ Бу кесимлик 'битта' маъносини англатадиган тожикча *йак* санок сони билан (ТжРС, 468) 'кўнгил' маъносини англатадиган *дил* отидан (ТжРС, 129) тузилган бўлиб, 'фикри, мақсади бир', 'ҳамжихат' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 477).

ЙАҚДОНА Бу от асли 'битта' маъносини англатадиган тожикча *йак* санок сони билан (ТжРС, 468) 'микдор' маъносини англатадиган *дона* отидан тузилган бирикма бўлиб (ТжРС, 135), ўзбек тилида қўшиб ёзилади; 'донаси йирик ва сийрак узум нави' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 477).

ЙАККА Бу бирлик ПРСда [*йеке*] шаклида (604), ТжРСда эса *йакка* шаклида (ТжРС, 469) келтирилган; демак, *к* товуши асли битта бўлиб, тожик тилида қатланган; ўзбек тилига тожик тилидаги шакли олинган. Асли 'битта' маъносини англатадиган *йак* санок сонига (ТжРС, 468) *-а* кўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'битта', 'ёлғиз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 477). Бу бирлик билан ўзбек тилида *йакка-йакка* такрори, *йаккаю ягона жуфт* равиши тузилган.

ЙАККАБОШ Бу сифат ўзбек тилида тожикча *йакка* бирлиги билан (к.) ўзбекча *бош* отидан тузилган бирикма бўлиб, кейинчалик қўшиб ёзилган; 'кимсасиз', 'сўккабош' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 477).

ЙАККАМОҲОВ Би сифат ўзбек тилида тожикча *йакка* бирлиги билан (к.) ўзбекча *мохов* отидан тузилган бирикма бўлиб, кейинчалик қўшиб ёзилган; 'эл-юртга қўшила олмайдиган', 'жамоатчиликдан ажралиб қолган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 477).

ЙАККАХОН Бу сифат тожикча *йакка* бирлигига (к.) 'куйла-' маъносини англатадиган *хондан* феълининг *хон* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 426) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'якка ўзи куйлайдиган' маъносини англатади (ТжРС, 469; ЎТИЛ, I, 477).

ЙАККАЧЎП Бу от тожикча *йакка* бирлигига (к.) 'дарахт', 'хода' маъносини англатадиган тожикча *чўб* отини ўзбекча *чўп* талаффуз шаклида қўшиб тузилган бўлиб, кейинчалик қўшиб ёзиладиган бўлган. Бу от 'кенг оқар сувдан ўтиш учун қўйилган ходадан иборат кўприк' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 477).

ЙАККАҚЎЛ Бу сифат ўзбек тилида тожикча *йакка* бирлиги билан (к.) ўзбекча *қўл* отидан тузилган бўлиб, кейинчалик қўшиб ёзиладиган бўлган; 'онласида бир ўзи ишлайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 477).

ЙАКРЎЙА Бу сифат асли тожикча *йак* санок сони (к.) ва 'юз (бет)' маъносини англатадиган *рў* отининг (ТжРС, 329) *рўй* шакли билан (ТжРС, 331) тузилган бирикмага *-а* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бир томонига пардоз берилган (маго)' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 478).

ЙАКСОН ҚИЛ- Бу феъл тожикча *йаксон қардан* феълининг ўзбекча муқобили бўлиб, 'емир-', 'йўк қил-' маъносини англатади (ТжРС, 470; ЎТИЛ, I, 478). *Йаксон* сифати *йак* санок сонига 'тенг', 'баробар' маъносини англатадиган тожикча *сон* сифатини (ТжРС, 363) қўшиб тузилган бўлиб, 'емириш', 'йўк қилиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 478). Ўзбек тилига тожикча *бо замин яксон қардан* иборасининг *ер билан яксон қил-* муқобили ҳам олинган.

ЙАКТАК Бу от асли сифат бўлиб, тожик тилида *йак* санок сони билан (к.) 'осг', 'пастки қисм' маъносини англатадиган *таг* отидан (ТжРС, 375) тузилган; тожик тилида охириги *г* товуши *к* товушига алмашган (ТжРС, 470); 'юпка матодан яккават тикилиб, эркаклар киядиган узун ёзги кийим' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 478).

ЙАКТАКЧАН Бу сифат ўзбек тилида тожикча *уактак* отига (к.) *-чан* қўшимчасини (ЎТТ, I, 1975, 281) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'фақат ятак кийган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 479).

ЙАКТАН Бу равиш тожик тилида *йак* санок сони (к.) ва 'вужуд' маъносини англатадиган *тан* отидан (ТжРС, 115) тузилган бўлиб, 'хамжихат' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 478).

ЙАҚШАНБА Бу от тожик тилида *йак* санок сони билан (к.) 'хафтанинг жумадан кейинги куни' маъносини англатадиган *шанбе* отидан (ТжРС, 451) тузилган бўлиб, ўзбек тилига *э(е)* товушни *а* товушига алмаштириб олинган; 'хафтанинг шанбадан кейинги куни' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 478). Шарқда 'дам олиш куни' деб жума куни ҳисобланади, шу туфайли *яқшанба* хафтанинг иккинчи кунига тўғри келади; бизда *яқшанба* дам олиш куни деб белгиланган.

ЙАЛЛА-БЕПАРВО Бу сифат 'енгил, шўх кўшик' маъносини англатадиган ўзбекча *йалла* оти билан тожикча *бепарво* сифатидан (к.) тузилган бўлиб, 'ҳеч нарсанинг ташвишини қилмайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 479).

ЙАЛОВБАРДОР Бу сифат 'байроқ', 'туғ' маъносини англатадиган ўзбекча *йалов* отига 'кўтар-' маъносини англатадиган тожикча *бардоштан* феълининг *бардор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 47) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'байроқ кўтариб борувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 480).

ЙАХМАЛАК Бу от тожик тилида 'муз' маъносини англатадиган *йах* оти (ТжРС, 472) ва 'ишқала-', 'тойган-' маъносини англатадиган *малидан* феълининг *мол* ҳозирги замон асосидан тузилган бирикмага *-ак*

қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, таркибидаги *a* товушлари таъсирида *o* товуши ҳам *a* товушига алмашган; 'тойгоқ ях' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 489).

ЙАХНА Бу сифат тожик тилида 'муз' маъносини англатадиган *йах* отидан (ТжРС, 472) *-ин* қўшимчаси билан (ТжРС, 542) ясалган *йахин* нисбий сифатига *-а* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган; 'совитилган', 'муздай' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 489).

ЙАХОБ Бу от тожик тилида 'муз' маъносини англатадиган *йах* оти билан (ТжРС, 472) 'сув' маъносини англатадиган *об* отидан (ТжРС, 279) тузилган бўлиб, 'экин майдонига кишда мўл-қўл бериладиган сув' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 489).

ЙЕТТИ ЁТ-БЕГОНА- қ. *бегона*

ЙОВОН Бу тожикча от асли *йобон* товуш таркибига эга бўлиб (ТжРС, 144), ўзбек тилида *б* товуши *в* товушига алмаштирилган; 'дала', 'дашт' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 252).

ЙОДГОР Бу от тожик тилида 'хотира', 'эс' маъносини англатадиган *йод* отига (ТжРС, 145) *-гор* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кимни, нимани эслатиб турувчи нарса' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 253). Бу отдан ўзбек тилида *ёдгорлик* оти ясалган.

ЙОКИ Бу айирув боғловчиси тожикча *йо* боғловчиси билан *ки* боғловчисидан таркиб топган бўлиб, асли *йо ки* тарзида ажратиб ёзилади (ТжРС, 144, 186); ўзбек тилида эса қўшиб ёзилади (ЎТИЛ, I, 255).

ЙОЛДОР Бу сифат ўзбек тилида 'хайвон бўйнидаги узун туклар' маъносини англатадиган ўзбекча *йол* отига (ЎТЭЛ, 164) 'эга бўл-' маъносини англатадиган тожикча *доштан* феълнинг *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 136) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'калин ва узун ёлли' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 255). *Ёл* оти ЎТИЛда хато равишда [*ф-т*] деб таъкидланган.

ЙОЛПУШ Бу от 'хайвон бўйнидаги узун туклар' маъносини англатадиган ўзбекча *йол* отига (ЎТЭЛ, 164) 'еп-' маъносини англатадиган тожикча *пушидан* феълнинг *пуш* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 317) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'отнинг ёлини ўраб қўйиладиган мато' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 256).

ЙОСУМАН 'хушбўй, оқ тўп гулли манзарали бўта' маъносини англатадиган бу от ПРСда [*йас*] ва [*йасаман*] шаклларида (601), ТжРСда эса *йосуман* шаклида келтирилган (146); демак, бу от ўзбек тилига тожик тилидан олинган (ЎТИЛ, I, 263). ПРСда берилишига кўра бу от *йос* ва *уман* қисмларидан таркиб топган, лекин бу қисмлар қандай маънони билдиришини аниқлаб бўлмади.

ЙОТОҚХОНА Бу отнинг *йотоқ* қисми ўзбекча ясама от бўлиб (*йот* + *оқ*), 'ётадиган жой' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 264); шунга кўра *йотоқхона* оти таркибидаги *хона* қисми мантиқан ортиқча.

ЙОКАВАЙРОН Бу сифат ўзбекча *йоқа* отига 'очик, тугмаланмаган' маъносини англатадиган тожикча *вайрон* сифатини (ТжРС, 89) қўшиб тузилган бўлиб, 'ёқаси очик, тугмаланмаган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 265).

ЙУВУНДИХЎР Бу от ўзбекча *йўвунди* отига 'еб-ич-' маъносини англатадиган тожикча *хўрдан* феълининг (ТжРС, 434) *хўр* hozirgi замон асосини ("Форс тили", 307) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бировлар овқатининг колдигини еб кун кўрадиган одам' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 461).

ЙУККАШ Бу от ўзбекча *йўк* отига 'таши-', 'кўтариб олиб бор-' маъносини англатадиган тожикча *кашидан* феълининг *каш* hozirgi замон асосини (ТжРС, 184) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'юкни бирор ерга олиб бориб берувчи' маъносини ашлатади (ЎТИЛ, I, 465).

ЙУЛГУНЗОР Бу от ўзбекча *йўлгун* отига 'кўп' маъносини ифодалайдиган тожикча *-зор* қўшимчасини (ТжРС, 184) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'юлгун кўп ўсадиган майдон' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 467).

К

КАБОБПАЗ Бу от тожик тилида 'сихга тортилган гўштни чўт устида айлантриб (ағдариб) туриб пишириладиган таом' маъносини англатувчи арабча *кабоб* отига (АРС, 673) 'пишир-' маъносини англатадиган тожикча *паштан* феълининг (ТжРС, 315) *паз* hozirgi замон асосини (ТжРС, 295) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кабоб пиширувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 357).

КАБУТАР || КАПТАР Бу от ПРСда [*кабутар*] ва [*кафтар*] тарзида ёзилиб, "голубь" деб изоҳланган (304); алоҳида [*кафтар*] шаклида келтирилиб, *кабутар* шаклига ҳавола қилинган (402); демак, асосий шакл *кабутар* экани аён бўлади. ТжРСда *кабутар* шаклида келтирилиб, "голубь" леб изоҳланган (175); алоҳида *кафттар* шаклида келтирилиб, *кабутар* шаклига ҳавола қилинган (184); демак, асосий шакл деб *кабутар* шакли таъкидланган; фарк шундаки, форс тили лугатида у харфи билан ёзилган товуш тожик тили лугатида ў харфи билан ёзилган; ҳар ҳолда, бу ўринда у товуши (харфи) катнашаётир дейиш тўғри. Ўзбек сўзлашув тилида бу от *каптар* шаклида айтилади. ТжРСда 'кўк', 'кўкат' маъносини англатадиган *кабудӣ* отининг сўзлашув тилида *кабути* тарзида *о* товушини *т* товушига алмаштириб айтилиши ҳам акс эттирилган (175). Шундан келиб чиқиб *кабутар* оти асли 'кўк' маъносини англатадиган *кабуд* сифатининг *кабут* шаклига *-тар* киёсий даража қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган дейиш мумкин. Унда *кабуттар* шакли таркибидаги *т* товушларидан бири тожик тилининг ўзидаёқ айтилмай қўйилган бўлиб чиқади. Ўзбек тилидаги *каптар* шакли *кабутар* шакли таркибидаги у

товушини талаффуз қилмаслик ва б товушини и товушига алмаштириш билан ҳосил қилинган дейиш мумкин. Бу от асли 'кўкиш тусли қуш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 368).

КАВУШ Бу от асли *кафи* товуш таркибига эга бўлиб (ПРС, 402), ўзбек тилига *ф* товушини *в* товушига алмаштириб, *ви* товушлари оралиғига *и* товушини киритиб қабул қилинган; 'бошлиғи каттик чарм билан тикилган оёқ кийими' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 357). Ўзбек сўзлашув тилида бу от таркибидаги *а* товуши *в* товуши таъсирида *о(а)* айтилади.

КАВУШДЎЗ Бу от тожик тилида *кафишдўз* товуш таркибига эга (ТжРС, 184); ўзбек тилида *кавушдўз* тарзида айтилади (ЎТИЛ, I, 357). Бу от таркибидаги *дўз* қисми 'тик-' маъносини англатадиган тожикча *дўхтан* феълнинг (ТжРС, 144) ҳозирги замон асосига тенг (ТжРС, 143). *Кавушдўз* оти 'кавуш тикувчи уста' маъносини англатади.

КАЖБАС ҳ. кажбахс

КАЖБАҲС Бу сифат 'книйшиқ', 'тескари' маъносини англатадиган тожикча *каҷ* оти билан (ТжРС, 185) 'мунозара тарзида фикр юритиш', 'тортишув' маъносини англатадиган арабча *бахс* отини (АРС, 56) қўшиб тузилган бўлиб, 'асоссиз қарши чикувчи', 'ўжар' маъносини англатади (ПРС, 396; ЎТИЛ, I, 358). Ўзбек сўзлашув тилида бу сифат *кажбас* тарзида (таркибидаги *ҳ* товушини ташлаб) айтилади.

КАЖРАФТОР Бу от тожикча 'тескари' маъносини англатадиган *каҷ* сифати билан (ТжРС, 185) 'юриш', 'айланиш' маъносини англатадиган *рафтор* отидан (ТжРС, 322) тузилган бўлиб, 'тескари юриш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 358).

КАЛАКА: *калака қил-*, *калака бўл-* феъллари таркибида қатнашадиган бу от 'жигига тегиш', 'майда-чуйда' маъноларини англатадиган [*калак*] отига (ПРС, 404) -а қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кимнингдир устидан кул-', 'мазах қил-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 360).

КАЛАМУШ Бу от ТжРСда *калламуш* тарзида келтирилиб, "крыса" деб (176), *муш* оти "мышь" деб (246) изоҳланган; *демак*, *калла* оти бу ерда 'катта' маъноси билан қатнашаётир дейиш мумкин. Ўзбек тилига бу қўшма от таркибидаги *лл* товушларидан бирини ташлаб қабул қилинган; 'сичқондан катта кемирувчи хайвон' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 360).

КАЛВАК Бу сифат ПРСга [*калук*] шаклида киритилган: вов ҳарфи *в* деб эмас, *у* деб ўқилган (404); маъноси "1) невоспитанный; 2) бесстыдный, дерзкий" деб изоҳланган. Тахминимизча бу сифат 'гандиракла-' маъносини англатадиган тожикча *калавидан* феълнинг (ТжРС, 176) *калав* ҳозирги замон асосига -ак қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган; қўшимча қўшилганидан кейин иккинчи бўғинидаги *а* товуши айтилмай қўйган. Бу сифат асли 'гангиб юрган' маъносини англатади; ЎТИЛда

'бефаросат, бефахм' маъносини англатади дейилгани ўринли бўлмаган (360).

КАЛИТ 'Кулфни беркигиш ва очиш учун ишлатиладиган металл асбоб' маъносини англатадиган бу тожикча от асли *калид* товуш таркибига эга бўлиб (ТжРС, 176), ўзбек тилига охиридаги *д* товушини *т* товушига алмаштириб олинган (ЎТИЛ, I, 360).

КАЛЛАВАРАМ Бу тожикча сифат 'бош' маъносини англатадиган *калла* оти билан (ТжРС, 176) 'шиш-' маъносини англатадиган *варамидан* феълнинг *варам* ҳозирги замон асосидан (ТжРС, 89) тузилган бўлиб, асли 'боши шишган' маъносини, кейинчалик шу маънодан ўсиб чиққан 'миyasi яхши ишламайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 361).

КАЛЛАК Бу от тожик тилида 'бош' маъносини англатадиган *калла* отига (ТжРС, 176) кичрайтириш маъносини ифодалайдиган -к қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'дарахтнинг учи кесилган шохлари' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 361). Бу от билан ўзбек тилида *каллакла-* феъли ясалган.

КАЛЛАКЕСАР Бу сифат 'бош' маъносини англатадиган *калла* оти (ТжРС, 176) ва ўзбекча *кес-* феълдан тузилган бирикмага -(а)р сифатдош қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'одам ўлдиришдан ҳам қайтмайдиган ашадий жиноятчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 361).

КАЛЛАПАЗ Бу от 'бош' маъносини англатадиган тожикча *калла* отига (ТжРС, 176) 'пишир-' маъносини англатадиган *пухтан* феълнинг (ТжРС, 315) *паз* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 295) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'калла гўнгини пишириб соғувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 361).

КАЛЛА-ПОЧА Бу от тожик тилида 'бош' маъносини англатадиган *калла* оти билан (ТжРС, 176) 'хайвон оёғи' маъносини англатадиган *поча* отидан (ТжРС, 311) тузилган бўлиб, тожик тили лугатида қўшиб, ўзбек тили лугатида чизикча билан ажратиб ёзилган; 'сўйилган хайвоннинг калласи билан оёғи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 361).

КАЛЛАХУМ қ хумкалла

КАЛОНДИМОҒ Бу сифат тожикча 'баланд' маъносини англатадиган *калон* сифати билан (ТжРС, 176) 'бурун' маъносини англатадиган *димог* отидан (ТжРС, 132) тузилган бўлиб, 'ўзини катта тутадиган', 'кибр-хаволи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 361, 227). Бу сифатнинг қисмлари ўзбек тилининг изоҳли лугатида нимагадир ажратиб ёзилган.

КАЛТАБИН Бу сифат тожикча *калта* сифатига (ТжРС, 177) 'кўр-' маъносини англатадиган *дидан* феълнинг (ТжРС, 129) *бин* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 71) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'узокни кўра олмайдиган', 'юзакни ўйлаб, пала-партиш ҳукм чиқарадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 362).

КАМ Бу тожикча равиш 'оз' маъносини англатади (ТжРС, 177). Бу равишдан ўзбек тилида *камай-* феъли ясалган (ЎТИЛ, I, 363).

КАМАЛАК Бундай товуш таркибли от ПРСда, ТжРСда йўқ. ЎТИЛга *камон* оти "[ф-т] айн. *камалак* г" изоҳи билан киритилган (I, 365). *Камалак* оти ҳам [ф-т] таъкиди билан киритилиб, 'ей', 'камон' маъносини англатиши айтилган (I, 363). Шу изоҳлар асосида *камалак* оти асли тожикча *камон* отига -ак қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган *камонак* оти таркибидаги он товушларини ўзбек тилида ал товушларига алмаштириш билан юзага келган дейиш мумкин.

КАМАР Бу от асли 'бел' маъносини англатади (ТжРС, 178); шу маънодан 'белбоғ', 'қайиш' маънолари ўсиб чиққан (ПРС, 406, ТжРС, 178). ЎТИЛда *камар* отининг асосий маъноси деб 'қайиш' маъносининг, кўчма маъноси деб 'бел' маъносининг таъкидлангани нотўғри (I, 363). Бу ердаги хато *камарбанд* ('бели боғлик') сифатидан аниқ англашилиб турибди (Ўша саҳифада).

КАМАРБАНД қ камар

КАМАРБАСТА 'шай', 'тайёр' маъносини англатадиган бу кесимлик тожикча *камар* отига (к.) 'боғла-' маъносини англатадиган *бастан* феълнинг *баста* ўтган замон сифатдоши шаклини (ТжРС, 51) қўшиб ҳосил қилинган (ТжРС, 178; ЎТИЛ, I, 363).

КАМБАР Бу сифат тожик тилида 'оз' маъносини англатадиган *кам* равиши билан (ТжРС, 177) 'эн', 'ён кўлами' маъносини англатадиган *бар* V отидан (ТжРС, 45) тузилган бўлиб (ТжРС, 178), 'энсиз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 363).

КАМБАҒАЛ Бу сифат тожикча *кам* равиши билан (к.) 'қўйин', 'ён' маъносини англатадиган *багал* отидан (ТжРС, 53; ПРС, 70) таркиб топган бўлиб, 'қашшоқ', 'мухтожликда яшовчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 363).

КАМГАП Бу сифат тожик тилида *кам* равиши билан (к.) 'жумла' маъносини англатадиган *гап* отидан (ТжРС, 96) тузилган бўлиб, 'кўп гапирмайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 363).

КАМГЎШТ Бу сифат тожик тилида *кам* равиши билан (к.) 'эт' маъносини англатадиган *гўшт* отидан (ТжРС, 111) тузилган бўлиб, 'гўшт оз солинган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 364).

КАМЙОБ Бу сифат тожик тилида *кам* равишига (к.) 'топил-' маъносини англатадиган *йофтан* феълнинг (ТжРС, 146) *йоб* хозирги замон асосини (ТжРС, 144) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ПРС, 407), 'оз топиладиган', 'топилиши қийин бўлган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 364).

КАМ-КЎСТ Бу от тожикча *кам* равиши билан (к.) 'озлик қил-', 'етма-' маъносини англатадиган *костан* феълнинг *кост* ўтган замон асосидан (ТжРС, 195) тузилган жуфт от бўлиб, 'етишмай турган нарсалар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 364). ТжРСда бу от *кам* равиши мақоласи ичида *каму кост* шаклида келтирилган (177); демак, ўзбек тили луғатида о

товуши ўрнига ў товуши билан ёзилган. ТжРСга 'камчилик' маъносини англатадиган *кўс* оти ҳам киритилган (199), лекин *кўс* оти йўқ. Шунга кўра асли ўзбек тилида *кам-кўс* берилиши лозим эди.

КАМНАМО Бу равиш тожик тилида *кам* равишига (к.) 'кўрин-' маъносини англатадиган *намудан* феълнинг (ТжРС, 257) *намо* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 256) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 179), 'аҳён-аҳёнда кўринадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 364).

КАМОМАД Бу от тожик тилида *кам* равишига (к.) 'кел-' маъносини англатадиган *омадан* феълнинг *омад* ўтган замон асосини (ТжРС, 286) қўшиб ҳосил қилинган (ТжРС, 179); 'тегишли миқдордан кам чиккан қисм (пул, мол кабилар)' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 365).

КАМОН Бу тожикча от бош маъносида ўзбекча *йой* отига синоним бўлиб, 'ғижжак каби чолғу асбоблари торларига ишқалаб куй чикаришда ишлатиладиган қил тутами тортилган таёқча' маъносини англатади; аynи шу маъно *камонча* оти билан ҳам англатилади (ЎТИЛ, I, 365).

КАМПИР Бу тожикча отнинг *тур* қисми 'чол' маъносини англатади (ТжРС, 307); *кампир* оти эса 'кексайган аёл' маъносини англатади (ТжРС, 179; ЎТИЛ, I, 365); лекин 'аёл' маъносини англатадиган *кам* оти лугатларга киритилмаган.

КАМТАР Бу сифат 'оз' маъносини англатадиган *кам* равишининг (к.) *-тар* қўшимчаси билан (ТжРС, 538) ҳосил қилинган қиёсий даража шакли бўлиб (ТжРС, 177: *кам* мақоласи ичида), асли 'озрок' маъносини англатади; ўзбек тилида *камтар* яхлитлигича 'мактанишдан, мағрурланишдан ўзини тиядиган одам' каби маънони англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 365).

КАМТАРОНА Бу равиш тожикча *камтар* сифатига (к.) *-она* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'камтарлик билан' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 366).

КАМЧИЛ Бу равиш 'оз' маъносини англатадиган тожикча *кам* равишига (к.) ўзбекча *-чил* қўшимчасини қўшиб ўзбек тилида ҳосил қилинган бўлиб, 'оз топиладиган', 'оз учрайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 366).

КАМЧИЛИК Бу от тожикча *кам* равишига (к.) ўзбекча *-чилик* қўшимчасини (ЎТГ-75, I, 256) қўшиб ўзбек тилида ҳосил қилинган бўлиб, 'нуқсон' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 366).

КАМҚОНЛИК Бу от асли русча *малокровие* отининг калькаси (ағдармаси) бўлиб, *кам қон* бирикмасига *-лик* қўшимчасини қўшиб (ЎТГ-75, I, 254) ҳосил қилинган; 'қони озайиш касаллиги' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 366).

КАМҚУВВАТ Бу сифат тожикча *кам* равиши билан (к.) 'куч' маъносини англатадиган арабча *қувват* отидан (АРС, 668) тожик тилида тузилган бўлиб, 'куч-қуввати меъёрдан оз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 366).

КАМҲОСИЛ Бу сифат тожикча *кам* равиши билан (к.) 'Экиндан, дарахтдан олинадиган махсулот' маъносини англатадиган арабча *ҳосил* отидан (АРС, 177) тожик тилида тузилган бўлиб, 'оз ҳосил берадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 366).

КАНА Бу от ПРСда [*кәне*] шаклида (409), ТжРСда *кана* шаклида (180) ёзилган бўлиб, ўзбек тилига тожик тилидаги шакли олинган; 'танага ёпишиб, қон сўрадиган майда жонивор' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 366).

КАНАКУНЖУТ Бу от тожикча *кана* (к.) ва *кунжут* (к.) отларидан ўзбек тилида тузилган бўлиб, 'кунжутнинг уруғи канага ўхшаш тури' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 366). Бу отга ЎТИЛда берилган маъно изоҳи ўринли эмас.

КАНДА: Ўзбек тилида *канда қил-* феъли таркибида ишлатиладиган *канда* қисми 'уз-', 'кес-' маъносини англатадиган тожикча *кандан* феълининг (ТжРС, 180) *канд* ўтган замон асосига *-а* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'одатдаги хагги-ҳаракатни тўхтатиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 366).

КАНИЗАК Бу от 'тутқин аёл', 'чўри' маъносини англатиб, ўзбек тилида деярли ишлатилмайдиган *каниз* отига (ПРС, 410; ТжРС, 180) кичрайтириш маъносини ифодаладиган *-ак* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'тутқин киз', 'чўри киз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 367).

КАПА Бу от асли *каппа I* товуш таркибига эга бўлиб (ТжРС, 181), ўзбек тилига *пи* товушларидан бирини ташлаб қабул қиланган; 'усти шохшабба билан ёпилган омонат турар жой', 'чайла' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 367).

КАПГИР Бу от тожик тилида 'гўшт қайнай бошлаганда ҳосил бўладиган дағал кўпик' маъносини англатадиган *кафк* отига (ТжРС, 184) 'ол-' маъносини англатадиган *гирифтан* феълининг (ТжРС, 103) *гир* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 102) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, тожик тилида *кафк* оти охиридаги *к* товуши айтилмай, *кафгир* шаклида ишлатилади (ТжРС, 183); ўзбек тилига бу тожикча от таркибидаги *ф* товуши *п* товушига алмаштириб олинган; асли 'суюк овқат қайнаганда ҳосил бўладиган устки кўпикни олиб ташлашга хосланган, тешиқчалар билан ясалган япалок юпка рўзгор буюми' маъносини англатган бу от кейинчалик 'қуюк овқатни қовлаш ва сузишда ишлатиладиган рўзгор буюми' маъносини англатиш учун ишлатиладиган бўлган (ЎТИЛ, I, 367).

КАППОН Бу от 'усти ёпик жой' маъносини англатадиган тожикча *каппа* отига (ТжРС, 181) *-(о)н* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб (*каппа* + *н* → *каппон*), 'бозорда ғалла билан савдо қилинадиган усти ёпик жой' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 368).

КАПТАР қ. кабутар

КАПТАРБОЗ Бу от ўзбек тилида *каптар* отига (к.) 'берилиб ўйна-' маъносини англатадиган тожикча *бахтан* феълнинг (ТжРС, 82) *боз* hozирги замон асосини (ТжРС, 75) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'каптар боқиш ва уларни учиршига берилган одам' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 368).

КАПТАРХОНА Бу от ўзбек тилида *каптар* отига (к.) 'яшаши жойи' маъносини англатадиган тожикча *хона* отини (к.) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'каптарларнинг яшаши учун махсус қурилган каталақлардан иборат уйча' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 368). Бу от ПРСда *кабутархан*, *кабутархане*, *кафттархане* шаклларида (394), ТжРСда *разг.* таъкиди билан *кафттархона* шаклида (184) келтирилган.

КАРАХТ Бу сифат ПРСда [*кәрәх*] ва [*кәрәхт*] шаклларида (398), ТжРСда фақат *карахт* шаклида (181) келтирилган; ўзбек тилига шу тожикча шакли олинган; 'ҳеч нарсани сезмайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 368).

КАРАШ Бу от ТжРСда *караши* шаклида (182), ЎТИЛда *х* товушини ташлаб *караш* шаклида (I, 368) келтирилган. Бу от 'ички касаллик туфайли тил устида пайдо бўладиган оқ катлам' маъноси англатиб, *караш* *боғла-* бирикмаси таркибида ишлатилади. ЎТИЛда бу от тожикча экани таъкидланмаган.

КАРВОН Бу от ПРСда [*кар(е)ван*] шаклида (391), ТжРС *карвон* шаклида келтирилган. Форс тили лугатида берилишига қўра бу отнинг биринчи қисми асли *коре* экани, бу қисм охиридаги э мавҳум от ясовчи *-и* қўшимчаси экани, бу қўшимча талаффуз қилинмаслиги мумкинлиги аён бўлади. Тожик тили лугатида бу қўшимчали шакл келтирилмаган. *Кор[е]* оти 'иш, меҳнат, вазифа' каби маъноларни англатади (ТжРС, 192, 193). *Кор* оти таркибидаги *о* товуши ўзбек тилида *а* товушига алмаштирилган. *Карвон* оти таркибидаги иккинчи қисм асли кузатувчи' маъносини англатадиган *-бон* қўшимчаси бўлиб, тожик тилида бу қўшимча таркибидаги *б* товуши *в* товушига алмаштирилган; ўзбек тилига шу шаклида олинган. Асли 'бошқарувчи киши' маъносини англатган бу от кейинчалик 'узок ерларга юк ташувчи туялар ва уларга қарайдиган шахслар' маъносини англатадиган бўлган. Бу от билан ўзбек тилида *карвонбоши*, *карвонсарой* отлари тузилган.

КАРНАЙ Бу от асли 'хайвон шохи' маъносини англатадиган арабча *қарн* оти билан (АРС, 635) асли 'қамиш' маъносини англатиб, кейинчалик 'ичи ковак узун новда, шундай новдадан ясалган чолғу асбоби' маъноларини англата бошлаган тожикча *най* отидан (ТжРС, 255) тузилган бўлиб, бу от бошланишидаги *қ* товуши *к* товушига алмашган, қатор келиб қолган *ин* товушларидан бири айтилмай қўйган. Бу от 'мисдан ясашиб, дастаси узун, тепа қисми кенг, пуфлаб чалинадиган, йўгон (баланд) овозли чолғу асбоби' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 369). Бу отдан ўзбек тилида

карнайчи оти ясалган. Сўзлашув тилида бу от таркибидаги *p* товуши *n* товушига алмаштириб *каннай* тарзида айтилади.

КАРНАЙГУЛ Бу от ўзбек тилида тожикча *карнай* (к.) ва *гул* (к.) отларидан тузилган бўлиб, 'гули карнай шаклига эга чирмовик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 369). Сўзлашув тилида *p* товушини *n* товушига алмаштириб *каннайгул* тарзида айтилади.

КАРТОШКАГУЛ Бу от 'таом тайёрлашда озука сифатида ишлатиладиган, ҳосили илдизида пайдо бўладиган ўсимлик' маъносини англатадиган русча *картошка* оти билан (ЎТИЛ, I, 370) *гул* отидан (к.) тузилган бўлиб, 'илдизида кўчат қилишда ишлатиладиган картошқасимон куббачалар ҳосил бўладиган, ер усти қисмида япроқчалари тўп бўлиб ўсадиган гул' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 370). Сўзлашув тилида *o* товушини *u* товушига алмаштириб *картишкагул* тарзида айтилади.

КАСАЛМАНД Бу сифат 'бетоблик' маъносини англатадиган арабча *касал* отига (АРС, 689) тожикча *-манд* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'тез-тез бетоб бўлиб турадиган', 'дардчил' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 371).

КАСАЛХОНА Бу от 'бетоблик' маъносини англатадиган арабча *касал* отига (АРС, 689) 'жой', 'уй' маъносини англатадиган тожикча *хона* отини (ТжРС, 426) кўшиб тузилган бўлиб, 'касал киши ётиб даволанадиган шифохона' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 371).

КАТАК Бу от ўтириш, ётиш жойи маъносини англатадиган тожикча *кат* отига (ТжРС, 183) кичрайтириш маъносини ифодалайдиган *-ак* кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'паррандалар ўтириши, ётиши учун ясалган кичик бўлмалардан иборат уйча' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 372).

КАТАЛАК Бу от тожикча *катак* отига (к.) яна кичрайтириш маъносини ифодалайдиган тожикча *-акак* кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ўта даражада кичик катак', 'жуда кичик, кўримсиз яшаш хонаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 372). Ўзбек тилида *-акак* кўшимчаси таркибидаги биринчи *k* товуши *l* товушига алмаштирилган.

КАФАНГАДО Бу сифат 'мурдани ўрайдиган оқ мато' маъносини англатадиган арабча *кафан* оти билан (АРС, 694) тожикча *гадо* отидан (к.) тузилган бўлиб, 'ҳеч нарсаи йўк' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 373).

КАШАНДА Бу сифат 'чек-' маъносини англатадиган тожикча *кашидан* феълнинг *каш* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 184) ҳозирги замон сифатдоши шаклини ясовчи *-анда* кўшимчасини (ТжРС, 561) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'узлуксиз чекадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 374).

КАШТА Бу от 'накш тушир-' маъносини англатадиган тожикча *кашидан* феълнинг *кашида* ўтган замон сифатдоши шакли бўлиб (ТжРС, 184), ўзбек тилига *u* товушини ташлаб, *o* товушини *t* товушига

алмаштириб олинган; 'матого турли рангли иплар билан нақш тушириб тикилган безак буюми' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 374).

КАШТАДЎЗ Бу от тожикча *кашта* отига (к.) 'тик-' маъносини англатадиган *дўхтан* феълининг (ТжРС, 144) *дўз* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 143) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кашта тикувчи чевар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 374).

КАХРАБО Бу от 'сомон' маъносини англатадиган тожикча *каҳ* отига (ТжРС, 185) 'торт-' маъносини англатадиган *рабудан* феълининг *рабо* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 317) кўшиб тузилган бўлиб, 'зийнат буюмлари ясада ишлатиладиган сомон рангли шаффоф ялтирок тош' маъносини, шу маънодан ўсиб чиққан 'сарик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 374). Бу тош ўзига сомонни тортиш хусусияти борлиги туфайли шундай номланган дейилади (ЎКААҚЛ, 154).

КЕМАСОЗЛИК Бу от ўзбекча *кема* отига (ЎТЭЛ, 201) 'яса-' маъносини англатадиган *сохтан* феълининг (ТжРС, 364) *соз* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 362) кўшиб ҳосил қилинган *кемасоз* отидан *-лик* кўшимчиси билан ясалган бўлиб, 'кема қуриш билан шуғулланадиган соҳа' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 374). ЎТИЛда *кема* оти хато равишда *ф-т* деб таъкидланган (378).

КИЗАК Бу от асли 'букур', 'букчайган жой' маъносини англатадиган тожикча *кўз* отига (ТжРС, 198; ЎКААҚЛ, 162) кичрайтириш маъносини ифодалайдиган *-ак* кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилида *у* товуши *и* товушига алмаштирилган; дўшнинг тепа қисми билан жияги оралиғидаги гардиш қисми' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 385).

КИМЙОГАР Бу от 'моддаларнинг хоссаларини ўрگانувчи фан' маъносини англатадиган арабча *кимийо* отига (АРС, 708) 'шуғулланувчи шахс' маъносини ифодалайдиган *-гар* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилига иккинчи бўғиндаги *и* товушини ташлаб қабул қилинган; 'химия мутахассиси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 385).

КИН қ гина

КИНА қ гина

КИНДОР қ гинадор

КИРАКАШ Бу от арабча *кира* отига (АРС, 686) 'торт-' маъносини англатадиган тожикча *кашидан* феълининг *каш* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 184) кўшиб тузилган бўлиб, 'киши ёки нарсани бирор манзилга транспорт воситасида маълум ҳақ эвазига ташиш билан шуғулланадиган киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 387). Бу отдан ўзбек тилида *киракашлик* мавҳум оти ясалган.

КИРДИКОР Бу от ПРСда [*кәрде-кор*] шаклида келтирилиб, 'кўпни кўрган' каби маънони англатиши айтилган (398). Асли 'кил-' маъносини

англатадиган тожикча *кардан* феълнинг 'килган' маъносини англатувчи *карда* ўтган замон сифатдоши шакълга (ТжРС, 182) 'иш' маъносини англатадиган *кор* отини (ТжРС, 192) кўшиб тузилган бўлиб, ўзбек тилида бу отнинг *карда* қисми таркибидаги *а* товушлари *и* товушларига алмаштирилган; 'ёмон, ярамас ишлар, хатти-харакатлар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 387).

КИРПЕЧ Бу от ўзбекча *кир* оти билан 'олд томон' маъносини англатадиган тожикча *пеш* отидан (ТжРС, 304) тузилган бўлиб, ўзбек тилида *ш* товуши *ч* товушига алмаштирилган; 'ювилган кир тахланадиган тоқча олдига тутиладиган мато' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 388).

КИССА Бу тожикча от асли *киса* товуш таркибига эга бўлиб (ТжРС, 187), ўзбек тилида *с* товуши қатланган; 'хамён', 'чўнтак' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 388).

КИССАВУР Бу от тожикча *кисса* отига (к.) 'олиб кет-' маъносини англатадиган *бурдан* феълнинг *бурд* ўтган замон асосини (ТжРС, 85) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилида *бурд* қисми бошланишидаги *б* товуши *в* товушига алмаштирилган, охиридаги *д* товуши айтилмайд қўйган; 'чўнтак ўгриси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 389).

КИТОБХОН Бу от арабча *китоб* отига (АРС, 676) 'ўқи-' маъносини англатадиган тожикча *хондан* феълнинг *хон* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 426) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'китоб (асар) муталаа қилувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 389).

КОВАТОК Бу от тожик тилида 'аралаштир-' маъносини англатадиган *кофтан* феълнинг *ков* ҳозирги замон асосидан *-а* қўшимчаси билан (ТжРС, 396) ясалиб, 'уяча' маъносини англатадиган *кова* отига 'узум ўсимлиги' маъносини англатадиган *ток* отини (ТжРС, 396) кўшиб тузилган бўлиб, 'киймани тоқ баргига ўраб пишириладиган таом' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 391).

КОВУШ қ кавиш

КОКИЛ Бу от ПРСда [*какюл*] шаклида келтирилиб, "чолка, хохол" деб изоҳланган (302); ТжРСда *кокул* шаклида келтирилиб, "чуб, хохол", "коса, косички" деб изоҳланган (189); ўзбек тилига тожикча от таркибидаги *у* товуши *и* товушига алмаштириб олинган. ЎТИЛда бош маъноси 'соч ўрими' дейилгани ўринли бўлмаган; асли 'назр қилиб ёш болалар бошида ўстириш учун қолдириладиган бир тутам соч' маъносини асосий маъно дейиш тўғри (I, 392).

КОМ Бу от ПРСда [*кам*] шаклида (393: *кам II*), ТжРСда *ком II* шаклида (190) келтирилган; ўзбек тилига тожик тилидаги шакли олинган; 'ҳайвоннинг оғзи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 393).

КОРАНДА Бу от 'дехкончилик билан шуғуллан-' маъносини англатадиган тожикча *коштан* феълнинг (ТжРС, 195) ҳозирги замон сифатдоши шакли бўлиб (ТжРС, 193), 'ўсимлик ҳосилининг маълум бир

қисмини олишга байлашиб ёлланиб ишлайдиган киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 398).

КОРЖОМА Бу от тожик тилида 'иш' маъносини англатадиган *кор* оти билан (ТжРС, 192) 'устки кийим' маъносини англатадиган *жома* (*ҷома*) отидан тузилган бўлиб, 'иш кийими' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 398).

КОРХОНА Бу от тожик тилида 'иш' маъносини англатадиган *кор* оти билан (ТжРС, 192) 'жой' маъносини англатадиган *хона* отидан (ТжРС, 426) тузилган бўлиб, 'ишлабчиқариш ташкилоти' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 399).

КОРЧАЛОН Бу сифат 'иш' маъносини англатадиган тожикча *кор* отига (ТжРС, 192) 'харакатга келтир-' маъносини англатадиган форсча [*қаланидан*] феълнинг (ПРС, 165) *чалон* (*чалан*) ҳозирги замон асосини кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ўзини ишбилармон қилиб кўрсатувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 399). Тожик тили лугатида бундай маъноли феъл *чаллондан* шаклида келтирилган (ТжРС, 436); ўзбек сўзлашув тилидаги *корчаллон* шакли сифат ана шу феъл асосида юзага келган (ТжРС, 194; ЎТИЛ, I, 399).

КОСА Бу от ПРСда "[*кă'е*] мн. [*кă'сам*] ва [*коус*]" шаклларида келтирилиб, "чаша, кубок" деб (391), [*касе*] шаклида келтирилиб, "большая чашка, чаша" деб (392) изоҳланган; ТжРСда *коса* шаклида келтирилиб, "большая чашка, чаша" деб изоҳланган (194); ўзбек тилига шу шакли олинган; ЎТИЛда бош маъноси 'пиёладан қаттароқ, асосан суюқлик, суюқ овқат солиб ичиш учун ишлатиладиган идиш' деб аниқ таърифланган (I, 399).

КОСАГУЛ Бу от тожикча *коса* оти билан (к.) *гул* отидан (к.) тузилган бўлиб, 'сокий', 'ўтиришни бошқарувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 399).

КОШИН Бу от 'рангдор кафель' маъносини англатадиган [*каши*] отига (ПРС, 392) -н кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган; 'турли рангдаги қурилиш ашёларидан фойдаланиб ҳосил қилинган нақш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 400).

КОШИНКОР Бу сифат тожикча *кошин* оти билан (к.) *кор* отидан (к.) тузилган бўлиб, 'кошин билан безатилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 400).

КОШОНА Бу от 'безакли' маъносини англатадиган [*каши*] отига (ПРС, 392) -она кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган; қатор келиб қолган *ио* товушларидан *и* товуши айтилмай қўйган; тожик тилида 'одам яшайдиган уй' маъносини (ТжРС, 195), ўзбек тилида эса 'хашаматли кўркам бино' маъносини (ЎТИЛ, I, 400) англатади.

КУВ Бу от 'кўп марта юкоридан пастга ур-' маъносини англатадиган [*кубидан*] феълнинг [*куб*] ҳозирги замон асосига тенг бўлиб (ПРС, 410), ўзбек тилида бу от охиридаги *б* товуши *в* товушига алмаштирилган; 'сутни

чайқатиб ёғини ажратиб олиш учун ишлатиладиган цилиндр шаклидаги ёғоч мослама ва унинг таёксимон сопида иборат рўзгор буюми' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 401).

КУЛДОН Бу от ўзбекча *кул* отига 'идиш' маъносини ифодалайдиган тожикча *-дон* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'чекилаётган нарсанинг қулини, қолдиғини солиш учун ишлатиладиган идишча' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 400).

КУНГУРА Бу от ПРСда [*конгоре, кәнгәре*] шаклларида (409), ТжРСда *кунгура* шаклида (196), ЎКААКЛда *кунгура, кунгур* шаклларида (160) келтирилган. Кўринадики, бу от ўзбек тилига тожик тилидаги шакли билан олинган; 'том қирғоқлатиб тиш шаклида ясаб ўрнатилган қурилма' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 405).

КУНДА Бу от ПРСда [*конде*] шаклида (409), ТжРСда *кунда* шаклида (197) келтирилган; ўзбек тилига тожик тилидаги шакли олинган. Асли 'юқори қисми кесилган' маъносини англатадиган *кунд* сифатидан (ТжРС, 196) -а қўшимчаси билан (ТжРС, 543) ясалган бўлиб, 'дарахтнинг танаси қисқагина кесилган ер усти қисми илдизи билан бирга' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 405).

КУНДАКОВ Бу от тожикча *кунда* отига (к.) 'ковла-' маъносини англатадиган тожикча *кофтан* феълининг (ТжРС, 195) *ков* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 189) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кундани ковлаб олиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 405).

КУНЖУТ Бу от ПРСда [*конджоо*] ва [*конджид*] шаклларида (408), ТжРСда *кунҷит* шаклида келтирилган; ўзбек тилига тожик тилидаги шакли и товушини аслига мувофиқ у товушига алмаштириб олинган; 'уруғидан ёғ олиннадиган жануб ўсимлиги ва шу ўсимликнинг уруғи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 406).

КУТУБХОНА Бу от арабча *китоб* отининг (АРС, 676) *кутуб* кўплик шаклига 'уй' маъносини англатадиган тожикча *хона* отини (ТжРС, 426) қўшиб тузилган бўлиб, 'китобларни жамлаб, тартиблаб, улардан китобхонларнинг фойдаланишини таъминловчи муассаса' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 408). Қизиги шундаки, шундай маънони англатувчи *мактабат(ун)* оти бўла туриб араб тили лугатига *кутубхона* оти ҳам киритилган (АРС, 677). *Кутубхона* отидан ўзбек тилида *кутубхоначи* оти ясалган.

КУШАНДА Бу сифат 'ўлдир-' маъносини англатадиган тожикча *куштан* феълининг (ТжРС, 198) *кушанда* ҳозирги замон сифатдоши шакли бўлиб (ТжРС, 197), 'йўқ қилувчи', 'кириб ташловчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 410).

КУШХОНА Бу от 'ўлдир-' маъносини англатадиган тожикча *куштан* феълининг (ТжРС, 198) *куш* ҳозирги замон асосига 'жой' маъносини англатадиган *хона* отини (ТжРС, 426), қўшиб тузилган бўлиб, 'чорва

моллариши сўйиш билан шугулланадиган корхона' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 410). Ўзбек сўзлашув тилида бу от *қушхона* тарзида айтилади (ЎТИЛ, I, 629).

КЎЗОЙНАК Бу от ўзбекча *кўз* оти билан тожикча *ойнак* отидан (ЎТИЛ, I, 528) тузилган бўлиб, 'нормал кўриш ёки химоя қилиш учун кўз олдига тақиладиган асбоб' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 412).

КЎЙЛАКБОП Бу сифат ўзбекча *кўйлак* отига 'мос' маъносини англатадиган тожикча *боб* сифатини (ТжРС, 73) қўшиб тузилган бўлиб, ўзбек тилида охирги *б* товуши *п* товушига алмаштирилган; 'кўйлак тикиш учун мос' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 412).

КЎКАЛАМЗОР Бу от ўзбекча *кўклам* отининг сўзлашув тилидаги *кўкалам* шаклига (ЎТИЛ, I, 413) тожикча *-зор* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган; 'кўкариб турган ўт-ўсимлик билан қопланган майдон' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 413).

КЎКРАҚДОР Бу сифат ўзбекча *кўкрак* отига (ЎТЭЛ, 225) 'эга бўл' маъносини англатадиган тожикча *доштан* феълининг (ТжРС, 137) *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 136) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кўкраги кенг', 'яғриндор' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 414).

КЎПКАРИ Бу от 'торқила-' маъносини англатадиган тожикча *кўфтан* феълининг (ТжРС, 200) *кўб* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 198) 'иш-ҳаракат' маъносини англатадиган *кор* отини (ТжРС, 192) қўшиб тузилган *кўбкор* отидан *-й* қўшимчаси билан (ТжРС, 542) ясалган; ўзбек тилига *б* товушини *п* товушига алмаштириб, *й* товушининг чўзиқлигини ташлаб олинган; 'улок (от спорти ўйини)' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 388).

КЎРАК Бу от 'кўрмайдиган' маъносини англатадиган тожикча *кўр* сифатига (ТжРС, 199) *-ак* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган; 'совук уриб очилмай қолган кўсак' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 419).

КЎР-КЎРОНА Бу равиш 'кўрмайдиган' маъносини англатадиган тожикча *кўр* сифатига (ТжРС, 199) шу сифатдан *-она* қўшимчаси билан (ТжРС, 542) ҳосил қилинган *кўрона* шаклини жуфтлаб тузилган бўлиб (ПРС, 411), 'аниқ тасаввур қилмаган ҳолда' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 420).

КЎРНАМАК Бу сифат 'кўрмайдиган', 'кадрламайдиган' маъносини англатиб қатнашаётган *кўр* сифатига (ЎТИЛ, I, 420) 'овқат' маъносини англатиб қатнашаётган *намак* отини (к.) қўшиб тузилган бўлиб, 'яхшилиқни кадрламайдиган', 'яхшилиқ қилган кишига ёмонлик қиладиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 420).

КЎРШАПАЛАК Бу тожикча от мураккаб тузилишли *кўршабпарак* шаклига эга бўлиб (ТжРС, 199), 'кўрмайдиган' маъносини англатадиган *кўр* сифатига (ТжРС, 199), 'тун' маъносини англатадиган *шаб* оти (ТжРС, 448), 'уч-' маъносини англатадиган *паридан* феълининг (ТжРС, 299) *пар* ҳозирги

замон асосидан таркиб топган *кўршабнар* бирлигига *-ак* кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган; ўзбек сўзлашув тилида *б* товуши *п* товушига алмаштирилиб, катор келиб қолган *тп* товушларидан бири айтилмай, охири *р* товуши *л* товушига алмаштирилган. Бу от 'коронгида учадиган қушсимон ҳайвон' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 421).

КЎСА Бу сифат 'нуқсон', 'камчилик' маъносини англатадиган тожикча *кўс* отига (ТжРС, 199) *-а* кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'сокол-мўйлови сийрак ёки умуман чикмайдиган эркак' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 421).

КЎСАНАМО Бу сифат тожикча *кўса* отига (қ.) ўхшаб кўрин-
маъносини англатадиган *намудан* феълнинг (ТжРС, 257) *намо* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 256) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'сокол-мўйлови сийракрок' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 421).

КЎЧАТЗОР Бу от ўзбекча *кўчат* отига (ЎТЭЛ, 232) тожикча *-зор* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кўчат етиштириладиган майдон' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 423).

КЎХНА Бу сифат 'қадимги' маъносини англатадиган [*kohān*] сифатига (ПРС, 414) *-а* кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган; бу кўшимча кўшилганидан кейин олдинги бўғиндаги *а* товуши айтилмай кўйган. Бу сифат 'жуда қадимги' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 424).

Л

ЛАБ-ДАҲАН Бу жуфт от тожикча *лаб* (ТжРС, 201) ва 'огиз' маъносини англатадиган *дахон* (ТжРС, 125) отларидан тузилган бўлиб, ўзбек тилига *ҳ* товушидан кейинги *о* товуши *а* товушига алмаштириб олинган; 'бирор нарса ҳақида ўз фикрини маъқул қила олиш қобилияти' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 424).

ЛАБОЛАБ Бу равиш 'идиш тепа оғзининг зихи' маъноси билан қатнашаётган тожикча *лаб* отини (ТжРС, 201) орага *о* боғламасини кўшиб тақрорлаш билан ҳосил қилинган бўлиб, 'лабигача' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 425).

ЛАГАН Бу тожикча от бош маъносида 'мис тоз'ни, кўчма маъносида 'патнис'ни англатади (ТжРС, 202); ўзбек тилида 'куюк овқат солинадиган, тарелқадан катта рўзғор буюми' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 425). ЎТИЛда бу от тожикча эканлиги таъкидланмаган.

ЛАГАНБАРДОР Бу сифат тожик тилида *лаган* отига (қ.) 'кўтар-' маъносини англатадиган *бардоштан* феълнинг *бардор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 47) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бирор манфаатни кўзлаб ўзини тубан тутадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 425).

ЛАРЗА Бу от тожик тилида 'титра-' маъносини англатадиган *ларзидан* феълнинг (ТжРС, 203) *ларз* ҳозирги замон асосига *-а* кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 203), 'титраш' маъносини

англатади (ЎТИЛ, I, 427). Бу от ПРСда [лърз] ва [лързе] шакллариди, ЎКААҚЛда фақат *ларз* шаклида (166) келтирилган.

ЛАРЗОН: *ларзон* ур- бирикмаси таркибида қатнашадиган бу от 'титра-', 'силкин-' маъносини англатадиган *ларзидан* феълнинг (ТжРС, 203) *ларз* ҳозирги замон асосига -он қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кучли даражада титраш, лапанглаш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 427).

ЛАТ: *лат* йе- бирикмаси таркибида қатнашадиган бу тожикча от 'жарохат' маъносини (ТжРС, 204), бирикма эса 'жарохатлан-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 427).

ЛАХТА: *лахта* қон- бирикмаси таркибида қатнашадиган бу сифат 'парча', бўлак' маъносини англатадиган тожикча *лахт* отига (ТжРС, 204) -а қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ивиб қолган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 428).

ЛАХТАК Бу от 'парча', бўлак' маъносини англатадиган тожикча *лахт* отига (ТжРС, 204) -ак қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'газлама ёки терининг бичикдан кейинги кичик парчаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 428). Бу от *лахтак-лухтак* шаклида ҳам ишлатилиб, "газлама ёки терининг парча-пурчалари" маъносини англатади.

ЛИППА Бу от 'букиш' маъносини англатадиган [лѣфф] отига (ПРС, 439) -а қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган. Бу отнинг биринчи бўғинидаги *ѣ* товуши форс, тожик тилидаёқ *и* товушига алмашган (ПРС, 443: [лѣфе] 2; ТжРС, 206: *лифа*). Ўзбек тилида *фф* товушлари *пт* товушларига алмаштирилган. Бу от 'иштоннинг иштонбоғ ўтказиш учун букиб тикилган юқори қисми' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 432). ЎТИЛда бу от [ф-т] деб таъкидланмаган.

ЛОВИЙА Бу от ПРСда [лѳбийа] шаклида (441), ТжРСда *лўбийо* шаклида (208) келтирилган; ўзбек тилига *у/ў* товушларини *о* товушига, *б* товушини *в* товушига, *о(а)* товушини *а* товушига алмаштириб олинган; 'оқ рангдаги чўзикроқ дони мош донига ўхшаб бирин-кетин қобикка уланиб ўралган ўсимлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 433).

ЛОЖУВАРД Бу от ПРСда [лѳдѳвѳрд] шаклида (433), ТжРСда *лоҷвард* (асосий) ва *лоҷувард* (хавола билан) шакллариди (ТжРС, 208) келтирилган; ўзбек тилига тожикча *ложувард* шакли олинган; 'безак буюминини ясашда ишлатиладиган тўқ қўқ рангли минерал' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 433).

ЛОЗИМАНДА ҳ. лозимода

ЛОЗИМОМАДА Бу от 'зарур' маъносини англатадиган арабча *лозим* кесимлиги билан (АРС, 719) 'олиб бор-' маъносини англатадиган тожикча *омадан* феълнинг *омад* ҳозирги замон асосидан тузилган *лозимомад* бирлигига (ТжРС, 206) -а қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'хурсандчилик маросимига олиб бориш лозим бўлган

совга' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 433). Бу от ўзбек сўзлашув тилида (аёллар нуткида) *лозиманда* шаклида айтилади.

ЛОЙХЎРАК Бу от 'нам, сув таъсирида юмшоқ, ёпишқоқ ҳолатга келган тупроқ', 'боткоқ' маъносини англатадиган *лой* оти билан (ТжРС, 207) 'овкат' маъносини англатадиган тожикча *хўрок* отидан (ТжРС, 434) тузилган бўлиб, ўзбек тилига *к* товуши олдидаги *о(а)* товушини *а* товушига алмаштириб олинган; 'боткоқ ерларда яшайдиган узун тумшукли қуш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 434).

ЛОКЛА- Бу феъл 'буюмларни ялтиратиш, пардозлаш учун ишлатиладиган суюқлик' маъносини англатадиган тожикча *лок* отидан (ТжРС, 207) ўзбек тилида *-ла* қўшимчаси билан ясалган; 'нарсанинг сиртига лок сурт-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 434).

ЛОЛАҚИЗФАЛДОҚ Бу от 'баҳорда очиладиган кизил, сариқ, тарғил рангли гул' маъносини англатадиган тожикча *лола* оти билан (ТжРС, 435) ўзбекча *қизгалдоқ* отидан (ЎТЭЛ, 539) тузилган бўлиб, 'баҳорда очиладиган лоласимон гулли ёввойи ўт' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 435).

ЛОФЧИ Бу сифат 'хақиқатга тўғри келмайдиган, ҳаддан ташқари бўрттирилган гап' маъносини англатадиган тожикча *лоф* отига (ТжРС, 207) ўзбекча *-чи* қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'хақиқатга тўғри келмайдиган гапларни гапирувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 435).

ЛУНГИ Бу от ПРСда [*лонг*] шаклида (440), ТжРСда *лунгй* шаклида (208) келтирилган; ўзбек тилига тожикча *лунгй* оти таркибидаги *у* товушини *у* товушига алмаштириб, *й* товушининг чўзиқлик белгисини ташлаб олинган. *Лунгй* оти асли *лунг* отидан *-и* қўшимчаси билан (ТжРС, 542) ясалган; 'хаммомга киришда яланғоч баданнинг белдан пастки қисмини ёпиш учун ўраладиган мато' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 436).

ЛУНЖ Бу от ПРСда [*лондж*] шаклида келтирилиб, 'лаб' деб (440), ТжРСда *лунҷ* шаклида келтирилиб, 'ёнокнинг лабга туташган пастки қисми' деб (208), ЎТИЛда 'бетнинг пастки жағ билан туташ қисми' деб (I, 435) изоҳланган. Бу отнинг маъносини асли 'ёнок билан пастки жағ орасидаги юпка юмшоқ эт' деб изоҳлаш маъқул; *лунжини шишириб* бирикмаси шундай изоҳ бериш тўғрилигини тасдиқлайди.

ЛЎЛА: *лўла болиш, лўла кабоб* бирикмалари таркибида катнашадиган бу сифат асли [*дуле*] шаклига эга бўлиб, "труба, ствол" (ПРС, 442), 'узун думалок нарса' маъносини (ТжРС, 208) англатади; юқоридаги бирикмалар таркибида бу от 'қиймани думалок узун шаклга келтириб пишириладиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 437).

М

МАБОДО Тожик тилида 'агар' каби боғловчи вазифасида ишлатиладиган бу бирлик ўзбек тилида ҳам боғловчи вазифасида

ишлатилади. Асли инкор маъносини ифодаловчи тожикча *ма* олд юкламаси билан (ТжРС, 209) 'бўлсин' маъносини англатадиган *бод* буйрук феълидан (ТжРС, 74) тузилган *мабод* модалига -о қўшиб ҳосил қилинган (ЎТИЛ, I, 437). Бу боғловчи ПРСга [*набодо*] шаклида ҳам киритилиб (558), [*мабада*] шаклига хавола қилинган; у ерда [*набада*] шаклидан ташқари [*набад*] шакли ҳам келтирилган (450). Бу боғловчининг ўзбек тилида ишлатиладиган *набодо* шакли форс тилидан олинган; бундай шакл ТжРСда, ЎТИЛда келтирилмаган.

МАДАДКОР Бу сифат 'қўллаб-қувватлаш' маъносини англатадиган арабча *мадад* отига (АРС, 746) тожикча -*кор* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'қўмаклашувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 439).

МАЖЛИСБОЗЛИК Бу мавҳум от 'бирор сабаб-мақсад билан бир ерга йиғилиш' маъносини англатадиган арабча *мажлис* отига (АРС, 135) 'берилиб шуғуллан-' маъносини англатадиган тожикча *бохтан* феълининг *боз* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 82, 75) қўшиб ҳосил қилинган сифатга ўзбек тилида -*лик* қўшимчасини қўшиб ясалган; 'бўлар-бўлмасга мажлис ўтказавериш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 440).

МАЗАХЎРАК Бу сифат тожикча 'таъм-лазза'т' маъносини англатадиган *маза* оти билан (ТжРС, 211) 'овқат' маъносини англатадиган *хўрак* отидан (ТжРС, 434) тузилган бўлиб, 'бирор нарсанинг мазасига тушуниб қолиб, унга интиладиغان' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 441).

МАЗМУНДОР Бу сифат 'маъно мундарижаси' маъносини англатадиган арабча *мазмун* отига (АРС, 462) 'эга бўл-' маъносини англатадиган тожикча *доштан* феълининг *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 137, 136) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'сермазмун' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 441).

МАИШАТБОЗ Бу сифат 'айш-ишрат', 'кайф-сафо' маъносини англатадиган арабча *маишат* отига (АРС, 553) 'берилиб шуғуллан-' маъносини англатадиган тожикча *бохтан* феълининг *боз* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 82, 75) қўшиб тузилган бўлиб, 'айш-ишратга берилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 441).

МАИШАТПАРАСТ Бу сифат 'айш-ишрат', 'кайф-сафо' маъносини англатадиган арабча *маишат* отига (АРС, 553) 'сажда қил-' маъносини англатадиган *парастидан* феълининг *параст* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 82, 75) қўшиб тузилган бўлиб, 'маишатга муккасидан кетган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 441).

МАЙГУН Бу сифат 'асосан қизил узумдан тайёрланадиган мусаллас' маъносини англатадиган тожикча *май* отига (ТжРС, 21) 'ўхшаш' маъносини англатадиган -*гун* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'май рангидаги', 'қизил' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 441).

МАЙДАГАП Бу сифат тожикча 'эътибор беришга арзимайдиган' маъносини англатувчи *майда* сифати билан (ТжРС, 211) 'сўз', 'нутк' маъносини англатадиган *гап* отидан (к.) тузилган бўлиб, 'эътибор беришга арзимайдиган сўзларни гапирришга ўрганган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 441).

МАЙДАЛА- Бу феъл 'кичик (бўлаklar)' маъносини англатадиган тожикча *майда* сифатидан (ТжРС, 211) ўзбек тилида *-ла* кўшимчаси билан ясалган; 'майда бўлаklarга ушат-, айлантир-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 441).

МАЙДА-ЧУЙДА Бу сифат тожикча *майда* сифатини (ТжРС, 211) ўзбек тилида *ма* → *чу* товуш ўзгариши билан такрорлаб ҳосил қилинган бўлиб, 'ҳар хил майда', 'арзимас' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 442).

МАЙДОНЧА Бу от 'кенг текис ер' маъносини англатадиган тожикча *майдон* отига (ТжРС, 212) кичрайтириш маъносини ифодалайдиган ўзбекча *-ча* кўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кичик майдон' маъносини англатади (ТжРС, 212). Бу от ЎТИЛга нимагадир киритилмаган.

МАЙНАВОЗЛИК, МАЙНАВОЗЧИЛИК Бу отлар 'чуғурчиксимон сайроқи куш' маъносини англатадиган *майна* отига 'шуғулдан-', 'ўйна-' маъносини англатадиган тожикча *бохтан* феълнинг (ТжРС, 82) *боз* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 75) қўшиб ҳосил қилинган *майнавоз* сифатига ўзбекча *-лик, -чилик* кўшимчасини қўшиб ясалган бўлиб, 'енгилтақлик, юзакичилик билан айтилган гап, қилинган иш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 442). Ўзбек сўзлашув тилида бу от товуш ўзгаришларига учраб, *майнавозлик, майнавозчилик* тарзида айтилади.

МАЙНАВОЗЛИК, МАЙНАВОЗЧИЛИК қ. майнавозлик

МАЙПАРАСТ Бу сифат 'кайф қилиш учун ичиладиган спиртли ичимлик' маъносини англатадиган тожикча *май* отига (ТжРС, 211) 'сажда қил-' маъносини англатадиган *парастидан* феълнинг *параст* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 298) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ичкилик ичишга муккасидан кетган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 443).

МАЙСАЗОР Бу от 'яқинда униб чиққан ўт, экин' маъносини англатадиган *майса* отига 'мўл' маъносини ифодалайдиган тожикча *-зор* кўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'майса билан қопланган майдон' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 443).

МАЙХОНА Бу от 'спиртли ичимлик' маъносини англатадиган тожикча *май* оти билан (ТжРС, 211) 'уй' маъносини англатадиган *хона* отидан (ТжРС, 426) тузилган бўлиб, 'май сотиб олиб, шу ернинг ўзида ичиладиган уй' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 443).

МАЙХЎР Бу сифат тожик тилида 'спиртли ичилик' маъносини англатадиган *май* отига (ТжРС, 211) 'истеъмол қил-' маъносини англатадиган *хўрдан* феълнинг *хўр* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 434)

қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'май ичишга берилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 443). Бу сифатдан ўзбек тилида *майхўрлик* оти ясалган.

МАКИЙОН 'Товуқ' маъносини англатадиган бу от *мокийон* товуш таркибига эга бўлиб (ПРС, 447; ТжРС, 232), ўзбек тилига биринчи бўғиндаги *о* товушини *а* товушига алмаштириб олинган; 'товуқнинг ургочиси', 'бедананинг ургочиси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 443; 469: *мода*).

МАККОРОНА Бу равиш 'хийла-найранг ишлатувчи киши' маъносини англатадиган арабча *маккор* отига (АРС, 762) тожикча *-она* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'хийла-найранг ишлатиб, маккорлик билан' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 443).

МАКТАБДОР Бу от ўқитиш, тарбиялаш билан шуғулланувчи муассаса' маъносини англатадиган арабча *мактаб* отига (АРС, 677) 'эга бўл-' маъносини англатадиган тожикча *доштан* феълининг (ТжРС, 137) *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 136) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'хусусий мактаб сохиби' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 443).

МАНСАБДОР Бу сифат 'эгаллаб турилган лавозим' маъносини англатадиган арабча *мансаб* отига (АРС, 805) 'эга бўл-' маъносини англатадиган тожикча *доштан* феълининг (ТжРС, 137) *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 136) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'маълум бир юқори мансабда ишлаб турган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 446).

МАНСАБПАРАСТ Бу сифат 'эгаллаб турилган лавозим' маъносини англатадиган арабча *мансаб* отига (АРС, 805) 'сажда қил-' маъносини англатадиган тожикча *парастидан* феълининг *параст* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 298) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'юқори лавозим кетидан қувадиган', 'мансабга муккасидан кетган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 446).

МАНТИПАЗ Бу от 'тушт ва пиёз қиймасини юпқа ёйилган хамир парчасига тугиб касқонда пишириладиган овқат' маъносини англатадиган асли хитойча *манту* отига (ТжРС, 215) 'пишир-' маъносини англатадиган тожикча *пухтан* феълининг (ТжРС, 315) *паз* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 295) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилига *манту* оти охиридаги у товушини *и* товушига алмаштириб олинган; *мантипаз* оти 'манти пишириш билан шуғулланадиган киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 446).

МАНФААТДОР Бу сифат 'бирор фаолиятдан кўзланган фойда', 'наф' маъносини англатадиган арабча *манфаат* отига (АРС, 821) 'эга бўл-' маъносини англатадиган тожикча *доштан* феълининг (ТжРС, 137) *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 136) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бирор иш-фаолиятдан манфаат кутувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 466).

МАНФААТПАРАСТ Бу сифат 'бирор фаолиятдан кўзланган фойда', 'наф' маъносини англатадиган арабча *манфаат* отига (АРС, 821) 'берилиб

шугуллан-' маъносини англатадиган тожикча *парастидан* феълининг *параст* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 298) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'фақат шахсий манфаатини кўзлайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 446).

МАРВАРИД Бу от ПРСда [*марворид*, *морварид*] шаклида (485), ТжРСда *марворид* шаклида (215) келтирилган; ўзбек тилига тожикча *марворид* шакли *о* товушини *а* товушига алмаштириб олинган; 'молюска чиганоғидан олинадиган турли ранг қимматбахо садаф' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 447).

МАРВАРТАК: *марвартак тут* бирикмаси таркибида қатнашадиган бу сифат (от) асли *марворидак* шаклига эга бўлиб (ТжРС, 225), *марворид* отига (к.) 'майда', *'кичик' маъносини ифодалайдиган *-ак* қўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган; ўзбек тилига *о* товушини *а* товушига алмаштириб, *и* товушини ташлаб, *д* товушини *т* товушига алмаштириб олинган; 'майда марварид', 'кеч пишадиган майда ширии тут' маъноларини англатади (ТжРС, 215; ЎТИЛ, I, 447).

МАРГИМУШ Бу от асли 'ўлим' маъносини англатадиган тожикча *марг* отини (ТжРС, 216) *-и* изофаси билан (ТжРС, 545) 'сичқон' маъносини англатадиган *муш* отига (ТжРС, 246) боғлаб тузилган бирикма бўлиб, кейинчалик қўшиб ёзиладиган бўлган; 'сичқонни ўлдирадиган кимёвий модда (мышьяк)' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 446).

МАРД Бу бирлик тожик тилида аввал 'эркак' маъносини (*шоҳи мардон* – 'эркаклар шоҳи') англатиб, кейинчалик 'ботир' маъносини англатиш учун ишлатила бошлаган (ТжРС, 216); ўзбек тилига кейинги маъноси билан олинган (ЎТИЛ, I, 447).

МАРДИКОР Бу от асли 'эркак' маъносини англатадиган *мард* отини (к.) *-и* изофаси (ТжРС, 545) билан 'иш' маъносини англатадиган *кор* отига (ТжРС, 192) боғлаб тузилган бирикма бўлиб, кейинчалик қўшиб ёзиладиган бўлган; 'ёлланиб меҳнат қиладиган ишчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 447). Бу отдан ўзбек тилида *мардикорлик* оти ясалган. Ўзбек сўзлашув тилида бу отлар *маткор*, *маткорлик* тарзида *р*, *и* товушларини ташлаб, *д* товушини *т* товушига алмаштириб айтилади.

МАРДОН Бу от 'эркак' маъносини англатадиган тожикча *мард* отининг (к.) *-он* қўшимчаси билан (ТжРС, 536) ҳосил қилинган кўплик шакли бўлиб, 'эркаклар' маъносини англатади; *сахари мардон* изофа бирикмаси таркибида қатнашади (ЎТИЛ, I, 447).

МАРДОНА Бу равиш тожик тилида 'ботир' маъносини англатадиган *мард* сифатига (ТжРС, 216) *-она* қўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'мардларча', 'мардлик кўрсатиб' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 447).

МАРДОНАВОР Бу равиш тожикча *мардона* равишига (қ.) 'ўхшаб' маъносини ифодалайдиган -*вор* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'мардларга ўхшаб' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 447).

МАРДУМ Бу от асли 'эркак киши' маъносини англатадиган тожикча *мрд* отига (ТжРС, 216) 'оддий' маъносини англатадиган арабча [амм] сифатини (АРС, 342) қўшиб *мардамм* шаклида ҳосил қилинган (ПРС, 340), кейинчалик форс тилида *мардом* шакли (ПРС, 482), тожик тилида *мардум* шакли (ТжРС, 216) юзага келган; ўзбек тилига тожикча шакли олинган; 'оддий киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 447).

МАРДЧАСИГА Бу равиш 'ботир' маъносини англатадиган *мрд* отига (қ.) ўзбекча -*часига* қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ботирларга ўхшаб' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 447).

МАСАЛНАВИС Бу от 'ўғит мазмунли кичик ҳажмдаги мажазий ҳикоя' маъносини англатадиган арабча *масал* отига (АРС, 742) 'эз-' маъносини англатадиган тожикча *навиштан* феълининг *навис* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 253) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'масал ижод қиладиган ёзувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 449). Ўзбек тилида бу тожикча отга синоним сифатида *масалчи* оти ҳам ҳосил қилинган.

МАСАЛЧИ қ масалнавис

МАСЛАХАТГҲЎЙ Бу от ўзбек тилида 'бирор фаолиятни тўғри, фойдали амалга ошириш бўйича айтиладиган фикр-мулоҳазалар' маъносини англатиш учун ишлатиладиган арабча *маслаҳат* отига (АРС, 442) 'гапир-' маъносини англатадиган тожикча *гуфтан* феълининг *гўй* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 110) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'маслаҳат берувчи', 'маслаҳат бериш билан кифояланувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 450).

МАСТАВА Бу от 'қатик' маъносини англатадиган тожикча *мост* оти билан (ТжРС, 233) 'сув' маъносини англатадиган *об* отидан (ТжРС, 279) тузилган бирликка -*а* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 216), ўзбек тилига биринчи, иккинчи бўғинлардаги *о(а)* товушларини *а* товушларига, *б* товушини *в* товушига алмаштириб олинган; 'қатик солиб ичиладиган гурунчли суюқ овқат' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 450).

МАСХАРАБОЗ Бу от 'устидан кулиш' маъносини англатадиган арабча *масхара* отига (АРС, 350) 'берилиб ўйна-' маъносини англатадиган *бахтан* феълининг (ТжРС, 82) *боз* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 75) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'одамлارни кулдириш учун турли гап-сўз айтадиган, ҳаракатлар қиладиган артист' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 451). Бу отдан ўзбек тилида *масхарабозлик* мавҳум оти ясалган.

МАТКОР қ мардикор

МАФТУНКОР Бу сифат 'эс-хушини йўқотиш даражасида шайдо бўлган' маъносини англатувчи арабча *мафтун* сифатига (АРС, 582)

тожикча *-кор* қўшимчасини (ТжРС, 542) ўзбек тилида қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ўзига мафтун қилиб олувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 452).

МАШИНАСОЗЛИК Бу от рус тилидан олинган *машина* отига 'яса' маъносини англатадиган тожикча *сохтан* феълнинг (ТжРС, 364) *соз* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 362) қўшиб ҳосил қилинган *машинасоз* отига ўзбекча *-лик* қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'машиналар ва машина учун асбоб-ускуналар ишлабчиқариш билан шуғулланадиган саноат соҳаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 453).

МАШИНАШУНОСЛИК Бу от рус тилидан олинган *машина* отига 'бил-', 'ўрган-' маъносини англатадиган тожикча *шинохтан* феълнинг (ТжРС, 358) *шинос* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 357) қўшиб ҳосил қилинган *машинашинос* оти таркибидаги *и* товушнинг *у* товушига алмаштириб, ўзбекча *-лик* қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'машиналар бўйича билим берадиган фан соҳаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 453).

МАЪНОДОР Бу сифат 'сўз ёки қўшимча билдирадиган мазмун' маъносини англатадиган арабча *маъно* отига (АРС, 546) 'эга бўл-' маъносини англатадиган тожикча *доштан* феълнинг (ТжРС, 137) *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 136) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 222), ўзбек тилида 'кинояли, қочирикли мазмунга эга' каби маънони англатади. Бу сифатнинг маъносини *маъноли* сифатининг маъносига тенг дейиш тўғри эмас (ЎТИЛ, I, 455).

МАЪРИФАТПАРВАР Бу сифат ўзбек тилида 'ўқитиш-тарбиялаш, билим бериш' маъносини англатиш учун ишлатиладиган арабча *маърифат* отига (АРС, 510) 'ўстир-' маъносини англатадиган тожикча *парвардан* феълнинг *парвар* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 298) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'маърифат учун курашувчи', 'маърифат хомийси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 455).

МАҒИЗ I Бу кўп маъноли *мағз* оти асли 'мия', 'ички қисм' каби маъноларни англатади (ТжРС, 222; ПРС, 514). Ўзбек тилига *ғз* товушлари оралиғига *и* товушнинг киритиб қабул қилинган; 'ёнғоқ, бодом, pista каби қаттиқ қобикли меваларнинг ейиладиган ички қисми' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 457).

МАҒИЗ II Бу от ПРСда [*māğzi*] шаклида ёзилиб, "кайма, обшивка" каби маъноларни англатиши айtilган (514). Ўзбек тилига охиридаги *и* товушнинг ташлаб, *ғз* товушлари оралиғига *и* товушнинг киритиб олинган; 'кўрпа-кўрпача, тўн кабилар зичининг ост-уст томонига буклаб тикилган тасма' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 457).

МАҒРУРОНА Бу равиш 'ғурурланиш ҳиссига берилган' маъносини англатувчи арабча *мағрур* сифатига (АРС, 559) тожикча *-она* қўшимчасини

(ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'гурурланган холда' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 457).

МАХВАШ Бу сифат тожик тилида 'ой' маъносини англатиб, *моҳ* ва *маҳ* тарзида икки хил айтылади (ТжРС, 234); шу отга 'ўхшаш' маъносини ифодалайдиган *-ваш* қўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилига *маҳ* шакли қатнашадиган кўриниши олинган; 'ойга ўхшаш гўзал' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 457).

МАХЛИҚО Бу сифат 'ой' маъносини англатадиган тожикча *маҳ* оти билан (ТжРС, 234) 'чехра' маъносини англатадиган *лиқо* отидан (ПРС, 439) таркиб топган бўлиб (ПРС, 449; ТжРС, 224), 'ой юзли', 'гўзал' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 458).

МАХМАДОНА Бу сифат асли 'макталган' маъносини англатадиган арабча *маҳмуд* сифати билан (АРС, 194) 'билимдон' маъносини англатадиган тожикча *доно* сифатидан (ТжРС, 135) тузилган бўлиб, тожик сўзлашув тилида *маҳмаддоно* тарзида айтылади (ТжРС, 224); ўзбек тилига шу шакли ёнма-ён келган *дд* товушларидан бирини ташлаб, *доно* қисми охиридаги *о* товушини *а* товушига алмаштириб олинган; ўзини билимдон ҳис қилиб гапга аралашаверадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 458). Бу сифатдан ўзбек тилида *маҳмадоналик* оти ясалган.

МАХПОРА Бу сифат 'ой' маъносини англатадиган тожикча *моҳ* оти билан (ТжРС, 234) 'қисм', 'бўлак' маъносини англатадиган *нора* отидан (ТжРС, 310) тузилган бўлиб, тожик тилида *моҳпора* ва *маҳпора* шаклларида ишлатилади (ТжРС, 234, 224); ўзбек тилига *маҳпора* шаклида олинган бўлиб, 'ойларча', 'гўзал' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 458). Мумтоз ўзбек шеърлятида бу сифат *моҳпора* шаклида ишлатилган (ЎКААҚЛ, 199).

МАХСИДЎЗ Бу от ўзбек тилида 'узун кўнжали, пошнасиз, таг чарми юмшоқ миллий оёқ кийими' маъносини англатадиган *маҳси* отига 'тик-' маъносини англатадиган тожикча *дўхтан* феълнинг (ТжРС, 144) *дўз* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 143) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'маҳси тикувчи қосиб' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 458).

МАХСУЛДОР Бу сифат 'етиштирилган, ишлаб чиқарилган нарса' маъносини англатадиган арабча *маҳсул* отига (АРС, 178) 'эга бўл-' маъносини англатадиган тожикча *доштан* феълнинг (ТжРС, 137) *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 136) кўшиб тузилган бўлиб, 'мўл ҳосил берадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 458).

МЕВА Бу от ПРСда [*миве*] шаклида *чўзик и* товуши билан (549), ТжРСда *мева* шаклида *е* харфи билан (226) ёзилган; демак, бу от ўзбек тилига тожик тилидан олинган; 'ларахт, буталарнинг истеъмол қилинадиган ҳосили' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 458).

МЕВАЗОР Бу от тожикча *мева* отига (к.) 'мўл' маъносини ифодалайдиган *-зор* қўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ўзбек тилида ҳосил

килинган бўлиб, 'меваги дарахтлар кўп экилган майдон' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 459).

МЕВАФУРУШ Бу от тожикча *мева* отига (к.) 'савдо қил-' маъносини англатадиган *фуруштан* феълининг *фурух* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 415) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилига бу от таркибидаги ўтовушини у товушига алмаштириб олинган; 'мева сотиш билан шуғулланадиган киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 459).

МЕВА-ЧЕВА Бу от тожикча *мева* отининг (к.) бошланишидаги *м* товушини ч товушига алмаштириб такрорлаш усули билан ҳосил қилинган бўлиб, 'турли-туман мева ва ширинликлар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 459).

МЕЗБОН Бу от 'дастурхон ёзишда ишлатиладиган курси' маъносини англатадиган *миз* отига (ПРС, 228) 'қара-' маъносини ифодалайдиган *-бон* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилига *и* товушини *э(е)* товушига алмаштириб олинган; 'зиёфат ўтказаятган киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 459).

МЕРОСХЎР Бу от 'марҳумдан ворисларга қолган мулк' маъносини англатадиган арабча *мерос* отига (АРС, 881) 'еб-ич-' маъносини англатадиган тожикча *хўрдан* феълининг (ТжРС, 434) *хўр* ҳозирги замон асосини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'мерос олишга ҳақли киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 460).

МЕТАЛЛШУНОСЛИК Бу от рус тилидан олинган *металл* отига 'бил-', 'ўрган-' маъносини англатадиган тожикча *шинохтан* феълининг (ТжРС, 458) *шинос* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 457) қўшиб тузилган *металлшинос* отидан *-лик* қўшимчаси билан ўзбек тилида ҳосил қилинган; бу отнинг *шинос* қисмидаги *и* товуши у товушига алмаштирилган; 'металлнинг тузилишини, хоссаларини ўрганувчи фан соҳаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 460).

МЕШ Бу от ПРСда [*миш*] шаклида (548), ТжРСда *меш* шаклида (ТжРС, 227) келтирилган; ўзбек тилига тожик тилидаги шакли олинган; асли 'қўй' маъносини англатадиган бу от ўзбек тилида 'сув, қимиз каби суюқлик солиб қўйиш учун қўй терисидан ясалган идиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 461).

МЕҲМОН Бу от ПРСда [*меһман*] (546), [*миһман*] (549) шакларида, ТжРСда *меҳмон* шаклида (227) келтирилган; ўзбек тилига тожик тилидаги шакли олинган бўлиб, 'зиёфатга келган киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 462). Бу от асли 'улуғ' маъносини англатадиган [*меһ*] сифати билан (ПРС, 544) 'ўхша-' маъносини англатадиган [*манестан*] феълининг [*ман*] ҳозирги замон асосидан (ПРС, 448) тузилган бўлса керак; шунга кўра асли 'улуғсифат киши' маъносини англатган.

МЕҲМОНДОРЧИЛИК Бу от тожикча *меҳмон* отига (к.) 'эга бўл-' маъносини англатадиган *доштан* феълининг (ТжРС, 137) *дор* ҳозирги

замон асосини (ТжРС, 136) қўшиб тузилган *меҳмондор* сифатидан ўзбекча *-чилиқ* қўшимчаси билан ясалган бўлиб, 'меҳмон кутиш', 'зиёфат' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 462).

МЕХМОНДЎСТ Бу сифат тожикча *меҳмон* оти билан (к.) 'инок', 'ёқтирадиган' маъносини англатувчи *дўст* сифатидан (ТжРС, 143) тузилган бўлиб, 'меҳмон чакиришни севадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 462). Бу сифатдан ўзбек тилида *меҳмондўстлик* мавҳум оти ясалган.

МЕХМОНХОНА Бу от тожикча *меҳмон* оти билан (к.) 'уйнинг девор билан ўралган ҳар бир бўлмаси' маъносини англатадиган *хона* отидан (ТжРС, 426) тузилган бўлиб, 'меҳмон кутишга атаб қурилган уй, хона' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 462). Кейинчалик бу от русча *гостиница* отининг ўзбекча муқобили сифатида ҳам ишлатилди; кейингича маъно тарихан *мусофирхона* оти билан англатилган.

МЕХНАТКАШ Бу сифат 'жисмоний ёки ақлий иш, фаолият' маъносини англатадиган арабча *меҳнат* отига (АРС, 744) 'торт-' маъносини англатадиган тожикча *кашидан* феълнинг *каш* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 184) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'жисмоний меҳнат билан шугулланадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 462).

МЕХР Бу тожикча от ўзбек тилида асли 'юрагига яқин тутиш туйғуси', 'суйиб муносабатда бўлиш туйғуси' каби маънони англатади. ПРСда 'муҳаббат', 'дўстлик', 'қуёш' маъноларини (515), ТжРСда 'муҳаббат', 'дўстлик', 'илиқ муносабатда бўлиш', 'қуёш' маъноларини (227), ЎКААҚЛда *миҳр I* 'қуёш' маъносини, *миҳр II* 'муҳаббат' маъносини (197) аниқлаштириш айтилган. Қўринадики, ТжРСда берилган изоҳлар орасидаги 'илиқ муносабатда бўлиш туйғуси' – энг ўринли изоҳ. Бу от билан ўзбек тилида *меҳр-шафқат* жуфт оти, *меҳри тош || тош меҳр* ибораси тузилгани ҳам юқоридаги фикрни тасдиқлайди. Бу от ўзбек сўзлашув тилида *миҳир* тарзида ҳам айтилади.

МЕХРИБОН Бу сифат ПРСда [*меҳребон*] шаклида (545), ТжРСда *меҳрубон* шаклида (228) келтирилган. Асли *меҳр* отига (к.) 'қара-' маъносини ифодалайдиган *-бон* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган; қатор келган *ҳрб* товушларининг айтилишини енгиллаштириш учун *ҳр* оралиғига форс тилида *е(э)* товуши, тожик тилида *у* товуши киритилган; Ўзбек тилида киритма товуш вазифаси *и* товушига юкланган. Бу сифат 'рахм-шафқат кўрсатадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 462). Ўзбек тилида бу сифатдан *меҳрибонлик*, *меҳрибончилик* мавҳум отлари ясалган. Ўзбек сўзлашув тилида бу сифат ва отлар *миҳрибон*, *миҳрибонлик*, *миҳрибончилик* тарзида ҳам айтилади.

МИХРИБОН, МИХРИБОНЛИК, МИХРИБОНЧИЛИК қ. меҳрибон

МЕХРИГИЙО(Х) Бу от ПРСда [*меҳр-гийаҳ*] шаклида (545), ТжРСда ҳам *меҳргийоҳ* шаклида келтирилган; ЎТИЛда эса қатор келган *ҳре* товушларининг айтилишини енгиллаштириш учун *ре* товушлари оралиғига

и товуши киритилган; айна вақтда бу от охиридаги *ҳ* товушн айтилмайдиган бўлган. Бу от асли *мандрагора* деб аталадиган ўсимликнинг номи бўлиб, 'мехр уйготувчи гиёҳ' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 462).

МЕХР-ШАФҚАТ Бу от тожикча *мехр* оти билан (к.) 'ачиниш', 'аяш', 'рахм' маъносини англатадиган арабча *шафақат* отидан (АРС, 410) тузилган бўлиб, ўзбек тилига *шафақат* отининг иккинчи бўғинидаги *а* товушини ташлаб олинган; 'рахмдиллик' маъносини англатади. Нимагадир бу жуфт от ЎТИЛга киритилмаган.

МИЙОНЧА Бу от 'ўрга' маъносини англатадиган тожикча *миён* отига (ТжРС, 228) 'кичик' маъносини ифодаладиган *-ча* кўшимчасини ўзбек тилида қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'аёллар тўйга патнисга солиб олиб борадиган курук мева, ширинликлар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 463).

МИЖГОН Бу бирлик 'киприк' маъносини англатадиган форсча [*може*] отининг (ПРС, 487) *-гон* кўшимчаси билан ҳосил қилинган кўplik шакли бўлиб, *о(ў)* товушини *и* товушига, сирғалувчи *ж* товушини портловчи *ж(ч)* товушига алмаштириб, *э(е)* товушини ташлаб олинган. Асли 'киприклар' маъносини англатади, лекин амалиётда кўplik шакли экани уқилмайдн (ЎТИЛ, I, 463).

МИЖЖА 'Киприк' маъносини англатадиган бу от ПРСда [*може*] шаклида сирғалувчи *ж* товуши билан (487), ТжРСда *мижа* шаклида сирғалувчи *ж* товуши билан (228) ва *мица* шаклида *ч* портловчи товуши билан (231) келтирилган. Ўзбек тилига *мица* шакли *ч* товушини қатлаб олинган (ЎТИЛ, I, 463).

МИЛК II Бу от 'тиш, тирнок асосини қоплаб турадиган, кўз косаси кирғогини ташкил қиладиган эт' маъносини англатадиган тожикча *милк I* отидан (ТжРС, 229) маъно тараккиёти йўли билан ўсиб чиққан бўлиб, 'матотўқишда икки ёнидан узунасига қолдириладиган кирғок' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 464).

МИЛКАК Бу от 'тирнок милкининг йиринглаб яллиғланиш касаллиги' маъносини англатадиган *милк II* отига (ЎТИЛ, I, 464) *-ак* кўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган (ТжРС, 229).

МИНГДЕВОНА Бу от ўзбекча *минг* санок сони билан тожикча *девона* сифатидан (к.) ташкил топган бўлиб, 'ҳиди одамни тангитадиган захарли ўт' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 465).

МИННАТДОР Бу сифат 'қилган яхшиликни таъкидлаб гапириш' маъносини англатадиган арабча *миннат* отига (АРС, 769) 'эга бўл' маъносини англатадиган тожикча *доштан* феълининг (ТжРС, 137) *дор* hozирги замон асосини (ТжРС, 136) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'яхшилик қилган киши олдида бурчлик ҳисси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 466). Бу сифатдан ўзбек тилида *миннатдорлик*, *миннатдорчилик* отлари ясалган.

МИННАТДОРЛИК, МИННАТДОРЧИЛИК қ. миннатдор

МИРЗА Бу бирлик асли 'саводли', 'ўқимишли', 'ёзув-чизув ишларини олиб борадиган ходим', 'котиб' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 466). Бу отнинг 'котиб' маъноси асосида тарихан *мирзабоши* оти тузилган.

МИРЗАБОШИ қ. мирза

МИРЗАТЕРАК Бу от 'тик ва текис ўсадиган терак' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 466); мирзоларга (амирзодаларга) нисбат бериб шундай атаб юборилган.

МИРЗО Бу от 'хукмдор' маъносини англатадиган арабча *амир* отининг (АРС, 44) қискартирилган *мир* шакли билан (ЎТЭЛ, II, 269) 'ўғил' маъносини англатадиган тожикча *зода* отининг (ТжРС, 156) қискартирилган *зо* шаклидан тузилган бўлиб, 'амирнинг ўғли' маъносини англатади, *Мирзо Улуғбек* каби бирикмалар таркибида иштироқлади (ЎТИЛ, I, 466).

МИРЗОЙИ Бу сифат *мирзо* отига (к.) -й кўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилига *ои* товушлари оралигига *й* товуши киритилган; 'учли' маъносини англатади: *мирзойи сабзи* каби (ЎТИЛ, I, 466).

МИРИ Бу от асли арабча *амир* отига (к.) тожикча -и кўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, асли *амири* шаклига эга бўлган; кейинчалик бу от бошланишидаги *а* товуши айтилмай қўйган; 'қиймати беш тийинга тенг чақа пул' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 466). Бу отдан ўзбек тилида -лик кўшимчаси билан *мирилиқ* (*уч мирилиқ* каби) оти ҳосил қилинган.

МИРОБ Бу от арабча *амир* отининг (к.) қискартирилган *мир* шакли билан (ЎТЭЛ, II, 269) 'сув' маъносини англатадиган *об* отидан (ТжРС, 279) тузилган бўлиб, 'катга оқар сувни тақсимлаш вазифасини бажарадиган амалдор' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 467).

МИРШАБ Бу от арабча *амир* отининг (к.) қискартирилган *мир* шаклига (ЎТЭЛ, II, 269) 'тун' маъносини англатадиган тожикча *шаб* отини (ТжРС, 448) қўшиб тузилган бўлиб, тарихан 'тунги шаҳар соқчиси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 467).

МИС Бу от ПРСда [мес] шаклида (487), ТжРСда *мис* шаклида (230) келтирилган; ўзбек тилига тожикча шакли олинган; 'қайишқоқ кизғиш рангли металл' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 467).

МИСКАР Бу от тожикча *мис* отига (к.) -гар кўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб *мисгар* шаклида ҳосил қилинган (ТжРС, 230); ўзбек тилида эса бу кўшимчанинг -кар шакли танланган; 'мисдан рўзгор буюмлари ясаш ва шундай буюмларни тузатиш билан шугулланадиган хунарманд' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 467).

МИХ Бу от ПРСда чўзик *и* товуши билан [мих] шаклида (547), ТжРСда *мех* шаклида (227) келтирилган; ўзбек тилига *и* товушининг

чўзиклигини ташлаб форсча шакли олинган; 'икки нарсани бир-бирига бириктириш учун қоқиладиган, бошланиши қалпоқли, охири учли қурилиш ашёси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 468). Бу отдан ўзбек тилида *михла*- феъли ясалган.

МИХЧЎП Бу от тожикча *мих* оти билан (к.) 'шоҳ-шабба' маъносини англатадиган *чуб* отидан (ТжРС, 448) тузилган бўлиб, ўзбек тилига б товушини *n* товушига алмаштириб олинган; 'этнотўзликда ишлатиладиган ёғочдан ясалган миҳча' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 468).

МОБАЙНИДА Бу кўмакчи от 'ҳозирги вақт' маъносини англатадиган *мо* оти билан (ПРС, 443) 'ора' маъносини англатадиган арабча *байн* отидан (АРС, 96) тузилган *мабайн* отига (ПРС, 443: [*ма-бейн*]; ТжРС, 231: *мобайн*) ўзбек тилида *-и, -да* кўшимчаларини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'оралиғидаги вақтда' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 469).

МОДА Бу сифат ПРСда [*маде*] шаклида (444), ТжРСда *мода* шаклида (231) келтирилиб, 'урғочи' маъносини англатиши айtilган; ўзбек тилига тожикча шакли олинган, лекин маънода торайиш воқе бўлган: 'товуқ ва беданадан бошқа паррандаларнинг урғочиси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 469).

МОЗОР Бу от ПРСда (486) ва ТжРСда (211) *мазор* шаклида келтирилиб, ўзбек тилига *a* товушини *o* товушига алмаштириб олинган; 'ўлган кишилар қўмиладиган жой' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 469).

МОЙНА Бу от 'йилнинг ўн икки қисмидан ҳар бири' маъносини англатадиган тожикча *моҳ* отига (ТжРС, 234) *-она* кўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилига *ҳ* товушини *й* товушига, шу товушдан кейинги *o(á)* товушини *a* товушига алмаштириб олинган; 'бир ойлик иш ҳақи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 473).

МОЙХЎРАК Бу от *мой* оти билан (ЎТИЛ, I, 470) 'еб-ич-' маъносини англатадиган *хўрдан* феълнинг *хўр* ҳозирги замон асосига *-ок* кўшимчасини қўшиб ҳосил қилиниб, 'емиш' маъносини англатувчи *хўрок* отидан (ТжРС, 434) тузилган бўлиб, ўзбек тилига охириги бўғиндаги *o* товушини *a* товушига алмаштириб олинган; 'отнинг ёлида, одамнинг бошида пайдо бўладиган тери касаллиги' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 470).

МОКИ Бу от ПРСда [*маку*] шаклида (447), ТжРСда *моку* шаклида (232) келтирилган; ўзбек тилига *у* товуши *и* товушига алмаштириб олинган; 'тўқув дўқонида (станогиди) газмолнинг ўришига арқоғини ўтказиш вазифасини бажарадиган ғалтак' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 470).

МОЛА Бу от 'ишкала-', 'текисла-' маъносини англатадиган тожикча *молидан* феълнинг (ТжРС, 232) *мол* ҳозирги замон асосига *-а* кўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ҳайдалган ернинг

кесакларини майдалаб текислайдиган қишлоқ хўжалиги асбоби' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 470). Бу отдан ўзбек тилида *молала*- феъли ясалган.

МОЛДОР Бу сифат 'мулк', 'бойлик' маъносини англатадиган арабча *мол* отига (АРС, 774) 'эга бўл-' маъносини англатадиган тожикча *доштан* феълнинг (ТжРС, 137) *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 136) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бадавлат, моли кўп' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 470).

МОЛПАРАСТ Бу сифат 'мулк', 'бойлик' маъносини англатадиган арабча *мол* отига (АРС, 774) 'сажда қил-' маъносини англатадиган тожикча *парастидан* феълнинг (ТжРС, 137) *параст* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 298) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'мол-мулк тўпланшга ўта берилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 471).

МОЛХОНА Бу от 'шоҳли йирик уй ҳайвони' маъносини англатадиган арабча *мол* отига (АРС, 774) 'иморат' маъносини англатадиган тожикча *хона* отини (ТжРС, 426) кўшиб тузилган бўлиб, 'уй ҳайвонлари турадиган иморат' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 471).

МОНАНД Бу сифат 'ўхшаш бўл-' маъносини англатадиган *монестан* феълнинг (ПРС, 448) *мон* ҳозирги замон асосига -анд кўшимчасини кўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 232), 'ўхшаш', 'мос' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 471). Бу сифат тожик тилида кўшимча вазифасини ҳам бажаради: *газмонанд* – "газообразный" каби (ТжРС, 542).

МОТ Бу от асли 'ҳайратланиш' маъносини англатиб, шахмат ўйинида 'енгилиш' маъносини англатади (ТжРС, 233; ЎКААҚЛ, 198; ЎТИЛ, I, 472). Бу от билан ўзбек тилида *мот қил*-, *мот бўл*- феъллари ҳосил қилинган.

МОЧАҲАР Бу от ПРСда [*маче-ҳар*] шаклида (444), ТжРСда *мочахар* шаклидан (234) *модахар* шаклига (231) ҳавола билан келтирилган; *маче*, *мода* сифати 'урғочи' маъносини (ПРС, 444), *хар* оти 'эшак' маъносини (ТжРС, 419) англатади; шунга кўра *мочахар* 'эшакнинг урғочиси' маъносини англатиб, сўқишда ишлатилади. Ўзбек тилига тожикча *мочахар* шакли х товушини *г* товушини алмаштириб олинган.

МОШ-ГУРУЧ Бу жуфт сифат 'дони юмалоқ, тўқ яшил рангли дуккакли ўсимлик' маъносини англатадиган тожикча *мош* оти билан (ТжРС, 234) 'шолидан оқлаб олинган дон' маъносини англатадиган тожикча *биринч* отининг (ТжРС, 72) *гуруч* шакли таркибидаги *н* товушини ташлаб ҳосил қилинган *гуруч* отидан тузилган; *мош* оти 'тўқ яшил' маъно қирраси ва *гуруч* оти 'оқиш' маъно қирраси билан катнашган; шунга кўра 'оқ оралаган' маъносини англатиб, *мош-гуруч соқол* (*соч*) бирикмаси таркибида ишлатилади (ЎТИЛ, I, 473).

МОШКИЧИРИ Бу от 'дуккакли ўсимликнинг юмалоқ, тўқ яшил рангли дони' маъносини англатадиган тожикча *мош* оти билан (ТжРС, 234) 'мош билан гуручдан тайёрланган қуёқ овқат' маъносини англатадиган ўзбекча *кичири* отидан (ЎТИЛ, I, 389) тузилган бўлиб, шундай таомнинг

номи сифатида ишлатилади (ЎТИЛ, I, 463). Бу бирлик 'ок-кора аралаш' маъносини ҳам англатади, *мошкичири соқол* бирикмаси таркибида ишлатилади.

МОШОВА Бу от 'дуккакли ўсимликнинг юмалок, тўқ яшил рангли дони' маъносини англатадиган *мош* оти (ТжРС, 234) ва 'сув' маъносини англатадиган *об* отидан (ТжРС, 279) тузилган *мошоб* отига -а қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 234), ўзбек тилига *б* товушини *в* товушига алмаштириб олинган; ўзбек тилида 'мош билан ковок солиб пишириладиган суяк овқат' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 473).

МОШУГРА Бу от ўзбек тилида 'дуккакли ўсимликнинг юмалок, тўқ яшил рангли дони' маъносини англатадиган тожикча *мош* оти билан (ТжРС, 234) 'юпка ёйилган хамирни 3-4 см узунликда жуда энсиз кесиб пишириладиган суяк овқат' маъносини англатадиган ўзбекча *угра* отидан (ЎТЭЛ, 380) тузилган бўлиб, 'мош қўшиб пиширилган угра' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 473).

МОШХЎРДА Бу от 'дуккакли ўсимликнинг юмалок, тўқ яшил рангли дони' маъносини англатадиган тожикча *мош* оти билан (ТжРС, 234) 'об-ич-' маъносини англатадиган тожикча *хўрдан* феълининг (ТжРС, 434) *хўрд* ўтган замон асосига -а қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган *хўрда* ўтган замон равишдоши шаклидан (ТжРС, 560) ўзбек тилида тузилган бўлиб, 'мош билан гуручдан тайёрланадиган суяк овқат' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 473).

МОҲПОРА қ. маҳпора

МУБОРАКБОД Бу от асли 'қутлуғ' маъносини англатадиган арабча *муборак* сифати билан (АРС, 67) 'бўлсин!' маъносини англатадиган *бод* хитобидан тузилган *муборак бод!* бирикмаси бўлиб (ТжРС, 74), ўзбек тилида қўшиб ёзиладиган бўлган; 'қутлуғ бўлсин' маъносини англатади; ўзбек тилида *муборакбод айла-* феъли таркибида ишлатилади (ЎТИЛ, I, 474).

МУЖДА Бу от ПРСда [*можде*] шаклида (487), ТжРСда *мужда* шаклида (237) келтирилган; хар иккисда *ж* харфи сирғалувчи товушни кўрсатиш учун ёзилган; ўзбек тилига тожикча шакли олинган бўлиб, 'хушxabар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 476). Бу от ҳозирги ўзбек тилида деярли ишлатилмайди.

МУЛҚДОР Бу сифат 'хусусий мол-дунё' маъносини англатадиган арабча *мулк* отига (АРС, 766) 'эга бўл-' маъносини англатадиган тожикча *доштан* феълининг (ТжРС, 137) *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 136) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'катта мулк эгаси', 'давлатманд' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 477).

МУЛЛАВАЧЧА Бу от 'ўқимишли киши' маъносини англатадиган арабча *мулло* оти билан (АРС, 763; ПРС, 524; ТжРС, 238) 'ўғил бола'

маъносини англатадиган тожикча *бача* отидан (ТжРС, 52) тожик тилида тузилган бўлиб (ТжРС, 238), ўзбек тилига *о* товушини *а* товушига, *б* товушини *в* товушига алмаштириб, *ч* товушини қатлаб олинган; 'мадрасада муллагликка ўқиётган талаба' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 478).

МУЛЛАНАМО Бу сифат 'ўқимишли киши' маъносини англатадиган арабча *мулло* отига (АРС, 763) 'ўхшаш қилиб кўрсат-' маъносини англатадиган тожикча *намудан* феълнинг (ТжРС, 257) *намо* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 256) қўшиб ҳосил қилинган; ўзбек тилига *л* товушидан кейинги *о(а)* товушини *а* товушига алмаштириб олинган; 'ташки киёфаси ўқимишли кишига ўхшаб кетадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 478).

МУМЛА- Бу феъл 'қорамойга бошка моддалар қўшиб тайёрланадиган сунъий модда' маъносини англатадиган тожикча *мум* отига (ТжРС, 238) -*ла* қўшимчасини қўшиб ўзбек тилида ясалган феъл бўлиб, 'оёқ кийимини тикишда, ямашда ишлатиладиган илга мум сурка-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 479).

МУНОФИҚОНА Бу равиш 'иккиюзламачи', 'носамимий' маъносини англатадиган арабча *мунофиқ* сифатига (АРС, 821) тожик тилида -*она* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'иккиюзламачи билан' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 480).

МУРДА Бу от 'вафот эт-' маъносини англатадиган тожикча *мурдан* феълнинг *мурда* ўтган замон сифатдоши шакли бўлиб (ТжРС, 240), 'жасад' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 481).

МУРДОР Бу сифат 'ўл-' маъносини англатадиган тожикча *мурдан* феълнинг *мур* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 240) 'эга бўл-' маъносини англатадиган *доштан* феълнинг (ТжРС, 137) *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 136) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ҳаром ўлган', 'нопок' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 481).

МУРОДБАХИШ Бу сифат 'амалга ошуви исталган орзу, мақсад' маъносини англатадиган арабча *мурод* отига (АРС, 320; ЎТИЛ, II, 293) 'инъом қил-' маъносини англатадиган тожикча *бахшидан* феълнинг (ТжРС, 52) *бахш* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 51) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'орзу-мақсадни инъом қиладиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 481).

МУРОЖААТНОМА Бу от 'қимларгадир қарата айтилган гап' маъносини англатадиган арабча *мурожаат* оти билан (АРС, 288) 'хат' маъносини англатадиган тожикча *нома* отидан (ТжРС, 271) тузилган бўлиб, 'мурожаат хати' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 482).

МУРОСА Бу от ПРСда [мо*васа*] шаклида (539), ТжРСда *муросо* (236) ва *муросо* (*раз* таъкиди билан) шаклида (241), ЎКААҚЛда *муросо* шаклида (202) келтирилган; тожик тилидаги сўзлашув шакли *в* товушини *р* товушига алмаштириш билан ҳосил қилинган; ўзбек тилига ана шу *муросо*

шакли охиридаги *o(a)* товуши *a* товушига алмаштириб олинган; 'ўзаро келишиш', 'бир-бирига ён босиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 482).

МУРОСАСОЗЛИК Бу от тожикча *муросо* отининг ўзбекчалаштирилган *муроса* шаклига (к.) 'пайдо қил-' маъносини англатадиган *сохтан* феълнинг (ТжРС, 364) *соз* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 362) қўшиб ҳосил қилинган *муросасоз* сифатидан -лик қўшимчаси билан ясалган; 'муроса билан муомалада бўлишга, яшашга берилиб кетиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 482).

МУРЧДОН Бу от тожик тилида 'тропик ўсимликнинг зиравор сифатида ишлатиладиган кичкина думалоқ шаклли аччиқ меваси' маъносини англатадиган *мурч* отига (ТжРС, 241) 'идиш' маъносини ифодалайдиган -дон қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 241), 'янчилган қора мурч солиб қўйиладиган, копқоғида тешиклари бор кичкина идиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 482). Ўзбек сўзлашув тилида *рч* товушлари ораллиғига *у* товуши киритилиб, *муручдон* тарзида айтилади.

МУРҒАК Бу сифат 'қуш' маъносини англатадиган тожикча *мурғ* отига (ТжРС, 241) кичрайтириш маъносини ифодалайдиган -ак қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, асли 'қушча', 'жўжа' маъносини англатади (ПРС, 484); ўзбек тилида 'ўсимликнинг энди ўсиб чиққан кучсиз, нозик ниҳоли' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 482).

МУШАК Бу от 'сичкон' маъносини англатадиган тожикча *муш* отига (ТжРС, 246) кичрайтириш маъносини ифодалайдиган -ак қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, асли 'сичконча' маъносини англатади (ПРС, 542); кейинчалик мажозан 'ранг-баранг ёнадиган модда билан тўлдириб, осмонга отиладиган снарядча' маъносини англата бошлаган (ПРС, 542; ТжРС, 246; ЎТИЛ, I, 485).

МУШАКБОЗЛИК Бу от тожикча *мушак* отига (к.) 'берилиб ўйна-' маъносини англатадиган *бохтан* феълнинг (ТжРС, 82) *боз* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 75) қўшиб ҳосил қилинган *мушакбоз* сифатидан -лик қўшимчаси билан ясалган; 'сайил ва тантаналарда ранг-баранг мушаклар отиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 485).

МУШКУЛКУШОД Бу от 'ечимини топиш қийин иш' маъносини англатадиган арабча *мушқил* отига (АРС, 414) асли 'олиб ташла-' маъносини англатадиган тожикча *кушодан* феълнинг (ТжРС, 199) *кушо* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 197) қўшиб тузилган (ТжРС, 246: *мушқилкушо*); ўзбек тилида нимагадир *кушод* ўтган замон асоси қўшилган. Ўзбек тилида *мушқил* оти таркибидаги *и* товуши *у* товушига алмаштирилган; 'кийинчилиқни бартараф қилиш мақсадида ўқиладиган дуолар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 486).

МУШТИПАР Бу сифат таркибида *мушт* оти 'зарба', 'зўрлик' маъноси билан катнашиб (ПРС, 247), унга 'учиб кет-' маъносини англатадиган

паридан феълнинг (ТжРС, 299) *пар* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 298) қўшиб ҳосил қилинган; *шти* товушларининг айтилишини енгиллаштириш учун *ти* товушлари ораллигига *и* товуши киритилган; 'оғиз', 'овозини баланд килиб гапиришга ҳам ботина олмайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 486). Бу сифат одатда аёлларга нисбатан ишлатилади.

МУШТЛАШ- Бу феъл 'панжанинг кафтга букиб сикладиган ҳолати' маъносини англатадиган тожикча *мушт* отига (ТжРС, 247) *-лаш* қўшимчасини қўшиб ясалган бўлиб, 'бир-бирини мушт билан ур-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 486).

МУШТУМЗЎР Бу бирлик асли 'зўравон' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 486). ТжРСда бу бирлик *муштзўр* шаклида келтирилган (ТжРС, 247). Ўзбек тилидаги *муштум* шакли асли *мушт* отига *-ум* қисмини қўшиб ҳосил қилинган, лекин бу қисм нимани ифодалашини аниқлаб бўлмади (балки *муштим зўр* жумласи таркибидаги *-им* қўшимчасининг *-ум* шаклидир).

МЎЙ 'Соч', 'туқ' маъносини англатадиган бу от ПРСда [му], [муй] шаклларида (538), ЎКААҚЛда *мў*, *мўй* шаклларида (228), ТжРСда *мў* шаклидан *мўй* шаклига ҳавола билан келтирилган; ўзбек тилига тожикча *мўй* шакли олинган (ЎТИЛ, I, 489).

МЎЙЛОВ Бу от тожикча *мўй* оти билан (қ.) 'дудок' маъносини англатадиган *лаб* отидан (ТжРС, 201) тузилган бўлиб, ўзбек тилига *б* товушини *в* товушига, шундан кейин *а* товушини *о(а)* товушига алмаштириб олинган; 'юқори лаб устини қоплаб ўсадиган сочлар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 489).

МЎЙЛОВДОР Бу сифат *мўйлов* отига (қ.) 'эга бўл-' маъносини англатадиган тожикча *доштан* феълнинг (ТжРС, 137) *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 136) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'зич ёки узун ўсган мўйловли' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 489).

МЎЙНА Бу от 'туқли' маъносини англатадиган форсча *муин* (ПРС, 544), тожикча *мўин* (ТжРС, 250) сифатидан *-а* қўшимчаси билан (ТжРС, 543) ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилига *и* товушини *й* товушига алмаштириб олинган; 'кийим тикишда ишлатиладиган жузли тери' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 489).

МЎЙНАДЎЗ Бу от тожикча *мўина* отининг ўзбек тилига олинган *мўйна* шаклига (қ.) 'тик-' маъносини англатадиган *дўштан* феълнинг (ТжРС, 144) *дўз* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 143) қўшиб ҳосил қилинган; 'мўйнадан кийим-кечак тикувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 489).

МЎЙСАФИД Бу от тожик тилида 'соч' маъносини англатадиган *мўй* оти билан (қ.) 'оқ' маъносини англатадиган *сафед* сифатидан тузилган бўлиб, ўзбек тилига *е* товушини *и* товушига алмаштириб олинган; 'сочи оқ эрак' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 489).

МҮЙЧИНАК Бу от 'тук' маъносини англатадиган *мүй* оти билан (к. 'юл-' маъносини англатадиган тожикча *чидан* феълининг (ТжРС, 442) *чин* хозирги замон асосига (ТжРС, 443) *-ак* кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ясалган *чинак* отидан (ТжРС, 443) тузилган бўлиб, 'ортикча туқларни юлиб ташлашда ишлатиладиган қисқичча' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 489).

МҮРИ Бу от ПРСда [*мури*] I шаклида келтирилиб, 'сопол труба' маъносини (541), ТжРСда *мўрй* шаклида келтирилиб, 'тутун чиқиб кетиши учун қўйиладиган труба' маъносини (250) англатиши айtilган; ўзбек тили луғатида *мўри* шаклида келтирилиб, 'тутун чиқиб кетиши учун қўйиладиган труба' маъносини (250) англатиши айtilган; ўзбек тилига тожикча *мўрй* шакли охиридаги чўзиқ и товушини ўзбекча и товушига алмаштириб олинган; ўт ёкиладиган қурилма тепасига тутун чиқиб кетиши учун қўйиладиган тешик ёки труба' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 490).

МҮР-МАЛАХДАЙ Бу равиш тожик тилида 'кумурска' маъносини англатадиган *мўр* оти билан (ТжРС, 250) 'чигиртка' маъносини англатадиган *малах* отидан (ТжРС, 213) тузилган жуфт отга *-дай* кўшимчасини кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кумурска билан чигирткадай кўп (қўплашиб)' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 490).

МҮРЧАМИЙОН Бу сифат тожик тилида 'кумурска' маъносини англатадиган *мўрча* оти билан (ТжРС, 250) 'бел' маъносини англатадиган *миён* отидан (ТжРС, 228) тузилган бўлиб, 'хипча бел' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 490).

МҮЪЖИЗАКОР Бу сифат 'ақл бовар қилмайдиган ҳодиса' маъносини англатадиган арабча *мўъжиза* отига (АРС, 499) тожикча *-кор* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'мўъжизалар яратувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 490).

Н

НАБИРА Бу от ПРСда [*набире*] шаклида (559), ТжРСда *набера* шаклида (251) келтирилган бўлиб, ўзбек тилига форсча шакли охиридаги *е(э)* товушини *а* товушига алмаштириб олинган; ўзбек сўзлашув тилида бу от таркибидаги *б* товуши *в* товушига, и товуши *а* товушига алмаштириб *навари* тарзида, шу шаклининг биринчи бўғиндаги *а* товушини *е(э)* товушига алмаштириб *невара* тарзида айtilади; 'ота-она фанзандининг фарзанди' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 491).

НАВБАҲОР Бу от тожик тилида 'янги', 'ёш' маъносини англатадиган *нав* сифати билан (ТжРС, 252) 'кўклам' маъносини англатадиган *баҳор* отидан (ТжРС, 53) тузилган бўлиб, 'эрта кўклам' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 491).

НАВЖУВОН Бу от тожик тилида 'ёш' маъносини англатадиган *нав* сифати билан (ТжРС, 252) 'йигит' маъносини англатадиган *жавон* (*чавон*)

отидан (ТжРС, 510) тузилган бўлиб, ўзбек тилига эж товушидан кейинги *a* товушини у товушига алмаштириб олинган; 'ёш йигит', 'йигитча' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 491).

НАВКАР Бу от форс тилида 'ёш' маъносини англатадиган [ноу] (*нав*) сифати билан (ПРС, 579) 'хизмат' маъносини англатадиган [кар] отидан (ТжРС, 390) тузилган бўлиб, 'хизматкор' (ПРС, 574), 'аскар' маъносини (ЎКААҚЛ, 229; ЎТИЛ, I, 491) англатади.

НАВНИҲОЛ Бу от тожик тилида 'ёш', 'энди униб чиққан' маъносини англатадиган *нав* сифати билан (ТжРС, 252) 'кўчат' маъносини англатадиган *ниҳол* отидан (ТжРС, 268) тузилган бўлиб, 'энди униб чиққан кўчат' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 491).

НАВО Бу от асли 'овоз' маъносини англатиб, кейин 'куй' маъносини ҳам англата бошлаган (ПРС, 572; ЎКААҚЛ, 229); ҳозирги адабий ўзбек тилида 'куй' маъноси билан ишлатилади (ЎТИЛ, I, 491). Алишер ҳазратларининг таҳаллуси шу отга *-ий* ёйи нисбатни кўшиб *Навоий* шаклида ҳосил қилинган бўлиб, асли 'куйловчи' маъносини англатади (ЎКААҚЛ, 230).

НАВОЗАНДА Бу тожикча от асли 'куй чал-' маъносини англатадиган *навохтан* феълининг *навоз* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 253) -анда ҳозирги замон сифатдоши кўшимчасини (ТжРС, 561) кўшиб ҳосил қилинган; 'куй ижро этувчи', 'созанда' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 492).

НАВОЗИШ Бу от 'меҳрибонлик кўрсат-', 'эркатат-' маъносини англатадиган тожикча *навохтан* феълининг *навоз* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 253) *-иш* кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'меҳрибонлик билан, илтифот кўрсатиб қилинган муомала' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 492).

НАВОЙШУНОС Бу от *Навоий* атокли отига 'ўрган-' маъносини англатадиган тожикча *шинохтан* феълининг (ТжРС, 458) *шинос* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 457) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилига *шинос* асоси таркибидаги *и* товушини у товушига алмаштириб олинган; 'Навоий ижодини тадқиқ қилувчи мутахассис' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 492). Бу отдан *навоийшунослик* оти ясалган.

НАВОЙШУНОСЛИК қ. навоийшунос

НАВРЎЗ Бу от тожик тилида 'янги' маъносини англатадиган *нав* сифати билан (ТжРС, 252) 'кун' маъносини англатадиган *рўз* отидан (ТжРС, 330) тузилган бўлиб, 'янги йил бошланадиган 21- март кун' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 492).

НАВҚИРОН Бу сифат тожикча 'ёш' маъносини англатадиган *нав* сифати билан (ТжРС, 252) 'бирлашиш' маъносини англатадиган арабча *қирон* отидан (АРС, 634) тузилган бўлиб, 'куч-қувватга тўлган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 492).

НАЖОТКОР Бу сифат ўзбек тилида 'кутулиш' маъносини англатадиган арабча *нажот* отига (АРС, 787) тожикча *-кор* кўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кутулиш йўлини кўрсатувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 492).

НАЗАР-ПИСАНД: *назар-писанд қилма-* феъли таркибида қатнашадиган бу жуфт от 'қараш' маъносини англатадиган арабча *назар* отига (АРС, 811) 'ҳисоблаш-' маъносини англатадиган *писандидан* феълининг *писанд* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 307) қўшиб тузилган бўлиб, 'менсимаслик', 'эътиборга нолайик деб ҳисоблаш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 493).

НАИНКИ Бу юклама тожикча *на* инкор юкламаси (ТжРС, 251), 'бу' маъносини ифодалайдиган *ин* кўрсатиш олмоши (ТжРС, 163), *ки* боғловчисидан (ТжРС, 186) таркиб топган бўлиб, тожик тилида *на ин ки* тарзида ажрагиб ёзилади (ТжРС, 251), ўзбек тилида эса қўшиб ёзилади; 'наҳотки' каби норозилик ҳис-туйғусини ифодалайди (ЎТИЛ, I, 493).

НАЙ Бу тожикча от асли 'қамиш' маъносини англатади (ТжРС, 255; ЎКААҚЛ, 232), 'сибизға' маъноси – асли *кўчма* маъно (ЎТИЛ, I, 493).

НАЙЗА Бу от асли бош маъносида 'қамиш' маъносини, *кўчма* маъносида 'ингичка узун текис таёкча' маъносини англатадиган *най* оти билан (қ.) 'қамон' маъносини англатадиган *зеҳ* отидан (ТжРС, 154) тузилган бўлиб, кейинчалик *ҳ* товуши айтилмай, *е(э)* товуши *а* товушига алмашган; 'узоққа отиб ёки уриб санчиладиган учи ингичка қурол' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 493).

НАЙНОВ Бу сифат тожикча *най* оти билан (қ.) 'сунъий узун сув йўли' маъносини англатадиган [*нав*] отидан (ПРС, 557) тузилган бўлиб, *кўчма* маъносида 'жуда баян бўйли' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 494).

НАЙРАНГ Бу от ПРСда [*нейрәнг, нирәнг*] ва [*нирдәндж*] шаклларида (576) келтирилган; *рәнг* оти 'макр-хийла' маъносини ҳам англатиши айтилган (249). Шунга қўра *найранг* отининг маъноси ЎТИЛда 'хийла', 'алдамчилик' деб изоҳланган (494). *Найранг* оти бошланишидаги *най* қисмининг маъносини аниқлаб бўлмади.

НАЙРАНГБОЗ Бу сифат тожик тилида *найранг* отига (қ.) 'берилиб ўйна-' маъносини англатадиган *бохтан* феълининг (ТжРС, 82) *боз* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 75) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'макр-хийла билан, алдамчилик билан иш тутадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 494). Бу сифатдан ўзбек тилида *найрангбозлик* мавҳум оти ясалган.

НАЙЧА Бу от ўзбек тилида тожикча *най* отига (қ.) кичрайтириш маъносини ифодалайдиган *-ча* кўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кичкина найча' ва 'йигирув машинасида ип ўраладиган найчага ўхшаш галтак' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 494).

НАЙЧАЛА- Бу феъл 'ўсимлик ўсимтаси' маъносини англатадиган тожикча *найча* отидан (ТжРС, 255) *-ла* кўшимчасини қўшиб ўзбек тилида

ясалган; 'полиз экинларида тугунча ҳосил бўл-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 494).

НАМАКОБ Бу от 'туз' маъносини англатадиган *намак* оти билан (ТжРС, 256) 'сув' маъносини англатадиган *об* отидан (ТжРС, 279) тузилган бўлиб, 'шўр сув', 'кўп туз солинган сув' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 494).

НАМАТ Бу от *намад* товуш таркибига эга бўлиб (ПРС, 571; ТжРС, 256), ўзбек тилига *д* товушини *т* товушига алмаштириб олинган; 'юнгни зич босиб тайёрланадиган палос' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 494).

НАМГАРЧИЛИК Бу от ўзбек тилида 'ўзига сув зарраларини шимиб олган' маъносини англатувчи *нам* сифатидан (ТжРС, 256) *-гарчилик* қўшимчаси билан ясалган бўлиб, 'ёмғир кўп ёғиб, нам меъёрдан ортиб кетиши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 494).

НАМИК- Бу феъл ўзбек тилида 'ўзига сув зарраларини шимиб олган' маъносини англатадиган тожикча *нам* сифатидан (ТжРС, 256) *-ик* қўшимчаси билан ясалган бўлиб, 'ўзига сув зарраларини ортиқ даражада шимиб ол-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 494).

НАМЛА- Бу феъл ўзбек тилида 'ўзига сув зарраларини шимиб олган' маъносини англатадиган тожикча *нам* сифатидан (ТжРС, 256) *-ла* қўшимчаси билан ясалган бўлиб, 'нам сингдир-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 494).

НАМОЗ Бу тожикча от 'муслимларнинг Оллоҳга сиғиниш ибодати' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 494; ТжРС, 257).

НАМОЗГАР Бу от тожикча *намоз* оти билан (к.) 'кейинги' маъносини англатадиган *дигар* сифатидан тузилган *намози дигар* изофа бирикмасига тенг бўлиб, ўзбек тилига *-и* изофасини, *дигар* сифати бошланишидаги *ди* товушларини ташлаб, қолган қисмларни қўшиб ёзиб олинган; 'пешин намозидан кейинги намоз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 494).

НАМОЗХОН Бу сифат тожикча *намоз* отига (к.) 'ўқи-' маъносини англатадиган *хондан* феълнинг *хон* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 426) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'намозни қанда қилмай ўқийдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 494).

НАМОЗШОМ Бу от тожикча *намоз* оти билан (к.) 'кечқурунги ғира-шира пайт' маъносини англатадиган *шом* отидан тузилган *намози шом* изофа бирикмасига тенг бўлиб (ТжРС, 257), ўзбек тилига *-и* изофасини, охириги *-и* қўшимчасини ташлаб, қолган қисмларни қўшиб ёзиб олинган; 'шом пайтида ўқиладиган намоз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 494). Ўзбек сўзлашув тилида бу от *а* товушини *о* (*а*) товушига, *з* товушини *ш* товушига алмаштириб *намоишом* тарзида айтилади.

НОМОЗШОМГУЛ Бу от ўзбек тилида тожикча *намозшом* оти билан (к.) *гул* отини (к.) қўшиб тузилган бўлиб, 'кечки пайтда очилиб, эрталаб ёпиладиган гул' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 495).

НАМОЙАНДА Бу от 'кўрин-' маъносини англатадиган тожикча *намудан* феълининг *намой* hozirgi zamон asosiga (ТжРС, 257) *-анда* кўшимчасини (ТжРС, 561) кўшиб ҳосил қилинган hozirgi zamон сифатдоши шакли бўлиб, 'бирор соҳа ёки ижтимоий гуруҳнинг вакили' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 495).

НАМОЙИШ Бу от 'кўрин-' маъносини англатадиган тожикча *намудан* феълининг *намой* hozirgi zamон asosiga (ТжРС, 257) *-иш* кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'оммавий юриш', 'кўрсатиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 495).

НАМОЙИШКОРОНА Бу равиш тожикча *намойиш* отидан (к) *-кор* кўшимчаси билан (ТжРС, 542) ясалган *намойишкор* отига *-она* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'очикдан очик', 'хаммага кўрсатиб' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 495).

НАМОЙОН: *Намойон бўл-, намойон қил-* феъллари таркибида қатнашадиган бу сифат 'кўрин-' маъносини англатадиган тожикча *намудан* феълининг *намо(й)* hozirgi zamон asosiga (ТжРС, 257) *-он* кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'яққол кўриниб турадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 494).

НАМУНА Бу от ПРСда [*немуне*] шаклида (571), ТжРСда *намуна* шаклида (257) келтирилган; ўзбек тилига тожик тилидаги шакли олинган; 'бирор нарса ҳақида тасаввур берадиган нарса', 'ўрناق бўладиган киши' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 495).

НАРВОН Бу тожикча от асли 'шоҳча' маъносини англатадиган *нард* отига (ТжРС, 257) 'боғла-' маъносини англатадиган *бастан* феълининг (ТжРС, 51) *банд* hozirgi zamон asosini (ТжРС, 44) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, тожик тилида воқе бўлган товуш ўзгаришлари натижасида *нардбон* шакли юзга келган (ТжРС, 257); ўзбек тилига шу шакли таркибидаги *д* товушини ташлаб, *б* товушини *в* товушига алмаштириб олинган; 'юқорига чиқиб-гушишда ишлатиладиган буюм' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 495).

НАРГИС Бу от ПРСда [*нәрғес*] шаклида (561), ТжРСда *нарғис* шаклида (257) келтирилган; ўзбек тилига тожик тилидаги шакли олинган бўлиб, 'оқ, сарик гулли кўп йиллик ўт, шу ўтнинг кўзга ўхшаб кетадиган чиройли гули' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 495; ЎКААҚЛ, 233).

НАРХ-НАВО Бу от 'нарсанинг пул билан ўлчанадиган қиймати' маъносини англатадиган тожикча *нарх* оти билан (ТжРС, 258) 'турмуш кечириш учун зарур шарт-шароит' маъносини англатадиган *наво* отини (ТжРС, 253) жуфтлаб ҳосил қилинган бўлиб, 'турмуш кечириш учун зарур нарсаларнинг қиймати, нархи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 496).

НАСИХАТГҶЙ Бу от тожик тилида *арабча* *насиҳат* отига (АРС, 806) 'гапир-' маъносини англатадиган тожикча *гуфтан* феълининг *гҶй* hozirgi zamон asosini (ТжРС, 110) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'насиҳат

қилишни ёктирадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 496). Бу отдан ўзбек тилида *насиҳатгўйлик* мавҳум оти ясалган.

НАСИХАТОМУЗ Бу сифат тожик тилида арабча *насиҳат* отига (АРС, 806) 'аралаштир-' маъносини англатадиган тожикча *омехтан* феълнинг *омез* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 286) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилига *е(э)* товушини у товушига алмаштириб олинган; 'насиҳат йўсинида' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 497).

НАСЛДОР Бу сифат тожик тилида 'зот' маъносини англатадиган арабча *насл* отига (АРС, 800) 'эга бўл-' маъносини англатадиган тожикча *доштан* феълнинг (ТжРС, I, 137) *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 136) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'зотли' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 497).

НАФРАТОМУЗ Бу сифат 'қучли даражада жирканиш' маъносини англатадиган арабча *нафрат* отига (АРС, 818) 'аралаштир-' маъносини англатадиган тожикча *омехтан* феълнинг *омез* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 286) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилига *е(э)* товушини у товушига алмаштириб олинган; 'нафратланаётгани сезилиб турган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 498).

НАШАВАНД Бу сифат 'поясида наркотик модда бор ўсимлик' маъносини англатадиган арабча *наша* отига (АРС, 805) 'боғлан-' маъносини англатадиган тожикча *бастан* феълнинг (ТжРС, 51) *банд* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 44) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилига *б* товушини *в* товушига алмаштириб олинган; 'наша чекишга одатланган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 498). Бу сифатдан ўзбек тилида *нашавандлик* мавҳум оти ясалган.

НАШТАР қ. ништар

НАҚШДОР Бу сифат 'ўйиб, ранг бериб ҳосил қилинган безак' маъносини англатадиган арабча *нақш* отига (АРС, 824) 'эга бўл-' маъносини англатадиган тожикча *доштан* феълнинг (ТжРС, 137) *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 136) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'нақш солинган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 499).

НАҚШИН Бу сифат 'ўйиб, ранг бериб ҳосил қилинган безак' маъносини англатадиган арабча *нақш* отига (АРС, 824) тожикча *-ин* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'нақш билан безатилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 499).

НАҚШИНКОР Бу сифат тожикча *нақшин* сифатига (қ.) *-кор* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'нақшлар билан безатиб нишланган (қурилган)' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 499).

НАҲАНГ Бу от ПРСда 'кит', 'тимсоқ', 'акула' маъноларини (575), ТжРСда 'кит' маъносини (962), ЎКААҚЛда 'тимсоқ', 'акула' маъноларини (237), ЎТИЛда 'акула' маъносини (500) аниқлаштириб айтилган. Изохлардан аён бўладики, бу от 'сувда яшайдиган бахайбат йиртқич ҳайвон' маъносини англатади.

НЕВАРА қ. набира

НЕВАРА-ЧЕВАРА Бу от тожикча *набира* отининг (қ.) ўзбек тилида юзага келган *невара* шаклини и товушини ч товушига алмаштириб такрорлаш билан ҳосил қилинган бўлиб, 'турли неваралар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 500).

НЕСТ-НОБУД: *нест-нобуд бўл*, *нест-нобуд қил*- феъллари таркибида қатнашадиган бу бирлик *не* инкор юқламасини (ТжРС, 262) *аст* боғламасига (ТжРС, 33) қўшиб ҳосил қилинган *нест* бирлиги билан (ТжРС, 263) *но*- инкор олд қўшимчасини (ТжРС, 268) 'бор бўл-' маъносини англатадиган *будан* феълнинг *буд* ўтган замон асосига (ТжРС, 84) қўшиб ҳосил қилинган *нобуд* бирлигидан (ПРС, 269) тузилган; ҳар икки бирлик 'йўқлик' маъносини, биргаликда 'бефойда воқе бўлган йўқлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 501).

НИГАРОН Бу бирлик 'ингизор бўлиб қут-' маъносини англатадиган тожикча *нигаристон* феълнинг *нигар* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 263) *-он* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ингизор бўлиб қутувчи' маъносини англатади (ТжРС, 263). ЎТИЛда бу бирлик *нигорон* тарзида хато ёзилган (I, 502): *нигоштан* феълнинг ҳозирги замон асосига тенг *нигор* отидан (қ.) фарқланмаган.

НИГОР Бу от 'бўёқли расм сол-' маъносини англатадиган *нигоштан* феълнинг (ТжРС, 264) *нигор* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 263) тенг бўлиб, асли 'бўёқ билан солинадиган расм' маъносини англатади; шу маънодан 'чиройли' маъноси ўсиб чиққан (ЎТИЛ, I, 502). Шу кўчма маъноси билан атоқли от сифатида ишлатилади.

НИГОҲ Бу тожикча от асли 'тикилиб қара-' маъносини англатадиган *нигаристан* феълнинг (ТжРС, 263) асосига тенг, лекин буни аниқ айтишга эришилмади. Бу от 'назар', 'кўз ташлаш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 502).

НИЙОЗ Бу от ПРСда [*нийаз*] шаклида келтирилиб, 'муҳтожлик', 'илтижо', 'совға' маъноларини англатиши айтилган (575); ўзбек тилида *назр-нийоз* жуфт оти таркибида (ЎТИЛ, I, 493) 'хайр-садақа' маъноси билан қатнашади.

НИЛУФАР Бу от ПРСда [*нилуфәр*], [*нилу-бәрғ*], [*нилу-пәр*] шаклларида келтирилган (577). Ушбу лугатга *нилу* қисми [*нил*], [*нили*] шаклларида киритилиб, 'кўк', 'тўқ кўк' маъносини англатиши айтилган (577); *фар* қисми 'ярқираш', 'чирой' маъносини англатади (ПРС, 365). Шу изоҳларга кўра *нилуфар* асли 'кўк рангли чирой' маъносини англатиб, 'сувда ўсадиган чиройли йирик гулли ўсимлик'нинг номи сифатида ишлатилади (ЎТИЛ, I, 502).

НИМ Бу тожикча сифат 'ярим', 'ёрти' маъносини англатиб (ТжРС, 264), бир қанча қўшма бирликларда биринчи қисм сифатида қатнашади: *нимжон* ва бошқалар.

НИМЖОН Бу от тожикча *ним* сифати билан (к.) *жон* отидан (к.) тузилган бўлиб, 'куч-куватни йўқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 503).

НИМКОСА Бу от тожик тилида *ним* сифати билан (к.) *коса* отидан (к.) тузилган бўлиб, 'пиёладан каттарок, косадан кичикроқ идиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 503).

НИМПУШТИ Бу сифат тожикча *ним* сифати билан (к.) *пушти* сифатидан (к.) тузилган бўлиб, 'оч пушти рангли' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 503).

НИМРАНГ Бу сифат тожикча *ним* сифати билан (к.) *ранг* отидан (к.) тузилган бўлиб, 'оч рангли' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 503).

НИМТА Бу от тожикча *ним* сифатига (к.) ўзбекча *-та* кўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'сўйилган мол, қўй танасининг бўйлама ярми' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 503). Бу от билан ўзбек тилида *нимтала*- феъли ясалган.

НИМТАТИР Бу сифат тожикча *ним* сифатига (к.) ўзбекча 'кифоя қил-' маъносини англатадиган *тати*- феълени *татир* сифатдоши шаклида қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'меъёр даражасига етказиб дамланмаган' (чай) маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 503).

НИМЧА Бу от тожикча *ним* сифатига (к.) кичрайтириш маъносини ифодалайдиган *-ча* кўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кўйлак устидан, камзул, пиджак остидан кийиладиган енгсиз, ёксиз калта, икчам кийим' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 503).

НИМЧОРАК Бу микдор оти тожикча *ним* сифати билан (к.) *чорак* отидан (к.) тузилган бўлиб, 'чоракнинг ярми', 'саккиздан бир' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 503).

НИШ Бу от ПРСда [*ниш*] шаклида (576), ТжРСда *неш* шаклида (263) келтирилган; ўзбек тилига форс тилидаги шакли олинган бўлиб, 'ингичка уч', 'газанданинг чакканда санчиладиган аъзоси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 504).

НИШАБ Бу тожикча от *нишеб* шаклига эга бўлиб (ТжРС, 267), ўзбек тилига *е(э)* товушини *а* товушига алмаштириб олинган; 'бирор юзанинг қиялик даражаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 504).

НИШОЛДА Бу от асли *нишолло* шаклига эга бўлиб (ТжРС, 266), ўзбек тилига *ло* товушларини *да* товушларига алмаштириб олинган; 'рўза кунларида тайёрланадиган кўпиксимон қуюк ок ширинлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 504).

НИШОНДОР Бу сифат 'орден' маъносини англатадиган арабча *нишон* отига (АРС, 804) 'эга бўл-' маъносини англатадиган тожикча *доштан* феълнинг (ТжРС, 137) *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 136) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'орден соҳиби' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 504).

НИШТАР Бу от асли 'газанданинг санчадиган аъзоси' маъносини англатадиган тожикча *неш* отининг *-тар* кўшимчаси билан ҳосил қилинган

киёсий даража шакли бўлиб (ТжРС, 538), Ўзбек тилига *e(э)* товушини *и* товушига алмаштириб олинган; 'газанданинг санчиш аъзоси', 'жарроҳликда ишлатиладиган кескир асбоб' маъносини англатади (ТжРС, 263; УТИЛ, I, 504). Бу от ўзбек сўзлашув тилида *наштар* шаклида ҳам айтилади.

НИШХЎРТ Бу отнинг иккинчи қисми асли 'еб-ич-' маъносини англатадиган тожикча *хўрдан* феълининг (ТжРС434) *хўрд* ўтган замон асосига тенг бўлиб, ўзбек тилига *д* товушини *т* товушига алмаштириб олинган; 'истеъмом қилиш' маъносини англатади. Бу от таркибида қатнашган *ниш* қисми асли *ним* оти бўлиб (к.), *хўрд* оти бошланишидаги *х* товуши таъсирида *м* товушига алмашган (ТжРС, 266; *нишхўрд*; 268: *нишхўрд*); 'еб турган овқатдан чиқариладиган қолдик' маъносини англатади (УТИЛ, I, 504). •

НИХОН Бу сифат ПРСда [*nehān*] шаклида (575), ТжРСда *нихон* шаклида (268) келтирилган; ўзбек тилига тожик тилидаги шакли олинган; 'яширин-' маъносини англатадиган тожикча *нухуфтан* феълининг *нихон* ҳозирги замон асосига тенг бўлиб (ТжРС, 268), 'яширин' маъносини англатади (УТИЛ, I, 505).

НОАНИК Бу сифат ўзбекча *аниқ* сифатиға (ЎТЭЛ, 29) тожикча *но*-инкор олд қўшимчасини (ТжРС, 268) қўшиб ҳосил қилинган; 'етарли даражада аниқ бўлмаган' маъносини англатади (УТИЛ, I, 505). Бу сифатдан ўзбек тилида *ноаниқлик* мавҳум оти ясалган.

НОАҲИЛ ПРСда [*na-ahl*] сифати келтирилиб, 'нолойик', 'қабих' маъноларини (550), ТжРСда *ноаҳл* сифати келтирилиб, 'дўстона маносабатда бўлмайдиган', 'чиқишиб кетмайдиган', 'бўйсунмайдиган' маъноларини англатиши (269) айtilган. Бу сифат УТИЛга *ноаҳил* шаклида киритилиб, 'бир-бири билан иноқ бўлмаган' маъносини англатиши айtilган (505). ТжРСдаги маъно изоҳларига УТИЛдаги маъно изоҳлари яқин. Бу сифатнинг иккинчи қисмини *аҳл* тарзида ёзиш хато, чунки *аҳл* бирлиги сифат эмас, от: 'аҳоли' (*маҳалла аҳли*), 'бир онла, соҳа, касб одамлари' маъносини англатади (ЎТЭЛ, II, 61). УТИЛда бу сифат тўғри ёзилган: *аҳил* аслий сифат бўлиб, 'тотув', 'иноқ' маъносини (ЎТЭЛ, II, 60), шунга кўра *ноаҳил* сифати 'иноқ бўлмаган' маъносини англатади (УТИЛ, I, 505). ТжРСда *ноаҳл* тарзида хато ёзиб юборилган. Бу сифат таркибидagi *но-* қисми – тожикча инкор олд қўшимчаси, иккинчи қисми – арабча *аҳил* аслий сифати.

НОБАКОР Бу тожикча сифат *но*-инкор олд қўшимчасини (ТжРС, 268) *бакор* қисмига қўшиб ҳосил қилинган; *бакор* қисми асли 'бор' маъносини ифодалайдиган *ба-* олд қўшимчасини 'иш' маъносини англатадиган *кор* отига қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'иш билан', 'ишли' маъносини англатади (ТжРС, 43); шунга кўра *нобакор* сифати асли 'бирор меҳнат билан шугалланмайдиган' маъносини, кўчма маънода 'ёмон хулқли, хатти-харакатли' маъносини англатади (УТИЛ, I, 505).

НОВОП Бу тожикча сифат *но-* инкор олд кўшимчасини (ТжРС, 268) 'мос', 'ярокли' маъносини англатадиган *боб II* отига (ТжРС, 73) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилига охиридаги *б* товушини *п* товушига алмаштириб олинган: 'мос келмайдиган', 'ярамайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 505).

НОВАД: *нобуд бўл-*, *нобуд қил-* феъллари таркибида ишлатиладиган бу бирлик тожик тилида *но-* инкор олд кўшимчасини (ТжРС, 268) 'бор бўл-' маъносини англатадиган *будан* феълнинг *буд* ўтган замон асосига кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'йўқ ҳолат' маъносини, шунга кўра *нобуд бўл-* феъли 'бефойда йўқ бўл-', 'исроф бўл-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 505). Ўзбек сўзлашув тилида *нобуд* бирлиги таркибидаги *б* товуши *в* товушига, *д* товуши *т* товушига алмаштирилиб, *новут* тарзида ҳам айтилади (ЎТИЛ, I, 506).

НОВАДГАРЧИЛИК Бу от ўзбек тилида тожикча *нобуд* бирлигига (к.) ўзбекча *-гарчилик* кўшимчасини кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бефойда сарфлаш', 'исрофгарчилик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 505). Бу от ўзбек сўзлашув тилида *новутгарчилик* тарзида айтилади.

НОВОЙ Бу от асли 'хамирга маълум шакл бериб тандирда, печда пишириладиган емак' маъносини англатадиган тожикча *нон* оти билан (ТжРС, 273; ЎТИЛ, I, 510) 'нимадир кўп, мўл' маъносини англатадиган *бой* сифатидан (ЎТИЛ, I, 126: *бой I 3*) тузилган бўлиб, ўзбек сўзлашув тилида олдин *бой* қисми бошланишидаги *б* товуши *в* товушига (Тожик тили тўғатида шундай шакли киритилган: ТжРС, 273), кейин шу *в* товушининг таъсирида *нон* оти охиридаги *п* товуши ҳам *в* товушига алмаштирилган; ана шу сўзлашув тили шакли адабий тил шакли деб белгиланган (ЎТИЛ, I, 506).

НОВОЙХОНА Бу от ўзбек тилида *новвой* отига (к.) 'жой' маъносини англатадиган *хона* отини (к.) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'нон пишириладиган жой' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 506).

НОВАТ Бу от асли 'ўсимлик', 'ўт' маъносини англатадиган тожикча *набот I* оти бўлиб (ТжРС, 252), кўчма маъносиди 'оч сариқ ранг' маъносини англатади (ЎКААҚЛ, 229). Ана шу кўчма маъно асосида 'шакар киёмидан тайёрланадиган сариқ рангли кристалл шаклидаги қаттиқ ширинлик' маъносини англатадиган *набот II* оти юзага келган. Ўзбек сўзлашув тилида бу от таркибидаги *а* товуши *о* товушига, *б* товуши *вв* товушларига алмаштирилган; ана шундай сўзлашув тили шакли адабий тил шакли деб белгиланган (ЎТИЛ, I, 506).

НОВАТ қ новат

НОВАДА Бу от ТжРСда *навда* шаклида келтирилиб, 'дарахтнинг ёш ингичка бевуток тармоғи' маъносини англатиши айтилган (252). Бу от ўзбек тилига *в* товуши олдидаги *а* товушини *о* (*а*) товушига алмаштириб олинган (ЎТИЛ, I, 506). Бу от таркибидаги *нав* қисми – 'янги', 'ёш', 'энди

пайдо бўлган' маъносини англатадиган тожикча сифат экани аниқ, лекин да қисминни изоҳлаш мумкин бўлмади.

НОВУТ: қ нобуд

НОВУТГАРЧИЛИК қ нобудгарчилик

НОВКИРОН қ навкирон

НОГАҲ Бу равиш тожикча *но-* олд қўшимчасини (ТжРС, 268) 'пайт' маъносини англатадиган *гоҳ* отига (ТжРС, 104) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 269), бу равиш таркибидаги иккинчи *о* товуши ўзбек тилида *а* товушига алмаштирилган; 'кутилмаган ҳолда' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 506). Ўзбек сўзлашув тилида бу равиш *ногоҳ* тарзида ҳам айтилади.

НОГАҲОН Бу равиш тожикча *ногоҳ* равишига (к.) *-он* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кутилмаган пайтда' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 506). Ўзбек сўзлашув тилида бу равиш *ногоҳон* тарзида ҳам айтилади.

НОГИРОН Бу сифат асли *но-* инкор олд қўшимчасини (ТжРС, 268) 'тут-' маъносини англатадиган *гирифтан* феълининг (ТжРС, 103) *гир* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 102) қўшиб ҳосил қилиниб, 'тута олмаслик' маъносини англатадиган *ногир* сифатига *-он* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган; 'жароҳатланган', 'ўзи мустақил бирор ишни амалга ошира олмайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 506).

НОГОҲ қ ногах

НОГОҲОН қ ногахон

НОДОН Бу сифат тожик тилида *но-* инкор олд қўшимчасини (ТжРС, 208) 'бил-', 'англа-' маъносини англатадиган *донистан* феълининг *дон* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 135) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 270), 'билимсиз', 'фаҳм-фаросати паст' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 506). Бу сифатдан ўзбек тилида *нодонлик* оти ясалган.

НОДОНЛИК қ нодон

НОЙОБ Бу сифат тожик тилида *но-* инкор олд қўшимчасини (ТжРС, 208) 'топ-' маъносини англатадиган *йофтан* феълининг (ТжРС, 146) *йоб* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 144) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'топилиши кийин', 'жуда оз учрайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 506).

НОЖЎЙА Бу сифат *но-* инкор олд қўшимчасини (ТжРС, 208) 'қидир-', 'қидириб топ-' маъносини англатадиган *жустан* (*чустан*) феълининг (ТжРС, 520) *жўй* (*чўй*) ҳозирги замон асосига (ТжРС, 521) *-а* қўшимчаси (ТжРС, 543) қўшилган *жўйа* (*чўйа*) отига қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'одоб-ахлоқ меъёрига тўғри келмайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 506).

НОЗИК Бу сифат ПРСда [*назок*] шаклида (553), ТжРСда *нозук* шаклида (270) келтирилган; ўзбек тилига тожик тилидаги шакли у

товушини и товушига аямаштириб олинган; 'ингичка', 'юмшок', 'бежирим' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 506). Бу сифатдан ўзбек тилида *нозиклаш*- феъли ясалган.

НОЗИКЛАШ- қ. *нозик*

НОЗ-ИСТИҒНО Бу жуфт от 'серишвали хатги-ҳаракат' маъносини англатадиган тожикча *ноз* оти билан (ТжРС, 270) 'илтифотсизлик' маъносини англатадиган арабча *истиғно* отидан (ЎТЭЛ, II, 180) тузилган бўлиб, 'ишва қилатуриб илтифотсизлик қилиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 507).

НОЗ-КАРАШМА Бу жуфт от тожикча 'серишвали хатги-ҳаракат' маъносини англатадиган *ноз* оти билан (ТжРС, 270) 'ёкиш учун кош-кўзлари билан *нозик* ҳаракатлар қилиш' маъносини англатадиган *карашма* отидан (ТжРС, 182) тузилган бўлиб, 'кош-кўзи билан *нозли* ҳаракатлар қилиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 507).

НОИЛОЖ Бу равиш тожик тилида *но*- инкор олд кўшимчасини (ТжРС, 208) 'даво', 'чора' маъносини англатадиган арабча *илож* отига (АРС, 532) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бошка иложини тополмай', 'истамаган ҳолда' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 507).

НОИНСОФ Бу сифат тожик тилида *но*- олд кўшимчасини (ТжРС, 208) 'виждон билан, адолат билан иш тутиш' маъносини англатадиган арабча *инсоф* отига (АРС, 807) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'инсофсиз', 'виждонсиз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 507). Бу сифатдан ўзбек тилида *ноинсофлик* мавҳум оти ясалган.

НОИНСОФЛИК қ. *ноинсоф*

НОКАС Бу сифат тожик тилида *но*- инкор олд кўшимчасини (ТжРС, 208) 'одам' маъносини англатадиган *кас* отига (ТжРС, 182) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'инсонлик хусусиятини йўқотган', 'тубан' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 271).

НОКЗОР Бу от 'лампочкасимон йирик мевали, ёғочи қаттиқ дарахт' маъносини англатадиган тожикча *нок* отига (ТжРС, 271) 'мўл' маъносини ифодалайдиган *-зор* кўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'нок дарахтларидан иборат боғ' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 508).

НОЛА Бу от тожик тилида 'қайғуни ифодалаб баланд товуш билан йиғла-' маъносини англатадиган *нолидан* феълининг *нол* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 271) *-а* кўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'қайғуни ифодаловчи баланд товуш билан йиғлаш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 508).

НОЛИ- Бу феъл асли 'ҳасрат қил-' маъносини англатадиган тожикча *нолидан* феълининг *нол* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 271) ўзбекча *-и* феъл ясовчисини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'норозилигини айтиб шикоят қил-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 508).

НОЛИШ Бу от тожик тилида 'хасрат кил-' маъносини англатадиган *нолидан* феълининг *нол* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 271) тожикча *-иш* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'хасрат ифодалайдиган йиғи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 508).

НОЛОН Бу сифат тилида 'кайғуни ифодалаб баянд товуш билан йиғла-' маъносини англатадиган *нолидан* феълининг *нол* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 271) *-он* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'нола қилувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 508).

НОМ Бу тожикча от 'исм', 'от' маъносини англатади (ТжРС, 271; ЎТИЛ, I, 508). Бу от билан ўзбек тилида *номла-* феъли ясалган.

НОМА Бу от тожикча бўлиб, 'хат' маъносини англатади (ТжРС, 271; ЎТИЛ, I, 508).

НОМАРД Бу сифат тожик тилида *но-* олд қўшимчасини (ТжРС, 208) 'олийҳиммат', 'айтганини албатта амалга оширадиган' маъносини англатувчи *мард* сифатига (ТжРС, 216) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'айтганини амалга оширмайдиган', 'яхшиликка ёмонлик қайтарадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 508). Бу сифатдан ўзбек тилида *номардлик* мавҳум оти ясалган.

НОМАЪЛУМ Бу сифат тожик тилида *но-* олд қўшимчасини (ТжРС, 208) 'кишилар биладиган', 'ошкор' маъносини англатадиган арабча *маълум* сифатига (АРС, 535) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'аниқ маълум бўлмаган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 508).

НОМАЪКУЛ Бу сифат тожик тилида *но-* инкор олд қўшимчасини (ТжРС, 208) 'рози бўлишга лойиқ', 'ақл-идрокка мос' маъносини англатадиган арабча *маъқул* сифатига (АРС, 529) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'рози бўлишга нолойиқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 508). Бу сифатдан ўзбек тилида *номаъқулчилик* мавҳум оти ясалган.

НОМАЪКУЛЧИЛИК қ. *номаъкул*

НОМАҚБУЛ Бу сифат тожик тилида *но-* инкор олд қўшимчасини (ТжРС, 208) 'қабул қилишга, маъқуллашга лойиқ' маъносини англатадиган арабча *мақбул* сифатига (АРС, 621) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'қабул қилиб бўлмайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 508).

НОМАХРАМ Бу сифат тожик тилида *но-* инкор олд қўшимчасини (ТжРС, 208) 'энг яқин, ишончли, сирдош киши', 'эр билан хотин бир-бирига нисбатан' маъносини англатадиган арабча *маҳрам* отига (АРС, 169) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ислом динига биноан бир-бирига кўриниши, яқинлашиши мумкин бўлмаган эркак ва аёл' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 508).

НОМДОР Бу сифат тожик тилида 'шон-шухрат' маъноси билан қатнашаётган *ном* отига (ТжРС, 271) 'эга бўл-' маъносини англатадиган *доштан* феълининг (ТжРС, 137) *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 136)

кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'шон-шухратли', 'ном чиқарган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 509).

НОМЗОД Бу от тожик тилида *ном* отига (қ.) 'белгила-' маъносини англатадиган *задан* феълнинг (ТжРС, 148) *зад* ўтган замон асосини кўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 272: *номзад*), бу от таркибидаги *а* товуши ўзбек тилида *о(а)* товушига алмаштирилган; 'бирор ишга қабул қилишга, сайлашга белгиланган киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 509).

НОММА-НОМ Бу равиш тожикча *ном* отини (қ.) *ба* олд қўмакчиси оққали такрорлаб тузилган бўлиб (ТжРС, 271; *нам ба нам*), ўзбек тилига *ба* қисми бошланишидаги *б* товушини *м* товушига алмаштириб, биринчи қисмга кўшиб (шундан кейин чизикча ёзиб) қабул қилинган; 'номини бирма-бир айтиб' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 509). Бу равиш изоҳли лугатга *номба-ном* шаклида хато ёзиб киритилган.

НОМ-НИШОН Бу жуфт от тожик тилида *ном* оти билан (қ.) 'белги (аломат)' маъносини англатадиган арабча *нишон* отидан (АРС, 804) тузилган бўлиб, 'хабар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 509). Бу жуфт отдан ўзбек тилида *ном-нишонсиз* сифати ясалган.

НОМУВОФИҚ Бу сифат тожик тилида *но-* инкор олд қўшимчасини (ТжРС, 208) 'мос', 'тўғри келадиган' маъносини англатадиган арабча *мувофиқ* сифатига (АРС, 902) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'тўғри келмайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 509).

НОМУНОСИБ Бу сифат тожик тилида *но-* инкор олд қўшимчасини (ТжРС, 208) 'мос тушадиган', 'лойик' маъносини англатадиган арабча *муносиб* сифатига (АРС, 798) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'мос келмайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 509).

НОМУТАНОСИБ Бу сифат тожик тилида *но-* инкор олд қўшимчасини (ТжРС, 208) 'бир-бирига тенг, тўғри келадиган' маъносини англатувчи арабча *мутаносиб* сифатига (АРС, 798) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бир-бирига тўғри келмайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 509).

НОН Бу тожикча от 'хамирдан ясаб, тандирда ёки печда пиширилдиган емак' маъносини англатади (ТжРС, 273; ЎТИЛ, I, 510).

НОНЖИЙДА Бу от ўзбек тилида тожикча *нон* оти билан (қ.) 'гули хушбўй, меvasи узунчоқ данакли дарахт, шундай дарахтнинг меvasи' маъносини англатадиган ўзбекча *жийда* отидан (ЎТИЛ, I, 278) тузилган бўлиб, 'йирик, этдор навли жийда' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 510).

НОНКЎР Бу сифат ўзбек тилида тожикча *нон* оти билан (қ.) 'кўрмайдиган', 'сўқир' маъносини англатадиган *кўр* сифатидан тузилган бўлиб, 'тузини еб, тузлугига тупурадиган', 'яхшиликни кадрламайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 510). Бу сифатдан ўзбек тилида *нонкўрлик* мавҳум оти ясалган.

НОНТЕПКИ Бу сифат ўзбек тилида тожикча *нон* оти билан (қ.) ўзбекча *тепки* I отидан (ЎТИЛ, I, 162) тузилган бўлиб, асли 'нонни оёғи

билан тепадиган' маъносини, кўчма маънода 'еб турган озик-овқатига нописанда бўлаётган' маъносини англатади. ЎТИЛда бу сифатнинг маъноси *нонқўр* сифатининг маъноси билан айнан деб таъкидлангани нотўғри (ЎТИЛ, I, 510). Бу сифат билан ўзбек тилида *нонтепкилик қил-фёъли* ҳосил қилинган.

НОНТЕПКИЛИК ҚИЛ- қ. нонтепки

НООБОД Бу сифат тожик тилида *но-* инкор олд кўшимчасини (ТжРС, 208) 'ободонлашган' маъносини англатадиган тожикча *обод* сифатига (ТжРС, 281) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'обод бўлмаган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 510).

НОПОК Бу сифат тожик тилида *но-* инкор олд кўшимчасини (ТжРС, 208) 'соф', 'тоза' маъносини англатадиган *пок* сифатига (ТжРС, 310) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'булганган', 'харом-хариш ишлардан ҳазар қилмайдиган' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 510). Бу сифатдан ўзбек тилида *нопоклик* мавҳум оти ясалган.

НОР қ. анор

НОРАВО Бу кесимлик тожик тилида *но-* инкор олд кўшимчасини (ТжРС, 208) 'бор-', 'юр-' маъносини англатадиган тожикча *рафтан* феълнинг (ТжРС, 322) *рав* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 317) *-о* кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ясашиб, 'ўринли', 'маъкул' каби маънони англатадиган *раво* равишига (ТжРС, 317) кўшиб ҳосил қилинган; 'маъкул кўрилмайдиган', 'муносиб деб ҳисобланмайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 510).

НОРАСИДА Бу сифат тожик тилида *но-* инкор олд кўшимчасини (ТжРС, 208) 'етил-' маъносини англатадиган тожикча *расидан* феълнинг *расида* ўтган замон сифатдоши шаклига (ТжРС, 321) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'балоғат ёшига етмаган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 510). Бу сифат ўзбек сўзлашув тилида *нораста* шаклида ҳам айтилади (Ўша саҳифада).

НОРАСО Бу сифат тожик тилида *но-* инкор олд кўшимчасини (ТжРС, 208) 'ет-' маъносини англатадиган *расидан* феълнинг *рав* ҳозирги замон асосидан (ТжРС, 321) *-о* кўшимчаси билан (ТжРС, 453) ясалган *расо* сифатига (ТжРС, 321) кўшиб ҳосил қилинган; 'бут бўлмаган', 'нуқсонли' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 510).

НОРАСТА қ. норасида

НОРДОН Бу сифат тожик тилида асли 'олов' маъносини, кўчма маънода 'олов рангли', 'тўқ қизил' маъносини англатадиган *нор* отига (ТжРС, 274) 'ҳисобла-' маъносини англатадиган *донистан* феълнинг *дон* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 135) кўшиб ҳосил қилинган; тўғри маъносида 'олов рангига ўхшаш', кўчма маъносида 'аччик-ширин' маъносини англатади (ТжРС, 274; ЎТИЛ, I, 510). ЎТИЛда бу сифатнинг маъноси қисман тўғри изоҳланган.

НОРИНХЎР Бу сифат 'юққа ёйиб пиширилган хамирни, пиширилган гўшт ва казини кесма шаклида тўғраб, аралаштириб тайёрланадиган овқат' маъносини англатадиган *норин* отига (ЎТИЛ, I, 510) 'еб-ич-' маъносини англатадиган тожикча *хўрдан* феълининг (ТжРС, 434) *хўр* ҳозирги замон асосини ("Форс тили ", 307) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'норинни хуш қўриб мўл ейдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 511).

НОРОЗИ Бу сифат тожик тилида *но-* инкор олд қўшимчасини (ТжРС, 208) 'айтилган гапни, қилинган ишни маъқуллаш' маъносини англатадиган арабча *рози* сифатига (АРС, 301; АРГ, 149) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'маъқулламаган', 'кўнгли тўлмаган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 511). Бу сифатдан ўзбек тилида *норозилик* мавҳум оти ясалган.

НОРОЗИЛИК қ. *норози*

НОСКАШ Бу сифат 'тамакидан тайёрланиб, тил остига ташлаб ёки хидлаб кайф қилиш учун ишлатиладиган нарса' маъносини англатадиган *нос* отига (ЎТИЛ, I, 511) 'торт-', 'чек-' маъносини англатадиган тожикча *кашидан* феълининг *каш* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 184) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'нос чекадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 511).

НОСОЗ Бу кесимлик тожик тилида *но-* инкор олд қўшимчасини (ТжРС, 208) 'бир-бирига мос' маъносини англатадиган *соз* сифатига (ТжРС, 362) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бир-бирига мос бўлмаган', 'бир-бирини тушуниши бузилган' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 511). Бу кесимликдан ўзбек тилида *носозлик* мавҳум оти ясалган.

НОСОЗЛИК қ. *носоз*

НОСФУРУШ Бу от 'тамакидан тайёрланиб, тил остига ташлаб ёки хидлаб кайф қилиш учун ишлатиладиган нарса' маъносини англатадиган *нос* отига (ЎТИЛ, I, 511) 'сот-' маъносини англатадиган тожикча *фурўхтан* феълининг *фурўх* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 415) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилида бу от таркибидаги ў товуши у товушига алмаштирилган; 'нос сотувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 511).

НОТАВОН Бу тожикча сифат *но-* инкор олд қўшимчасини (ТжРС, 208) 'қодир бўл-' маъносини англатадиган *тавонистан* феълининг *тавон* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 374) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бирор ишни амалга оширишга қурби етмайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 511).

НОТАЙИН Бу сифат тожикча *но-* инкор олд қўшимчасини (ТжРС, 208) 'аниқ', 'белгилли' маъносини англатадиган арабча *тайин* сифатига (АРС, 554) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'таг-туғи аниқ бўлмаган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 511).

НОТАНИШ Бу сифат ўзбек тилида тожикча *но-* инкор олд қўшимчасини (ТжРС, 208) ўзбекча *таниш* сифатига (ЎТИЛ, II, 118) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'аввал кўрмаган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 512).

НОТЕКИС Бу сифат ўзбек тилида тожикча *но-* инкор олд кўшимчасини (ТжРС, 208) ўзбекча *текис* сифатига (ЎТИЛ, II, 155) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'юза сатҳи силлик бўлмаган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 512).

НОТИНЧ Бу сифат ўзбек тилида тожикча *но-* инкор олд кўшимчасини (ТжРС, 208) ўзбекча *тинч* отига (ЎТИЛ, II, 181) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'тинчини йўқотган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 512). Бу сифатдан ўзбек тилида *нотинчлан-* феъли ясалган.

НОТИНЧЛАН- қ нотинч

НОТОБ Бу сифат тожик тилида *но-* инкор олд кўшимчасини (ТжРС, 208) 'куч-қувват' маъносини англатадиган *тоб* отига (ТжРС, 395) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'куч-қуввати йўқ', 'хаста' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 512).

НОТЎҒРИ Бу сифат ўзбек тилида тожикча *но-* инкор олд кўшимчасини (ТжРС, 208) ўзбекча *тўғри* сифатига (ЎТИЛ, II, 260) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'янглиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 512).

НОУМИД Бу сифат тожик тилида *но-* инкор олд кўшимчасини (ТжРС, 208) 'бирор нарсанинг рўёбга чиқишини ишониб қутиш' маъносини англатадиган *умед* отига (ТжРС, 402) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилига *е(э)* товушини *и* товушига алмаштириб олинган; 'бирор нарсанинг рўёбга чиқишига ишончини йўқотган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 512).

НОХИН Бу тожикча от асли *нохун* товуш таркибига эга бўлиб (ТжРС, 276), ўзбек тилига *у* товушини *и* товушига алмаштириб олинган; асли 'тирноқ' маъносини англатади; ўзбек тилида 'танбур торини чертиб чалишда ишлатиладиган металл буюм' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 512). Бу буюм тожик тилида 'тирноқча' маъносини англатадиган *нохунак* оти билан аталган (ТжРС, 276).

НОХОСТАН Бу равиш тожикча *но-* инкор олд кўшимчасини (ТжРС, 208) 'иста-' маъносини англатадиган тожикча *хостан* феълининг *хост* ўтган замон асосига (ТжРС, 427) кўшиб ҳосил қилинган *нохост* равишига ўзбекча *-дан* чиқиш келишиги кўшимчасини кўшиш билан юзага келган; кейинчалик *нохостдан* равиши таркибидаги *т* товуши таъсирида *д* товуши *т* товушига алмашган, қатор келган *тт* товушларидан бири айтилмай қўйган. Бу равиш 'қутилмаган ҳолда' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 512).

НОХУШ Бу сифат тожик тилида *но-* инкор олд кўшимчасини (ТжРС, 208) 'ёқимли' маъносини англатадиган тожикча *хуш* сифатига (ТжРС, 432) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ёқимсиз', 'кайфиятни бузадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 512). Бу сифатдан ўзбек тилида *нохушлик* мавҳум оти ясалган.

НОХУШЛИК қ нохуш

НОЧОР Бу сифат тожик тилида *но-* инкор олд қўшимчасини (ТжРС, 208) 'иш-максадни рўёбга чиқариш-чиқармаслик учун амалга ошириладиган тадбир' маъносини англатадиган тожикча *чора* отининг (ТжРС, 445) *чор* шаклига (*чор-ночор* равиши таркибидаги каби) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бирор иш-максадни рўёбга чиқариш-чиқармаслик тадбирини амалга ошира олмайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 512). Бу сифатдан ўзбек тилида *ночорлик* мавҳум оти ясалган.

НОЧОРЛИК қ. *ночор*

НОШАРЪИЙ Бу сифат тожик тилида *но-* инкор олд қўшимчасини (ТжРС, 206) 'шариат талабларига мос' маъносини англатадиган арабча *шаръий* сифатига (АРС, 400) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'шариатга ҳилоф' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 512).

НОШОД Бу сифат тожик тилида *но-* инкор олд қўшимчасини (ТжРС, 208) 'хурсанд' маъносини англатадиган тожикча *шод* сифатига (ТжРС, 462) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'хурсанд бўлмаган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 512).

НОШУД Бу сифат тожикча *но-* инкор олд қўшимчасини (ТжРС, 208) 'амалга ош-' маъносини англатадиган тожикча *шудан* феълининг (ТжРС, 462) *шуд* ўтган замон асосига (ЎТИЛ, II, 431) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бирор ишни уddaлай олиш қабилляти ҳам йўқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 512).

НОШУКУР Бу сифат тожик тилида *но-* инкор олд қўшимчасини (ТжРС, 208) 'миннатдорлик' маъносини англатадиган арабча *шукр* отининг *шукур* кўплик шаклига (АРС, 413; АТГ, 40) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'сабр-тоқат қилмайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 512). Бу сифатдан ўзбек тилида *ношукурлик* мавҳум оти ясалган. Изоҳли лугатда *шукр* отининг маъноси *шукур* отининг маъносига айнан дейилгани ўрнили эмас (ЎТИЛ, I, 431).

НОЎРИН Бу сифат ўзбек тилида *но-* инкор олд қўшимчасини (ТжРС, 208) ўзбекча *ўрин* отига (ЎТИЛ, I, 511) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бирор иш-ҳаракатни бажариш, бирор фикр-мулоҳазани айтиш учун ноқулай (пайт)' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 512).

НОҚОБИЛ Бу сифат тожикча *но-* инкор олд қўшимчасини (ТжРС, 208) 'гапга кирадиган' маъносини англатувчи арабча *қобил* сифатига (АРС, 619; ЎТИЛ, II, 590) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'гапга кирмайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 512).

НОКУЛАЙ Бу сифат ўзбек тилида *но-* инкор олд қўшимчасини (ТжРС, 208) ўзбекча *қулай* сифатига (ЎТИЛ, II, 615) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бирор иш-ҳаракатни бажариш, бирор фикр-мулоҳазани айтиш учун ноқоб' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 513).

НОҲАҚ Бу сифат тожик тилида *но-* инкор олд қўшимчасини (ТжРС, 208) 'хуқук' маъносини англатадиган арабча *ҳақ II* отига (АРС, 184) сифат

маъносини англатиб келганида кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бирор иш-харакатни бажаришга, бирор фикр-мулоҳазани айтишга хаки йўқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 513).

НОҲАҚЛИК Бу мавҳум от ўзбек тилида *ноҳақ* сифатидан (к.) -лик кўшимчасини кўшиб ясалган бўлиб, 'бирор иш-харакатни бажаришга, бирор фикр-мулоҳазани айтишга асосиз равишда йўл кўймаслик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 513).

НУРАФШОН Бу сифат тожик тилида 'ёғду', 'зиё' маъносини англатадиган арабча *нур* отига (АРС, 838) 'соч-' маъносини англатадиган тожикча *афшондан* феълнинг *афшон* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 35) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'нур сочувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 513).

НУРОНИЙ Бу сифат тожик тилида 'ёғду', 'зиё' маъносини англатадиган арабча *нур* отига (АРС, 838) тожикча *-он, -ий* кўшимчаларини (ТжРС, 543, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'юз-кўзидан нур ёғилиб турадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 513).

НҮШ АЙЛА- Бу феъл ўзбек тилида 'ич-' маъносини англатадиган тожикча *нўшидан* феълнинг *нўш* ҳозирги замон асоси билан (ТжРС, 279) 'қил-' маъносини англатадиган ўзбекча *айла-* феълдан тузилган бўлиб, 'ич-', 'шимир-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 515).

О

ОБАКИ Бу сифат тожик тилида 'сув' маъносини англатадиган *об* отига (ТжРС, 279) *-аки* кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, асли 'сувдор' маъносини (ТжРС, 280), ўзбек тилида эса 'ок чиллакига ўхшаш серсув ширин узум' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 515).

ОБДАСТА Бу от тожик тилида 'сув' маъносини англатадиган *об* оти билан (ТжРС, 279) 'қўл' маъносини англатадиган *даст* отидан (ТРС, 110) тузилган *обдаст* бирлигига *-а* кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'юз-қўл ювишда ишлатиладиган сувдон' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 515).

ОБЖУВОЗ Бу от тожик тилида 'сув' маъносини англатадиган *об* оти билан (ТжРС, 279) 'ўсимлик уругидан мой ажратиб олиш қурилмаси' маъносини англатадиган *жувоз* отидан (ТжРС, 290) тузилган бўлиб, 'сув кучи билан ишлайдиган жувоз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 515).

ОБИ-ДИЙДА Бу от 'сув' маъносини англатадиган *об* отига (ПРС, I) *-и* изофасини кўшиб, 'кўз' маъносини англатадиган *дида* отига (ПРС, 233) боғлаб тузилган бирикма бўлиб (*оби дида*), ўзбек тилига *оби-дийда* шаклида бирикма қисмлари орасига чизикча ёзиб, *дида* қисми таркибига й товушини киритиб олинган; 'кўз ёши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 516).

ОБИ-ЙОВФОН Бу от 'сув' маъносини англатадиган тожикча *об* оти билан (ТжРС, 279) 'гўшт-ёғсиз тайёрланган сифатсиз овқат' маъносини

англатадиган ўзбекча *ёвгон* отидан (ЎТИЛ, I, 253) тузилган *обу ёвгон* жуфт оти бўлиб, ўзбек тилига у боғламасини *-и* изофасига алмаштириб, чизикча ёзиб олинган; 'энг сифатсиз овқат' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 516).

ОБИ-ЗАМЗАМ Бу от 'сув' маъносини англатадиган тожикча *об* отига (ТжРС, 279) *-и* изофасини қўшиб, Маккадаги *Замзам* булогининг помига боғлаб тузилган бирикма бўлиб, ўзбек тилида бирикма қисмлари орасига чизикча киритилган; 'Замзам булогининг суви', 'табаррук сув' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 516).

ОБИ-РАВОН Бу от 'сув' маъносини англатадиган *об* оти ва (ТжРС, 279) *-и* изофасини қўшиб, тожикча 'юр-', 'ок-' маъносини англатадиган *рафтан* феълнинг (ТжРС, 322) *рав* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 317) *-он* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилиниб, 'оқадиган' маъносини англатувчи *равон* сифатидан тузилган *оби равон* бирикмаси бўлиб (ТжРС, 317: *оби равон*), ўзбек тилида бирикма қисмлари орасига чизикча ёзилади; 'оқар сув' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 516).

ОБИ-НОВВОТ Бу от 'сув' маъносини англатадиган тожикча *об* отига (ТжРС, 279) *-и* изофасини қўшиб, тожикча *новвот* отига (к.) боғлаб тузилган бирикма бўлиб, ўзбек тилида бирикма қисмлари орасига чизикча ёзилади; 'ўрқининг жуда ширин нави', 'қовуннинг сарик-ола сергўшт ширин нави' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 516).

ОБИНОН Бу от 'сувли' маъносини англатадиган *оби* сифати билан (ПРС, 5) *нон* отидан тузилган бирикма бўлиб, ўзбек тилида бирикма қисмлари қўшиб ёзилади; 'тузли сувда қориб, оширилмаган ҳамирга бошқа масаллик қўшмай пиширилган юпка нон' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 516).

ОБИ-ОТАШ Бу от 'сув' маъносини англатадиган тожикча *об* оти билан (ТжРС, 279) 'олов' маъносини англатадиган *оташ* отидан (ТжРС, 290) тузилган *обу оташ* жуфт оти бўлиб, ўзбек тилида у боғламаси *-и* изофасига алмаштирилган; 'овқат тайёрлашда энг зарур сув билан олов' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 516).

ОБИ-РАХМАТ Бу от 'сув' маъносини англатадиган тожикча *об* отига (ТжРС, 279) *-и* изофасини қўшиб, 'рахм-шафқат' маъносини англатадиган арабча *рахмат* отига (АРС, 291) боғлаб тузилган бирикма бўлиб, ўзбек тилида бирикма қисмлари орасига чизикча ёзилади; 'Оллонинг марҳамати, мурувати билан энг зарур пайтда ётган ёгин (ёмғир, қор)' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 516).

ОБИ-ТАОМ Бу от 'сув' маъносини англатадиган тожикча *об* отини (ТжРС, 279) у боғламаси орқали 'еб-ичиладиган овқат' маъносини англатадиган арабча *таом* отига (АРС, 474) боғлаб тузилган бўлиб (ТжРС, 279: *обу таом*), ўзбек тилида у боғламаси *-и* изофасига алмаштирилган; 'суюк-қуюк овқатлар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 516).

ОБИ-ТОБ Бу кесимлик тожик тилида 'сув' маъносини англатадиган *об* отини (ТжРС, 279) у боғламаси оркали 'яркира-', 'нур тарат-' маъносини англатадиган *тофтан* феълининг *тоб* ҳозирги замон асосига боғлаб тузилган бўлиб (ТжРС, 279: *обу тоб*), ўзбек тилида у боғламаси *-и* изофасига алмаштирилган; 'айни етилган ҳолатда' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 516).

ОБИ-ҲАВО Бу от тожик тилида 'сув' маъносини англатадиган *об* отини (ТжРС, 279) у боғламаси оркали 'Ер атрофини қоплаб турувчи, асосан азот ва кислороддан иборат модда' маъносини англатадиган арабча *ҳаво* отига (АРС, 862) боғлаб тузилган жуфт от бўлиб (ТжРС, 279: *обу ҳаво*), ўзбек тилида у боғламаси *-и* изофасига алмаштирилган; 'атмосферанинг ҳолати' (климат) маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 516).

ОБИ-ҲАЙОТ Бу от 'сув' маъносини англатадиган тожикча *об* отини (ТжРС, 279) *-и* изофаси оркали 'яшаш, физиологик мавжудлик' маъносини англатадиган арабча *ҳайот* отига (АРС, 205) боғлаб тузилган бирикма бўлиб, ўзбек тилида бу бирикма қисмлари ораллиғига чизиқча ёзилади; 'яшашни таъминлайдиган сув' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 516).

ОБКАШ Бу от тожик тилида 'сув' маъносини англатадиган *об* отига (ТжРС, 279) 'таши-' маъносини англатадиган *кашидан* феълининг *каш* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 184) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'икки учидаги илмоққа челақ осиб, елгага қўйиб сув (суюклик) ташийдиган, ёғочдан ясалган асбоб' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 516). Бу от ўзбек сўзлашув тилида *анкаш* тарзида ҳам айтилади.

ОБОД Бу тожикча сифат 'ғўзаллик касб этган, гуллаб-яшнаган' маъносини англатади (ТжРС, 281; ЎТИЛ, I, 516). Бу сифат билан ўзбек тилида *ободлаш* - феълн ясалган.

ОБОДЛАШ - қ. обод

ОБОДОН Бу кесимлик тожик тилида *обод* сифатига (қ.) *-он* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кўркам', 'гуллаб-яшнаган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 517). Бу кесимликдан ўзбек тилида *ободонлик* мавҳум оти ясалган.

ОБОДОНЛИК - қ. ободон

ОБПАРТОВ Бу от тожик тилида 'сув' маъносини англатадиган *об* отига (ТжРС, 279) 'ташла-' маъносини англатадиган *партофтан* феълининг *парто(в)* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 301, 300) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ортиқча сувни ташлаб юбориш учун қурилган иншоот' маъносини англатади (ТжРС, 281; ЎТИЛ, I, 517).

ОБРАҲА Бу от тожик тилида 'сув' маъносини англатадиган *об* оти билан (ТжРС, 279) 'йўл' маъносини англатадиган *роҳ* отидан (ТжРС, 328) тузилган *обраҳ* отига *-а* қўшимчасини (ТжРС, 453) қўшиб ҳосил қилинган; иккинчи бўғиндаги *о* товуши *а* товушига тожик тилининг ўзида алмашган

(ТжРС, 280, 281); 'сув оқмай қолган ўзан' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 517).

ОБРЕЗ Бу от тожик тилида 'сув' маъносини англатадиган *об* отига (ТжРС, 279) 'куй-', 'тўк-' маъносини англатадиган *рехтан* феълининг (ТжРС, 325) *рез* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 324) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'яшаш хонасининг пойгагида ёки дахлизида ювиниш суви тушиши учун ясалган усти ёпик ўра' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 517).

ОБРЎ(Й) Бу от тожик тилида 'иззат-хурмат' маъносини англатадиган *об* отига (ТжРС, 279: *об II*) 'юз' маъносини англатадиган *рў(й)* отини (ТжРС, 329) қўшиб тузилган бўлиб, 'кишининг жамоат олдида қозонган ҳурмат-эътибори' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 517). Бу от билан ўзбек тилида *обрўли*, *обрўсиз* сифатлари, *обрўсизлан*- феъли ясалган.

ОБРЎЛИ қ. обрў(й)

ОБРЎСИЗ қ. обрў(й)

ОБРЎСИЗЛАН- қ. обрў(й)

ОБХОНА Бу от тожикча 'сув' маъносини англатадиган *об* отига (ТжРС, 279) *хона* отини (ТжРС, 426) қўшиб тузилган бўлиб, 'тахорат қилиш учун ажратилган хона' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 517).

ОВОЗ Бу тожикча от (ТжРС, 282) ўпқадан зарб билан чиқарилаётган ҳавонинг овоз пайчаларига урилиши билан тебраниши натижасида, шовкин қўшилмаган ҳолда ҳосил бўладиган товуш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 518).

ОВОЗА Бу от тожик тилида *овоз* отига (к.) -а қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бирор киши, нарса, воқеа тўғрисида тарқалган хабар, гап-сўз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 518).

ОВОРА Бу тожикча кесимлик 'бирор иш-ҳаракатни амалга ошириш ташвиши билан банд', 'қўними йўқ' маъноларини англатади (ТжРС, 283; ЎТИЛ, I, 518). Бу кесимлик билан ўзбек тилида *оворагарчилик* мавҳум оти ясалган.

ОВОРАГАРЧИЛИК қ. овора

ОГАҲ қ. огоҳ

ОГАҲИЙ қ. огоҳ

ОГОҲ Бу тожикча кесимлик 'хабардор' маъносини англатади (ТжРС, 283; ЎТИЛ, I, 519). Бу кесимликдан ўзбек тилида *огоҳлантир-* феъли, *огоҳлантириш* оти ясалган. Шоир Огаҳийнинг таҳаллуси шу кесимликнинг *огаҳ* шаклига *-ий* қўшимчасини қўшиб ясалган. Сўзлашув тилида бу кесимлик *огаҳ* тарзида ҳам айтылади.

ОГОҲЛАНТИР- қ. огоҳ

ОГОҲЛАНТИРИШ қ. огоҳ

ОДАМЗОД Бу от ПРСда [*адами-зод*] шаклида (12), ТжРСда *одамизод* шаклида (283) келтирилган; асли 'биринчи пайдо бўлган киши' маъносини англатадиган арабча *Одам* отини (АРС, 29) -и изофасини қўшиб, 'насл'

маъносини англатадиган тожикча *зод* оти билан (ТжРС, 156) боғлаб тузилган бўлиб, тожик тилида кўшиб ёзилади (ТжРС, 283); ўзбек тилида -и изофаси ташланиб, кўшиб ёзилади; 'одам насли', 'инсон' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 520).

ОДАМОХУН Бу сифат 'инсон маъносини англатадиган' *одам* отига (АРС, 29) 'маслаҳатгўй' маъносини англатадиган *охунд* сифатини (ПРС, 11) кўшиб тузилган; ўзбек тилида бу сифат охиридаги *д* товуши айтилмайди; 'кишини иззат-хурмат қиладиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 520).

ОДАМХЎР Бу сифат тожик тилида 'киши' маъносини англатадиган арабча *одам* отига (АРС, 29) 'еб-ич-' маъносини англатадиган тожикча *хўрдан* феълнинг (ТжРС, 434) *хўр* hozirgi замон асосини кўшиб ҳосил қилинган; 'одам гўштини ейдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 521).

ОДАМШАВАНДА Бу сифат тожик тилида 'киши' маъносини англатадиган арабча *одам* оти билан (АРС, 29) 'бўл-' маъносини англатадиган тожикча *шудан* феълнинг (ТжРС, 462) *шав* hozirgi замон асосига (ТжРС, 449) -анда кўшимчасини (ТжРС, 561) кўшиб ясалган *шаванда* hozirgi замон сифатдоши шаклидан тузилган; 'киши билан хурматини жойига қўйиб муомала қиладиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 521).

ОДИЛОНА Бу равиш тожик тилида 'адолат билан иш қилувчи' маъносини англатадиган арабча *одил* сифатига (АРС, 502) тожикча -она кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'адолатли равишда' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 521).

ОЖИЗОНА Бу равиш тожик тилида 'заиф', 'мадорсиз' маъносини англатадиган арабча *ожиз* сифатига (АРС, 499) -она кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ожизларча' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 524).

ОЗОД Бу тожикча сифат 'эркин', 'ўз ихтиёрни ўзида' маъносини англатади (ТжРС, 284; ЎТИЛ, I, 525).

ОЗОДА Бу тожикча сифат 'тоза', 'қир-чири йўк' маъносини англатади (ТжРС, 284; ЎТИЛ, I, 525).

ОЗОДАЛИК Бу мавҳум от ўзбек тилида тожикча *озода* сифатидан (к.) ўзбекча -лик кўшимчаси билан ясалган бўлиб, 'тозалик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 525).

ОЗОДЛИК Бу мавҳум от ўзбек тилида 'эркин' маъносини англатадиган тожикча *озод* сифатига (к.) -лик кўшимчасини кўшиб ясалган бўлиб, 'эркинлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 525).

ОЗОР Бу от 'кўнглини оғрит-', 'хафа қил-' маъносини англатадиган тожикча *азурдан* феълнинг hozirgi замон асосига тенг бўлиб (ТжРС, 284), 'кишига руҳан ёки жисмонан етказилган оғрик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 525).

ОЗОРИЖОН Бу сифат тожикча *озор* отига (к.) -и изофасини кўшиб, 'барҳаётликни таъминловчи омил' маъносини англатадиган *эсон* отига (ТжРС, 517) боғлаб тузилган бирикма бўлиб, ўзбек тилида кўшиб ёзилади: 'кишига бетиним озор берадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 525).

ОЗУРДА Бу тожикча от 'кийнал-', 'хафа бўл-' маъносини англатадиган *озурдан* феълнинг (ТжРС, 284) *озурд* ўтган замон асосига -а кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган; 'хафа бўлиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 525).

ОЙИМПОШША Бу от 'мўътабар' маъносини англатадиган *оим* сифати билан (ТжРС, 285) 'бекач' маъносини англатиш учун ишлатиладиган *пошишо* отидан тузилган бўлиб (ТжРС, 285), ўзбек тилида *ои* товушлари оралигига *й* товуши киритилган, *пошишо* қисми охиридаги *о* товуши *а* товушига алмаштирилган. Бу от аёлга хурмат билан мурожаат қилишда ишлатилади (ЎТИЛ, I, 527). Бу от сўзлашув тилида *им* товушларини ташлаб *ойпошиша* тарзида ҳам айтилади (ЎТИЛ, I, 628). Изоҳли луғатда *оим* қисми *ойи* отига -м кўшимчасини кўшиб ҳосил қилинган деб хато изоҳланган.

ОЙИНА қ. ойна

ОЙНА Бу от асли *ойна* товуш таркибига эга бўлиб, (ТжРС, 285), ўзбек тилида *и* товуши *й* товушига алмаштирилган; 'кўзгу', 'дераза кўзларига ўрнатиладиган ясси тиник шиша' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 527). Бу от ўзбек сўзлашув тилида *ои* товушлари оралигига *й* товушини киритиб *ойина* тарзида ҳам айтилади.

ОЙНАБАНД Бу сифат 'дераза кўзларига ўрнатиладиган ясси тиник шиша' маъносини англатадиган *ойна* отининг (ТжРС, 285) ўзбекча *ойна* шаклига (к.) 'ўрнат-' маъносини англатадиган *бастан* феълнинг (ТжРС, 51) *банд* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 44) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'деразали' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 527). Ўзбек сўзлашув тилида бу сифат *ойнаванд*, *ойнагон* шаклларида ҳам айтилади.

ОЙНАВАНД қ. ойнабанд

ОЙНАВОН қ. ойнабанд

ОЙНАК Бу от 'дераза' маъносини англатадиган тожикча *ойна* отининг (ТжРС, 285) ўзбекча *ойна* шаклидан -к кўшимчаси билан (ТжРС, 543) ясалган бўлиб, 'дераза', 'кўзга тақияладиган буюмнинг ойнаси' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 628).

ОЙПОШША қ. оймпошша

ОЛАМГИР Бу сифат 'бутун борлик' маъносини англатадиган арабча *олам* отига (АРС, 534) 'ол-', 'забт эт-' маъносини англатадиган тожикча *гирифтан* феълнинг (ТжРС, 103) *гир* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 102) кўшиб ҳосил қилинган; 'оламни забт этувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 529).

ОЛАМ-ЖАҲОН Бу сифат 'бутун борлик' маъносини англатадиган арабча *олам* оти билан (АРС, 534) худди шундай маънони англатадиган тожикча *жаҳон* отидан (ТЖРС, 514) тузилган бўлиб, 'беҳад кўп' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 529).

ОЛАМПАНОҲ Бу сифат 'бутун борлик' маъносини англатадиган арабча *олам* отига (АРС, 534) 'химоя қил-' маъносини англатадиган тожикча *паноҳидан* феълнинг *паноҳ* ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 297) кўшиб ҳосил қилинган; 'оламни ўз химоясига олувчи' маъносини англатади; ўгмишда ҳукмдорларни улуғлаб айтиладиган мақтов тарзида ишлатилган (ЎТИЛ, I, 530).

ОЛАМТОБ Бу сифат 'бутун борлик' маъносини англатадиган арабча *олам* отига (АРС, 534) 'ёрит-' маъносини англатадиган тожикча *тофтан II* феълнинг (ТЖРС, 397) *тоб* ҳозирги замон асосини (ТЖРС, 395: *тоб III*) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'оламни ёритувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 530).

ОЛИМОҶА Бу равиш 'чуқур билимга эга киши' маъносини англатадиган арабча *олим* отига (АРС, 534) тожикча *-она* кўшимчасини (ТЖРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'олимларга хос йўсинда' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 532).

ОЛМАЗОР Бу от ўзбекча *олма* отига 'мўл' маъносини англатадиган тожикча *-зор* кўшимчасини (ТЖРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'олма дарахти кўп экинган майдон' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 533).

ОЛМУРУТ Бу от форс тилида 'оч қизил' маъносини англатадиган [*ол*] сифати билан (ПРС, 36) 'нок' маъносини англатадиган [*моруд*] отидан (ПРС, 485) тузилган бўлиб, ўзбек тилига форсча *о(й)* товушини ўзбекча у товушига, *д* товушини *т* товушига алмаштириб олинган; 'оч қизил рангли нок' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 534).

ОЛОВ Бу тожикча от *олав* товуш таркибига эга бўлиб (ТЖРС, 285), ўзбек тилида *а* товуши *о (а)* товушига алмаштирилган; 'ёниб турган ўт' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 534). Бу отдан ўзбек тилида *оловлан-* феъл ясалган.

ОЛОВЛАН- қ. олов

ОЛОМОН Бу от асли *аламон* товуш таркибига эга бўлиб (ТЖРС, 22), ўзбек тилида *а* товушлари *о (а)* товушларига алмаштирилган; тарихан 'талаш, асир олиш мақсадида амалга ошириладиган босқин', ҳозир эса 'ҳаяжонланган одамлар тўдаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 534).

ОЛТИНГУГУРТ Бу от ўзбекча *олтин* оти 'сарик' маъно қирраси билан тожикча *гугурт* (< *гўгўрд*) отига (ТЖРС, 110; ЎТИЛ, I, 195) боғлаб тузилган бўлиб, 'тез ёнадиган сарик рангли металлоид' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 535).

ОЛХҲҮРИ Бу от тожик тилида 'мева' маъносини англатадиган *олу* отига (ТЖРС, 286) 'еб-ич-' маъносини англатадиган *хўрдан* феълнинг (ТЖРС,

434) *хўр* ҳозирги замон асосини қўшиб тузилган *олхўр* бирлигига *-и* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилига у товушини ташлаб олинган; 'данаги чўзинчок, эти кўкиш серсув мева' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 535). Бу отни *ол(у)* ва Ҳирот отларидан тузилган деб изоҳлаш ҳам мавжуд (ЎТИЛ, I, 535).

ОЛЧА Бу от 'мева' маъносини англатадиган *олу* отига (ТжРС, 286) ўзбекча *-ча* қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 286: *олуча*), ўзбек тилида бу от таркибидаги у товуши айtilмайди; 'данаги думалок, эти тўқ қизил майда мева' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 535).

ОЛҲИРОТ қ олхўри

ОМАД Бу от 'кел-' маъносини англатадиган тожикча *омадан* феълининг *омад* ўтган замон асосига тенг бўлиб (ТжРС, 286), ишнинг ўнгидан келиши, олға босиши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 535).

ОМБУР Бу от ПРСда [*амбор*], [*амбур*] шаклларида (араб ҳарфлари билан *м* эмас, *н* ёзилган ҳолда – 41), ТжРСда *анбур* шаклида (26) келтирилган; ўзбек тилига форсча *амбур* шакли *а* товушини *о (а)* товушига алмаштириб олинган. Бу отнинг *бур* қисми асли 'кес-' маъносини англатадиган *буридан* феълининг *бур* ҳозирги замон асосига тенг, шунга кўра *омбур* оти 'мих суғуриш, сим кесишда ишлатиладиган асбоб' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 536).

ОМИЛКОР Бу сифат 'бирор ишни амалга оширишнинг энг мақбул йўли' маъносини англатадиган арабча *омил* отига (АРС, 541) *-кор* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'усталик билан иш юритадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 536).

ОМИХТА Бу сифат 'аралаштир-' маъносини англатадиган тожикча *омехтан* феълининг *омехт* ўтган замон асосига *-а* қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган ўтган замон сифатдоши шакли бўлиб (ТжРС, 560; 286), ўзбек тилида *е(э)* товуши и товушига алмаштирилган; 'бошқа нарса билан аралаштирилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 536).

ОММАБОП Бу сифат 'оддий халқ' маъносини англатадиган арабча *омма* оти билан (АРС, 537) 'мос' маъносини англатадиган тожикча *боб* сифатидан (ТжРС, 73) тузилган бўлиб (ТжРС, 286: *оммабоб*), ўзбек тилида *б* товуши *н* товушига алмаштирилган; 'кенг жамоатчиликка мўлжалланган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 536).

ОМОН-ЭСОН Бу сифат 'хавф-хатарсиз', 'соғ-саломат' маъносини англатадиган арабча *амон* сифати билан (АРС, 45; ТжРС, 25) 'соғ-саломат' маъносини англатадиган ўзбекча *эсон* отидан (ЎТИЛ, I, 454) тузилган бўлиб, ўзбек тилида *а* товуши *о(а)* товушига алмаштирилган; 'хавф-хатарсиз', 'соғ-саломат' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 537). Бу жуфт сифат *эсон-амон* тарзида ҳам тузилган (ЎТИЛ, I, 454).

ОНСОН қ осон

ОПТОВШУВОК қ офтобчувок

ОРАСТА Бу сифат 'зеб бер-', 'тартибли ҳолатга келтир-' маъносини англатадиган тожикча *оростан* феълнинг (ТжРС, 288) *орост* ўтган замон асосига *-а* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган ўтган замон сифатдоши шакли бўлиб, ўзбек тилида иккинчи бўғиндаги *о* товуши *а* товушига алмаштирилган; 'зеб берилган', 'саранжом-саришта' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 540).

ОРЗУ Бу тожикча от 'кўнгилдаги истак, эзгу умид' маъносини англатади (ТжРС, 288; ЎТИЛ, I, 541).

ОРЗУ-АРМОН Бу жуфт от тожикча *орзу* оти билан (қ.) 'амалга ошмаган истак тўғрисида афсусланиш' маъносини англатадиган *армон* отидан (ТжРС, 30)*тузилган бўлиб, 'кўнгилдаги истак ва афсусланишлар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 541).

ОРЗУ-ИСТАК Бу жуфт от ўзбек тилида тожикча *орзу* оти билан (қ.) 'хоҳиш' маъносини англатадиган ўзбекча *истак* отидан (ЎТИЛ, I, 337) тузилган бўлиб, 'амалга ошувини хоҳлаб қутиладиган эзгуликлар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 541).

ОРЗУМАНД Бу тожикча сифат *орзу* отига (қ.) 'эга бўлиш' маъносини инфодалайдиган *-манд* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'орзу қилувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 541).

ОРЗУ-ҲАВАС Бу жуфт от тожикча *орзу* оти билан (қ.) 'нимагадир эришиш тўғрисида истак' маъносини англатадиган арабча *ҳавас* отидан (АРС, 863; ЎТИЛ, II, 669) тузилган бўлиб, 'рўёбга чиқишини истаб қилинадиган орзулар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 541).

ОРО: Бу от ЎТИЛга [ф-т], айн. *оройиш* таъкиди билан киритилиб, *оро бер-* бирикмаси таркибида келтирилган ва бу бирикма 'зеб бер-, беза-, пардозла-' маъносини англатиши айtilган (I, 542). ТжРСга *оро* алоҳида-алоҳида: 1) *оростан* феълнинг ҳозирги замон асоси сифатида; 2) 'безак', 'пардоз' маъносини англатадиган от сифатида киритилган (288); демак, асли *оро* айни вақтда феъл асоси ва от асоси бўлиб хизмат қилган. Ўзбек тилида *оро бер-* бирикмаси қатнашуви билан *ўзига оро бер-* ибораси юзага келган.

ОРОЙИШ Бу от ПРСда [арайеш] шаклида (13), ТжРСда *ороши* шаклида (288), ЎКААҚЛда *оройиш* шаклида (486) келтирилган. Бу от асли 'беза-', 'пардозла-' маъносини англатадиган *оростан* феълнинг *орой* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 288) *-иш* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган. Бу феълнинг ҳозирги замон асоси *оро* шаклига ҳам эга (ПРС, 13; ТжРС, 288). Кўринадики, бу от форс тилида [арай] асосидан, тожик тилида эса *оро* асосидан ҳосил қилинган бўлиб, 'безак', 'пардоз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 542).

ОРОМ Бу тожикча от 'истироҳат', 'осойишталик келтирадиган роҳат' маъносини англатади (ТжРС, 288; ЎТИЛ, I, 542).

ОРОМБАХШ Бу тожикча сифат *ором* отига (қ.) 'багишла-' маъносини англатадиган *бахшидан* феълнинг (ТжРС, 52) *бахш* hozirgi замон асосини (ТжРС, 51) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ором багишлайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 542).

ОРОМГОҲ Бу тожикча от *ором* оти билан (қ.) 'жой' маъносини англатадиган *гоҳ* отидан (ТжРС, 104) тузилган бўлиб, 'дам олиб роҳат қиладиган жой' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 542).

ОРОМИЖОН Бу сифат тожикча *ором* отига (қ.) *-и* изофасини қўшиб *жон* оти билан (қ.) боғлаб тузилган бирикма бўлиб, ўзбек тилида қўшиб ёзилади; 'кишига ҳузур багишлайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 542).

ОРОСТА қ. ораста

ОСМОНЎПАР Бу сифат ўзбек тилида 'фазо' маъносини англатадиган тожикча *осмон* оти билан (ТжРС, 289) ўзбекча *ўп-* феълнинг *ўпар* сифатдош шаклидан тузилган бўлиб, 'жуذا баланд' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 545).

ОСОЙИШТА Бу сифат 'тинчлан-' маъносини англатадиган тожикча *осондан* феълнинг *осой* hozirgi замон асосига (ТжРС, 289) *-иш* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган *отдан -та* қўшимчаси билан ясалган; 'тинч-хотиржам' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 546). Бу сифатдан ўзбек тилида *осойишталик* мавҳум оти ясалган.

ОСОЙИШТАЛИК қ. осойишта

ОСОН Бу тожикча сифат 'бажариш қийин бўлмаган' маъносини англатади (ТжРС, 289; ЎТИЛ, I, 546). Бу сифатдан ўзбек тилида *осонлик* мавҳум оти, *осонлаш-* феъли ясалган. *Осон* сифати ўзбек сўзлашув тилида *онсон* тарзида ҳам айтилади.

ОСОНЛАШ- қ. осон

ОСОНЛИК қ. осон

ОСОНЛИКЧА Бу равиш ўзбек тилида *осонлик* отига *-ча* қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган; 'осонлик билан, ортикча куч сарфламай' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 546).

ОСТОНА Бу от ПРСда [*ас(е)тане*] шаклида келтирилиб, [*ас(е)тан*] шаклига ҳавола қилинган (19). ТжРСда *остона* шаклида келтирилган (289). Ўзбек тилига тожикча шакли олинган. Асли 'ҳовлига, уйга қираверишда дарвоза, эшик олдида қўндаланг ётқизиладиган ёғоч' маъносини англатган, кейинчалик 'бўсаға', 'зина' маъноларини англатиш учун ишлатилган (ЎТИЛ, I, 546).

ОСУДА Бу сифат 'тинчлан-' маъносини англатадиган тожикча *осудан* феълнинг *осуд* ўтган замон асосига (ТжРС, 289) *-а* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'тинч', 'бахавотир' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 547).

ОТ-АРАВА Бу жуфт от ўзбекча *от* оти билан 'от қўшиладиган гилдиракли оддий транспорт воситаси' маъносини англатадиган тожикча *ароба* отидан (ТжРС, 30) тузилган бўлиб, ўзбек тилида *ароба* қисми таркибидаги *о* товуши *а* товушига, *б* товуши *в* товушига алмаштирилган; 'от билан аравадан иборат трансарт воситаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 548).

ОТАШ Бу тожикча от 'аланга', 'лакқа чўғ' каби маъноларни англатади (ТжРС, 290; ЎТИЛ, I, 548).

ОТАШЗАБОН Бу сифат тожикча *оташ* оти билан (к.) 'тил' маъносини англатадиган *забон* отидан (ТжРС, 147) тузилган бўлиб (ТжРС, 290), 'нутки ўта таъсирчан' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 548).

ОТАШИН Бу сифат тожикча *оташ* отига (к.) *-ин* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'алангали', 'жўшқин' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 548).

ОТАШКУРАК Бу от тожикча *оташ* оти билан (к.) 'нарсаларни сидириб, кураб тўшлаб олиш асбоби' маъносини англатадиган ўзбекча *курак* отидан (ЎТИЛ, I, 406) тузилган бўлиб, 'чўғни олиш, тўғрилаб қўйишда ишлатиладиган асбоб' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 548).

ОТАШНАФАС Бу сифат тожикча *оташ* отига (к.) 'ўпкага олиб, кейин чиқариладиган ҳаво' маъносини англатадиган арабча *нафас* отидан (АРС, 818) тузилган бўлиб, 'нутки ўтқир, таъсирли', 'дуоси дардга даво бўладиган' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 548).

ОТАШПАРАСТ Бу сифат тожикча *оташ* отига (к.) 'топин-', 'сажда қил-' маъносини англатадиган *парастидан* феълнинг *параст* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 298) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'оловга сажда қилувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 548).

ОТАШҚАЛБ Бу сифат тожикча *оташ* оти билан (к.) 'юрак', 'дил' маъносини англатадиган арабча *қалб* отидан (АРС, 654) тузилган бўлиб, 'юрагида ўти бор' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 548).

ОТИН Бу от ПРСда [*атун*] шаклида (7), ТжРСда *отун* шаклида (290) келтирилган; ўзбек тилига *у* товушини *и* товушига алмаштириб олинган; 'ўқимишли аёл', 'муаллима' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 549).

ОТХОНА Бу от ўзбекча *от* оти билан 'жой' маъносини англатадиган тожикча *хона* отидан (ТжРС, 426) тузилган бўлиб, 'отлар учун қурилган оғил' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 550).

ОФАРИН Бу ундов мамнунликни, завкланишни, қойил қилишни ифодалаш учун ишлатилади (ТжРС, 290; ЎТИЛ, I, 550); 'ярат-', 'бунёд қил-' маъносини англатадиган тожикча *офаридан* феълнинг (ТжРС, 290) *офар* ҳозирги замон асосига *-ин* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган.

ОФАТИЖОН Бу сифат 'бахтсизлик' маъносини англатадиган арабча *офат* отига (АРС, 50) *-и* изофасини қўшиб, *жон* отига (к.) боғлаб тузилган

бирирма бўлиб (ТжРС, 291: *офат*, *офати қон*), ўзбек тилида қўшиб ёзилади; 'Ўзига мафтун қилиш даражасида ғоят гўзал' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 550).

ОФТОБ Бу тожикча от 'куёш' маъносини англатади (ПРС, 31; ТжРС, 291; ЎТИЛ, I, 550). Бу от таркибидаги *тоб* қисми 'иссиклик', 'аланга', 'олов' маъносини англатиши аниқ (ТжРС, 395: *тоб III*), лекин *оф* қисмини аниқ изохлаб бўлмади. ТжРСда *об* оти изоҳланган мақола ичида *обу тоб* оти келтирилиб (279), 'ярқираш', 'гуллаб-яшнаш' маъноларини англатиши айtilган; лекин шу изоҳлар асосида *оф* қисмини 'сув' маъносини англатадиган *об* отига боғлаш қалтис.

ОФТОБРҲҲА Бу от тожик тилида *офтоб* оти билан (қ.) 'юз' маъносини англатадиган *рӯ* отининг (ТжРС, 328) *рӯй* шаклидан (ТжРС, 331) тузилган *офтобрӯй* отига *-а* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган; 'куёш нури тушиб турадиган жой' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 551).

ОФТОБИҒА Бу от тожик тилида *офтоб* оти билан (қ.) 'нур' маъносини англатадиган *тега* отидан (ТжРС, 393: *тегаи офтоб*) тузилган бўлиб, ўзбек тилида *тега* оти таркибидаги *е* (*э*) товуши *и* товушига алмаштирилган; 'куёш нури' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 551).

ОФТОБЧУВОҚ Бу от ўзбек тилида тожикча *офтоб* оти билан (қ.) 'чуваланган', 'тарқок' маъносини англатадиган ўзбекча *чuvoқ* сифатидан (ЎТИЛ, I, 382) тузилган бўлиб, 'таъсир кучи оз, ёқимли куёш нури' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 551). Бу от ўзбек сўзлашув тилида *оттовшuvoқ* тарзида *ф* товушини *п* товушига, *б* товушини *в* товушига, *ч* товушини *ш* товушига алмаштириб айtilади (Ўша саҳифада).

ОХИР қ. *охур*

ОХУР Бу от ПРСда [*ахор*] шаклида (11), ТжРСда *охур* шаклида (291) келтирилган; ўзбек тилига тожик тилидаги шакли олинган; 'уй ҳайвонига ем-хашак солиб бериладиган, тахтадан ясалган қатта узун идиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 551). Бу от ўзбек сўзлашув тилида *охир* тарзида айtilади (Ўша саҳифада).

ОШ Бу от ПРСда [*аш*] шаклида келтирилиб, 'суяк овқат', 'емиш' маъносини (25), ТжРСда *ош* шаклида келтирилиб, 'иссик овқат', 'емиш', 'палов' маъноларини (291), ЎТИЛда 'иссик овқат', 'палов' маъноларини англатиши айtilган. Қўринадики, бу от 'палов' маъносини кейинчалик англата бошлаган.

ОШҲОН қ. *ошйона*

ОШҲОНА Бу от ПРСда [*ашийана*] ва [*ашийан*] шаклиларида келтирилиб, 'уя' маъносини англатиши (27), ТжРСда *ошйон* (*ошьён*) шаклидан *ошйона* (*ошьёна*) шаклига хавола билан келтирилиб, 'қават (этаж)', 'уя' маъноларини англатиши (292) айtilган: ЎТИЛда *ошйон* (*ошьён*) оти 'уя', 'ин' маъносини, *ошйона* (*ошьёна*) оти 'қават' маъносини англатиши

айтилган (I, 554). Кўринадики, форсча шакл таркибидаги *и* товуши тожик тилида айтилмайдиган бўлган ва шундай тожикча шакл ўзбек тилига олинган. Бу от асли 'яшаш жойи' маъносини англатади; ЎТИЛда бу отга 'кават' маъноси ноўрин биркитилган. Бу отнинг *ошйон* шакли шеърятда юзага келган.

ОШИФТА Бу сифат 'ҳаяжонлан-', 'безовда бўл-', 'уял-' маъноларини англатадиган тожикча *ошуфтан* феълнинг (ТжРС, 292) *ошуфт* ўтган замон асосига *-а* қўшимчасини (ТжРС, 560) қўшиб ҳосил қилинган ўтган замон сифатдоши шакли бўлиб, ўзбек тилида бу сифат таркибидаги *у* товуши *и* товушига алмаштирилган; 'ҳаяжонланган', 'безовталанган', 'мафтун бўлиб қолган' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 555).

ОШИФТАҲОЛ Бу сифат тожикча *ошуфта* сифати билан (к.) 'ҳолат' маъносини англатадиган арабча *ҳол* отидан (АРС, 203) таркиб топган бўлиб (ТжРС, 292), ўзбек тилига *у* товушини *и* товушига алмаштириб олинган; *ошифта* сифати англатадиган маънони англатади.

ОШИҚОНА Бу равиш 'кучли эхтирос билан севиб қолиш' маъносини англатадиган арабча *ошиқ* сифатига (АРС, 517) тожикча *-она* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ошиқлар каби' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 555).

ОШКОР Бу тожикча сифат 'кўриниб турган', 'очик-ойдин' маъносини англатади (ПРС,28; ТжРС, 291); асосан *ошкор қил-*, *ошкор бўл-* феъллари таркибида ишлатилади (ЎТИЛ, I, 555).

ОШКОРА Бу тожикча равиш *ошкор* сифатига (к.) *-о* қўшимчасини қўшиб ясалган бўлиб (ТжРС, 291: *ошкоро*), ўзбек тилида охириги *о(а)* товуши *а* товушига алмаштирилган; 'яширмаган ҳолда' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 555). Бу равишдан ўзбек тилида *ошкоралик* мавҳум оти ясалган.

ОШКОРАЛИК қ ошкора

ОШНА Бу от ПРСда [*ош(е)на*] шаклида келтирилиб, 'таниш' маъносини (26), ТжРСда *ошно* шаклида келтирилиб, 'таниш', 'ўртоқ' маъноларини (292) англисини айтилган; ўзбек тилига тожикча *ошно* шакли охиридаги *о(а)* товушини *а* товушига алмаштириб олинган (ЎТИЛ, I, 556). Олдинги давр адабиётида бу от *ошно* шаклида ҳам ишлатилган.

ОШНА-ОҒАЙНИ Бу жуфт от ўзбек тилида тожикча *ошна* оти билан (к.) ўзбекча *оғайни* отидан тузилган бўлиб, 'таниш-билиш, дўст, биродар кишилар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 556). Бу жуфт отдан ўзбек тилида *ошна-оғайнигарчилик*, *ошна-оғайнилик*, *ошна-оғайничилик* отлари ясалган.

ОШНА-ОҒАЙНИГАРЧИЛИК қ ошна-оғайни

ОШНА-ОҒАЙНИЛИК қ ошна-оғайни

ОШНА-ОҒАЙНИЧИЛИК қ ошна-оғайни

ОШНО қ ошна

ОШПАЗ Бу тожикча от *ош* отига (к.) 'пишир-' маъносини англатадиган *пухтан* феълнинг (ТжРС, 315) *паз* хозирги замон асосини (ТжРС, 295) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'овкат пиширишни касб қилиб олган киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 556). Бу отдан ўзбек тилида *ошпазлик* мавҳум оти ясалган.

ОШПАЗЛИК қ ошпаз

ОШПИЧОҚ Бу от ўзбек тилида тожикча *ош* оти билан (к.) ўзбекча *пичоқ* отидан тузилган бўлиб, 'ошпазлар ишлатадиган махсус катта пичоқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 556).

ОШСИРА- Бу феъл ўзбек тилида тожикча *ош* отига (к.) ўзбекча *-сира* кўшимчасини кўшиб ясалган бўлиб, 'палов ейишни туса-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 556).

ОШ-СУВ Бу жуфт от ўзбек тилида тожикча *ош* оти билан (к.) ўзбекча *сув* отидан тузилган бўлиб, 'меҳмонлар учун пишириладиган куюк-суюк овқатлар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 556).

ОШТАХТА Бу кўшма от ўзбек тилида тожикча *ош* оти (к.) ва 'ғўладан зунасига тилиб олинган яси ёғоч' маъносини англатадиган *тахта* отидан тузилган бўлиб, 'хамир ёйишда, хамирни турли шаклларда кесишда ишлатиладиган махсус рўзгор буюми' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 556).

ОШХАМИР Бу от ўзбек тилида тожикча *ош* оти билан (к.) 'унга сув ёки сут кўшиб ҳосил қилинадиган юмшоқ хом маҳсулот' маъносини англатадиган арабча *хамир* отидан (АРС, 237) тузилган бўлиб, 'лағмон, чучвара каби таомларга мослаб тайёрланган пишиқ хамир' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 556).

ОШХОНА Бу тожикча от *ош* оти билан (к.) 'жой' маъносини англатадиган *хона* отидан (к.) тузилган бўлиб, тожик тилида 'умумий овқатланиш биноси' маъносини (ТжРС, 292), ўзбек тилида 'хонадонда овқат пишириш учун махсус жиҳозланган хона' маъносини ҳам англатади (ЎТИЛ, I, 556).

ОШХЎР Бу сифат тожикча *ош* отига (к.) 'еб-ич-' маъносини англатадиган *хўрдан* феълнинг (ТжРС, 434) *хўр* хозирги замон асосини кўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 292), 'паловни суйиб ва кўп ейдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 557). Бу сифатдан ўзбек тилида *ошхўрлик* оти ясалган.

ОШХЎРЛИК қ ошхўр

ОШ-ҚАТИҚ *Ош қатиқ бўл-* феъли таркибида ишлатиладиган бу жуфт от ўзбек тилида тожикча *ош* оти билан (к.) ўзбекча *қатиқ* отидан тузилган бўлиб, 'бирор киши билан борди-келди қилиб, яқин кишига айланган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 557).

ОШҚОВОК Бу кўшма от ўзбек тилида тожикча *ош* оти билан (к.) 'палак отиб ўсадиган шопалок баргли, қарнайсимон йирик сарик гулли

полиз ўсимлиги ва унинг ҳосили' маъносини англатадиган ўзбекча *қовоқ* отидан тузилган бўлиб, 'қовокнинг овқат тайёрлашда ишлатиладиган думалок шаклли нави' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 557).

ОШҚОЗОН Бу қўшма от ўзбек тилида тожикча *ош* оти билан (қ.) 'овқат пишириш учун ясалган думалок шаклли қўйма чўян идиш' маъносини англатадиган ўзбекча *қозон* отидан тузилган бўлиб, 'инсон ва ҳайвоннинг қопчасимон овқат ҳазм қилиш аъзоси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 557).

ОҚИЛОНА Бу равиш 'ўткир ақл соҳиби' маъносини англатадиган арабча *оқил* сифатига (АРС, 529) тожикча *-она* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган; 'ақл билан амалга оширилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 558).

ОҚПАДАР Бу сифат асли 'лаънат' маъносини англатадиган тожикча *оқ* отига (ТжРС, 293) *-и* изофасини қўшиб, 'ота' маъносини англатадиган тожикча *падар* оти билан (ТжРС, 294) боғлаб тузилган *оқи падар* бирикмасига (ТжРС, 293: *оқ : оқи падар*) тенг бўлиб, ўзбек тилида изофа ташланиб, бирикманинг қисмлари қўшиб ёзилади; 'отаси оқ қилган, юз ўтирган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 559).

ОҚПАЛАК Бу от ўзбекча *оқ* сифати билан 'қовун, бодринг каби полиз ўсимликларининг ерда ёйилиб ўсадиган тана, шох ва барглари' маъносини англатадиган тожикча *палак* отидан (ТжРС, 296) тузилган бўлиб, 'ўсимликнинг баргларига оқиш доғлар тушириб сўлдирадиган ва қуритадиган касаллик (вилтнинг бир тури)' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 559).

ОҚШОМ Бу от ўзбекча *оқ* сифати билан 'куёш бота бошлаган пайт' маъносини англатадиган тожикча *шом* отидан (ТжРС, 460) тузилган бўлиб, 'кечки гира-шира пайт' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 560). Бу отдан ўзбек тилида *оқшомлаб* равиши ясалган.

ОҚШОМЛАБ қ. оқшом

ОҲАНГДОР Бу сифат 'қуй', 'уйғунлашган ёкимли товушлар оқими' маъносини англатадиган тожикча *оҳанг* отига (ТжРС, 293) 'эга бўл-' маъносини англатадиган *доштан* феълнинг (ТжРС, 137) *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 136) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'қулоққа ёқадиган', 'мусикий' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 565).

ОҲАНРАБО Бу тожикча от 'темир' маъносини англатадиган *оҳан* отига (ТжРС, 293) 'торт-' маъносини англатадиган *рабудан* феълнинг *рабо* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 317) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'магнит' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 565). Ўзбек сўзлашув тилида бу от *оҳанграбо* тарзида ҳам айтилади.

ОҲАНГРАБО қ. оҳанрабо

ОҲ-ЗОР қ. оҳу зор

ОХУ ЗОР Бу от оҳ ундовини -у боғламаси орқали 'ҳасратли йиғи' , 'нола' маъносини англатадиган тожикча *зор* отига (ТжРС, 309) жуфтлаб тузилган бўлиб, 'ҳасратли нола' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 565). Бу жуфт от *оҳ-зор* шаклида ҳам ишлатилади (Ўша саҳифада).

ОҲИСТА Бу равиш ПРСда [*ahesta*] шаклида (48), ТжРСда *оҳиста* шаклида (293) келтирилган; ўзбек тилига тожикча шакли олинган; 'секингина', 'босиқлик билан' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, I, 565).

ОҲОР Бу тожикча от 'газламага, кийимга пардоз бериш учун ишлатиладиган крахмал' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 566). Бу от билан ўзбек тилида 'янги', 'ишлатилмаган' маъносини англатувчи *оҳори тўқилмаган* ибораси тузилган, *оҳорла*- феълни ясалган.

ОҲОРЛА- қ оҳор

ОХУ Бу от ПРСда [*ahy*] шаклида келтирилиб, 'ёввойи эчки' маъносини (49), ТжРСда *оҳу* шаклида келтирилиб, 'кийик', 'тоғ кийиғи', 'қора эчки' маъноларини англатиши айtilган (294). Ўзбек тилида бу от 'бичими келишган, чиройли қора кўзли кийик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 566). Бу от билан *оҳу кўз* бирикмаси тузилиб, 'чиройли кўз' маъносини англатади.

II

ПАДАР Бу от ПРСда [*padar*] шаклида (89), ТжРСда *падар* шаклида (294) келтирилган; ўзбек тилига тожикча шакли олинмиб, 'ота' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 566). Бу отга *бузруквор* сифатини (к.) кўшиб *падари бузруквор* бирикмаси тузилган бўлиб, 'улуғ ҳурматга лойик оти' маъносини англатади.

ПАДАРИ БУЗРУКВОР қ падар

ПАЖМУРДА Бу сифат 'сўли-' маъносини англатадиган тожикча *нажмурдан* феълнинг (ТжРС, 294) *нажмурд* ўтган замон асосига -а кўшимчасини кўшиб ҳосил қилинган ўтган замон сифатдоши шакли бўлиб (ТжРС, 560), 'сўлгин' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 566).

ПАЗАНДА Бу от 'пишир-' маъносини англатадиган тожикча *пухтан* феълнинг (ТжРС, 315) *паз* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 295) -анда кўшимчасини (ТжРС, 561) кўшиб ҳосил қилинган ҳозирги замон сифатдоши шакли бўлиб, 'лазиз таомлар пиширадиган мохир ошпаз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 566). Бу отдан ўзбек тилида *пазандалик* мавҳум оти ясалган.

ПАЗАНДАЛИК қ пазанда

ПАЙ : Бу тожикча от 'из' маъносини англатиб (ТжРС, 295), ўзбек тилида *пайга туш*-, *пайидан бўл*- феъллари таркибида ишлатилади; бу феъллар 'бирор иш-мақсадни амалга оширишга астойдил ҳаракат қил-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 566).

ПАЙВАНД Бу тожикча от 'қўш-', 'биркиг-' маъносини англададиган *пайвастан* феълнинг *пайванд* ҳозирги замон асосига тенг бўлиб, 'бир ўсимликнинг новдасини ёки куртагини бошқа ўсимлик танасига улаш' маъносини англадади (ЎТИЛ, I, 567). Бу от билан ўзбек тилида *пайванд қил-* феъли, *пайвандчи* оти ясалган.

ПАЙВАНДТАГ Бу от *пайванд* оти билан (қ.) 'ос', 'асос' маъносини англададиган тожикча *таг* отидан (ТжРС, 375) тузилган бўлиб, 'пайванд улаш учун асос бўлган ўсимлик' маъносини англадади (ЎТИЛ, I, 567).

ПАЙВАНДЧИ қ. пайванд

ПАЙВАСТА Бу сифат 'қўш-', 'туташтир-' маъносини англададиган тожикча *пайвастан* феълнинг *пайваст* ўтган замон асосига (ТжРС, 295) -а кўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган (ТжРС, 560) ўтган замон сифадоши шакли бўлиб, 'бир-бири билан туташиб кетган' маъносини англадади, одатда *пайваста қош* бирикмаси таркибида ишлатилади (ЎТИЛ, I, 567).

ПАЙДАР-ПАЙ Бу равиш 'из' маъносини англададиган тожикча *пай* отини *дар* боғламаси орқали такрорлаб тузилган бўлиб (ТжРС, 539), 'бирин-кетин', 'кетма-кет' маъносини англадади (ЎТИЛ, I, 567).

ПАЙДО : Бу тожикча от асли 'воке' маъносини англадиб (ТжРС, 295), 'юзага кел-' маъносини англададиган *пайдо* бўл- феъли таркибида ишлатилади (ЎТИЛ, I, 567).

ПАЙДО БЎЛ- қ. пайдо

ПАЙКАЛ Бу от 'из', 'чек' маъносини англададиган *пай* оти билан (ТжРС, 295) 'арик', 'чоҳ' маъносини англададиган [кал] отидан (ПРС,392) тузилган бўлиб, ўзбек тилига форсча *а* товушини ўзбекча *а* товушига алмаштириб олинган; 'атрофи арик, марза билан ажратилган экин майдони' маъносини англадади (ЎТИЛ, I, 567).

ПАЙМОН қ. ахду паймон

ПАЙМОНА : *Паймонаси тўлди* ибораси таркибида ишлатиладиган бу от 'ичкилик ичадиган идиш', 'қадах' маъносини (ТжРС, 296), бу ибора эса 'қазоси етди' маъносини англадади (ЎТИЛ, I, 247 : *тўл-5*).

ПАЙМОНАСИ ТЎЛДИ қ. паймона

ПАЙРАҲА Бу от 'тўсик', 'ортикча қисм' маъноси билан катнашаётган форсча *по(и)* оти билан (ПРС,85: *по 4*) 'ҳалос бўл-' маъносини англададиган [*раһидан*] феълнинг [*раһ*] ҳозирги замон асосига (ПРС,254) -о кўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилиниб, 'ҳалос қилинган' маъносини англадувчи *раҳо* сифатидан (ПРС,254) таркиб топган бўлиб, ўзбек тилига охириги *о* товушини *а* товушига алмаштириб олинган; 'ёғоч чопилганда, тахта рандаланганда ҳосил бўладиган чикинди' маъносини англадади (ЎТИЛ, I, 567).

ПАЙРОВ Бу от тожик тилида 'из' маъносини англададиган *пай* отига (ТжРС, 295) 'юр-' маъносини англададиган *рафтан* феълнинг (ТжРС, 322)

рав хозирги замон асосини (ТжРС, 317) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилига *в* товуши олдидаги *а* товушини *о* (*â*) товушига алмаштириб олинган; 'кетма-кет уланиб кетадиган қисм', 'аския учун танланган мавзу' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 567).

ПАЙТАВА Бу тожикча от 'оёқ' маъносини англатадиган *пай* оти билан (ТжРС, 308) 'ўра-' маъносини англатадиган *тофтан* феълининг хозирги замон асосига (ТжРС, 397) тенг бўлиб, 'ўраш' маъносини англатадиган *тоб* отидан тузилган бирликка *-а* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, тожик тилида биринчи *о* (*â*) товуши *а* товушига алмаштирилган *пайтоба* шакли ўзбек тилига *об* товушларини *ав* товушларига алмаштириб олинган; 'кўнжли пойабзал кийганда оёқ панжаси билан болдирга ўраладиган мато' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 568).

ПАЙШАНБА Бу тожикча от 'беш' маъносини англатадиган *панж* (*панч*) миқдор сони билан (ТжРС, 297) 'хафтанинг жумадан кейинги куни' маъносини англатадиган *шанбе* отидан (ТжРС, 451) тузилган бўлиб, ўзбек тилига *нж* (*нч*) товушларини *й* товушига, *е(э)* товушини *а* товушига алмаштириб олинган; 'хафтанинг жумадан олдинги куни' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 568).

ПАЙГАМБАР Бу тожикча от 'хабар' маъносини англатадиган *пайгом* отига (ТжРС, 296) 'келтир-' маъносини англатадиган *бурдан* феълининг (ТжРС, 85) *бар* хозирги замон асосини (ТжРС, 45) қўшиб ҳосил қилинган. Бу от таркибидаги *о* (*â*) товуш тожик тилида *а* товушига алмаштирилган; 'Оллодан бандаларига хабар етказувчи киши', 'Оллонинг расули' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 568).

ПАЙҲОН : *пайҳон қил-* феъли таркибида ишлатиладиган бу сифат асли 'оёқ ости' маъносини англатиб келган *пой* оти билан (ЎКААҚЛ, 266) 'қара!' маъносини англатадиган [*нан*] феълидан (ПРС, 591) тузилган бўлиб, асли 'оёқ остига қара-' маъносини, кейинчалик 'босиб-янчиб оёқ ости қил-' маъносини англатган (ЎТИЛ, I, 568).

ПАЛОВ Бу от ПРСда [*палоу*] шаклида (96), ТжРСда *палав* шаклида (296) келтирилган; ўзбек тилига тожикча шакли *в* товуши олдида келган *а* товушини *о* (*â*) товушига алмаштириб олинган; 'гўшт, пиёз, сабзини ёгда қовуриб, қайнатиб, гурунч солиб, яна бироз қайнатиб, дамлаб пишириладиган миллий таом' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 569).

ПАЛОВХЎР Бу сифат тожик тилида *палав* отига (к.) 'еб-ич-' маъносини англатадиган *хўрдан* феълининг (ТжРС, 434) *хўр* хозирги замон асосини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилига *в* товуши олдидаги *а* товушини *о(â)* товушига алмаштириб олинган; 'паловни суйиб ва қўп ейдиган киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 296).

ПАЛОВХЎРЛИК Бу от ўзбек тилида *паловхўр* сифатига (к.) -лик кўшимчасини кўшиб хосил қилинган бўлиб, 'кетма-кет паловни тўйиб ейиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 569).

ПАНД II : *панд бер-* бирикмаси таркибида ишлатиладиган бу тожикча от асли *фанд* товуш таркибига эга бўлиб (ТжРС, 405), ўзбек тилига *ф* товушини *п* товушига алмаштириб олинган; 'ёлгон', 'алдаш' каби маънони англатади (ТжРС, 405); шунга кўра *панд бер-* бирикмаси 'алдаб нокулай ҳолатга тушир-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 570).

ПАНДАВОҚЕ Бу сифат 'алдаш' маъносини англатадиган тожикча *фанд II* оти билан (ТжРС, 405) 'доимий' маъносини англатадиган арабча *боқий* (*боқӣ*) сифатидан (АРС, 80) тузилган бўлиб, ўзбек тилига *б* товушини *в* товушига алмаштириб, *й* товушининг қўзиқлигини ташлаб, *ндв* товушлари айтилишини енгиллаштириш учун *дв* товушлари оралиғига *а* товушини киритиб олинган; 'доимо алданиб юрадиган', 'анқов' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 570).

ПАНД-НАСИХАТ Бу жуфт от 'ўғит' маъносини англатадиган тожикча *панд* (ТжРС, 570) ва арабча *насиҳат* отларидан (АРС, 806) тузилган.

ПАНЖА Бу от 'беш' маъносини англатадиган тожикча *панж* (*панҷ*) отига (ТжРС, 297) -а кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб хосил қилинган бўлиб, 'кўлнинг (оёқнинг) беш бармоқдан иборат қисми' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 570).

ПАНЖАРА Бу тожикча от *панжа* оти билан (к.) 'усул', 'йўл' маъносини англатадиган *роҳ 2* отидан (ТжРС, 328) тузилган бўлиб, *роҳ* қисми тожик тилида *ра* шаклини олган (ТжРС, 297: *панжара*); 'панжа шаклида ясалган тўсик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 570).

ПАНЖШАНБА қ. пайшанба

ПАНОГОҲ Бу от тожик тилида 'химоя' маъносини англатадиган *паноҳ* оти билан (ТжРС, 297) 'жой' маъносини англатадиган *гоҳ* отидан (ТжРС, 104) тузилган бўлиб, тожик тилида *паноҳгоҳ* товуш таркибига эга (ТжРС, 297), ўзбек тилига иккинчи бўғин охиридаги *ҳ* товушини ташлаб олинган; 'химоя топиш мумкин бўлган жой' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 571).

ПАНОҲГОҲ қ. паногоҳ

ПАНШАХА Бу тожикча от 'беш' маъносини англатадиган *панж* (*панҷ*) микдор сони билан (ТжРС, 297) 'дарахт танасидан ёнларига ўсиб чиққан бутоқ' маъносини англатадиган *шаха* отидан (ТжРС, 461) таркиб топган бўлиб, тожик тилида *панҷшоха* товуш таркибига эга (ТжРС, 297), ўзбек тилига *ж(ч)* товушини ташлаб, *о* товушини *а* товушига алмаштириб олинган; 'пахта, хашак кабиларни олиш, суриш учун ишлатиладиган беш эгрнрок санчиги бор узун дастали асбоб' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 571).

ПАРВАРДА Бу от асли 'ўстир-' маъносини англатадиган тожикча *парвардан* феълнинг (ТжРС, 298) *парвард* ўтган замон асосидан -а кўшимчаси билан ҳосил қилинган ўтган замон сифатдоши шакли бўлиб (ТжРС, 298), 'ун ва кнёмдан тайёрланадиган маҳаллий ширинлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 572).

ПАРВАРДИГОР Асосан *парвардигори олам* бирикмаси таркибида ишлатиладиган бу сифат 'ярат-', 'парвариш қил-' маъносини англатадиган тожикча *парвардан* феълнинг (ТжРС, 298) *парвард* ўтган замон асосига -гор кўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган; *рде* товушларини айтишни енгиллаштириш учун тожик тилида *де* товушлари оралигига и товуши киритилган; Оллога нисбат бериладиган сифатлардан бири бўлиб, 'яратувчи', 'парвариш қилувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 572).

ПАРВАРИШ Бу от 'ўстир-', 'тарбияла-' маъносини англатадиган тожикча *парвардан* феълнинг (ТжРС, 298) *парвар* ҳозирги замон асосига -иш кўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'тарбиялаб ўстириш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 572). Бу от билан ўзбек тилида *парваришла-* феъли ясалган.

ПАРВАРИШЛА- қ. парвариш

ПАРВОНА I Бу от 'уч-' маъносини англатадиган тожикча *паридан* феълнинг (ТжРС, 299) *пар* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 298) -вона кўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган; 'шуъла атрофида айланиб учадиган тун капалаги' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 572). Бу от билан ўзбек тилида *парвона бўл-* феъли ҳосил қилиниб, 'меҳрибонлик, хушомадқўйлик билан атрофида айлан-' маъносини англатади.

ПАРВОНА БЎЛ- қ. парвона I

ПАРГАР Бу от ПРСда [*пáргар*] шаклида (92), ТжРСда ҳам *паргор* шаклида (298) келтирилган бўлиб, асли 'пат' маъносини англатиб, кейинчалик 'ручканинг пероси' маъносини англатган *пар* отига (ТжРС, 298) асли 'айлан-' маъносини англатадиган *гардидан* феълнинг *гард* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 100) қўшиб ҳосил қилинган; лекин лугатда *гард* асоси эмас, -гор кўшимчаси қўшилган шакли келтирилган; форс, тожик тилларида бу кўшимчанинг -гор шаклидан, ўзбек тилида -гар шаклидан фойдаланилган. Бу от 'ширкуль' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 573).

ПАРДОЗ Бу от 'зеб бер-' маъносини англатадиган тожикча *пардохтан* феълнинг *пардоз* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 299) тенг бўлиб, 'зеб бериш, чиройини очиб, чиройли қилиш ҳаракати' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 573). Бу отдан ўзбек тилида *пардозла-* феъли ясалган.

ПАРДОЗ-АНДОЗ Бу жуфт от тожикча *пардоз* оти билан (к.) 'сурт-' маъносини англатадиган *андохтан* феълнинг (ТжРС, 28) *андоз* ҳозирги замон асосидан (ТжРС, 27) тузилган бўлиб, 'зеб-зийнат бериш' маъносини

англатади (ТжРС, I, 571). Бу жуфт от билан ўзбек тилида *пардоз-андоз қил-фёъли* ясалган.

ПАРДОЗ-АНДОЗ ҚИЛ- қ. пардоз-андоз

ПАРДОЗЛА- қ. пардоз

ПАРИ Бу от ПРСда [*pári*] шаклида келтирилиб, “фёя, пери, *перен. красавица*” деб изоҳланган (93). ЎТИЛда бу от ‘жуда гўзал киз кифёсидаги, гўё нурдан яратилган, кишиларни инс-жинсдан сақлайдиган илохий махлук’ деб таърифланган (I, 573).

ПРИВАШ Бу тожикча сифат *пари* отига (қ.) -*ваш* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 299), ‘*паридек гўзал*’ маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 573).

ПРИЗОД Бу тожикча сифатнинг қисми *пари* отига (қ.), иккинчи қисми асли ‘туғил-’ маъносини англатадиган *зоидан* фёълининг (ТжРС, 156) *зоид* ўтган замон асосига тенг; бу асос таркибидаги *и* товуши айтилмай кўйган; бу сифат яқлитлигича ‘*паридан туғилган*’ маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 573). *Паризод* оти таркибидаги *зод* қисмини эркак кишининг атокли отига кўшиладиган -*зода* кўшимчасидан фарқлаш лозим (ТжРС, 156).

ПРИПАЙКАР Бу тожикча сифат *пари* оти билан (қ.) ‘*комат*’ маъносини англатадиган *пайкар* отидан (ТжРС, 296) тузилган бўлиб, ‘*пари қоматли*’ маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 573).

ПРИРЎ(Ў) Бу сифат тожик тилида *пари* оти билан (қ.) ‘*юз*’ маъносини англатадиган *рў(ў)* отидан (ТжРС, 329) тузилган бўлиб, ‘*пари юзли гўзал*’ маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 574).

ПРИЧЕХРА Бу сифат тожик тилида *пари* оти билан (қ.) ‘*юз*’ маъносини англатадиган *чеҳра* отидан (ТжРС, 442) тузилган бўлиб, ‘*пари юзли гўзал*’ маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 574).

ПРИШОН Бу сифат ПРСда [*párishan*] шаклида (93), ТжРСда *парешон* шаклида (574) келтирилган; ўзбек тилига форс тилидаги шакли олинган; ‘*таркок*’ маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 574).

ПАРОКАНДА Бу сифат ‘*соч-*’, ‘*сочиб ташла-*’ маъносини англатадиган тожикча *парокандан* фёълининг (ТжРС, 300) *пароканд* ўтган замон асосига -*а* кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ‘*сочишиб ётган*’, ‘*таркок*’ маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 574).

ПАРРАК ПРСда [*páre*] шаклида (93), ТжРСда *парра* шаклида (300) келтирилган от ‘*канот*’, ‘*курак*’ маъноларини англатиши айтилган. ЎТИЛда келтирилган *паррак* оти (I, 575) тожикча *парра* отига -*к* кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ‘*сув ёки шамол кучи билан айланадиган куракчалар*’ маъносини англатади.

ПАРРАНДА Бу от ‘*уч-*’ маъносини англатадиган тожикча *паридан* фёълининг (ТжРС, 299) *пар* ҳозирги замон асосига -*анда* ҳозирги замон сифатдоши кўшимчасини (ТжРС, 561) кўшиб ҳосил қилинган. Бу бирлик

ПРСда [пәрәнде] шаклида (92), ТжРСда *паранда* (298) ва *парранда* шаклида келтирилиб (300), 'учадиган', 'куш' маъноларини англатиши айтилган; ўзбек тилига бу отнинг тожикча *парранда* шакли олинган. Бу от билан ўзбек тилида *паррандачилик* маъхум оти ясалган.

ПАРРАНДАЧИЛИК қ парранда

ПАРРОН: Бу сифат 'учир-' маъносини англатадиган тожикча *паррондан* феълнинг *паррон* хозирги замон асосига (ТжРС, 300) тенг бўлиб, 'учирилган', 'учиб келаётган' маъносини англатади, асосан *тиги паррон* изофа бирикмаси билан тузилган *тиги парронга учрагур* қарғиши таркибида ишлатилади (ЎТИЛ, I, 575).

ПАРТОВ Бу сифат 'ташла-' маъносини англатадиган тожикча *партофтан* феълнинг (ТжРС, 301) *парто* хозирги замон асосига (ТжРС, 300) -б қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 301), ўзбек тилига *б* товушини *в* товушига алмаштириб олинган; 'экин экилмай қаровсиз қолган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 576).

ПАРХИШ: Асосан *пархиш қил-* феъли таркибида ишлатиладиган бу от асли 'бош томони ерга этилган' маъносини англатувчи тожикча *парў* сифати билан (ТжРС, 301) 'ўз' маъносини англатадиган *хеш* бирлигидан (ТжРС, 422) тузилган бўлиб, ўзбек тилига *парў* қисми охиридаги *ў* товушини ташлаб, *хеш* қисмидаги *е(э)* товушини *и* товушига алмаштириб олинган; 'ўсимликнинг узун шохини ерга қўмиб, учини нарироқдан чиқариш йўли билан шу ўсимликнинг янги тупини ҳосил қилиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 576).

ПАРЧА I Бу от ПРСда [*парче*] шаклида келтирилиб, 'мато', 'бўлак (қисм)' маъноларини (86), ТжРСда *порча* шаклида келтирилиб, 'бўлак (қисм)' маъносини (311) англатиши айтилган; ўзбек тилига тожикча шакли таркибидаги *о (а)* товушини *а* товушига алмаштириб олинган; 'бутуннинг бир қисми' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 576). Бу от билан ўзбек тилида *парчала-* феъли ясалган, *парча-парча*, *парча-пурча* такрорлари тузилган.

ПАРЧА II Бу от ПРСда [*парче*] отининг 'материал' маъноси асосида (86 : *парча I*) ўзбек тилида юзага келган бўлиб, 'зар ип аралаштириб тўқилган қалин ипак мато' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 576).

ПАРЧАЛА- қ парча I

ПАРЧА-ПАРЧА Бу сифат *парча I* отини (қ.) такрорлаш усули билан ҳосил қилинган бўлиб, 'бир қанча парчаларга бўлинган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 576).

ПАРЧА-ПУРЧА Бу сифат *парча I* отини (қ.) биринчи бўғинидаги *а* товушини *у* товушига алмаштириб такрорлаш усули билан ҳосил қилинган бўлиб, 'хар хил парчаларга бўлинган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 576).

ПАРҚУ Бу сифат асли 'парранда танасини қоплаб турадиган юмшоқ нафис пат' маъносини англатадиган тожикча *пар* оти билан (ЎТИЛ, I, 571) 'оққуш' маъносини англатадиган *қу* отидан (ТжРС, 491) тузилган *пари қу*

изофа бирикмасига тенг бўлиб (ТжРС, 491), ўзбек тилига *-и* изофасини ташлаб, қолган қисмларни кўшиб ёзиб олинган; 'оккуш пари билан тўлдирилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 576).

ПАРХЕЗ Бу от ПРСда [*nārhuz*] шаклида (93), ТжРСда *пархез* шаклида (301) келтирилган; ўзбек тилига тожикча шакли олинган. Бу отнинг *пар* қисми 'учиб кет-' маъносини англатадиган тожикча *паридан* феълнинг ҳозирги замон асосига тенг; лекин *хез* қисмига ТжРСда берилган изох (504: 'жонсиз, қуввати заиф ') бу отнинг маъносига тўғри келмайди. Бу отнинг иккинчи қисми асли 'бирор нарсага бўлган кучли, зўр истак, интилиш, кизиқиш' маъносини англатадиган арабча *хирс* оти (АРС, 166) бўлса керак. Бу отнинг таркибидаги *p* товушини ташлаш, *c* товушини *z* товушига алмаштириш билан форсча *ҳиз* шакли юзага келган; *ҳиз* шакли таркибидаги *и* товушини *е* (*э*) товушига алмаштириш билан тожикча *хез* шакли юзага келган. *Пархез* оти 'кучли истак, интилишга берилмай, соғлигига зарарли таомлар ейишдан тийилиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 576). Бу от билан ўзбек тилида *пархез қил-* феъли ҳосил қилинган.

ПАРХЕЗДОР Бу сифат тожикча *пархез* отига (к.) 'эга бўл-' маъносини англатадиган *доштан* феълнинг (ТжРС, 137) *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 136) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'пархез билан овқатланадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 576).

ПАСАЙ- Бу феъл ўзбек тилида 'бўй кўлами меъёрдан оз' маъносини англатадиган тожикча *паст* сифати (ТжРС, 577) охиридаги *t* товушини ташлаб, *-ай* кўшимчасини кўшиб ясалган; 'бўй кўлами камай-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 576).

ПАСТ Бу тожикча сифат 'бўй кўлами меъёрдан оз' маъносини англатади (ТжРС, 301; ЎТИЛ, I, 577). Бу сифатдан ўзбек тилида *пастки* сифати, *пастла-* феъли, *пастлик* оти ясалган.

ПАСТАК Бу сифат тожикча *паст* сифатига (к.) *-ак* кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бўйи меъёрдан пастрок' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 577).

ПАСТ-БАЛАНД Бу жуфт сифат тожик тилида *паст* сифатига (к.) *у* боғламасини кўшиб, 'бўй кўлами меъёрдан ортик' маъносини англатадиган *баланд* сифатига жуфтлаб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 302 : *пасту баланд*), ўзбек тилига *у* боғламасини ташлаб, ўрнига чизикча ёзиб олинган; 'бўй ўлчами ҳар хил' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 577).

ПАСТКАШ Бу сифат тожикча *паст* сифатига (к.) 'торт-' маъносини англатадиган *кашидан* феълнинг *каш* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 184) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'арзимаган нарсага ҳам ўзини урадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 577).

ПАСТКИ қ. паст

ПАСТЛА- қ. паст

ПАСТЛИК қ. паст

ПАСТҚАМ Бу сифат тожикча *паст* сифати билан (к.) 'эгил-' маъносини англатадиган *хамидан* феълнинг *хам* ҳозирги замон асосидан (ТжРС, 418) тузилган *пастхам* сифатига -й қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 302: *пастхамӣ*), ўзбек тилига х товушини қ товушига алмаштириб, чўзик *й* товушини ташлаб олинган; 'чуқуррок', 'ботик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 578). Бу сифатдан ўзбек тилида *пастқамлик* оти ясалган.

ПАСТҚАМЛИК қ. пастқам

ПАХСА Бу сифат ТжРСда *пахса* шаклида келтирилиб (ТжРС, 311), 'тепиб пишитилиб куюк лойдан устма-уст зарб билан қўйиб қуриладиган девор' маъносини англатади; ўзбек тилига *о* (*а*) товушини *а* товушига алмаштириб олинган (ЎТИЛ, I, 580).

ПАХТА Бу от тожикча бўлиб (КрРС, 607), 'гўза ўсимлигининг чигитга ёпишиб ҳосил бўладиган оппоқ юмшоқ толали маҳсулоти' маъносини англатади (ТжРС, 302 : ЎТИЛ, I, 580). Бу отдан ўзбек тилида -чилик қўшимчаси билан *пахтачилик* мавҳум оти ясалган. *Пахта* оти тожикча экани ЎТИЛда айtilмаган (I, 580).

ПАХТАДОҒ Бу от тожикча *пахта* оти билан (к.) 'қиздирилган' маъносини англатадиган *доғ* сифатидан (ТжРС, 137) тузилган бўлиб, 'қиздириб, яра, шиш устига қопланадиган пахта' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 580).

ПАХТАЗОР Бу от тожикча *пахта* отига (к.) -зор қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'гўза экинни билан банд дала' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 580).

ПАХТАКОР Бу сифат тожикча *пахта* отига (к.) -кор қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'пахта етиштирувчи (деҳқон, хўжалик)' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 580).

ПАХТАЧИЛИК қ. пахта

ПАХТАШУНОС Бу сифат тожикча *пахта* отига (к.) 'ўрган-' маъносини англатадиган *шинохтан* феълнинг (ТжРС, 458) *шинос* ҳозирги замон асосини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилида *ш* товушидан кейинги *и* товуши *у* товушига алмаштирилган; 'пахта ўсимлигини ўрганиш билан шуғулланувчи мутахассис' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 580). Бу сифатдан ўзбек тилида *пахташунослик* мавҳум оти ясалган.

ПАХТАШУНОСЛИК қ. пахташунос

ПАШМАК Бу от асли 'жун' маъносини англатадиган тожикча *пашм* отига -ак қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ёгда коворилган унга қанд киёми қўшиб, узун толалар шаклида тайёрланадиган ширинлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 581).

ПАШША Бу от ПРСда [*паше*] шаклида (96), ТжРСда *пашша* шаклида (303) келтирилиб, 'қуш парда қанотли, узун мўйловли, танаси ингичка, қон сўрувчи майда ҳашарот (чивини)' маъносини англатиши айtilган. Ўзбек

тилига бу от тожикча шаклида олиниб, ўзбек адабий тилида 'кўш парда қанотли, танаси думалоқ, асосан овқат қолдикларини еб яшайдиган хашарот' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 581). Айрим ўзбек шеваларида *пашша* оти билан 'чивин', аксинча, *чивин* оти билан 'пашша' англатади.

ПАШШАХОНА Бу от тожикча *пашша* оти билан (қ.) 'жой' маъносини англатадиган *хона* отидан тўзилган бўлиб, 'ёзда чивиндан, пашшадан сақланиш учун докадан чорбурчак шаклида тикилган чодир' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 581).

ПАШШАХЎРДА Бу сифат *пашша* отига (қ.) 'еб-ич-' маъносини англатадиган *хўрдан* феълнинг *хўрд* ўтган замон асосини, сўнгра -а қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган; ўзбек тилида 'бевакт тез-тез келиб, меъдага урадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 581).

ПАХЛАВОН Бу от ПРСда [*пахлеван*] шаклида (98), ТжРСда *пахлавон* шаклида (303) келтирилган; ўзбек тилига тожикча шакли олинган. Бу сифат асли 'ёнбош', 'куч', 'ботирлик' маъноларини англатадиган *пахлу* (ПРС,98) отига 'қараш', 'сақлаш' маъносини ифодалайдиган -*бон* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, кейинчалик у товуши *а* товушига, *б* товуши *в* товушига алмаштирилган. Ўзбек тилида бу сифатнинг *пахлавонлар* кўplik шаклидан -*ча* қўшимчаси билан *пахлавонларча* равиши ҳосил қилинган. Бу от сўзлашув тилида *полвон* шаклида ҳам айтилади (ТжРС, 310; ЎТИЛ, I, 597).

ПАХЛАВОНЛАРЧА қ пахлавон

ПЕС Бу от ПРСда [*пис*] шаклида келтирилиб, 'ифлос', 'мохов' маъноларини (100), ТжРСда *пес* шаклида келтирилиб, юқоридаги маъноларни (ТжРС, 304) англатиши айтилган; ўзбек тилига тожикча шакли олиниб, 'пигмент етишмаслиги натижасида терида пайдо бўладиган оқ доғ', 'шундай касаллик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 582).

ПЕЧ Бу от ПРСда [*пич*] шаклида (99), ТжРСда *печ* шаклида (304) келтирилган; ўзбек тилига тожикча шакли олинган; асли 'ўрал-' маъносини англатадиган тожикча *печидан* феълнинг (ТжРС, 304) *печ* ҳозирги замон асосига тенг бўлиб, 'қайириш', 'буриш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 582).

ПЕЧАК Бу от 'ўрал-' маъносини англатадиган тожикча *печидан* феълнинг (ТжРС, 304) *печ* ҳозирги замон асосига -*ак* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бошқа ўсимликка чирмашиб ўсадиган бир йиллик ўсимлик (чирмовик)' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 582).

ПЕЧАКГУЛ Бу от тожикча *печак* (қ.) ва *гул* (қ.) отларидан таркиб топган бўлиб, 'чирмовикка ўхшаб ўсадиган ўт (карнайгул)' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 582).

ПЕЧАН Бу сифат 'айлантир-' маъносини англатадиган тожикча *печон(и)дан* феълнинг *печон* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 304) тенг

бўлиб, ўзбек тилида *o(a)* товуши *a* товушига алмаштирилган; 'ишни, гапни ўриятладиغان' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 582). Бу сифатдан ўзбек тилида *печанлик* оти ҳосил қилинган.

ПЕШ I Бу от ПРСда [*пеш*] шаклида (100), ТжРСда *пеш* шаклида (304) келтирилган; ўзбек тилига тожикча шакли олинмиб, 'олд', 'олд қисм' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 583).

ПЕШ II Бу равиш тожикча *пеш I* отидан (қ.) ўсиб чиққан бўлиб, 'олдин' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 583).

ПЕШАЙВОН Бу от тожикча *пеш I* отини (қ.) ўзбек тилида 'уйнинг уч томони девор, олд томони очик қисми' маъносини англатадиган арабча *айвон* отига (АРС, 52) қўшиб тузилган бўлиб, 'иморат олдида қурилган айвон' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 583).

ПЕШАНА Бу от ПРСда [*пешани*] шаклида (100), ТжРСда *пешона* шаклида (305) келтирилган; ўзбек тилига тожикча шакли *o(a)* товушини *a* товушига алмаштириб олинган; 'манглай', 'бошнинг қошдан соч ўсадиган еригача қисми' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 583).

ПЕШАНАБОҒ Бу от ўзбек тилида тожикча *пешана* отига (қ.) 'боғлаш учун хизмат қиладиган мато' маъносини англатадиган *боғ* отини (ЎТИЛ, I, 142: *боғ II*) қўшиб тузилган бўлиб, 'пешанага танғиб ўраладиган кичик рўмол' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 583).

ПЕШБАНД Бу от тожик тилида *пеш I* отига (қ.) 'боғлан-' маъносини англатадиган *бастан* феълнинг (ТжРС, 51) *банд* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 44) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кийимни ифлос қилмаслик учун белнинг олд қисмидан пасга томон тутиладиган мато' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 583).

ПЕШВОЗ: *пешвоз тур-*, *пешвоз чиқ-* бирикмалари таркибда ишлатиладиган бу сифат тожик тилида *пеш I* отига (қ.) 'очик' маъносини англатадиган *воз* сифатини (ТжРС, 93) қўшиб тузилган бўлиб, 'келаётган кишининг олдида чиқиб кутиб ол-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 583).

ПЕШВОЗ ТУР- қ. пешвоз

ПЕШВОЗ ЧИҚ- қ. пешвоз

ПЕШИН Бу тожикча от *пеш I* отига (қ.) *-ин* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'қуңдузнинг биринчи ярми ўтган пайт' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 583).

ПЕШЛА- Бу феъл ўзбек тилида 'олд томон', 'қирғоқ' маъносини англатадиган тожикча *пеш I* отидан (ТжРС, 583) *-ла* қўшимчаси билан ясалган бўлиб, 'теша, кетмон каби асбобнинг юза қирғоғига болга уриб кескир қил-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 584).

ПЕШМА-ПЕШ Бу равиш тожикча *пеш II* равишини *ба* олд қўмақчисининг *-ма* шакли орқали такрорлаб тузилган бўлиб, 'кетма-кет' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 584).

ПЕШНОП Бу от тожик тилида *пеш I* оти билан (к.) 'киндик' маъносини англатадиган *ноф* отидан (ТжРС, 276) тузилган бўлиб, ўзбек тилига *ф* товушини *п* товушига алмаштириб олинган; 'сўйилган қўйнинг киндик атрофидаги ёғлиқ гўшти' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 584).

ПЕШОБ Бу от тожик тилида *пеш I* оти билан (к.) 'сув' маъносини англатадиган *об* отидан тузилган бўлиб, 'сийдик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 584).

ПЕШТАХТА Тожикча *пеш I* оти билан (к.) *тахта* отидан (к.) тузилган бўлиб, 'устига сотиладиган нарсалар қўйиладиган қурилма' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 584).

ПЕШТОК Бу тожикча от *пеш I* оти билан (к.) 'бинонинг эшик (дарвоза) тепасидаги ярим доира шаклида қурилган қисми' маъносини англатадиган *тоқ* отидан (ТжРС, 398) тузилган бўлиб, 'катта бинонинг олд томонидаги ярим доира шаклида қурилган серхонам юқори қисми', 'арк' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 584).

ПЕШҚАДАМ Бу сифат тожикча *пеш I* оти билан (к.) 'оёқни олдинга ташлаб қилинган ҳар бир ҳаракат' маъносини англатадиган арабча *қадам* отидан (АРС, 625) тузилган бўлиб, 'етақчи', 'олдинда борувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 584).

ПИЙОВА Бу тожикча от асли *пийозоба* шаклига эга бўлиб, тожикча *пийоз* оти билан (ТжРС, 306) 'сув' маъносини англатадиган *об* отидан (ТжРС, 279) тузилган *пийозоб* бирлигига *-а* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган (ТжРС, 306: *пийозоба*), тожик тилида *оз* товушлари ташланиб, *пийоба* шакли юзага келган (Ўша саҳифада); ўзбек тилига ана шу шакли таркибидаги *б* товушини *в* товушига алмаштириб олинган; 'пиёз ва сув билан ёки пиёздоғи ва сув билан тайёрланган овқат', 'ёвгон шўрва' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 584).

ПИЙОЗДОФ Бу от 'барглари узун, меваси илдизда қат-қат пўстлоқ сифатида ўралиб думалок ёки бироз чўзинчоқроқ шаклда пайдо бўладиган полиз ўсимлиги' маъносини англатадиган тожикча *пийоз* оти билан (ТжРС, 306) 'яхши қиздирилган' маъносини англатадиган *доғ* сифатидан (ТжРС, 137) тузилган бўлиб, 'тўғраб ёгда қовурилган пиёз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 585).

ПИЛЛА I Бу от ПРСда [*пиле*] шаклида (102), ТжРСда *л* товуши катланган, *е* (э) товуши *и* товушига алмаштирилган *пилла* шаклида (306) келтирилган; ўзбек тилига тожик тилидаги шакл олиниб, 'ипак қургининг ўз устига ўраб ҳосил қиладиган чўзинчоқ, думалок ипак қобиғи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 585).

ПИЛЛА II Бу от *пилла I* отидан (к.) шаклий ўхшашлик асосида ўсиб чиққан бўлиб, 'тиш огриғи ёки шамоллаш оқибатида милкда ҳосил бўладиган пуфак шиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 585).

ПИЛЛАКАШ Бу от тожик тилида *пилла I* отига 'сугур-', 'ажратиб ол-' маъносини англатадиган *кашидан* феълнинг *каш* hozirgi замон асосини (ТжРС, 184) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'пиллага махсус ишлов бериб, уни ипак толаларига ажратган ҳолда калаваловчи мутахассис' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 585).

ПИЛЛАПОЙА Бу от *пилла* (к.) ва *пойа* қисмларидан тузилган; *пилла* қисми 'поғона' маъносини англатиб, ПРСда [*пелле*] шаклида (96), ТжРСда *пилла II* шаклида келтирилган; форсча шаклидаги *е* (э) товушлари тожик шаклан бир хил бўлиб қолган. *Пойа* қисми эса 'оёқ' маъносини англатадиган *по(й)* оти (ТжРС, 308) ва *-а* қўшимчасидан (ТжРС, 543) иборат бўлиб, аввал *пилла* ва *пой* қисмлари бирлаштирилиб, кейин *-а* қўшимчаси қўшилган. Бу от 'нарвон ёки зинанинг оёқ қўйиб юқорига чиқиш ёки пастига тушиш босқичи, поғонаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 585).

ПИЛЛАЧИЛИК Бу от *пилла I* отига (к.) ўзбек тилида *-чилик* қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'қишлоқ хўжалигининг пилла етиштириш билан шуғулланадиган соҳаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 586).

ПИЛТАКАЧ Бу от тожик тилида 'симга ўраб, дўппи тепчигига, баъзан тўн ёқасининг қавиғига уларни қотириш учун тикиладиган қоғоз' маъносини англатадиган *пилта* отига (ТжРС, 307) 'кирит-' маъносини англатадиган *кашидан* феълнинг *каш* hozirgi замон асосини (ТжРС, 184) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тили лугатига *ш* товушини *ч* товушига алмаштирилган шакли киритилган; 'пилтани дўппи тепчигига, ёқанинг қавиғига киритиш учун ясалган дастали ингичка сим' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 586).

ПИНАК Бу от ПРСда [*пинаки*] шаклида (103), ТжРСда *пинак* шаклида (307) келтирилган; ўзбек тилига тожикча шакли олинган; 'уйку элитган ҳолат', 'мудроқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 586).

ПИНҲОН Бу сифат ПРСда [*пенһан*] шаклида (97), ТжРСда *пинҳон* шаклида (307) келтирилган; ўзбек тилига тожикча шакли олинган; 'яширин' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 586).

ПИНҲОНА Бу равиш тожикча *пинҳон* сифатига (к.) *-а* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'яширин равишда' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 586).

ПИНҲОНИЙ Бу сифат тожикча *пинҳон* отига (к.) *-ий(-ий)* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган; 'яширин' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 587).

ПИР Бу бирлик асли сифат бўлиб, 'кўп яшаган киши' маъносини англатади (ПРС, 99; ТжРС, 307; ЎТИЛ, I, 587). Бу от ўзбек тилида тожикча *пир* бадавлат изофа бирикмаси таркибида ишлатилади.

ПИРОВАРД Бу ўрин оти тожикча *пир* оти (к.) ва 'келтир-' маъносини англатадиган *овардан* феълнинг *овард* ўтган замон асосидан (ТжРС, 282) тузилган бўлиб, 'охир', 'тугалланиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 587).

ПИСАНД Бу от асли 'кадрла-', 'эътиборга лойик деб бил-' маъносини англатадиган тожикча *писандидан* феълнинг *писанд* ўтган замон асосига (ТжРС, 307) тенг бўлиб, 'кадрлаш', 'эътиборга лойик деб билиш' маъносини англатади, одатда *писанд қилма-* феъли таркибида ишлатилади (ЎТИЛ, I, 588).

ПИСАНДА Бу от 'кадрла-', 'эътиборга лойик деб бил-' маъносини англатадиган тожикча *писандидан* феълнинг *писанд* ўтган замон асосига (ТжРС, 307) -а кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'олдидан айтилган, бажарилиши шарт бўлган талаб' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 588).

ПИЧОҚБОЗЛИК Бу от ўзбекча *пичоқ* отига (ЎТЭЛ, 269) 'ўйна-' маъносини англатадиган *бохтан* феълнинг (ТжРС, 82) *боз* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 75) кўшиб ҳосил қилинган *пичоқбоз* сифатидан -лик кўшимчаси билан ясалган бўлиб, 'бир-бирига пичоқ билан ҳужум қилиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 590).

ПИШИҚ-ПУХТА Бу жуфт сифат ўзбекча *пишиқ* сифати билан 'пиш(ир)-' маъносини англатадиган тожикча *пухтан* феълнинг *пухта* ўтган замон сифатдоши шаклидан (ТжРС, 315) ўзбек тилида тузилган бўлиб, 'ўта даражада пишиқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 501). Бу жуфт сифат *пухта-пишиқ* шаклида ҳам тузилади.

ПОДАЧИ Бу от ўзбек тилида 'йирик чорва молларининг бирга боқиладиган тўдаси' маъносини англатадиган тожикча *пода* отидан (ТжРС, 308) -чи кўшимчаси билан ясалган бўлиб, 'йирик чорва молларини кенг ўтлоқда боқадиган киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 594). Бу отдан ўзбек тилида *подачилик* мавҳум оти ясалган.

ПОДАЧИЛИК қ. подачи

ПОДШО(Х) Бу от ПРСда [*надешаһ*] шаклида (86), ТжРСда *подшоҳ* шаклида (309) келтирилган; ўзбек тилига тожикча шакли олинган бўлиб, охиридаги *ҳ* товуши кўпинча айтилмайди. Будагов лугатида бу от асли 'ҳимояловчи' маъносини англатадиган *под* сифати билан 'буюк' маъносини англатадиган *шоҳ* отидан тузилган деб изоҳланган (I, 308). Бу от 'мутлак ҳукмдор' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 594). Сўзлашув тилида бу от *пошишо* шаклида ҳам айтилади. Бу от билан ўзбек тилида 'подшо қўл остидаги давлат (мамлакат)' маъносини англатадиган *подшолик* мавҳум оти ясалган.

ПОДШОЛИК қ. подшо(х)

ПОЙ I Бу от ПРСда ҳам, ТжРСда ҳам *по* ва *пой* шаклларида келтирилган (ПРС, 85; ТжРС, 308, 309); асосий деб 'оёк' маъноси айтилган;

ўзбек тилига бу от *пой* шаклида олинган; 'жуфт нарсанинг бир тоқаси' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 595).

ПОЙА Бу от тожик тилида 'оёқ' маъносини англатадиган *пой* отига (ТжРС, 308,309) -а кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, тожик тилида 'курси, стол каби буюмларнинг оёғи', 'Ўсимликнинг танаси' маъноларини англатади (ТжРС, 311); ўзбек тилига тожик тилидан иккинчи маъноси билан олинган; кейин бошқа маъноларни англатиш учун ҳам ишлатила бошлаган (ЎТИЛ, I, 601).

ПОЙАБЗАЛ Бу от тожикча *пой* оти билан (к.) 'мансуб нарса' маъносини англатадиган тожикча *афзал* отидан (ТжРС34) тузилган; 'устуликка эга' маъносини англатадиган арабча *афзал* сифати (ЎТИЛ, I, 63) таъсирида тожикча *афзал* оти таркибидаги *о* (*а*) товуши *а* товушига, бундан ташқари *ф* товуши *б* товушига алмаштирилган (ЎТИЛ, I, 22: *абзал*). *Пойабзал* оти 'оёқ кийими' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 595). Изоҳли лугатда *абзал* сифати ва *пойабзал* оти таркибидаги шундай қисм арабча *афзал* сифати деб хато белгиланган.

ПОЙАНДОЗ Бу от тожик тилида *пой* отига (к.) 'тўша-' маъносини англатадиган *андохтан* феълнинг (ТжРС, 28) *андоз* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 27) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'уйга кириб келаётган кишига алоҳида ҳурмат кўрсатиш белгиси сифатида оёғи остига тўшаладиган мято' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 595).

ПОЙАФЗАЛ қ. пойабзал

ПОЙГАК қ. пойгах

ПОЙГАХ Бу от тожик тилида *пой* оти билан (к.) 'жой' маъносини англатадиган *гах* отининг (ТжРС, 104) *гах* шаклидан (ТжРС, 100) тузилган бўлиб, 'хонанинг эшик олди қисми', 'тўрнинг акси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 595). Ўзбек сўзлашув тилида бу от *пойгах* шаклида ҳам айтилади.

ПОЙДЕВОЛ қ. пойдевор

ПОЙДЕВОР Бу от тожикча *пой* оти билан (к.) *девор* отидан (к.) тузилган бўлиб, 'бинонинг деворлари остига қуриладиган мустаҳкам қисм', 'фундамент' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 595). Ўзбек сўзлашув тилида бу от *пойдевол* тарзида ҳам айтилади.

ПОЙМА-ПОЙ Бу сифат тожикча *пой* отини (к.) *ма* боғламасини (ТжРС, 539) кўшиб тақрорлаб тузилган бўлиб, 'бошқа-бошқа оёқ кийимининг пойларидан тузилган', 'мазмуни бир-бирига қовушмайдиган' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 596).

ПОЙМОЛ: *поймол қил-* феълни таркибида ишлатиладиган бу тожикча равиш *пой* отига (к.) 'ишқала-', 'эзгила-' маъносини англатадиган *молидан* феълнинг (ТжРС, 232) *мол* ҳозирги замон асосини кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'оёқ остида эзиш, топташ' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 596).

ПОЙНАК Бу от 'пастки қисм' маъносини англатадиган тожикча *пойон* отининг *пойн* шаклига (ТжРС, 309) -ак қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилида ёнма-ён келган *ои* товушларидан *и* товуши *й* товушига алмаштирилган; 'тухумнинг дўмбок томони' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 596).

ПОЙНОВ Бу от тожик тилида 'охир' маъносини англатадиган *пой* оти билан (қ.) 'сув оқиши учун ёғоч, тахтадан, бетондан ишланган махсус ўзан' маъносини англатадиган *нов* отидан тузилган бўлиб, 'сув ўзанининг охириги қисми' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 596).

ПОЙОН Бу от тожик тилида 'оёқ' маъносини англатадиган *пой* отига (ТжРС, 308) -он қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'охир', 'туғаш нуқтаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 594). Бу отдан ўзбек тилида *пойонсиз* сифати ясалган.

ПОЙОНСИЗ қ. пойон

ПОЙТАХТ Бу от тожик тилида *пой* отини 'ост' маъноси билан 'ҳукмдор қабул маросимда ўтириши учун сарой тўрига ўрнатилган, махсус безатиб ишланган хашаматли ўриндик' маъносини англатадиган *тахт* отидан (ТжРС, 386) тузилган бўлиб (ТжРС, 309), 'давлатнинг бош шаҳри' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 596). Бу от асли [тай-е тахт] шаклига эга бўлиб (ПРС, 88), изофа бирикмасига тенг бўлган.

ПОЙТЕША Бу от тожикча *пой* оти билан (қ.) ўзбекча *теша* отидан тузилган бўлиб, 'тик туриб ёғоч йўнишда ишлатиладиган дастаси узун катта теша' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 596).

ПОЙҚАДАМ Бу от тожикча *пой* оти билан (қ.) 'оёқни олд томонга ташлаб қилинган ҳар бир ҳаракат' маъносини англатадиган арабча *қадам* отидан (АРС, 626) тузилган бўлиб, 'қадам босиб келиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 596).

ПОКДОМОН Бу сифат тожик тилида 'топ-тоза', 'гард-губордан холи' каби маънони англатадиган *пок* сифати билан (ТжРС, 310) 'этак' маъносини англатадиган *доман* отидан (ТжРС, 134) тузилган бўлиб, ўзбек тилига *а* товушини *о* (*á*) товушига алмаштириб олинган; 'ор-номусини сақлаган', 'иффатли' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 596).

ПОЛВОН қ. пахлавон

ПОПИШАК Бу от асли 'қуш тожи' маъносини англатадиган *пўпӣ* отига (ТжРС, 316) -ш ва -ак қўшимчаларини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлса керак; ўзбек тилига *ў* товушини *о* (*á*) товушига алмаштириб олинган; 'олачилор патли, елпигичсимон тожли, қайирма тумшукли хашаротхўр қуш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 598). Бу қуш *сассиқпопишак* деб ҳам аталади.

ПОРА Бу от асли 'парчаланган нарсанинг бир бўлаги' маъносини англатадиган *пора* отидан маъно тараккиёти йўли билан ўсиб чиққан

бўлиб, 'бирор ишни битириб бериши учун бериладиган нарса ёки пул' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 598).

ПОРАХЎР Бу сифат *пора* отига (к.) 'ёб-ич-' маъносини англатадиган *хўрдан* феълининг (ТжРС, 434) *хўр* ҳозирги замон асосини кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'пора олишга ўрганган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 598). Бу сифатдан ўзбек тилида *порахўрлик* мавҳум оти ясалган.

ПОРАХЎРЛИК қ. *порахўр*

ПОСАНГИ Бу тожикча от асли 'парчаланган нарсанинг бир бўлаги' маъносини англатадиган *пора* оти билан (ТжРС, 310) 'тош' маъносини англатадиган *санг* отидан (ТжРС, 339) тузилган бўлиб, тожик тилида *пора* оти охиридаги *а* товуши айтилмай қўйган (ТжРС, 310: *порсанг*); ўзбек тилига *р* товушини ташлаб, *-и* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб олинган бўлиб, 'тарози паллалари баланд-пасглигини текислаш учун ишлатиладиган нарса' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 599).

ПОСБОН Бу от тожик тилида 'қўриклаш' маъносини англатадиган *пос* отига (ТжРС, 311) *-бон* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'қўриқчи', 'сокчи', 'қоровул' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 599). Бу отдан ўзбек тилида *посбонлик* мавҳум оти ясалган.

ПОСБОНЛИК қ. *посбон*

ПОЧА Бу от ПРСда [*паче*] шаклида келтирилиб, 'оёқча', 'хайвон оёғининг тизасидан пастки қисми' маъносини (36), ТжРСда *поча* шаклида келтирилиб, 'хайвон оёғи' маъносини (311) англатиши айтилган; ўзбек тилига тожикча шакли олинган. Бу от ўзбек тилида 'шимнинг, шалварнинг тизадан пастки қисми', 'стол, стулнинг оёғи' каби янги маъноларни англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, I, 600).

ПОЧАПЎСТИН Бу от тожикча *поча* оти билан (қ.) 'мўйнали ошланган теридан тикилган кишилик узун иссик кийим' маъносини англатадиган *пўстин* отидан (ТжРС, 316) тузилган бўлиб, 'хайвон почасининг мўйнали терисидан тикилган пўстин' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 600).

ПОЧТАХОНА Бу от 'алоқа муассасаси' маъносини англатадиган асли полякча *почта* отига (ЎТИЛ, I, 600) тожикча *хона* отини қўшиб тузилган бўлиб, 'алоқа бўлими' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 600).

ПОШНА Бу от ПРСда [*пашине*] шаклида келтирилиб, 'товон', 'оёк кийимининг товони остига қоқиладиган қалин қисми (қаблук)' маъносини англатиши (87), ТжРСда *пошна* шаклида келтирилиб, юкоридаги маъноларни англатиши (ЎТИЛ, I, 311) айтилган. Ўзбек тилига шу шакли иккинчи маъноси билан олинган.

ПОШШО қ. *подшо(х)*

ПУЛ Бу от асли юнонча бўлиб, 'тийин' маъносини англатади (ССГПН, I, 322), шу маъноси билан форс, тожик тилларига, улардан ўзбек тилига олинган (ПРС, 98; ТжРС, 312; ЎТИЛ, I, 606). Кейинчалик бу от 'маълум киймат белгиланиб, металл ва қоғоздан маҳсус шаклда

тайёрланиб, олиш, сотишда ишлатиладиган муомала бирлиги' маъносини англатиш учун ишлатилган. Бу оддан ўзбек тилида *пулла*- феъли ясалган.

ПУЛДОР Бу сифат *пул* отига (қ.) 'эга бўл-' маъносини англатадиган *доштан* феълининг (ТжРС, 137) *дор* hozirgi замон асосини (ТжРС, 136) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'пули кўп' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 606).

ПУЛЛА- қ пул

ПУРВИҚОР Бу сифат 'кўп' маъносини англатадиган тожикча *пур* сифати билан (ТжРС, 313) асли 'улуғворлик', 'мағрурлик' маъносини англатадиган арабча *вақор* отининг *виқор* шаклидан (АРС, 904; ТжРС, 91,92) тузилган бўлиб, 'юксак улуғворликка эга' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 607).

ПУХТА Бу сифат тожикча 'пишир-', 'етиштир-', 'чиниктир-' маъноларини англатадиган *пухтан* феълининг *пухта* ўтган замон сифатдоши шаклига тенг бўлиб (ТжРС, 315), 'пишиқ', 'ҳар томонлама ўйлаб' маъноларини англатади (ЎТИЛ, I, 607). Бу сифат билан ўзбек тилида *пухта-пишиқ* жуфт сифати тузилган.

ПУХТА-ПИШИҚ қ пухта

ПУШАЙМОН Бу от ПРСда [*пшаймон*] шаклида (96), ТжРСда *пушаймон* шаклида (315) келтирилган; ўзбек тилига тожикча шакли олинган; 'афсусланиш', 'руҳан эзилиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 608). Бу от билан ўзбек тилида *пушаймон бўл-* феъли ҳосил қилинган. Бу от *Кейинги пушмон – ўзинга душмон* ҳикмати таркибида *душмон* отига мослаб *пушмон* шаклида ишлатилади.

ПУШМОН қ пушаймон

ПУШТ Бу от ПРСда [*пшт*] шаклида (95), ТжРСда *пушт* шаклида (315) келтирилган; ўзбек тилига тожикча шакли олинган; асли 'орка' маъносини англатади; шу маънодан 'аждод', 'насл-насаб' маънолари ўсиб чиққан (ПРС, 95). ЎТИЛда асосий маъно деб 'одам ёки жониворнинг уруғи ёки тухумида бўладиган эмбрион' маъноси келтирилган (608). *Етти пушт* бирикмасида бу от 'аждод' маъноси билан катнашади.

ПУШТА Бу от 'орка', 'елканинг остки қисми' маъносини англатадиган тожикча *пушт* отига (ТжРС, 315) -а қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'экинни суғориш учун очиладиган ариқдан икки томонга тупроқ тортиш натижасида ҳосил бўладиган дўнглик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 608).

ПЎСТАК Бу от тожик тилида 'одам ва ҳайвонларнинг танаси сиртини қоплайдиган юпка тери қатлами' маъносини англатадиган *пўст* отига (ТжРС, 316) -ак қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ўсик жулли ошланган теридан иборат тўшакча' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 609).

ПУСТДУМБА Бу от тожик тилида 'хайвон териси' маъносини англатадиган *пўст* оти билан (ТжРС, 609) 'кўйнинг кет томонида сон билан бел оралиғида жойлашадиган ёғ қисми' маъносини англатадиган *дунба* отидан (ТжРС, 139) тузилган бўлиб, *дунба* оти таркибидаги *н* товуши ўзбек тилида *м* товушига алмаштирилган; 'думбани қоплаган пўстни думба ёғи билан бирга шилиб олинган масаллик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 610).

ПУСТИН Бу от тожик тилида 'хайвон териси' маъносини англатадиган *пўст* отига (ТжРС, 609) *-ин* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'мўйнали ошланган теридан тикилган узун қишлоқ тўн' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 610).

ПУСТЛОҚ Бу от ўзбек тилида 'тери' маъносини англатадиган тожикча *пўст* отига (ТжРС, 609) ўзбекча *-лоқ* қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ўсимлик танасини тери каби қоплаб турадиган қобиғи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 610).

Р

РАВ Бу равиш 'бор-', 'кет-' маъносини англатадиган тожикча *рафтан* феълнинг (ТжРС, 322) *рав* ҳозирги замон асосига тенг бўлиб (ТжРС, 317), 'зудлик билан', 'тезда' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 610).

РАВИШ Бу от тожикча *рав* пайт равишига (қ.) *-иш* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бирор жараённинг рўёбга чиқиш тахлити' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 610). Ўзбек тилшунослигида бу от билан туркум ҳам номланган.

РАВИШДОШ Бу от тожикча *равиш* отига (қ.) ўзбекча *-дош* қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилшунослигида 'феълнинг равишга монанд шакли' маъносини англатадиган термин сифатида ишлатилади (ЎТИЛ, I, 610).

РАВО: Бу равиш 'муносиб қўр-' маъносини англатадиган тожикча *рафтан* феълнинг (ТжРС, 322) *рав* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 317) *-о* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'муносиб', 'ўринли' маъноси билан *раво қўр-* бирикмасининг таркибида ишлатилади (ЎТИЛ, I, 610).

РАВОН Бу равиш 'юр-', 'бор-' маъносини англатадиган тожикча *рафтан* феълнинг (ТжРС, 322) *рав* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 317) *-он* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бир текисда', 'силлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 610).

РАВОНА: Бу от 'кет-', 'жўна-' маъносини англатадиган тожикча *рафтан* феълнинг (ТжРС, 322) *рав* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 317) *-она* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, *равона бўл-* феъл таркибида 'жўнаш' маъноси билан ишлатилади (ЎТИЛ, I, 611).

РАВОНА БЎЛ- қ. равона

РАНГ-БАРАНГ Бу сифат 'бўёк' маъносини англатадиган тожикча *ранг* отини (ТжРС, 320) *ба* боғламаси билан такрорлаб тузилган бўлиб, тожик тили лугатида *рангбаранг* шаклида қўшиб (ТжРС, 320), ўзбек тили изохли лугатида чизикча билан ёзилган; 'турли рангдаги' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 614).

РАНГПАР Бу сифат 'тус' маъносини англатадиган тожикча *ранг* отига (ТжРС, 320) 'уч-' маъносини англатадиган *паридан* феълининг (ТжРС, 299) *пар* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 298) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ранги меъёрдагидан камайган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 614).

РАНГ-РЎЙ Бу жуфт от тожик тилида 'тус' маъносини англатадиган *ранг* оти билан (ТжРС, 320) 'юз', 'кўриниш' маъносини англатадиган *рў* отининг (ТжРС, 329) *рўй* шаклидан тузилган бўлиб, 'юзнинг ташки кўриниши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 614).

РАНГ-ТУС Бу жуфт от ўзбек тилида 'кўриниш' маъносини англатадиган тожикча *ранг* (ТжРС, 320) ва ўзбекча *тус* (ЎТИЛ, II, 230) отларидан тузилган бўлиб, 'юзнинг ташки кўриниши' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 614).

РАНДА Бу от 'тахта йўниладиганда ҳосил бўладиган юпка чикинди' маъносини англатадиган *ранд* отига (ПРС, 249) -а қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ёғоч, тахтани текис қилиб йўниш, силлиқлашда ишлатиладиган асбоб' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 614). Бу отдан ўзбек тилида *рандала*- феъли ясалган.

РАНДАЛА- қ. *ранда*

РАНЖ (РАНЧ) Бу сифат 'ножўя хатти-харакат, гап-сўздан хафа бўл-, озор чек-' маъносини англатадиган тожикча *ранчидан* феълининг (ТжРС, 320) *ранч* ҳозирги замон асосига тенг бўлиб, 'кўнгил оғриши', 'хафа бўлиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 614). Бу отдан ўзбек тилида *ранжи*- феъли ясалган.

РАНЖИ- қ. *ранж*

РАНЖИДА: *қadam* *ранжида* *қил-* бирикмаси таркибида ишлатиладиган бу бирлик асли 'озор чек-' маъносини англатадиган тожикча *ранчидан* феълининг (ТжРС, 320) *ранчид* ўтган замон асосига -а қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'озор чеки' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 614).

РАП қ. *раф*

РАПИДА Бу от ТжРСда *рафида* шаклида келтирилган (322), ўзбек тилига *ф* товушини *п* товушига алмаштириб олинган; 'нон шакли берилган хамирни тандирга ёпиштиришда қўл куймаслиги учун ишлатиладиган, ичига пахта тўлдириб, орасига қўл тикиладиган жой қолдириб тикилган думалок мато' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 615).

РАППА-РАСО қ. *расо*

РАСАДХОНА Бу от 'кузатиш' маъносини англададиган арабча *расад* оти билан (АРС, 299) 'жой' маъносини англададиган тожикча *хона* отидан (ТжРС, 331) тузилган бўлиб, 'осмон жисмларини кузатиш иншооти' маъносини англадади (ЎТИЛ, I, 615).

РАСВО Бу сифат ПРСда [*росва*] шаклида (245), ТжРСда *расво* шаклида (321) келтирилган; ўзбек тилига тожик тилидаги шакли олинган; 'ярамас', 'бадахлок' маъносини англадади (ЎТИЛ, I, 615). Бу сифат билан тожик тилида тузилган *расвои олам* изофа бирикмаси ўзбек тилида ҳам ишлатилиб, 'расволиги ҳаммага ошкор' маъносини англадади.

РАСВОЙ ОЛАМ қ расво

РАСМАНА қ расмона

РАСМОНА Бу сифат 'урф-одат' маъносини англададиган арабча *расм* II отига (АРС, 297) тожикча *-она* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'одатдаги', 'урф-одатга тўғри келадиган' маъносини англадади (ЎТИЛ, I, 616).

РАСО Бу сифат асли 'етарли бўл-' маъносини англададиган тожикча *расидан* феълнинг (ТжРС, 321) *рас* ҳозирги замон асосига *-о* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ками йўқ', 'етарли даражада' маъносини англадади (ЎТИЛ, I, 616). Бу сифат сўзлашув тилида *роса* шаклида ишлатилиб, асосан 'ортик даражада' маъносини англадади (ЎТИЛ, I, 627).

РАСТА I Бу от 'бўша-' маъносини англададиган тожикча *растан* феълнинг (ТжРС, 321) *раст* ўтган замон асосига *-а* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бир хил мол билан савдо қиладиган дўконлар қатори', 'икки тарафида шундай дўконлар жойлашган тор йўл' маъносини англадади (ЎТИЛ, I, 616).

РАСТА II: *раста* феълни таркибида ишлатиладиган бу от 'халос бўл-' маъносини англададиган тожикча *растан* феълнинг (ТжРС, 321) *раст* ўтган замон асосига *-а* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ғўдақликдан қутулиб, балоғат ёшига етиш' маъносини англадади (ЎТИЛ, I, 616).

РАФ Бу тожикча от 'полка' маъносини англадади (ТжРС, 322), одатда *дераза рафи* бирикмаси таркибида ишлатилади, русча *подоконник* оти маъносини англадади (ЎТИЛ, I, 616). Бу от ўзбек сўзлашув тилида *рап* тарзида айтилади (ЎТИЛ, I, 615).

РАФТОР Бу от 'юр-', 'кет-' маъносини англададиган тожикча *рафтан* феълнинг (ТжРС, 322) *рафт* ўтган замон асосига *-ор* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'юрнш-туриш', 'хатти-харакат' маъносини англадади (ЎТИЛ, I, 617).

РАШҚЧИ Бу от ўзбек тилида 'яхши кўрган кишини бировдан кизганиш' маъносини англададиган тожикча *рашк* отига (ТжРС, 322) *-чи*

кўшимчасини кўшиб ясалган; 'рашк килувчи', 'қизганувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 617).

РАҲБАР Бу тожикча от *роҳбар* товуш шаклига эга бўлиб (ТжРС, 326), ўзбек тилига *о* товушини *а* товушига алмаштириб олинган; 'йўл' маъносини англатадиган *роҳ* отига (ТжРС, 328) 'олиб юр-' маъносини англатадиган *бурдан* феълнинг (ТжРС, 85) *бар* ҳозирги замон асосини кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, асли 'йўл кўрсатувчи' маъносини англатган, кейинчалик шу маънодан ўсиб чиккан 'бошчилик килувчи' маъносини англата бошлаган (ЎТИЛ, I, 618).

РАҲМДИЛ Бу сифат тожик тилида 'ачиниш туйғуси', 'шафқат' маъносини англатадиган арабча *раҳм* оти билан (АРС, 291) 'кўнгил' маъносини англатадиган тожикча *дил* отидан (ТжРС, 129) тузилган бўлиб, 'раҳм-шафқатли' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 618). Бу сифатдан ўзбек тилида *раҳмдиллик* мавҳум оти ясалган.

РАҲМДИЛЛИК   қ раҳмдил

РАҲНАМО Бу тожикча от *раҳнамо* товуш шаклига эга бўлиб (ТжРС, 328), ўзбек тилига биринчи бўғиндаги *о* (*а*) товушини *а* товушига алмаштирилган *раҳнамо* шакли (ТжРС, 323) олинган; 'йўл' маъносини англатадиган *роҳ* отига (ТжРС, 328) 'кўрсат-' маъносини англатадиган *намудан* феълнинг *намо* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 257) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'йўлбошчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 618). Бу отдан ўзбек тилида *раҳнамолик* мавҳум оти ясалиб, *раҳнамолик қил-* феъл таркибида ишлатилади.

РАҲНАМОЛИК КИЛ-   қ раҳнамо

РЕЖА (РЕҶА) Бу от асли 'бажариладиган қурилиш иши тўғри чиқиши учун тортиладиган ип, чизик' маъносини англатади; шу маънодан 'мўлжал' маъноси ўсиб чикқан (ЎТИЛ, I, 620). Бу отдан ўзбек тилида *режалаштир-* феъл ясалган бўлиб, 'нима қилишни олдиндан мўлжаллаб қўй-' маъносини англатади. *Режа* отига 'қандай ишлар бажарилиши лозимлигининг аниқ кўрсатмаси (план)' маъноси ноўрин юқлатилди.

РЕЖАЛАШТИР-   қ режа

РЕЗАВОР Бу от 'майда' маъносини англатадиган тожикча *реза* сифатига (ТжРС, 324) *-вор* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'майда-чуйда', 'овқатга солинадиган турли кўкатлар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 321).

РЕЗАЛА- Бу феъл ўзбек тилида 'майда' маъносини англатадиган тожикча *реза* сифатидан (ТжРС, 324) *-ла* кўшимчаси билан ясалган бўлиб, 'майда қилиб тўғра-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 621).

РЕЗГИ Бу от 'майда' маъносини англатадиган *рез* сифатига (ТжРС, 324) *-ги* кўшимчасини кўшиб ҳосил қилинган; тожик тилида 'ушук', 'кийким', 'чикинди' маъноларини (ТжРС, 324), ўзбек тилида 'чарм бичишда чиқадиغان кийким' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 621).

РИЙОКОР Бу сифат 'мунофикона хатти-ҳаракат' маъносини англатадиган арабча *рийо* отига (АРС, 281) тожикча *-кор* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'мунофикона иш тутувчи', 'иккиюзламачи' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 624). Бу сифатдан ўзбек тилида *рийокорлик* мавҳум оти ясалган.

РИЙОКОРЛИК қ. рийокор

РИЙОКОРОНА Бу равиш тожикча *рийокор* сифатига (к.) *-она* қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'рийокорлик билан', 'иккиюзламачи билан' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 624).

РИЗҚИ РЎЗ қ. ризқ-рўз

РИЗҚ-РЎЗ Бу от асли 'яшаш учун зарур нарсалар' маъносини англатадиган арабча *ризқ* оти билан (АРС, 295) 'кун' маъносини англатадиган тожикча *рўз* отидан тузилган *ризқи рўз* изофа бирикмасига тенг бўлиб (ТжРС, 325: *ризқи рўзи*), ўзбек тилига изофани ташлаб, бирикма қисмларини чизикча билан ярим қўшиб ёзиб олинган; 'кундалик тирикчилик учун зарур озукалар' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 625).

РИШТА Бу от ПРСда [*ришта*] шаклида (245), ТжРСда *ришта* шаклида (ТжРС, 326) келтирилган; ўзбек тилига тожик тилидаги шакли олинган; 'йигир-' маъносини англатадиган *риштан* феълнинг *ришт* ўтган замон асосига (ТжРС, 326) *-а* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, асли 'йигирилган ип' маъносини англатади; кейинчалик бу от 'тери остида пайдо бўладиган, ипга ўхшаш ингичка узун курт' маъносини англатиш учун ишлатилган (ЎТИЛ, I, 625).

РОЗИ ДИЛ Бу тожикча изофа бирикмаси 'махфий тутилган нарса' маъносини англатадиган *роз* оти билан (ТжРС, 626) 'кўнгил' маъносини англатадиган *дил* отидан (ТжРС, 129) тузилган бўлиб, 'кўнгилда яширин сақлаб келинаётган фикр, орзу-тилак, дард-алам' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 626).

РОМ: қ. ром қил-

РОМ ҚИЛ- Бу феъл таркибидаги тожикча *ром* сифати (ТжРС, 327) 'мойил', 'тобе' каби маъноларни, шунга кўра бу феъл 'ўзига мойил қилиб ол-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 626).

РОСА қ. расо

РОСТГЎЙ Бу сифат тожик тилида 'тўғри', 'чин' маъносини англатадиган *рост* сифатига (ТжРС, 627) 'гапир-' маъносини англатадиган *гуфтан* феълнинг *гўй* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 110) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'тўғри сўз', 'ҳақиқатни гапирадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 627).

РОҲАТБАХШ Бу сифат 'ором', 'киши руҳининг яйраши' маъносини англатадиган арабча *роҳат* отига (АРС, 319) 'бағишла-' маъносини англатадиган тожикча *бахшидан* феълнинг (ТжРС, 52) *бахш* ҳозирги

замон асосини (ТжРС, 51) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кишига роҳат, ором бағишлайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 628).

РОҲАТИЖОН Бу сифат асли 'киши руҳининг яйраши' маъносини англатадиган арабча *роҳат* оти билан (АРС, 319) 'барҳаётлилик омили' маъносини англатадиган тожикча *жон* отидан (ТжРС, 517) тузилган изофа бирикмаси бўлиб, ўзбек тилида кўшиб ёзилади; 'жонга роҳат бағишлайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 628).

РУХ Бу от ПРСда [*роҳ*] шаклида (243), ТжРСда *руҳ* шаклида (ТжРС, 329) келтирилган; ўзбек тилига тожик тилидаги шакли олинган; 'шаҳмат ўйини доналарининг тахтанинг биринчи қатор катаklarининг икки чеккасида жойлашадиган, тик ва ётиқ йўналишда ҳаракат қиладиган сипоҳ (тўра)' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 629).

РЎБАРЎ Бу равиш 'юз' маъносини англатадиган *рў* отини (ТжРС, 329) ба олд кўмакчиси орқали (ТжРС, 39) такрорлаб тузилган бўлиб, (ТжРС, 329: *рў ба рў*) ўзбек тилида бу қисмлар кўшиб ёзилади; 'юзма-юз' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 630). Бу равиш ўзбек сўзлашув тилида *рўнара* шаклида айтилади (ЎТИЛ, I, 631).

РЎЖА қ рўйжо

РЎЗА Бу от тожик тилида 'кун' маъносини англатадиган *рўз* отига (ТжРС, 330) -а кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, асли 'рамазон ойи давомида ҳар куни сахардан куёш ботгунигача оғизга ҳеч нарса олмаслик' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 631).

РЎЗНОМА Бу от тожик тилида 'кун' маъносини англатадиган *рўз* оти билан (ТжРС, 330) 'ёзув', 'хат' маъносини англатадиган *нома* отидан (ТжРС, 508) тузилган бўлиб, 'Ингилишни ўтказиш тартиби' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 631).

РЎЗҒОР Бу от асли 'кун' маъносини англатадиган тожикча *рўз* отига (ТжРС, 330) -*гар* кўшимчасини (ТжРС, 542: *рўзгар*) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилига *г* товушини *г* товушига, шундан кейинги *а* товушини *о* (*д*) товушига алмаштириб олинган. Бу от 'хаёт кечирувчи ҳар бир оила' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 631).

РЎЙЖО (РЎЙҶО) Бу от тожик тилида 'юз(а)' маъносини англатадиган *рўй* оти билан (ТжРС, 329) 'ўрин' маъносини англатадиган *ҷо* отидан (ТжРС, 516) тузилган *рўйи ҷо* изофа бирикмасига тенг бўлиб, ўзбек тилига изофани ташлаб, қолган қисмларни кўшиб ёзиб қабул қилинган; 'ётадиган жойнинг тўшаги устига солинадиган, юпка матодан тикилган рўзғор буюми' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 631).

РЎЙИРОСТ Бу сифат ТжРСда *рўйрост* шаклида келтирилган; ўзбек тилига *рўй* отидан кейин *и* орттириб олинган; 'юз' маъносини англатадиган *рўй* оти билан (ТжРС, 330) 'тўғри' маъносини англатадиган *рост* сифатидан (ТжРС, 327) тузилган бўлиб, 'очкичасига', 'тўғридан тўғри' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 631).

РҶЙИХОТИР Бу от ТжРСда *рўйхотир* шаклида келтирилган (330); 'юз' маъносини англатадиган *рў* отини *-и* изофаси орқали 'ўй-хаёл', 'эс' маъноларини англатадиган арабча *хотир* отига (АРС, 226) боғлаб тузилган тожикча изофа бирикмасига тенг бўлиб, тожик тилидаёқ бу бирикма қисмлари кўшиб ёзиладиган бўлган (ТжРС, 330); ўзбек тилига *рў* оти *руй* шаклида олинган; 'андиша', 'юзига айтишни эп билмаслик' каби маънони англатади (ЎТИЛ, I, 631).

РҶЙИХУШ: Бу от ТжРСда *рўйихуш* шаклида келтирилган (331); 'юз' маъносини англатадиган *рў* отини 'яхши' маъносини англатадиган *хуш* сифатига боғлаб тузилган изофа бирикмасига тенг бўлиб, тожик тилидаёқ бу бирикманинг қисмлари кўшиб ёзиладиган бўлган; ўзбек тилига *рў* оти *руй* шаклида олинган; 'очик, илтифотли чеҳра' маъносини англатиб, одатда *рўйихуш берма-* бирикмаси таркибида ишлатилади (ЎТИЛ, I, 631).

РҶЙОБ: *рўйобга чик-* бирикмаси асли тожикча *ба рўйи об баромадан* бирикмасининг ўзбек тилига ағдармасига тенг (ТжРС, 229: *рў*); ўзбек тилида *рўйи об* бирикмаси таркибидаги изофа ташланиб, қолган қисмлари кўшиб ёзилади; бу феъл бирикмаси 'юзага чик-', 'кўзга кўрин-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 631).

РҶЙХАТ Бу от 'юз' маъносини англатадиган *рўй* оти билан (ТжРС, 331) 'ёзув', 'мақтуб' маъносини англатадиган арабча *хат* отидан (АРС, 224) тузилган бўлиб, 'киши исмларини, нарсаномларини маълум тартиб асосида бирма-бир ёзиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 631).

РҶКАЧ: *рўкач қил-* феъли таркибида ишлатиладиган бу от 'юз' маъносини англатадиган *рў* отига (ТжРС, 329) 'торг-' маъносини англатадиган *кашидан* феълнинг *қаш* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 184) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилида *ш* товуши *ч* товушига алмаштирилган. Бу феъл 'кишининг, сотиладиган молнинг яхши томонларини кўз-кўз қил-' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 631).

РҶМОЛ Бу от 'юз' маъносини англатадиган *рў* оти билан (ТжРС, 331) 'бисотдаги нарсалар' маъносини англатадиган арабча *мол* отидан (АРС, 774) тузилган бўлиб, ТжРСда асосий шакли деб *рўймол* таъкидланган (331). Бу от 'аёллар бошига ўрайдиган буюм' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 631).

РҶМОЛЧА Бу от ўзбек тилида тожикча *рўмол* отига (қ.) *-ча* кўшимчасини кўшиб ҳосил қилинган; асли 'кичкина рўмол' маъносини, амалда эса 'дастрўмол' маъносини англатади (ЎТИЛ, I, 631).

РҶПАРА қ. *рўбарў*

С

САБЗ Бу сифат асли 'яшил рангга эга бўл-' маъносини англатадиган тожикча *сабзидан* феълнинг (ТжРС, 333) *сабз* ҳозирги замон асосига тенг бўлиб, 'яшил' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 5).

САБЗА Бу от тожикча *сабз* сифатига (к.) -а кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'яшил ўт', 'майса' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 5).

САБЗАВОТ Бу от тожикча *сабза* отининг (к.) -(в)от кўшимчаси билан (ТжРС, 543) ҳосил қилинган кўплик шакли бўлиб, 'резавор ва полиз экинлари маҳсули' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 5).

САБЗАВОТЧИЛИК Бу от тожикча *сабзавот* отига (к.) ўзбекча -чилик кўшимчасини кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'қишлоқ хўжалигининг сабзавот етиштирадиган соҳаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 5).

САБЗИ Бу от тожикча *сабз* сифатига (к.) -и кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилида *и* товушига хос чўзиқлик йўқолган; 'сабзавотнинг сарик ёки кизил рангли чўзинчоқ, этли тури' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 6).

САБР-БАРДОШ Бу жуфт от 'тоқат' маъносини англатадиган арабча *сабр* оти билан (АРС, 427) 'чидам' маъносини англатадиган тожикча *бардош* отидан (ТжРС, 47) тузилган бўлиб, 'тоқат ва чидам' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 6).

САВАТ Бу от асли *сабад* товуш таркибига эга бўлиб (ТжРС, 332), тожик сўзлашув тилида *сабат* шаклида ҳам айтилади; ўзбек тилига шу шакли *б* товушини *в* товушига алмаштириб олинган; 'чивик, симдан ясси ёки чуқур қилиб тўқилган идиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 7).

САВАТБОШ Бу сифат *сават* отига (к.) ўзбекча *бош* отини кўшиб тузилган бўлиб, 'сочи саватдай хурпайган', 'пахмоқ соч' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 7).

САВДО I Бу тожикча от 'олди-сотди муомаласи' маъносини англатади (ТжРС, 334; ЎТИЛ, II, 7). Ўзбек сўзлашув тилида бу от *совда* шаклида ҳам айтилади; шунга кўра ўзбек тилида ясалган *савдолаш*- феъли ҳам *совдалаш*- тарзида айтилади.

САВДОГАР Бу от тожикча *савдо* отига (ТжРС, 334) -гар кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'савдо билан шугулланадиган киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 8).

САВДОГАРЧИЛИК Бу от ўзбек тилида тожикча *савдогар* отига (к.) ўзбекча -чилик кўшимчасини кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'савдо-сотик ниши билан шугулланиши касби' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 8).

САВДО-СОТИК Бу жуфт от 'олди-сотди муомаласи' маъносини англатадиган тожикча *савдо* оти билан (к.) ўзбекча *сотик* отидан тузилган бўлиб, 'савдо ишлари' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 8).

САВЛАТДОР Бу сифат тожик тилида 'кеккайиш' маъносини англатадиган арабча *савлат* отига (АРС, 451; ТжРС, 335) 'эга бўл-' маъносини англатадиган тожикча *доштан* феълнинг (ТжРС, 137) *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 136) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ташки киёфаси ўта савлатли' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 8).

САВОДХОН Бу сифат 'ўқиш-ёзишни билиш' маъносини англатадиган арабча *савод* отига (АРС, 381) 'ўқи-' маъносини англатадиган тожикча *хондан* феълнинг *хон* hozирги замон асосини қўшиб (ТжРС, 335) ҳосил қилинган бўлиб, 'ўқиш-ёзишни яхши билладиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 9).

САГБОН Бу от тожик тилида 'ит' маъносини англатадиган *саг* отига (ТжРС, 335) -*бон* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ПРС, 289), 'итбоқар' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 9). *Сагбон* жой номи э товушини э товушига алмаштириш билан юзага келган.

САДПОРА Бу сифат 'юз' маъносини англатадиган тожикча *сад* санок сони билан (ТжРС, 336) 'қисм' маъносини англатадиган *пора I* отидан (ТжРС, 310) тузилган бўлиб, 'юз бўлак' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 10).

САЖДАГОҲ Бу от 'Оллога сиғиниб ибодат қилишда тиз чўкиб, бошни эгиб, пешанани ерга тегизиш ҳолати' маъносини англатадиган арабча *сажда* оти билан (АРС, 347) 'жой' маъносини англатадиган тожикча *гоҳ* отидан тузилган бўлиб, 'сажда қилинадиган муқаддас, азиз жой' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 10).

САЗО I Бу от 'лойик бўл-' маъносини англатадиган тожикча *сазидан* феълнинг (ТжРС, 336) *саз* hozирги замон асосига -*о* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'хатти-харакатига лойик кўриладиган тадбир' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 11).

САЗОВОР Бу сифат тожикча *сазо I* отига (к.) -*вор* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'қилган хатти-харакатига қўра шундай баҳога лойик' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 11).

САЗОЙИ Бу тожикча сифат *сазо I* отига (к.) -*й(-йи)* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'халойик орасида қалтаклаб жазо беришга ҳукм қилинган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 11).

САЙРГОҲ Бу от асли 'ҳордиқ чиқариш, томоша қилиш мақсадида кезиш' маъносини англатадиган арабча *сайр* отининг (АРС, 386) тожик тилидаги *сайл* шакли билан (ТжРС, 337) 'жой' маъносини англатадиган тожикча *гоҳ* отидан (ТжРС, 104) тузилган бўлиб, ўзбек тилида талаффузни енгиллаштириш учун *йл* товушлари оралиғига *и* товуши киритилган; 'ҳордиқ чиқариш, томоша қилиш мақсадида кезиладиган жой' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 11). Асли *сайргоҳ* шаклида айтиш ва ёзиш тўғри (ЎТИЛ, II, 12).

САЙРГОҲ қ. сайлгоҳ

САМАН Бу от асли *саманд* товуш таркибига эга бўлиб (ПРС, 291; ТжРС, 338), 'зотли чопқир от' маъносини англатади; бундай зотли чопқир от ҳар хил, кўпинча малла рангли бўлади (ЎТИЛ, II, 16).

САМОЛЕТСОЗЛИК Бу от русча *самолет* отига 'қур-' маъносини англа-тадиган тожикча *сохтан* феълнинг (ТжРС, 364) *соз* hozирги замон

асосини (ТжРС, 362) кўшиб ҳосил қилинган *самолетсоз* сифатидан ўзбекча *-лик* кўшимчаси билан ясалган; 'самолет қуриш соҳаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 17).

САНДИҚЗАДА Бу сифат 'хар хил ҳажмли миллий яшиқ' маъносини англатадиган арабча *сандук* отининг (ТжРС, 446) тожик тилига олишда ўзгартирилган *сандук* шаклига (ТжРС, 341) 'ур-' маъносини англатадиган тожикча *задан* феълнинг (ТжРС, 148) *зада* ўтган замон сифатдоши шаклини (ТжРС, 560) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилида у товуши и товушига алмаштирилган; 'сандикда узоқ ётиб, сифатини йўқотган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 18).

САНЪАТКОР Бу от 'бадий ижод' маъносини англатадиган арабча *санъат* отига (АРС, 446) тожикча *-кор* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'санъат билан шуғулланувчи киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 20).

САНЪАТКОРОНА Бу равиш тожик тилида *санъаткор* отига (к.) *-она* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'нафис санъат билан', 'моҳирона' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 20).

САНЪАТШУНОС Бу от 'бадий ижод' маъносини англатадиган арабча *санъат* отига (АРС, 446) 'ўрган-' маъносини англатадиган тожикча *шинохтан* феълнинг *шинос* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 458,457) кўшиб ҳосил қилинган; ўзбек тилида и товуши у товушига алмаштирилган; 'бирор санъат соҳасини ўрганиш билан шуғулланадиган мутахассис' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 20). Бу отдан ўзбек тилида *санъатшунослик* мавҳум оти ясалган.

САНЪАТШУНОСЛИК қ. санъатшунос

САРА Бу сифат ПРСда [сара] (257) ва [саре] (284) шаклларида, ТжРСда *сара* (343) ва *сора* (364) шаклларида келтирилган; ўзбек тилига тожикча *сара* шакли олинган бўлиб, 'тоза', 'ҳеч нарса аралашмаган', 'энг яхши' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 21).

САРАМЖОН қ. саранжом

САРАНЖОМ Бу сифат 'асосий', 'энг муҳим' маъносини англатиб қатнашган *сар* оти билан (ТжРС, 342) 'уй-рўзгор буюмлари' маъносини англатадиган *анжом* отидан (ТжРС, 29) тузилган бўлиб (ТжРС, 343), 'тартибли', 'жой-жойига қўйилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 21). Ўзбек сўзлашув тилида бу сифат *сарамжон* тарзида н, м товушларини ўрин алмаштириб ҳам айтилади.

САРАНЖОМ-САРИШТА Бу жуфт сифат тожикча *саранжом* оти (к.) ва 'тартибли ҳолатда саклайдиган' маъносини англатувчи *саршита* сифатидан (ТжРС, 345) тузилган бўлиб, 'барча ишларни тартибли бажарадиган', 'барча буюмларни тартибли саклайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 21).

САРАФРОЗ Бу сифат тожик тилида 'бош' маъносини англатадиган *сар* отига (ТжРС, 341) 'кўтар-' маъносини англатадиган *африктан* феълининг *афроз* hozirgi замон асосини (ТжРС, 35) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бошни кўтариш' маъносини, кўчма маънода 'мартабага эриштириш', 'иззат-хурмат кўрсатиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 21).

САРГАРДОН Бу равиш тожик тилида 'бош' маъносини англатадиган *сар* отига (ТжРС, 341) 'айлантир-' маъносини англатадиган *гардон(и)дан* феълининг *гардон* hozirgi замон асосини (ТжРС, 99) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бошли айланиб, беҳуда овора' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 22).

САРГУЗАШТ Бу от тожик тилида 'бош' маъносини англатадиган *сар* отига (ТжРС, 341) 'ўтказ-', 'кечир-' маъносини англатадиган *гузаштан* феълининг (ТжРС, 106) *гузашт* ўтган замон асосини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бошдан кечирилган воқеа-ходисалар' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 22).

САРДОР Бу сифат тожик тилида 'бош' маъносини англатадиган *сар* отига (ТжРС, 341) 'эғалик қил-' маъносини англатадиган *доштан* феълининг *дор* hozirgi замон асосини (ТжРС, 136) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'раҳбарлик қилувчи', 'бошлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 22).

САРИШТА Бу равиш асли 'юзага келтир-' маъносини англатадиган форсча [*серештан*] феълининг (ПРС,281) *серешт* ўтган замон асосига -а қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган сифатдоши шаклига тенг бўлиб (ТжРС, 560), 'барча ишлари тартибли' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 23).

САРКАРДА Бу от тожик тилида 'бош' маъносини англатадиган *сар* отига (ТжРС, 341) 'қил-' маъносини англатадиган *кардан* феълининг *кард* ўтган замон асосидан -а қўшимчаси билан ҳосил қилинган *карда* ўтган замон сифатдоши шаклини (ТжРС, 560,182) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бошлик', 'қўмондон' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 23).

САРКАШ Бу сифат тожик тилида 'бош' маъносини англатадиган *сар* отига (ТжРС, 341) 'торт-' маъносини англатадиган *кашидан* феълининг *каш* hozirgi замон асосини (ТжРС, 184) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бош тортадиган', 'тихирлик қиладиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 23).

САРКОР Бу от тожик тилида 'бош' маъносини англатадиган *сар* оти билан (ТжРС, 341) 'иш' маъносини англатадиган *кор* отидан (ТжРС, 192) тузилган бўлиб, 'ишбоши', 'бошқарувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 23).

САРЛАВҲА Бу от тожик тилида 'бош' маъносини англатадиган *сар* оти билан (ТжРС, 341) 'тахтача', 'кўриниш' маъноларини англатадиган арабча *лаваҳа* отидан (АРС, 733) тузилган бўлиб, 'асарга, унинг қисмларига қўйиладиган ном' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 23).

САРМОЙА Бу от тожик тилида 'бош' маъносини англатадиган *сар* оти билан (ТжРС, 341) 'капитал' маъносини англатадиган *мойа* отидан (ТжРС,

234) тузилган бўлиб, 'йирик маблаг (капитал)' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 24).

САРМОЙАДОР Бу сифат тожик тилида *сармоёя* отига (к.) 'эга бўл' маъносини англатадиган *доштан* феълининг *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 136) кўшиб тузилган бўлиб, 'йирик сармоёя эгаси', 'капиталист' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 24).

САРОБ Бу тожикча от 'узокдаги товланишнинг сув каби кўриниши', 'асоси йўқ нарсага алданиш' каби маъноларни англатади (ТжРС, 346; ЎКААҚЛ, 293).

САРОЙ Бу тожикча от 'карвон, савдогарлар тўхтаб, дам оладиган кенг ховли' маъносини англатиб, кейинчалик 'қаср' маъносини англата бошлаган (ТжРС, 346; ЎТИЛ, II, 24).

САРОСИМА Бу от ПРСда [*сарасиме*] шаклида (277), ТжРСда *саросема* шаклида (346) келтирилган; ўзбек тилига тожикча шакли э (е) товушини и товушига алмаштириб олинган; 'нима қилишини билмай эсанкираш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 24).

САРПО Бу от тожик тилида 'бош' маъносини англатадиган *сар* оти билан (ТжРС, 341) 'оёқ' маъносини англатадиган *по* отидан (ТжРС, 308) тузилган бўлиб, 'тантанали маросимларда хурмат юзасидан тақдим қилинадиган бошдан оёқ кийим' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 24). Бу от *саруно* шаклида ҳам ишлатилади (ЎТИЛ, II, 25).

САРСАРИ Бу сифат 'бош' маъносини англатадиган тожикча *сар* отининг (ТжРС, 341) такрорига *-и* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'фойдали меҳнат билан шугулланмай санкиб юрадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 25).

САРТАРАШ қ. сартарош

САРТАРАШХОНА қ. сартарошхона

САРТАРОШ Бу от тожик тилида 'бош' маъносини англатадиган *сар* отига (ТжРС, 341) 'қир-' маъносини англатадиган *тарошидан* феълининг *тарош* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 383) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'соч-соқол олувчи уста' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 25). Бу от ўзбек сўзлашув тилида *сартарош* шаклида ҳам айтилади.

САРТАРОШХОНА Бу от *сартарош* отига (к.) 'жой' маъносини англатадиган *хона* отини (ТжРС, 426) қўшиб тузилган бўлиб, 'соч-соқол олдириладиган дўкон' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 25). Бу от ўзбек сўзлашув тилида *сартарошхона* шаклида ҳам айтилади.

САРТАХТА Бу от 'бош' маъносини англатадиган *сар* оти билан (ТжРС, 341) 'ғўладан узунасига тилиб олинган яси ёғоч бўлағи' маъносини англатадиган *тахта* отидан (ТжРС, 386) тожик тилида тузилган бўлиб, 'мурдани ювишда ишлатиладиган тўрт оёкли пастак қия стол' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 25).

САРУПО қ. сарпо

САРХИЛ Бу сифат тожик тилида 'бош', 'энг яхши' маъноларини ифодалайдиган *сар-* олд кўшимчасини (ТжРС, 343) 'тур' маъносини англатадиган *хел* отига (ТжРС, 421) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилига э (*e*) товушини и товушига алмаштириб олинган; 'энг сараланган', 'энг яхшилари ажратиб олинган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 25).

САРХУШ Бу сифат тожик тилида 'бош' маъносини англатадиган *сар* оти билан (ТжРС, 341) 'яхши', 'ёқимли' маъносини англатадиган *хуш* сифатидан (ТжРС, 432) тузилган бўлиб, 'кайфияти яхши', 'ширакайф' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 26).

САРЧАШМА Бу от тожик тилида 'бош' маъносини англатадиган *сар* оти билан (ТжРС, 341) 'булок' маъносини англатадиган *чашма* отидан (ТжРС, 440) тузилган бўлиб, 'бош булок' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 26).

САРҲАД Бу от тожик тилида 'бош' маъносини англатадиган *сар* оти билан (ТжРС, 341) 'чегара' маъносини англатадиган арабча *ҳад* отидан (АРС, 159) тузилган бўлиб, 'бош чегара' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 26).

САССИҚПОПИШАК қ. *попишак*

САФАРБАР Бу от 'узук манзилга жўнаш' маъносини англатадиган арабча *сафра* отининг (АРС, 360) тожик тилига *фр* товушлари ораллигига *a* товушини киритиб олинган *сафар* шаклига (ТжРС, 348) 'жўна-' маъносини англатиб катнашган тожикча *бурдан* феълининг (ТжРС, 85) *бар* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 45) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бирор фаолиятни бажаришга жалб қилиш, тайёр ҳолатга келтириш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 28). Бу отдан ўзбек тилида *сафарбарлик* мавҳум оти ясалган.

САФАРБАРЛИК қ. *сафарбар*

САФОБАХШ Бу сифат 'покизалик', 'самимийлик' маъносини англатадиган арабча *сафо* отига (АРС, 441) 'совға қил-' маъносини англатадиган *бахшдан* феълининг (ТжРС, 52) *бахш* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 51) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'покизалик келтирадиган', 'хурсандчилик келтирадиган' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 28).

САФСАТАБОЗ Бу сифат 'бемаъни, асоссиз гаплар' маъносини англатадиган *сафсата* отига (ЎТИЛ, II, 28) 'ўйна-' маъносини англатадиган *бохтан* феълининг (ТжРС, 82) *боз* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 75) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бемаъни, асоссиз гапларни кўп гапирадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 29).

САҒАНА қ. *соғана*

САҲАРМАРДОН Бу равиш 'эрта тонг' маъносини англатадиган арабча *саҳар* оти билан (АРС, 349) 'эр киши' маъносини англатадиган тожикча *мард* отининг (ТжРС, 216) *мардон* кўплик шаклидан (ТжРС, 536)

тузилган бўлиб, асли чизикчасиз кўшиб ёзилиши тўғри; 'жуда эрта тонг' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 30).

САХАРХЕЗ Бу сифат 'эрта тонг' маъносини англатадиган арабча *сахар* отига (АРС, 349) 'эрта тур-' маъносини англатадиган тожикча *хестан* феълнинг (ТжРС, 422) *хез* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 421) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'эрта тонгда жуда барвақт туришга одатланган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 30).

СЕБАРГА Бу от тожик тилида 'уч' маъносини англатадиган *се* санок сони билан (ТжРС, 352) 'япроқ' маъносини англатадиган *барг* отидан (ТжРС, 46) тузилган *се барг* бирикмасига *-а* қўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бедасимон кўп йиллик ёввойи ўт' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 31).

СЕГОҲ Бу от тожик тилида 'уч' маъносини англатадиган *се* санок сони билан (ТжРС, 352) 'йўл' маъносини англатадиган *гоҳ* отидан (ТжРС, 104) тузилган бўлиб, Шашмақом таркибидаги тўртинчи мақомнинг номи (ЎТИЛ, II, 32).

СЕДАНА Бу от асли 'уч' маъносини англатадиган *се* санок сони билан (ТжРС, 352) санок сон билан бирга ишлатиладиган, нечталигини билдирадиган *дона* отидан (ТжРС, 135) тузилган; ўзбек тилида *о(а)* товуши *а* товушига алмаштирилган; 'ноннинг юзига пиширишдан олдин ёпиштирилдиган хушбўй ўсимлик уруғи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 32).

СЕЛХОНА Бу от 'кучли сув оқими' маъносини англатадиган асли арабча *сел* (< *сейл*) оти билан (АРС, 387) 'жой' маъносини англатадиган тожикча *хона* отидан (ТжРС, 426) ўзбек тилида тузилган бўлиб, 'сел оқими ўтадиган ўзан, сойлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 35).

СЕМУРҒ Бу тожикча от 'уч' маъносини англатадиган *се* санок сони билан (ТжРС, 352) 'қуш' маъносини англатадиган *мурғ* отидан (ТжРС, 241) тузилган бўлиб, 'эртакларда айтиладиган афсонавий қуш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 36). Бу от таркибидаги биринчи қисм асли 'ўттиз' маъносини англатадиган *си* санок сони бўлса керак.

СЕПОЙА Бу тожикча от 'уч' маъносини англатадиган *се* санок сони билан (ТжРС, 352) 'оёқ' маъносини англатадиган *пой* отидан (ТжРС, 311) тузилган *се пой* бирикмасига *-а* қўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган; қисмлари кўшиб ёзилади (ТжРС, 353); 'катта сувни бўғиш, қирғокни сув ювишдан, тошқиндан сақлаш учун учта ходанинг учини бирлаштириб ясалган махсус қурилма' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 38).

СЕРБАР Бу сифат тожик тилида 'мўл' маъносини ифодалайдиган *сер*-олд қўшимчасини (ТжРС, 353) 'эн', 'кўндаланг кўлам' маъносини англатадиган *бар V* отига (ТжРС, 45) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'эни кенг' маъносини англатади : *сербар чит* каби (ЎТИЛ, II, 38).

СЕРБАРГ Бу сифат 'мўл' маъносини ифодалайдиган тожикча *сер-* олд кўшимчасини (ТжРС, 353) 'япрок' маъносини англатадиган тожикча *барг* отига (ТжРС, 46) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'барги кўп, қалин' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 38).

СЕРБЕЗАК Бу сифат 'мўл' маъносини ифодалайдиган тожикча *сер-* олд кўшимчасини (ТжРС, 353) ўзбекча *безак* отига (ЎТИЛ, I, 95) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ортик даражада безатилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 38).

СЕРБОЛА Бу сифат 'мўл' маъносини ифодалайдиган тожикча *сер-* олд кўшимчасини (ТжРС, 353) ўзбекча *бола* отига кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'болалари кўп', 'серфарзанд' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 38).

СЕРБОШОҚ Бу сифат 'мўл' маъносини ифодалайдиган тожикча *сер-* олд кўшимчасини (ТжРС, 353) ўзбекча *бошоқ* отига кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кўп бошоқ чикарадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 38).

СЕРБУТОК Бу сифат 'мўл' маъносини ифодалайдиган тожикча *сер-* олд кўшимчасини (ТжРС, 353) ўзбекча *бутоқ* отига кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бутоқлари меъёрдан кўп' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 38).

СЕРБЎЙОҚ Бу сифат 'мўл' маъносини ифодалайдиган тожикча *сер-* олд кўшимчасини (ТжРС, 353) ўзбекча *бўйоқ* отига кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'меъёрдан ортик бўёқ берилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 38).

СЕРВИҚОР Бу сифат 'мўл' маъносини ифодалайдиган тожикча *сер-* олд кўшимчасини (ТжРС, 353) 'улуғворлик' маъносини англатадиган арабча *вақор* отининг (АРС, 904) биринчи бўғинидаги *а* товушини *и* товушига алмаштирилган тожикча *виқор* шаклига (ТжРС, 92) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ортик даражада улуғвор' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 38).

СЕРГАП Бу сифат тожик тилида 'мўл' маъносини ифодалайдиган *сер-* олд кўшимчасини (ТжРС, 353) 'жумла', 'нутқ' маъносини англатадиган *гап* отига (ТжРС, 96) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'оғзи гапиришдан тўхтамайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 38).

СЕРГЎШТ Бу сифат тожик тилида 'мўл' маъносини ифодалайдиган *сер-* олд кўшимчасини (ТжРС, 353) 'эт' маъносини англатадиган *гўшт* отига (ТжРС, 111) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'гўшт меъёрдан ортик солинган', 'семиз' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 38).

СЕРДАРОМАД Бу сифат 'мўл' маъносини ифодалайдиган тожикча *сер-* олд кўшимчасини (ТжРС, 353) 'таннархидан ташқари олиннадиган маблағ' маъносини англатадиган тожикча *даромад* отига (ТжРС, 118) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'мўл даромад келтирадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 38).

СЕРДАСТУРХОН Бу сифат 'мўл' маъносини ифодалайдиган *сер-* олд кўшимчасини (ТжРС, 353) *дастурхон* отига (к.) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'тез-тез меҳмон чақирадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 39).

СЕРДАХМАЗА Бу сифат 'мўл' маъносини ифодалайдиган *сер-* олд кўшимчасини (ТжРС, 353) 'бефойда иш' маъносини англатадиган тожикча *дахмаса* отига (ТжРС, 124) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилида охириги бўгиндаги *с* товуши *з* товушига алмаштирилган; 'бефойда ишлари кўп' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 39).

СЕРЙОҒИН Бу сифат 'мўл' маъносини ифодалайдиган *сер-* олд кўшимчасини (ТжРС, 353) ўзбекча *йовин* отига кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'меъёрдан ортик ёгингарчилик' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 39).

СЕРЖАҲЛ Бу сифат 'мўл' маъносини ифодалайдиган тожикча *сер-* олд кўшимчасини (ТжРС, 353) араб тилида 'нодонлик' (АРС, 146), ўзбек тилида 'аччикланиш' (ЎТИЛ, I, 275) маъносини англатадиган *жаҳл* отига кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'аччиғи тез-тез чиқиб турадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 39).

СЕРЖИЛВА Бу сифат 'мўл' маъносини ифодалайдиган тожикча *сер-* олд кўшимчасини (ТжРС, 353) 'ноз-ишва билан қараш' маъносини англатадиган арабча *жилва* отига (АРС, 136) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ноз-ишва билан қарашни кўп қиладиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 39).

СЕРЗАРДА Бу сифат тожик тилида 'мўл' маъносини ифодалайдиган *сер-* олд кўшимчасини (ТжРС, 353) 'жаҳл' маъносини англатадиган *зарда* отига (ТжРС, 151) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'жаҳли тез-тез чиқадиған' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 39).

СЕРИЛДИЗ Бу сифат 'мўл' маъносини ифодалайдиган тожикча *сер-* олд кўшимчасини (ТжРС, 353) ўзбекча *илдиз* отига кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'илдизи жуда тармоқланиб кетадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 39).

СЕРМАЗМУН Бу сифат 'мўл' маъносини ифодалайдиган тожикча *сер-* олд кўшимчасини (ТжРС, 353) 'маъно', 'маъно мундарижаси' маъносини англатадиган арабча *мазмун* отига (АРС, 462) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бой мазмуни' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 39).

СЕРМЕВА Бу сифат тожик тилида 'мўл' маъносини ифодалайдиган *сер-* олд кўшимчасини (ТжРС, 353) 'дарахт хосили' маъносини англатадиган *мева* отига (ТжРС, 226) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кўп ҳосил берадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 40).

СЕРОБ Бу бирлик тожик тилида 'мўл' маъносини ифодалайдиган *сер-* олд кўшимчасини (ТжРС, 353) 'сув' маъносини англатадиган *об* отига (ТжРС, 279) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, тожик тилида 'серсув' (мева), 'мўл-қўл' (нарса) маъносини англатади (ТжРС, 354); ўзбек тилига 'мўл-қўл'

(нарсa) маъноси билан олинган (ЎТИЛ, II, 40). Бу равишдан ўзбек тилида *серобгарчилик, серобчилик* мавхум отлари ясалган.

СЕРОБГАРЧИЛИК қ. сероб

СЕРОБЧИЛИК қ. сероб

СЕРПАРДОЗ Бу сифат тожик тилида 'мўл' маъносини ифодалайдиган *сер-* олд қўшимчасини (ТжРС, 353) 'зеб бериш' маъносини англатадиган *пардоз* отига (ТжРС, 299) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ортиқ даражада пардоз берадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 40).

СЕРСОҚОЛ Бу сифат ўзбек тилида 'мўл' маъносини ифодалайдиган тожикча *сер-* олд қўшимчасини (ТжРС, 353) ўзбекча *соқол* отига қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'соқоли қуюқ ўсадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 40).

СЕРСУТ Бу сифат ўзбек тилида 'мўл' маъносини ифодалайдиган тожикча *сер-* олд қўшимчасини (ТжРС, 353) ўзбекча *сут* отига қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'сутни кўп берадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 40).

СЕРТАКАЛЛУФ Бу сифат тожик тилида 'мўл' маъносини ифодалайдиган *сер-* олд қўшимчасини (ТжРС, 353) ўзбек тилида 'ҳурмат кўрсатиб муомалала бўлиш' маъноси билан ишлатиладиган арабча *такаллуф* отига (АРС, 696; ЎТИЛ, II, 109) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ортиқ даражада мулозамат кўрсатадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 41).

СЕРТАШВИШ Бу сифат 'мўл' маъносини ифодалайдиган тожикча *сер-* олд қўшимчасини (ТжРС, 353) 'безовталиқ' маъносини англатадиган арабча *ташвиш* отига (АРС, 421) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ортиқча ташвиш келтирадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 41).

СЕРУНУМ Бу сифат 'мўл' маъносини ифодалайдиган тожикча *сер-* олд қўшимчасини (ТжРС, 353) ўзбекча *унум* отига қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'мўл ҳосил берадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 41).

СЕРФАРЗАНД Бу сифат тожик тилида 'мўл' маъносини ифодалайдиган *сер-* олд қўшимчасини (ТжРС, 353) 'ота-онасининг ўгли ёки кизи' маъносини англатадиган тожикча *фарзанд* отига (ТжРС, 406) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ўғил-кизи кўп' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 41).

СЕРХАРХАША Бу сифат тожик тилида 'мўл' маъносини ифодалайдиган *сер-* олд қўшимчасини (ТжРС, 353) 'арзимаган нарсани деб инжиқлик, жанжал қилиш' маъносини англатадиган *хархаша* отига (ТжРС, 420) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'арзимаган баҳона билан инчиқлик, жанжал қиладиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 41).

СЕРЧИҚИМ Бу сифат 'мўл' маъносини ифодалайдиган тожикча *сер-* олд қўшимчасини (ТжРС, 353) ўзбекча *чиқим* отига (ЎТИЛ, II, 374) қўшиб

хосил қилинган бўлиб, 'кўп маблағ сарфлашни талаб қиладиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 41).

СЕРКАТНОВ Бу сифат 'мўл' маъносини ифодалайдиган тожикча *сер-* олд қўшимчасини (ТжРС, 353) ўзбекча *қатнов* отига (ЎТИЛ, II, 561) қўшиб хосил қилинган бўлиб, 'одам ва транспорт меъёрдан ортик ўтадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 41).

СЕРҚУЙОШ Бу сифат 'мўл' маъносини ифодалайдиган тожикча *сер-* олд қўшимчасини (ТжРС, 353) ўзбекча *қуйош* отига (ЎТИЛ, II, 613) қўшиб хосил қилинган бўлиб, 'куёш чарақлаб турадиган кунлари кўп' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 41).

СЕРҒАЙРАТ Бу сифат 'мўл' маъносини ифодалайдиган тожикча *сер-* олд қўшимчасини (ТжРС, 353) 'бирор ишни шиддат билан бажаришга интилиш' маъносини англатадиган арабча *ғайрат* отига (АРС, 577) қўшиб хосил қилинган бўлиб, 'ғайратга тўлиб-тошган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 41).

СЕРҲОСИЛ Бу сифат 'мўл' маъносини ифодалайдиган тожикча *сер-* олд қўшимчасини (ТжРС, 353) 'экин ва дарахтдан олинадиган маҳсулот' маъносини англатадиган арабча *ҳосил* отига (АРС, 177; АТГ, 147) қўшиб хосил қилинган бўлиб, 'маҳсулдор' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 42).

СЕТОР Бу от тожик тилида 'уч' маъносини англатадиган *се* санок сонни билан (ТжРС, 352) 'чолғу асбобларининг чертганда тебраниб овоз чиқарадиган ипи' маъносини англатадиган *тор* отидан (ТжРС, 205) тузилган бўлиб, 'уч торли тамбурсимон чолғу асбоби' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 42).

СЕШАНБА Бу от тожик тилида 'уч' маъносини англатадиган *се* санок сонни билан (ТжРС, 352) *шанбе* отидан (ТжРС, 451) тузилган бўлиб, ўзбек тилига охирги *е* (э) товушини *а* товушига алмаштириб олинган: 'хафтанинг душанбадан кейинги куни' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 42).

СЕҲРГАР Бу сифат 'ўзига итоаткор қилиб олишга қодир қобилият' маъносини англатадиган арабча *сиҳр* отининг (АРС, 349) тожик тилига *и* товушини *э(е)* товушига алмаштириб олинган *сеҳр* шаклига (ТжРС, 356) тожикча *-сар* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб хосил қилинган бўлиб, 'сеҳрлаш қобилиятига эга', 'жодугар' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 42).

СИЙНА Бу от ПРСда [*сине*] шаклида (301), ТжРСда *сина* шаклида (358) келтирилган; ўзбек тилига тожикча шаклидаги *и* товушини *ий* товушларига алмаштириб олинган; 'кўкрак' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 44).

СИЙОҲ Бу тожикча сифат асли 'қора' маъносини англатади; авваллари фақат қора рангли бўлгани туфайли 'хат ёзишда ишлатиладиган суюклик' маъносини ҳам англата бошлаган (ТжРС, 356; ЎТИЛ, II, 44).

СИЙОҲДОН Бу от тожик тилида *сийоҳ* отига (к.) -дон қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'сиёҳ қуйиб қўйилладиган ёзув асбоби' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 44).

СИМОБ Бу от тожик тилида 'кумуш' маъносини англатадиган *сим* оти билан (ТжРС, 357) 'сув' маъносини англатадиган *об* отидан (ТжРС, 279) тузилган бўлиб, 'оддий температура шароитида суюқ ҳолатда бўладиган кумуш ранг металл' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 49).

СИМОБИ Бу сифат тожик тилида *симоб* отига (к.) -и қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'симоб рангли', 'кумуш рангли' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 49).

СИПОҲ Бу от ПРСда [*сенаһ*] шаклида (272), ТжРСда *ситоҳ* шаклида (359) келтирилган; ўзбек тилига тожикча шакли олинган; асли 'лашкар' маъносини англатади; ўзбек тилида 'пиёдалан бошқа шахмат доналари' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 54).

СИРДОШ Бу сифат ПРСда [*сирр-даш*] шаклида (280), ТжРСда *сирдошт* шаклида (359) келтирилган; форсча шаклда 'махфий тутилган иш, фикр' маъносини англатадиган арабча *сирр* оти аслига кўра *рр* харфлари билан ёзилган, тожикча шаклда битта *р* харфи ёзилган; форсча шаклдаги *е* (э) товуши тожикча шаклда *и* товуши билан берилган. Бу сифат таркибидаги *дош* қисми 'ога-ини' маъносини англатадиган *дадаш* (*додаш*) отининг қисқарган шаклига тенг (ПРС, 206: *дадаш*; 207: *даш* скр. от *дадаш*); тожикча шаклдаги *дошт* қисми 'сақла-' маъносини англатадиган *доштан* феълининг *дошт* ўтган замон асосига тенг. *Сирдош* сифати 'махфий иш, фикрларни ҳам сақлай оладиган яқин киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 55). Шунга кўра бу сифат ўзбек тилига тожик тилидан *дошт* қисми охиридаги *т* товушини ташлаб олинган дейиш тўғри.

СИТАМГАР Бу сифат тожик тилида 'жабр-жафо' маъносини англатадиган *ситам* отига (ТжРС, 360) -гар қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'жабр-жафо қилувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 57). Бу сифат *ситамкор* шаклида ҳам ишлатилади.

СИТАМКОР қ. ситамгар

СИТОРА Бу тожикча от 'юлдуз' маъносини англатади (ТжРС, 360). Ўзбек тилидаги *истараси иссиқ* ибораси асли тожикча *ситораши гарм метобад* иборасининг (ТжРС, 360) муқобили бўлиб, *ситора* оти бошланишига *и* товушини қўшиб, *с* товушдан кейинги *и* товушини ташлаб, *о(а)* товушини *а* товушига алмаштириб олинган; бу ибора 'жозибали' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 58).

СИХМОЛА Бу от тожик тилида 'кабоб пишириш учун металлдан тайёрланадиган ингичка, учи найза буюм' маъносини англатадиган *сих* оти билан (ТжРС, 360) 'ҳайдалган ернинг кесагини майдалаб текислаш учун ишлатиладиган кишлок хўжалик асбоби' маъносини англатадиган *мола*

отидан (ТжРС, 232) тузилган бўлиб, 'тишли мола' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 58).

СОАТСОЗ Бу от тожик тилида 'бир кеча-кундузнинг 24 қисмидан бир қисмига тенг вақт' маъносини, шу маънодан ўсиб чиққан 'вақт ўлчовини кўрсатадиган асбоб' маъносини англатадиган арабча *соат* отига (АРС, 382) 'тузат-', 'яса-' маъносини англатадиган тожикча *сахтан* феълнинг *соз* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 364,362) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'соат тузатувчи уста' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 61).

СОВДА қ. савдо

СОВДАЛАШ- қ. савдолаш-

СОДДА Бу сифат ПРСда [*sade*] шаклида (267), ТжРСда *содда* шаклида (362) келтирилган; ўзбек тилига тожикча шакли олинган. Бу сифат кўп маъноли бўлиб, 'тузилиши, таркиби муракаб бўлмаган', 'оддий' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, II, 64).

СОДДАДИЛ Бу сифат тожик тилида *содда* сифати билан (к.) 'кўнгили' маъносини англатадиган *дил* отидан (ТжРС, 129) тузилган бўлиб, 'қувлик-шумликни билмайдиган', 'ишонувчан' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 64).

СОЙАБОН Бу от тожик тилида 'куёш нури тик тушмайдиган жой', 'кўланка' маъносини англатадиган *сойа* отига (ТжРС, 364) *-бон* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'куёш нурдан тўсадиган буюм', 'зонтик' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 72). Бу от ўзбек сўзлашув тилида *б* товушини *в* товушига алмаштириб *сойавон* шаклида ҳам айтилади.

СОЙАВОН қ. сойабон

СОЙАКИ Бу от тожик тилида 'куёш нури тик тушмайдиган жой' маъносини англатадиган *сойа* отига *-и* қўшимчасининг *-ги* шаклини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 364: *сойги*), ўзбек тилида *г* товуши *к* товушига алмаштирилган; асли 'куёш нури тушмайдиган жойда етиштирилган' маъносини англатиб, ўзбек тилида 'узумнинг маълум бир нави' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 72).

СОЙАПАРВАР Бу сифат 'куёш нури тик тушмайдиган жой' маъносини англатадиган *сойа* отига (ТжРС, 364) 'ўстир-' маъносини англатадиган *парвардан* феълнинг (ТжРС, 298) *парвар* ҳозирги замон асосини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, кўчма маъносида 'меҳнат қилишга кўникмаган', 'қийинчилик кўрмай ўсган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 72).

СОЙА-САЛҚИН Бу жуфт сифат 'куёш нури тик тушмайдиган жой' маъносини англатадиган тожикча *сойа* оти билан (ТжРС, 364) ўзбекча *салқин* сифатидан тузилган бўлиб, 'ҳам соя, ҳам салқин' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 73).

СОЛНОМА Бу от тожик тилида 'йил' маъносини англатадиган *сол* оти билан (ТжРС, 363) 'ёзув' маъносини англатадиган *нома* отидан (ТжРС, 271) тузилган бўлиб, 'йиллар тарихи баёни', 'календарь' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 67).

СОМСА Бу от форс тилида 'тиш' маъносини англатадиган [*сени*] оти билан (ПРС, 292) 'ўпич' маъносини англатадиган [*бусе*] отидан (ПРС, 74) тузилган [*самбуса*] оти бўлиб (ПРС, 292), *сени* оти таркибидаги *э* (*e*) товуши *a* товушига, *ни* товушлари *м* товушига алмашган; шундай шакли асосида тожик тили луғатига "*самбўса қ. санбуса*" шаклида киритилган (ТжРС, 339). Ўзбек тилига тожикча *самбўса* шакли *с* товушидан кейинги *a* товушини *о* (*ā*) товушига алмаштириб, *бў* товушларини ташлаб *сомса* шаклида олинган; асли мажозга асосланган бу от 'тишўпар' маъносини англатган бўлиб, ўзбек тилида 'хамирни кичик доира шаклида ёйиб, гўшт ёки ковок, пиёз тўғрамлари солиб тугиб тандирда, газплитада пишириладиган таом' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 68).

СОМСАПАЗ Бу от тожик тилида *сомса* отига (қ.) 'пишир-' маъносини англатадиган *пухтан* феълининг (ТжРС, 315) *паз* хозирги замон асосини (ТжРС, 295) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'сомса пишириб сотувчи киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 68). Бу отдан ўзбек тилида *сомсапазлик* оти ясалган.

СОМСАПАЗЛИК қ. сомсапаз

СОПОЛ Бу от тожик тилида *сапол* товуш таркибига эга бўлиб (ТжРС, 349), ўзбек тилига *a* товушини *а* (*ā*) товушига, *ф* товушини *и* товушига алмаштириб олинган; 'махсус усулда пиширилган (қуйдирилган) лой' маъносини англатади: *сопол товоқ, сопол қуёур* каби (ЎТИЛ, II, 69).

СОХТА Бу сифат 'кур-', 'ярат-' маъносини англатадиган тожикча *сохтан* феълининг *сохта* ўтган замон сифатдоши шакли бўлиб (ТжРС, 364), 'ҳақиқий бўлмаган', 'етарли асосга эга бўлмаган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 70). Бу сифат билан ўзбек тилида *сохталаштир-* феъли ясалган.

СОХТАЛАШТИР- қ. сохта

СОФОНА Бу от ТжРСда *сағона* шаклида келтирилган (354); ўзбек тилида биринчи бўғиндаги *a* товуши *о* (*ā*) товушига алмаштирилган; 'қабр устига қўйиладиган ёдгорлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 74). Бу от ўзбек сўзлашув тилида *сағана* шаклида ҳам айтилади.

СОҲИБКОР Бу сифат тожик тилида 'эга', 'хўжайин' маъносини англатадиган арабча *соҳиб* оти билан (АРС, 429) 'иш', 'меҳнат' маъносини англатадиган тожикча *кор* отидан (ТжРС, 192) тузилган бўлиб, 'ўз иш-фаолиятининг устаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 74).

СУБҲИДАМ Бу от 'тонготар' маъносини англатадиган арабча *субҳ* оти билан (АРС, 427) 'пайт' маъносини англатадиган тожикча *дам* отидан (ТжРС, 114: *дам* I 4) тузилган изофа бирикмаси бўлиб, тожик тилидаёқ

самбўса

қўшиб ёзиладиган бўлган (ТжРС, 367); 'эрта тонг', 'тонг отар пайт' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 79).

СУВДОН Бу от ўзбекча сув отига тожикча *-дон* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'қушга сув бериладиган идиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 80).

СУД II Бу тожикча от 'савдодан тушадиган фойда', 'қарзга бериладиган пул эвазига олинладиган катта процент' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 81).

СУДХЎР Бу от тожик тилида 'қарзга бериладиган пул эвазига олинлади-ган катта процент' маъносини англатадиган *суд II* отига (к.) 'еб-ич-' маъноси-ни англатадиган *хўрдан* феълининг (ТжРС, 434) *хўр* hozирги замон асосини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'қарзга бериладиган пул эвазига катта процент олиб бойлик орттирадиган киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 82).

СУННАЙ қ сурнай

СУРИП қ сурп

СУРМА Бу от ПРСда [*сорме*] ва [*сурме*] шаклларида (284), ТжРСда *сурма* шаклида (369) келтирилган; ўзбек тилига тожик тили шакли олинган; 'кумушсимон оқ мўрт металл', 'шундай кимёвий элемент таркибида бор пардоз бўёғи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 87).

СУРМАДОН Бу от *сурма* отига (к.) *-дон* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'сурма солиб қўйилладиган идиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 87).

СУРМАЧЎП Бу от тожик тилида *сурма* оти билан (к.) 'даракт' маъносини англатадиган *чўб* отидан (ТжРС, 448) тузилган бўлиб, ўзбек тилида *б* товуши *п* товушига алмаштирилган; 'сурма қўйишда ишлатилладиган махсус ингичка чўп' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 87).

СУРНАЙ Бу от тожик тилида 'хайвон шохи' маъносини англатадиган арабча *сур* оти билан (АРС, 450) 'сибизга' маъносини англатадиган тожикча *най* отидан (к.) тузилган бўлиб, 'шакли шохга ўхшаш, бармоқлар билан тешикчаларини очиб-ёпиб пуфлаб чалиналган ингичка ўткир овозли музика асбоби' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 87). Бу отдан ўзбек тилида *сурнайчи* оти ясалган. Ўзбек сўзлашув тилида бу от таркибидаги *р* товуши *п* товуши таъсирида *п* айтилади (*суннай*).

СУРНАЙЧИ қ сурнай

СУРП Бу от *сурф* товуш таркибига эга дейилиб (ТжРС, 370), сўзлашув тилида *сурф* шаклида айтилиши таъкидланган (ТжРС, 369). Асли биринчи деб *сурф* товуш таркибини таянлаш тўғри эди. ЎТИЛда бу от *сурп* товуш таркиби билан келтирилиб, маъноси 'сидирга ип газлама' деб таърифланган (ЎТИЛ, II, 87): *сур* қисми 'сидирга' маъносини англатади десак, унга *ил* оти қўшилган деб тахмин қилиш мумкин; ўзбек сўзлашув тилида бу от ҳақиқатда *сурп* тарзида айтилади.

СУСАЙ- қ. суст

СУСТ Бу тожикча сифат 'шопилмай, секин иш қиладиган' маъносини англатади (ТжРС, 370; ЎТИЛ, II, 88). Бу сифатдан ўзбек тилида охирги *т* товушини ташлаб айтиладиган *сус* шаклига *-ай* қўшимчасини қўшиб *сусай-* феъли ясалган.

СУСТКАШ Бу сифат тожикча *суст* сифатига (к.) 'торг-' маъносини англатадиган *кашидан* феълнинг *каш* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 134) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'имиллаб иш қиладиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 88). Бу сифатдан ўзбек тилида *сусткашлик* мавҳум оти ясалган.

СУСТКАШЛИК қ. сусткаш

СУХАНДОН Бу от тожик тилида 'нутк' маъносини англатадиган *сухан* отига (ТРС, 370) 'бил-' маъносини англатадиган *донистан* феълнинг *дон* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 135) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'гапга чечан', 'нотик-' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 89).

СУҲБАТИЖОН Бу сифат асли 'мулоқот' маъносини англатадиган арабча *суҳбат* оти билан (АРС, 430) тожикча *жон* отидан (к.) тузилган *суҳбати жон* изофа бирикмасига тенг бўлиб, қисмлари қўшиб ёзилади; 'суҳбати кишига ором берувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 93).

СЎЗАК Бу от ПРСда [*сузак*] шаклида (296), ТжРСда *сўзак* шаклида (372) келтирилган; ўзбек тилига тожикча шакли *о* (*а*) товушини *а* товушига алмаштириб олинган; асли 'оғрик' маъносини англатадиган *сўз* отига (ТжРС, 371: *сўз* 2) *-ак* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'сийдик йўлларининг яллиғланишидан иборат юқумли таносил касаллиги' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 94).

СЎЗАН Бу тожикча от асли 'томон' маъносини англатадиган *сў* отига (ТжРС, 371) 'ур-' маъносини англатадиган *задан* феълнинг *зан* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 148,149) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'пойабзал тикишда мўмлланган илни чармни тешиб икки томонидан ип ўтказишда ишлатиладиган игна' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 94).

СЎЗАНА Бу от 'игна' маъносини англатадиган тожикча *сўзан* отига (к.) *-а* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилида 'сидирга газламага гул тикиб тайёрланган, деворга осиладиган безак буюми' (гулкўрпа) маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 94). Бу от ТжРСда *сўзани* шаклида келтирилиб, юқоридаги каби маънони англатиши айтылган (371); ПРСда ҳам шундай шаклда келтирилиб, 'чойнак остига, оёқ остига тўшаладиган гул тикилган мато' маъносини англатиши айтылган (296). Кўринадики, бу от ўзбек тилида янги маънони англатиш учун ишлатилади.

СЎХТА Бу от 'куй-' маъносини англатадиган тожикча *сўхтан* феълнинг *сўхт* ўтган замон асосига (ТжРС, 372) *-а* қўшимчасини (ТжРС,

543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'куйдирилган пахта', 'пиликнинг куйган учи' маъноларини англатади (ТжРС, 372: *сўхта* 2; ЎТИЛ, II, 100).

Т

ТАБИАТШУНОС Бу от 'оламдаги бутун борлик' маъносини англатадиган арабча *табиат* отига (АРС, 467) 'бил-' маъносини англатадиган тожикча *шинохтан* феълнинг (ТжРС, 458) *шинос* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 457) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилида *шинос* қисми таркибидаги и товуши у товушига алмаштирилган; 'табиатни ўрганувчи мутахассис' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 102). Бу отдан ўзбек тилида *табиатшунослик* оти ясалган.

ТАБИАТШУНОСЛИК қ. табиатшунос

ТАБРИКНОМА Бу от 'яхши ният билдириб айтиладиган (ёзиладиган) сўзлар' маъносини англатадиган арабча *табрик* оти билан (АРС, 67) 'хат' маъносини англатадиган тожикча *нома* отидан (ТжРС, 271) тузилган бўлиб, 'қутлов сўзлари ёзилган хат' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 103).

ТАВСИЙАНОМА Бу от 'бирор киши ёки нарсадан фойдаланиш ҳақида билдирилган маълумот' маъносини англатадиган арабча *тавсия* оти билан (АРС, 893) 'хат' маъносини англатадиган тожикча *нома* отидан (ТжРС, 271) тузилган бўлиб, 'тавсия қилиш ҳақидаги ҳужжат' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 105).

ТАГДОР Бу сифат тожик тилида 'ост' маъносини англатадиган *таг* отига (ТжРС, 375) 'эга бўл-' маъносини англатадиган *доштан* феълнинг (ТжРС, 137) *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 136) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'асосли', 'замирида яширин фикр-мақсад мавжуд' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 105).

ТАГДЎЗИ Бу сифат тожик тилида 'ост' маъносини англатадиган *таг* оти билан (ТжРС, 375) 'тик-' маъносини англатадиган *дўхтан* феълнинг (ТжРС, 144) *дўз* ҳозирги замон асосидан (ТжРС, 143) тузилган бирликка -и қўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган; 'таги бир рангдаги ипак билан сидирғасига тўлдирилган' маъносини англатади: *тагдўзи дўшти* каби (ЎТИЛ, II, 105). Бу сифат изоҳли лугатга *тагдўзи* шаклида ҳам киритилиб (ЎТИЛ, II, 109), 'чамандагул' маъноси бирктирилган.

ТАГСИНЧ Бу от 'ост' маъносини англатадиган тожикча *таг* оти билан (ТжРС, 375) ўзбекча *синч* отидан тузилган бўлиб, 'синчли иморатнинг пойдеворига ётқизиладиган ва устига синчлар ўрнатиладиган узун, бакуват ёғоч' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 105).

ТАДБИРКОР Бу сифат 'бирор ишни рўёбга чиқариш учун амалга ошириладиган хатти-ҳаракатлар' маъносини англатадиган арабча *тадбир* отига (АРС, 245) тожикча -*кор* қўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ўйлаб, режа билан фаолият олиб борувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 106).

ТАҚДЎЗИ қ тағдўзи

ТАЛАБОР Бу сифат 'излаш', 'сўров' маъноларини англатадиган арабча *талаб* отига (АРС, 477) тожикча -*гор* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бирор ишни бажариш хоҳишини билдирувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 110).

ТАЛАБНОМА Бу от 'излаш', 'сўров' маъносини англатадиган арабча *талаб* оти билан (АРС, 477) 'хат' маъносини англатадиган тожикча *нома* отидан (ТжРС, 377) тузилган бўлиб, 'маълум талаблар баён қилинган расмий хат' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 111).

ТАМАГИР Бу сифат 'кучли даражада иташ' маъносини англатадиган арабча *тама* отига (АРС, 481) 'ол-' маъносини англатадиган тожикча *гирифтан* феълнинг (ТжРС, 103) *гир* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 102) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'нимадир олишни, ундиршни истовчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 113). Бу сифатдан ўзбек тилида *тамагирлик* мавҳум оти ясалган.

ТАМАГИРЛИК қ тамагир

ТАМАКИ Бу от ТжРСда *тамоку* шаклида келтирилиб, "табак, қурево" деб изоҳланган (ТжРС, 379). Ўзбек тилига *о* (*а*) товушини *а* товушига, у товушини *и* товушига алмаштириб олинган; 'чекимлик сифатида нишлатиладиган йирик баргли ўсимлик', 'шу ўсимликнинг қуритилган барглари' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 113). Бу от ўзбек сўзлашув тилида *тамоки* тарзида ҳам айтилади.

ТАМАКИДОН Бу от *тамаки* отига (қ.) -*дон* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'тамаки солинадиган халтача (идиш)' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 113).

ТАМИЗ Бу от ПРСда [*tāmīz*] шаклида (133), ТжРСда *тамиз* шаклида (379) келтирилган; ўзбек тилига тожик тилидаги шакли олинган; ПРСда бу от 'фаркланиш', 'ажралиб туриш' маъносини, ТжРСда эса бундан ташқари 'фаҳм-фаросат' маъносини англатиши айтилган; ўзбек тилига 'фаҳм-фаросат' маъноси билан олинган (ЎТИЛ, II, 113).

ТАНА I Бу тожикча от 'гавда' маъносини англатадиган *тан* отига (ТжРС, 379) -*а* кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'гавданинг бош, қўл, оёқлардан ташқари қисми' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 115).

ТАНА II Бу от *тана I* отидан (қ.) маъно тараққиёти йўли билан ўсиб чиққан бўлиб, 'бир-икки ёшли урғочи бузук' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 117).

ТАНГИ (ТАҶИ) Бу от тожик тилида 'тор' маъносини англатадиган *танг* (*таң*) сифатига (ТжРС, 380) -*й* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилида *й* товушининг чўзиқлиги йўқолган; тожик тилида 'торлик' маъносини, ўзбек тилида 'икки тоғнинг остки туташган тор ери', 'тор дара' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 117).

ТАНИЖОН *Танижонингиз согми?* жумласи таркибида ишлатиладиган бу от тожикча *тан* ва *жон* отларидан (к.) тузилган бўлиб, 'кишининг бутун борлиги' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 117).

ТАННАРХ Бу от тожикча 'гавда' маъносини англатадиган *тан* оти билан (ТжРС, 379) 'киймат' маъносини англатадиган *нарх* отидан (ТжРС, 258) тузилган бўлиб, 'маҳсулотнинг ишҳақи ва ишлабчиқариш харажатларидан иборат ўз баҳоси' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 119).

ТАННОВ қ. тарнов

ТАНОВАР ПРСда [*танъовор*] оти келтирилиб, 'ёркинлик' маъносини англатиши айtilган (135). Ўзбек тилининг изоҳли лугатида 'ракс куйларидан бирининг номи' деб изоҳланган *тановар* оти (II, 119) ана шу форсча отнинг товуш жихатидан жиддий ўзгарган шакли бўлса керак: иккинчи бўғиндаги *a* товуши *o* (*â*) товушига, охириги бўғиндаги *o* (*û*) товуши *a* товушига алмаштирилган, *ов* товушларидан бири айtilмай куйган.

ТАНТАНАБОЗ Бу сифат ўзбек тилида 'дабдаба билан ўтказиладиган маросим' маъносини англатадиган арабча *тантана* отига (АРС, 482) 'берилиб ўйна-' маъносини англатадиган тожикча *бохтан* феълнинг (ТжРС, 82) *боз* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 75) кўшиб ҳосил қилинган; 'дабдабали маросимлар ўтказишга ўта берилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 119). Бу сифатдан ўзбек тилида *тантанабозлик* мавҳум оти ясалган.

ТАНТАНАБОЗЛИК қ. тантанабоз

ТАНТАНАВОР Бу сифат 'дабдаба билан ўтказиладиган маросим' маъносини англатадиган арабча *тантана* отига (АРС, 482) 'эга' маъносини ифодалайдиган тожикча *-вор* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'тантанали тусга эга' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 120).

ТАНҚИДБОЗ Бу сифат 'ютук-камчиликларни кўрсатган ҳолда билдирилган фикр' маъносини англатадиган арабча *танқид* отига (АРС, 822) 'берилиб ўйна-' маъносини англатадиган тожикча *бохтан* феълнинг (ТжРС, 82) *боз* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 75) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, булар-бўлмасга танқид қилишни яхши кўрадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 120). Бу сифатдан ўзбек тилида *танқидбозлик* мавҳум оти ясалган.

ТАНҚИДБОЗЛИК қ. танқидбоз

ТАП ТОРТ- 'чўчи-', 'ҳадиксира-' маъносини англатадиган бу бирикма (ЎТИЛ, II, 121) таркибидаги *тап* қисми асли 'безовта бўл-' маъносини англатадиган тожикча *тапидан* феълнинг (ТжРС, 381) *тап* ҳозирги замон асосига тенг бўлиб, 'безовталаниш' маъносини, бирикма эса 'безовта бўл-' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 121).

ТАР: *тар мева* бирикмаси таркибида қатнашадиган *тар* қисми 'нам', 'сувли' маъносини (ТжРС, 381), *тар мева* бирикмаси эса 'янги етилган сувли мева' маъносини (ЎТИЛ, II, 122) англатади.

ТАРАФДОР Бу сифат ўзбек тилида 'томон' маъносини англатадиган арабча *тараф* отига (АРС, 472) 'эга бўл-', 'тут-' маъноларини англатадиган тожикча *доштан* феълнинг *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 136) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бир неча киши, гоҳ, ҳаракатдан бирини ёқловчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 123).

ТАРАФКАШ Бу сифат ўзбек тилида 'томон' маъносини англатадиган арабча *тараф* отига (АРС, 472) 'торг-' маъносини англатадиган тожикча *кашидан* феълнинг *каш* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 184) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бирор томон кишиларининг фаолиятини қўллаб-қувватловчи', 'тарафма-тараф бўлиб курашувчи томонлардан бирига катъий тарафдор' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, II, 124).

ТАРАША Бу от 'рандала-', 'ёр-' маъносини англатадиган тожикча *тарошидан* феълнинг *тарош* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 383) -а қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилига *о (â)* товушини *а* товушига алмаштириб олинган; 'ёриб майдаланган ўтин' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 124).

ТАРАШЛА- Бу феъл тожикча 'йўн-', 'ёр-' маъносини англатадиган *тарошидан* феълнинг *тарош* ҳозирги замон асоси (ТжРС, 383) таркибидаги *о (â)* товуши *а* товушига алмаштирилган *тараш* шаклига -ла қўшимчасини қўшиб ўзбек тилида ясалган бўлиб, 'қир- (соч, соқолни)' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 124).

ТАРАҚҚИЙПАРВАР Бу сифат 'юксалиш', 'ўсиш' маъносини англатадиган арабча *тараққий* отига (АРС, 310) 'тарбияла-', 'парваришла-' маъносини англатадиган тожикча *парвардан* феълнинг (ТжРС, 298) *парвар* ҳозирги замон асосини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'тараккиёт учун курашувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 125).

ТАРНОВ Бу от тожик тилида 'нам' маъносини англатадиган *тар* оти билан (ТжРС, 381) 'сув оқиши учун қурилган мослама' маъносини англатадиган *нов* отидан (ПРС, 557) тузилган бўлиб, 'сув оқиши учун қурилма' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 127). Бу от ўзбек сўзлашув тилида *таннов* тарзида ҳам айтилади.

ТАРОЗИ Бу от асли *тарозу* товуш таркибига эга бўлиб (ТжРС, 383), ўзбек тилига *у* товушини *и* товушига алмаштириб олинган; лекин *Ҳар жойини қилма орзу, ҳар жойда бор тош, тарозу хикмати таркибида бу отнинг асл товуш таркиби сақланган; бу от 'огирлик ўлчаш асбоби' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 128).*

ТАРОЗИБОН Бу от тожикча *тарози* отига (қ.) -бон қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'сотиш-олишда молнинг

огирилгини тарозиди тортиб берадиган киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 128).

ТАРОЗУ қ тарози

ТАХТА Бу от 'текис' маъносини англатадиган *тахт* / 2 отидан (ТжРС, 386) -а кўшимчаси билан (ТжРС, 543) ҳосил қилинган бўлиб, 'ғўладан узунасига текис тилиб олинган ясси ёғоч' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 135).

ТАХТАКАЧ Бу от асли *тахта* оти билан (қ.) 'кийшайган', 'синган' маъносини англатадиган тожикча *кач* сифатидан (ТжРС, 185) тузилган бўлиб, ўзбек тилига ч товушини ч товушига алмаштириб олинган; 'синган, чиққан аъзонинг суюқларини ўрнига қўйиб, кимирламайдиган қилиб боғлаб қўйишда ишлатиладиган махсус тахтача', 'бирор буюмни сиқиб, тах солиш учун ишлатиладиган ост-уст тахтачадан иборат асбоб' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 136). Бу отдан ўзбек тилида *тахтакач*-а феъли ясалган.

ТАХТАКАЧЛА- қ тахтакач

ТАХТУ БАХТ Бу от тожикча 'ҳукмдор ўтириши учун сарой тўрига ўрнатилган, махсус безатилган ўриндик', 'ҳукмдорлик' маъносини англатадиган *тахт* / отини (ТжРС, 386) -у боғламаси орқали 'толедан мамнунлик' маъносини англатадиган *бахт* отига боғлаб тузилган бўлиб, 'хам тахт, хам бахт' маъноси билан *тахту бахтдан воз кечиб* бирикмаси таркибиди ишлатилади (ЎТИЛ, II, 136). ЎТИЛга бу отни -и изофаси билан киритилгани ўрилла бўлмаган.

ТАХТИРАВОН Бу от асли 'ҳукмдор ўтирадиган ўриндик' маъносини англатадиган *тахт* отини 'юр-' маъносини англатадиган *рафтан* феълнинг (ТжРС, 322) *рав* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 317) -он кўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилиниб, 'юрадиган' маъносини англатувчи *равон* сифатига боғлаб тузилган изофа бирикмаси бўлиб, ўзбек тилида қўшиб ёзилади; 'мартабали амалдорни, бадавлат кишини ўтиргизиб кўтариб юриладиган усти ёпик ҳашаматли замбар' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 136).

ТАШАББУСКОР Бу сифат 'бирор ишни бажаришга даъват этиш' маъносини англатадиган арабча *ташаббус* отига (АРС, 390) тожикча -кор кўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ташаббус кўрсатувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 136).

ТАШВИШМАНД Бу сифат 'безовталиқ' маъносини англатадиган арабча *ташвиш* отига (АРС, 421) тожикча -манд кўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бошига ташвиш тушган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 137).

ТАҚВОДОР Бу сифат 'гуноҳ, харом ишлардан ўзини тийиш' маъносини англатадиган арабча *тақво* отига (АРС, 908) 'эга бўл-' маъносини англатадиган тожикча *доштан* феълнинг (ТжРС, 137) *дор*

хозирги замон асосини кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'гуноҳ, ҳаром ишлардан ўзини сакловчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 145).

ТЕЖАМКОР Бу сифат ўзбек тилида 'исроф қилмай, керагича ўз ўрнида ишлатиш' маъносини англатадиган ўзбекча *тежам* отига тожикча *-кор* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'исроф қилмай, керагича ўз ўрнида ишлатувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 152). Бу сифатдан ўзбек тилида *тежамкорлик* мавҳум оти ясалган.

ТЕЖАМКОРЛИК қ тежамкор

ТЕЗ Бу бирлик ПРСда [*тиз*] шаклида (141), ТжРСда *тез* шаклида (392) келтирилган; ўзбек тилига тожикча шакли олинган; кўп маъноли бу бирликнинг бош маъноси деб ПРСда, ТжРСда 'кескир', 'санчилувчан', иккиламчи маъноси деб 'шиддат билан', 'зудлик билан' маъноси татқиқланган; ЎТИЛда бош маъно деб 'дарров', 'жадал' маъноси келтирилган (II,153). Шундай маънони англатадиган бирликка *-лик* кўшимчасини кўшиб *тезлик* мавҳум оти ясалган.

ТЕЗДА, **ТЕЗДАН** Бу равиш ўзбек тилида 'зудлик' маъносини англатиб келган тожикча *тез* отининг (ТжРС, 141) *-да*, *-дан* келишик кўшимчалари кўшилган шакли бўлиб, шу шаклда равишга айланган; 'зудлик билан' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 153).

ТЕЗКОР Бу сифат тожик тилида *тез* сифатига (к.) *-кор* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ишни тез, чаккон бажарадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 153).

ТЕЗЛИК қ тез

ТЕЗОБ Бу сифат тожикча *тез* сифати билан (ТжРС, 392) 'сув' маъносини англатадиган *об* отидан (ТжРС, 279) тузилган бўлиб, ПРСда (141) ва ТжРСда (392) 'кислота' маъносини англатиши айтилган; ЎТИЛда (II,154) шунга яқин маъно иккинчи маъно сифатида келтирилиб, биринчи маъно деб 'тез оқадиган' маъноси айтилган, лекин бундай маъно форс ва тожик тиллари дугатида келтирилмаган; демак, ўзбек тилида юзага келган.

ТЕКИНХЎР Бу сифат ўзбек тилида *текин* сифатига 'еб-ич-' маъносини англатадиган тожикча *хўрдан* феълнинг *хўр* хозирги замон асосини (ТжРС, 434) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'меҳнат қилмай, бошқа кишилар ҳисобига яшайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 155).

ТЕЛБАНАМО Бу сифат 'аклдан озган' маъносини англатувчи ўзбекча *телба* сифатига (ЎТИЛ, II, 156) 'ўхшаб кўрин-' маъносини англатадиган тожикча *намудан* феълнинг (ТжРС, 257) *намо* хозирги замон асосини (ТжРС, 256) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'жиннига ўхшаб хатти-харакатлар қилувчи, гапирувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 157).

ТЕЛБАСАРО Бу сифат 'аклдан озган' маъносини англатадиган ўзбекча *телба* сифатига (ЎТИЛ, II, 156) 'куйла-' маъносини англатадиган тожикча *сурудан* феълнинг (ТжРС, 369) *саро* хозирги замон асосини (ТжРС, 346)

қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'пойма-пой сўзларни гапириб юрадиган бўлиб қолган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 157).

ТЕЛЕТОМОШАБИН Бу от ўзбек тилида русча *телезритель* отининг калкаси сифатида ҳосил қилинган бўлиб, бу от таркибидаги *теле-* қисми *телевизор* оти таркибидаги *визор* қисмини ташлаш билан юзага келган; асли 'узук' маъносини англатади (СИС, 634); *томошабин* оти ўз ўрнида изоҳланди.

ТЕПАКАЛ Бу сифат 'юкори' маъносини англатадиган ўзбекча *тепа* оти билан (ЎТИЛ, II, 171) 'сочи тўкилган' маъносини англатадиган тожикча *кал* сифатидан (ТжРС, 176) тузилган бўлиб, 'бошининг тепа қисмидаги сочлари тўкилиб кетган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 172).

ТЕРАКЗОР Бу от ўзбекча *терақ* отига тожикча *-зор* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'терақ дарахти ўсадиган майдон' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 174).

ТИЛКА-ПОРА Бу жуфт сифат 'бўлак' маъносини англатадиган тожикча *тилка* ва тожикча *пора* (қ.) сифатларидан тузилган бўлиб, 'майда-майда бўлақларга ажратилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 177).

ТИЛЛА Бу от ПРСда [*тела, тѐла*] шаклларида (335), ТжРСда *тилло* шаклида (393) ёзилган; ўзбек тилига тожикча шакли *о* товушини *а* товушига алмаштириб олинган; 'олтин' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 177). Бу от бадий асарда *тилло* шаклида ҳам ишлатилади.

ТИЛЛАҚОШ Бу от тожикча *тилла* оти билан (қ.) ўзбекча *қош* отидан тузилган бўлиб, 'аёлларнинг тилладан ясалган ёки тилла суви югуртирилган, пешанага тақилладиган безак буюми' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 177).

ТИЛЛАҚЎНГИЗ Бу от тожикча *тилла* оти билан (қ.) ўзбекча *қўнғиз* отидан тузилган бўлиб, 'устки қобиғи ялтироқ яшил рангли қўнғиз' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 177).

ТИЛЛО қ. тилла

ТИЛШУНОС Бу от ўзбекча *тил* отига 'бил-' маъносини англатадиган тожикча *шинохтан* феълининг (ТжРС, 458) *шинос* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 457) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, *шинос* асоси таркибидаги *и* товуши ўзбек тилида *у* товушига алмаштирилган; 'тилни ўрганувчи, ўргатувчи олим' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 178). Бу отдан ўзбек тилида *тилушнослик* соҳа оти ясалган.

ТИЛШУНОСЛИК қ. тилшунос

ТИМ Бу от ПРСда [*тим*] шаклида чўзик *й* билан (142), ТжРСда *тим* шаклида ёзилган; ПРСда 'катта карвонсарой' маъносини, ТжРСда 'усти ёпик бозор' маъносини англатиши айtilган; ўзбек тилига тожик тилидаги маъноси билан олинган (ЎТИЛ, II, 178).

ТИФ Бу от ПРСда [*тиѳ*] шаклида чўзик *й* товуши билан (142), ТжРСда *теѳ* шаклида (393) ёзилган; ўзбек тилига форсча шакли *й* товушининг

чўзиқлигини ташлаб олинган; 'килич, ханжар, найза каби совук курулларнинг умумий номи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 192).

ТО Бу олд кўмакчи ўрин, пайт маъносини билдирадиган от олдда келтирилиб, 'қадар' маъносини ифодалайди; *қадар, дову*р кўмакчилари билан биргаликда ишлатилади : *то баҳорга дову*р каби (ЎТИЛ, II, 193).

ТОБ I Бу тожикча от 'куч', 'токат' маъноларини англатади (ТЖРС, 395). Ўзбек тилида *Тобим қочди, Тобим йўқ* каби жумлалар таркибда ишлатилади; ўзбек сўзлашув тилида бу жумлалар таркибдаги *б* товуши *в* товушига алмаштириб айтилади: *Товим қочди* каби (ЎТИЛ, II, 193).

ТОБАКАЙ Бу тожикча бирлик асли *то* (к.) *ба* (ТЖРС, 39) олд кўмакчилари ва *кай* (качон?) сўрок олмашидан тузилган бўлиб (ТЖРС, 175: *то ба кай*), ўзбек тилида кўшиб ёзилади; 'качонгача?' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 193).

ТОБЛА- I Бу феъл 'киздир-' маъносини англатадиган тожикча *тофтан* II феълнинг (ТЖРС, 397) *тоб* ҳозирги замон асосига (ТЖРС, 395) ўзбекча -ла кўшимчасини кўшиб ясалган бўлиб, 'киздир-', 'чиниктир-' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 194). Ўзбек сўзлашув тилида бу феъл *б* товушини *в* товушига алмаштириб *товла-* тарзида ҳам айтилади.

ТОБЛА- II Бу феъл 'чийир-' маъносини англатадиган тожикча *тофтан* I феълнинг (ТЖРС, 397) *тоб* ҳозирги замон асосига (ТЖРС, 395) ўзбекча -ла кўшимчасини кўшиб ясалган бўлиб, '(илни) чийириб пишит-', '(сочни) чийириб пишик ўр-' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 194). Ўзбек сўзлашув тилида бу феъл *б* товушини *в* товушига алмаштириб *товла-* тарзида ҳам айтилади.

ТОБОН Бу сифат 'нурлан-', 'ярқира-' маъносини англатадиган тожикча *тофтан* феълнинг (ТЖРС, 397) *тоб* ҳозирги замон асосига (ТЖРС, 395) -он кўшимчасини (ТЖРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ярқираб турувчи', 'мўл-кўл нур сочувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 194).

ТОВА Бу тожикча от 'киздир-' маъносини англатадиган *тофтан* II феълнинг (ТЖРС, 397) *тоб* ҳозирги замон асосига (ТЖРС, 395) -а кўшимчасини (ТЖРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТЖРС, 395), ўзбек тилида таркибдаги *б* товуши *в* товушига алмаштирилган; 'қуюқ овқат масаллигини пиширишда ишлатиладиган , киргоғи юқорига бироз қайириб ясалган, доира шаклидаги ясси металл хўжалик буюми' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 194).

ТОВЛА- қ тобла-

ТОВОН II Бу тожикча от 'келтирилган зарарни қоплаш ҳақи' маъносини англатади (ТЖРС, 195); ўзбек тилида *товон тўла-, товонига қол-* каби бирикмалар таркибда ишлатилади (ЎТИЛ, II, 195).

ТОЗИ Бу от 'тез югур-' маъносини англатадиган тожикча *тохтан* феълнинг (ТЖРС, 397) *тоз* ҳозирги замон асосига (ТЖРС, 396) -й

қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'тез югурадиган от', 'тез югурадиган ит' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 197).

ТОИНКИ Бу тожикча боғловчи асли *то* олд кўмакчиси (к.), *ин* кўрсатиш олмоши (ТжРС, 173), *ки* боғловчисидан иборат бўлиб, ўзбек тилида қўшиб ёзилади; 'мақсад шуки', 'негаки' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 197).

ТОЙ II ПРСда [тайче] оти келтирилиб, "тюк, узел" деб изоҳланган (106); шундан маълум бўладики, *той II* асли 'қандайдир молнинг тўп ҳолатидаги боғлами' маъносини англатади: *беш той пахта (ёки газлама)* каби (ЎТИЛ, II, 197). Шу отдан ўзбек тилида *тойла-* ('той-той қилиб тахлаб боғла-') феъли ясалган.

ТОЙЛА -қ той II

ТОКАЙ(ГАЧА) Бу тожикча пайт сўроқ олмоши *то* олд кўмакчиси (к.), 'қачон?' маъносини ифодалайдиган *кай* олماшидан (ТжРС, 175) тузилган бўлиб, 'қачонгача?' маъносини билдиради; ўзбек тилида бу олмошга *-гача* қўшимчасини қўшиб ишлатиш ҳам мавжуд (ЎТИЛ, II, 198).

ТОКЗОР Бу от 'узум ўсимлиги' маъносини англатадиган тожикча *ток I* отига (ТжРС, 198) *-зор* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'узум ўсимлиги билан банд майдон' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 198).

ТОКИ Бу таъкидловчи тожикча *то* олд кўмакчиси (к.) ва *ки* боғловчисидан тузилган бўлиб (ТжРС, 395), 'охир оқибат' каби маънони англатади (ЎТИЛ, II, 198).

ТОЛГУЛ Бу от 'ингичка узун баргли, сурх новда отиб ўсадиган дарахт' маъносини англатадиган *тол I* оти билан (ЎТИЛ, II, 198) 'чечак' маъносини англатадиган тожикча *гул* отидан (ТжРС, 106) тузилган бўлиб, 'самбитул' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 199).

ТОМОКИ қ тамаки

ТОМОШАБИН Бу от тожик тилида 'ўйин-қулги' маъносини англатиш учун ишлатиладиган арабча *тамошин* отининг (АРС, 756) *тамошо* шаклига (ТжРС, 379) 'кўр-' маъносини англатадиган тожикча *дидан* феъленинг (ТжРС, 128) *бин* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 71) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилига *тамошо* қисмидаги *а* товушини *о (â)* товушига, охиридаги *о* товушини *а* товушига алмаштириб олинган; 'томоша кўрувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 201).

ТОР Бу тожикча от асли 'ип' маъносини англатиб, кейинчалик 'чолғу асбобининг чертиб товуш чикариладиган ипи' маъносини англата бошлаган (ТжРС, 397 : *тор I*) шу маънодан 'торли чолғу асбоби' маъноси ўсиб чиқкан (ТжРС, 397 : *тор V*; ЎТИЛ, II, 205).

ТОҒОРА Бу тожикча от асли *тағора* товуш таркибига эга бўлиб (ТжРС, 389), ўзбек тилига биринчи бўғиндаги *а* товушини *о (â)* товушига алмаштириб олинган; 'катта чуқур тўгарак идиш' маъносини англатади

(ЎТИЛ, II, 212). Бу отдан ўзбек тилида *тоғорача* ('кичик тоғора') оти ҳосил қилинган.

ТОҒОРАЧА   қ. тоғора

ТУЗДОН Бу от ўзбекча *туз* отига тожикча *-дон* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'туз солиб овқат столига қўйиладиган кичкина идиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 219).

ТУЗ-НАМАК Бу жуфт от ўзбекча *туз* оти билан 'туз' маъносини англатадиган тожикча *намак* отидан (ТжРС, 256) тузилган бўлиб, 'овқат' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 220).

ТУНД Бу сифат 'кескинлик хусусияти бор' маъносини англатиб, тожик тилида хидга, шамолга, одамга нисбатан (ТжРС, 399); ўзбек тилида эса фақат одамга нисбатан ишлатилади; 'кўпол муомалали', 'бадқовоқ' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, II, 223).

ТУРКИЙҒЎЙ Бу сифат 'насл-насаби, тили, маданияти, урф-одати асли бир бўлиб, турк деб аталадиган кишиларнинг умумий номи' маъносини англатадиган *турк* отидан *-ий* қўшимчаси билан ясалган *туркий* сифатига 'гапир-' маъносини англатадиган тожикча *гуфтан* феълининг *ғўй* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 110) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'туркий тилда гапирувчи, ижод қилувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 225).

ТУРКИЙШУНОС Бу от 'туркларга мансуб' маъносини англатадиган *туркий* сифатига (ЎТИЛ, II, 225) 'ўрган-' маъносини англатадиган тожикча *шинохтан* феъли (ТжРС, 458) *шинос* ҳозирги замон асосининг ўзбек тилига товуш ўзгариши билан олинган *шунос* шаклини қўшиб ҳосил қилинган; 'туркий миллат, халқларнинг тили, адабиёти, маданияти, тарихини ўрганувчи мутахассис' маъносини англатади. Бу от ЎТИЛга киритилмаган. Бу отга "турколог" эмас, "торколог" изоҳи мос.

ТУРКОНА Бу сифат *турк* отига тожикча *-она* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ўзбек тилида ҳосил қилинган; 'туркий халқларга хос' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 226).

ТУРКШУНОС Бу от *турк* отига 'ўрган-' маъносини англатадиган тожикча *шинохтан* феъли (ТжРС, 458) *шинос* ҳозирги замон асосининг ўзбек тилига товуш ўзгариши билан олинган *шунос* шаклини қўшиб ҳосил қилинган; 'турк миллатининг тили, адабиёти, маданияти, тарихини ўрганувчи мутахассис' маъносини англатади. Бу от ЎТИЛга "турколог" изоҳи билан киритилган (II, 226).

ТУРП Бу тожикча от асли *турб* товуш таркибига эга бўлиб (ТжРС, 399), ўзбек тилига *б* товушини *п* товушига алмаштириб олинган; 'ҳосили кўкиш, пиширилмай овқатга қўшиб ейиладиган думалоқ шаклли сабзавот' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 228). Ўзбек сўзлашув тилида бу от *туруп* тарзида ҳам айтилади.

ТУРУП   қ. турп

ТУТЗОР Бу от 'барги ипак куртига асосий озик бўладиган жануб дарахти' маъносини англатадиган тожикча *тут* отига (ТжРС, 231) -зор кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'тут дарахти ўстириладиган майдон' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 232).

ТУХУМ Бу от ПРСда [*тохм*] шаклида (113), ТжРСда *тухм* шаклида (400) келтирилган; ўзбек тилига тожикча шаклидаги *хм* товушлари оралигига у товушини киритиб олинган; 'урғочи парранда, тошбақа ва бошқа хайвонларнинг бола очиш учун қўядиган, қобикқа ўралган жинсий умуртқаси' маъносини англатади (УТИЛ, II, 236).

ТУГУРУҚХОНА Бу от ўзбекча *туғуруқ* отига (ЎТЭЛ, 364) тожикча *хона* отини (к.) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'аёллар бола туғиш олдидан ётқизиладиган тиббий муассаса' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 241).

ТЎДА Бу от ПРСда [*туде*] шаклида (137), ТжРСда *тўда* шаклида (400) келтирилган; ўзбек тилига тожикча шакли олинган; 'бир ерга тўпланган нарсалар', 'бир ерга тўпланган одамлар' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 242). Бу отдан ўзбек тилида *тўдала* - фельи ясалган.

ТЎДАЛА - қ. тўда

ТЎЙАНА қ. тўйона

ТЎЙОНА Бу от ўзбекча *тўй* отига тожикча -она кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган; 'тўй эгасига бериладиган совға, маблағ' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 242). Бу от ўзбек сўзлашув тилида *тўйона* тарзида ҳам айтилади.

ТЎП II Бу тожикча от асли *тўб* товуш таркибига эга бўлиб (ТжРС, 400), ўзбек тилига *б* товушини *п* товушига алмаштириб олинган; 'тўда' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 250).

ТЎРВА Бу тожикча от асли *тўрба* товуш таркибига эга бўлиб (ТжРС, 401), ўзбек тилига *б* товушини *в* товушига алмаштириб олинган; 'қопчик', 'халта' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 253).

У

УДДАБУРО Бу сифат 'мажбурият' маъносини англатадиган арабча *удда* оти билан (АРС, 546; ЎКААКЛ, 355) ўтқир' маъносини англатадиган тожикча *бурро* сифатидан (ТжРС, 36; ЎТИЛ, II, 152) тузилган; ўзбек тилига *ҳ* товушини *д* товушига алмаштириб, *рр* товушларидан бирини ташлаб олинган; 'ишни усталик билан эпчил бажарадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 264). Сўзлашув тилида бу сифат аслига мос равишда иккита *р* товуши билан *уддабурро* тарзида айтилади.

УКПАР Бу от ўзбек тилида 'йиртқич тун куши' маъносини англатадиган *укки* оти билан (ЎТИЛ, II, 270) 'парранда танасини қоплаб турадиган юмшоқ ва нафис пат' маъносини англатадиган тожикча *пар* отидан тузилган бўлиб, кейинчалик *укки* оти таркибидаги *ки* товушлари айтилмай, қолган қисмлар кўшиб ёзиладиган бўлган; 'ўғил бола бош

кийимига безак учун чагиб кўйиладиган укки паги' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 271).

УЛУҒВОР Бу сифат ўзбекча *улуғ* сифатига тожикча *-вор* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'салобатли', 'юқори даражадаги' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 273). Бу сифатдан ўзбек тилида *улуғворлик* мавҳум оти ясалган.

УЛУҒВОРЛИК қ. улуғвор

УЛУҒЗОДА Бу от ўзбекча *улуғ* сифатига 'ўғил', 'фарзанд' маъносини англатадиган тожикча *зода* отини (ТжРС, 156) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'юқори мартабали кишининг фарзанди' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 273).

УМИД Бу тожикча от асли *умед* товуш таркибига эга бўлиб (ТжРС, 402), ўзбек тилига иккинчи бўғиндаги э (*e*) товушини и товушига алмаштириб олинган; 'бир ишнинг амалга ошувини истаб кутиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 274).

УМИДБАХШ Бу сифат тожикча *умед* отига (ТжРС, 402) 'бер-', 'совға қил-' маъносини англатадиган *бахшидан* феълнинг (ТжРС, 52) *бахш* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 51) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилига *умед* қисми таркибига э (*e*) товушини и товушига алмаштириб олинган; 'умид-ишонч билан қарашга ундайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 274).

УМИДВОР Бу сифат тожикча *умед* (қ. *умид*) отига *-вор* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бирор ишнинг рўёбга чиқишига ишонч ҳосил қилган' каби маънони англатади (ЎТИЛ, II, 274).

УМРБОД Бу равиш 'ҳаёт' маъносини англатадиган арабча *умр* оти билан (АРС, 540) 'сақлан!', 'мавжуд бўл!' маъносини англатадиган тожикча *бод* хитобидан (ТжРС, 74) тузилган бўлиб, 'умрнинг бошидан охиригача' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 275).

УМРГУЗАРОНЛИК Бу от ўзбек тилида тожикча *умргузаронӣ* оти (ТжРС, 403) охиридаги *-ӣ* кўшимчасини ўзбекча *-лик* кўшимчасига алмаштириб ҳосил қилинган; *умргузарон* оти эса 'ҳаёт' маъносини англатадиган арабча *умр* отига (АРС, 540) 'ўтказ-' маъносини англатадиган тожикча *гузаштан* феълнинг *гузар* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 106, 105) кўшиб тузилган *умргузар* сифатига *-он* кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ҳаёт кечирish' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 275).

УСТА Бу тожикча сифат *усто* товуш таркибига эга бўлиб (ТжРС, 403), ўзбек тилига *о* товушини *а* товушига алмаштириб олинган; асли 'бирор ишни моҳирлик билан бажарадиган' сифат маъносини англатади; шу маъно асосида 'малакали мутахассис' от маъноси ўсиб чиққан (ЎТИЛ, II, 282).

УСТАХОНА Бу от тожик тилида *усто* отига (қ. *уста*) хона отини (ТжРС, 426) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилига *усто* оти таркибидаги *о* товушини *а* товушига алмаштириб олинган; 'бирор нарса ясаш, таъмирлаш билан шуғулланадиган кичик корхона' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 282).

УСТИХОН қ. устухон

УСТУХОН Бу тожикча от 'суяк' маъносини англатади (ТжРС, 404); ўзбек тилида тузилган *чўлу устухон* сифати таркибида асли шу маъноси билан қатнашади; *устухон* оти ўзбек тилида 'суяк' маъносини эмас, 'овқатга солиб пишириладиган суякни гўшт' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 284). Ўзбек сўзлашув тилида бу от *устихон* тарзида ҳам айтилади.

Ф

ФАНД БЕР- қ. панд II

ФАРЗАНД Бу тожикча от 'ота-онанинг боласи' маъносини англатади (ТжРС, 406); адабий ўзбек тилида шу товуш таркиби билан айтилади ва шундай маънони англатади (ЎТИЛ, II, 295); сўзлашув тилида *ф* товуши *н* товушига алмаштирилади, баъзан охириги *д* товуши талаффуз қилинмайди.

ФАРЗИН Бу от 'чаққонлик, 'тезлик' маъносини англатадиган [*ферзи*] отига (ПРС,367) -(и)н кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилига *э(е)* товуши *а* товушига алмаштириб олинган; 'шаҳмат ўйнида энг кучли сипох (қоролева)' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 295).

ФАРЙОД Бу тожикча от 'дод солиш', 'додлаб ёрдамга чақириш' маъносини англатади (ТжРС, 408); ўзбек тилида эса 'дод солиб йиғлаш' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 295).

ФАРМОЙИШ Бу от 'буюр-' маъносини англатадиган тожикча *фармудан* феълнинг (ТжРС, 407) *фармо* хозирги замон асосига (ТжРС, 406) -*иш* кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган; ўзбек тилида *ои* товушлари оралиғига *й* товуши киритилган; 'топширик', 'кўрсатма' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 296).

ФАРМОН Бу от 'буюр-' маъносини англатадиган тожикча *фармудан* феълнинг (ТжРС, 407) *фармо* хозирги замон асосига (ТжРС, 406) -*н* кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'буйруқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 296).

ФАРОВОН Бу тожикча сифат 'мукамаллик' маъносини англатадиган *фар* оти билан (ТжРС, 406) 'замон' маъносини англатадиган *овон* отидан (ТжРС, 283) тузилган бўлиб, 'яшаш учун барча шароит мухайё' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 296).

ФАҚИРОНА Бу равиш тожик тилида 'қашшоқ' маъносини англатадиган арабча *фақир* сифатига (АРС, 604) тожикча -*она*

қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'факирларга (қашшоқларга) хос йўсинда' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 298).

ФИДОКОР Бу сифат тожик тилида 'ўзини қурбон қилиш' маъносини англатадиган арабча *фидо* отига (АРС, 586) тожикча *-кор* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган; 'фидойи', 'чексиз садоқатли' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 299). Бу сифатдан ўзбек тилида *фидокорлик* мавҳум оти ясалган.

ФИДОКИРЛИК қ. фидокор

ФИДОКОРОНА Бу тожикча равиш *фидокор* сифатига (қ.) *-она* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'фидокорларча', 'чексиз садоқат билан' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 299).

ФИЛ Бу от ПРСда [*фил*] шаклидан (374) [*тил*] шаклига (102) ҳавола қилинган ва у ерда ҳар икки шакли келтирилган; ТжРСда *тил* шаклидан (306) *фил* шаклига (411) ҳавола қилиниб, ўша ерда 'сиргга чиккан икки курак тишли ва бақувват хартумли жуда катта хайвон', 'шахмат ўйинида диагонал йўналишда ҳаракат қиладиган сипоҳ' маъноларини англатиши айтилган; ўзбек тилига *фил* шакли шу икки маъноси билан олинган (ЎТИЛ, II, 300).

ФИРИБ Бу от 'алда-', 'лақиллат-' маъносини англатадиган тожикча *фирефтан* феълнинг *фиреб* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 411) тенг бўлиб, ўзбек тилига *э(е)* товушини и товушига алмаштириб олинган; 'қасдан алдаш', 'ҳийла-найранг' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 301).

ФИРИБГАР Бу сифат тожик тилида *фиреб* (*фириб*) отига (қ.) *-гар* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'алдаш, хийла-найранг ишлатиш билан шуғулланадиган киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 301). Бу сифатдан ўзбек тилида *фирибгарлик* мавҳум оти ясалган.

ФИРИБГАРЛИК қ. фирибгар

ФИРУЗ Бу сифат ПРСда [*фируз*] шаклидан (374) [*тируз*] шаклига (100) ҳавола қилиниб, ўша ерда изоҳланган; ТжРСда аксинча, *пируз* шаклидан (307) *фируз* шаклига (411) ҳавола қилиниб, ўша ерда изоҳланган; ЎТИЛда бу бирлик [*a < ф-т*] таъкиди билан *фируз* шаклида келтирилган (301). Бу луғатдаги таъкидга қўра *фируз* асли форс-тожикча бўлиб, бу тиллардан араб тилига ўтган, кейинчалик ўзбек тилига араб тилидан олинган деб тушуниш лозим бўлади. Аслида эса АРСда *фируз* сифати келтирилмаган, *фируза* оти (қ.) келтирилган (615). Демак, бу сифат асли *пируз* шаклига эга деб, бу сифатнинг ПРСда келтирилган шакли аслига тўғри деб хулоса чиқариш мумкин. Ўзбек тилига бу сифат форс тилидан иккиламчи *фируз* шаклида олинган бўлиб чиқади. Бу сифат ПРСда, ТжРСда 'ғолиб', 'бахтли' маъноларини англатиши бир хил таъкидланган; ЎТИЛга бу бирлик от сифатида киритилиб, 'ўзбек халқ куйларидан бирининг номи' деб изоҳлангани етарли эмас (301).

ФИРУЗА Бу от ПРСда [*фирузе*] шаклида (374), ТжРСда *фирӯза* шаклида (411) келтирилган; ўзбек тилига форс тилидаги шакли э (*e*) товушини а товушига алмаштириб олинган. Ҳар икки луғатта бу бирлик от сифатида киритилиб, "бирюза" деб изоҳланган; ЎТИЛда ҳам шу маъно бош маъно сифатида берилиб, 'мовий', 'ҳаво ранг' сифат маъноси иккинчи ўринда келтирилган; асли бу қимматбаҳо тошга исм унинг ранги асосида берилган, демак, бу бирлик – бош маъносига кўра сифат, кўчма маъносига кўра от. Бу бирлик *фируз* сифатига боғлиқ эмас.

ФИГОН қ афгон

ФОЛБИН Бу от тожик тилида 'ниманингдир ёрдамида қандай ижобий воқеа-ҳодиса рўй беришини олдиндан айтиб бериш' маъносини англатадиган арабча *фол* отига (АРС, 578) 'кўр-' маъносини англатадиган тожикча *дидан* феълнинг (ТжРС, 128) *бин* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 71) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'қандай воқеа-ҳодиса рўй беришини олдиндан айтиб берувчи киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 304). Бу отдан ўзбек тилида *фолбинлик* оти ясалган.

ФОЛБИНЛИК қ фолбин

ФОРСИЙ Бу сифат *форс* отига (ТжРС, 413) *-й(-ий)* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'форс тилида айтилган ёки ёзилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 305).

ФОРСИЙГҶЙ Бу сифат *форсий* сифатига (к.) 'гапир-' маъносини англатадиган *гуфтан* феълнинг *гўй* ҳозирги замон асосини (ТжРС, I 10) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'форс тилида гапирадиган' маъносини англатади. Бу сифат ЎТИЛга киритилмаган.

ФОРСЧА Бу сифат *форс* отига ўзбекча *-ча* қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'форс тилида ёзилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 306).

ФОТИҲАХОН Бу от 'Қуръоннинг биринчи сураси' маъносини англатадиган арабча *фотиҳа* отига (АРС, 580) 'ўқи-' маъносини англатадиган тожикча *хондан* феълнинг *хон* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 426) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'вафот этган кишининг уйига ёки ҳайит кунлари уч кун давомида фотиҳа ўқишга келиб-кетадиган киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 306).

Х

ХАБАРДОР Бу сифат 'киши ёки нарса ҳақида маълумот', 'дарак' маъносини англатадиган арабча *хабар* отига (АРС, 209) 'эга бўл-' маъносини англатадиган *доштан* феълнинг (ТжРС, 137) *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 136) қўшиб тузилган бўлиб, 'хабар топган', 'хабар етказилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 309).

ХАБАРНОМА Бу от ўзбек тилида 'киши ёки нарса ҳақида маълумот', 'дарак' маъносини англатадиган арабча *хабар* оти билан (АРС, 209) 'хат'

маъносини англатадиган тожикча *нома* отидан (ТжРС, 271) тузилган бўлиб, 'нимадандир хабар берувчи хужжат', 'чақирув коғози' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 64).

ХАЙОЛПАРАСТ Бу сифат 'бирор ишни амалга ошириш тўғрисида ўйлаш, фикр юритиш' маъносини англатадиган арабча *хайол* отига (АРС, 243) 'сажда қил-' маъносини англатадиган тожикча *парастидан* феълнинг *параст* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 298) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'хаёл суришни яхши кўрадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 311).

ХАЗАНАК Бу от асли 'кузда саргайиб тўкиладиган барглار', 'куз' маъносини англатадиган тожикча *хазон* отига (ТжРС, 417) -ак қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ЎТИЛга бу от таркибидаги *о(а)* товуши *а* товушига алмаштирилган сўзлашув тили шаклида киритилган; 'кузда асоси йиғиштириб олинган ҳосилнинг олинмай қолган қолдиғи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 311).

ХАЗОН қ. хазанак

ХАЙРИХОҲ Бу сифат асли *хайрхоҳ* шаклига эга (ПРС, 205; ТжРС, 417); кетма-кет келган *йрх* товушларини айтиш қийин бўлгани сабабли *р* товушидан кейин *и* товуши киритилган. *Хайрхоҳ* сифати тожик тилида 'ўз ихтиёри билан бериладиган ёрдам' маъносини англатадиган арабча *хайр* отига (АРС, 242) 'иста-' маъносини англатадиган тожикча *хостан* феълнинг (ТжРС, 427) *хоҳ* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 428) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бирор ҳаракат-фаолиятга, фикрга қўшилувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 312).

ХАЛАЖОЙ қ. халожой

ХАЛОЖОЙ Бу от 'ҳеч ким йўқ' маъносини англатадиган арабча *хало* сифати билан (АРС, 477) тожикча *жой* отидан тузилган бўлиб, 'хожатхона' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 313). Ўзбек сўзлашув тилида бу от *халажой* тарзида ҳам айтилади.

ХАЛОСКОР Бу сифат 'озод бўлиш' маъносини англатадиган арабча *халос* отига (АРС, 233) тожикча -*кор* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'озод қилувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 313).

ХАЛҚОБ қ. халқоб

ХАЛҚПАРВАР Бу сифат тожик тилида 'маълум бир сахнда биргаликда яшовчи одамлар' маъносини англатадиган арабча *халқ* отига (АРС, 235) 'тарбияла-', 'ғамхўрлик кўрсат-' маъносини англатадиган тожикча *парвардан* феълнинг *парвар* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 298) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'халқ манфаатини кўзлаб иш юртадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 314).

ХАМ : *хам қил-* феъли таркибида ишлатиладиган бу сифат асли 'эгил-' маъносини англатадиган тожикча *хамидан* феълнинг *хам* ҳозирги замон

асосига (ТжРС, 418) тенг бўлиб, 'эгилиш', 'бошни куйига эгиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 315).

ХАМАК Бу от асли 'пишиб етилмаган' маъносини англатадиган тожикча *хом* сифатига *-ак* кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган (ТжРС, 425); ЎТИЛга биринчи бўғиндаги *о* (*а*) товуши *а* товушига алмаштирилган (сўзлашув тили) шакли киритилган; 'пишиб етилмаган қовун', 'сапча' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 315).

ХАМ ҚИЛ- қ. хам

ХАМИРТУРУШ Бу от ўзбек тилида 'унни сув ёки сут билан қориб ҳосил қилинган юмшоқ хом маҳсулот' маъносини англатадиган арабча *хамир* отига (АРС, 237) 'ачит-' маъносини англатадиган тожикча *турушдан* феълнинг (ТжРС, 400) *туриш* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 399) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, *туриш* асосининг *риш* товушлари оралигига *у* товуши киритилган (ТжРС, 418); 'хамирни оширишга хизмат қиладиган ачитки' (дрожжи) маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 315).

ХАНДА Бу от 'кул-' маъносини англатадиган тожикча *хандидан* феълнинг (ТжРС, 419) *ханд* ҳозирги замон асосига *-а* кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кулги' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 315).

ХАНДОН Бу сифат 'кул-' маъносини англатадиган тожикча *хандидан* феълнинг (ТжРС, 419) *ханд* ҳозирги замон асосига *-он* кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кулиб турувчи', 'шўх-шўх қудувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 315).

ХАНДОН-ХУШОН Бу жуфт равиш *хандон* сифати билан (к.) 'қувнок' маъносини англатадиган тожикча *хуш* сифатига (ТжРС, 432) *-он* кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган *хушон* сифатидан тузилган бўлиб, 'шод-қувнок', 'хушқакчак' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 315).

ХАРИД Бу от 'сотиб ол-' маъносини англатадиган тожикча *харидан* феълнинг (ТжРС, 419) *харид* ўтган замон асосига тенг бўлиб, 'сотиб олиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 316).

ХАРИДОР Бу от 'сотиб ол-' маъносини англатадиган тожикча *харидан* феълнинг (ТжРС, 419) *харид* ўтган замон асосига *-ор* кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'сотиб олувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 316).

ХАРИДОРБОП Бу сифат тожикча *харидор* оти билан (к.) 'мос', 'яхши' маъносини англатадиган *боб II* сифатидан (ТжРС, 73) тузилган бўлиб, ўзбек тилида охириги *б* товуши *п* товушига алмаштирилган; 'харидорлар талабига мос' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 316).

ХАРИДОРГИР Бу сифат тожикча *харидор* отига (к.) 'ол-' маъносини англатадиган *гирифтан* феълнинг (ТжРС, 103) *гир* ҳозирги замон асосини

(ТжРС, 102) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'тез сотилиб кетадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 316).

ХАРСАНГ Бу от тожик тилида 'эшак' маъносини англатадиган *хар* оти билан (ТжРС, 419) 'тош' маъносини англатадиган *санг* отидан (ТжРС, 339) тузилган бўлиб, 'катта ҳажмли тош' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 317).

ХАРХАША Бу от ТжРСга *разг* таъкиди билан киритилган (420), 'жанжал', 'айтишув' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, II, 317).

ХАСКАШ Бу от 'курук ўсимлик пояси', 'хашак' маъносини англатадиган тожикча *хас* отига (ТжРС, 318) 'торг-' маъносини англатадиган тожикча *кашидан* феълнинг *каш* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 184) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'хашак, хас-чўп каби нарсаларни йиғиш, тўплаш учун ишлатиладиган узун дастали, кўп тишли асбоб' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 318).

ХАСТА Бу сифат 'жароҳатла-' маъносини англатадиган тожикча *хастан* феълнинг (ТжРС, 420) *хаст* ўтган замон асосига -а кўшимчасини (ТжРС, 560) кўшиб ҳосил қилинган ўтган замон сифатдоши шакли бўлиб (ТжРС, 420), 'жароҳатланган', 'нотоб' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 318).

ХАСТАДИЛ Бу сифат тожикча *хаста* сифатдоши билан (к.) 'кўнгил' маъносини англатадиган *дил* отидан (ТжРС, 129) тузилган бўлиб, 'рухан эзилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 318).

ХАТЧЎП Бу от 'ёзув' маъносини англатадиган арабча *хат* оти билан (АРС, 224) 'ёғоч' маъносини англатадиган тожикча *чўб* отидан (ТжРС, 448) тузилган бўлиб (ТжРС, 421), ўзбек тилига охириги *б* товушини *п* товушига алмаштириб олинган; ўқийаётган китобнинг саҳифасини кўрсатиб турадиган маҳсус чўп ёки қоғоз' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 320).

ХАФА Бу сифат ПРСда [*хәфә*] шаклида келтирилиб, 'нафаси сиқилиб турган', 'кайғули' маъносини (195), ТжРСда *хафа* шаклида келтирилиб, 'кайғули', 'нафаси сиқилиб турган' маъносини (421) англатиши айтилган; ўзбек тилига тожик тилидаги шакли 'кайғули' маъноси билан олинган (ЎТИЛ, II, 320). Бу сифатдан ўзбек тилида *хафалаш*- феъли, *хафалик* оти ясалган.

ХАФАГАРЧИЛИК Бу от ўзбек тилида тожикча *хафа* сифатига (к.) олдин тожикча -*гар* кўшимчасини (ТжРС, 542), кейин ўзбекча -*чилик* кўшимчасини кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бир-биридан хафа бўлиш ҳолати' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 321).

ХАФАЛАШ- қ. хафа

ХАФАҚОН Бу от ПРСда [*хәфәған*] ва [*хәфәгән*] шаклларида келтирилиб, 'юрак ўйноғи', 'қон томирларининг сиқилиши', 'қон ҳаракатланишининг тўсилиши' маъноларини англатиши айтилган (195); ТжРСда *хафақон* шаклида келтирилиб "мед. астма, удушье" деб изоҳланган (421). ЎТИЛда биринчи маъно деб 'мунгли', 'ғамгин' маъноси, иккинчи маъно деб 'қон

босими ортиши туфайли юз берадиган касаллик' маъноси таъкидланган (II, 321). Бу от таркибидаги *хафа* қисмининг маъноси аниқ, лекин *қон, ё он, гон* қисмларининг маъноси лугатларда изоҳланмаган. Бу от 'кон босимининг кўтарилиши билан юз берадиган касаллик' маъносини англатади дейиш тўғри.

ХАШАК Бу от ПРСда [*хашак*] ва [*хаше*] шаклларида келтирилиб, "мусор, шепки" деб (184), ТжРСда *хошок* шаклида келтирилиб, "высохшая на корню трава" деб (428) изоҳланган; ўзбек тилига бу от *о(а)* товушларини *а* товушларига алмаштириб тожик тилидаги маъноси билан олинган (ЎТИЛ, II, 321).

ХАШАКИ Бу сифат форсча [*хашак*] отига (қ.) -и кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'паст нав', 'паст зотли' маъносини англатади : *хашаки лавлаги, хашаки товук* каби (ЎТИЛ, II, 321).

ХИЙОНАТКОРОНА Бу равиш 'аҳдини бузиш' маъносини англатадиган арабча *хийонат* отига (АРС, 241) тожикча -кор кўшимчаси (ТжРС, 542) билан ясалган *хийонаткор* сифатидан (ТжРС, 422) -она кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'аҳдини бузган ҳолда' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 322).

ХИЗМАТКОР Бу от 'меҳнат' маъносини англатадиган арабча *хизмат* отига (АРС, 213) тожикча -кор кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кимнингдир шахсий иш-юмушини бажарадиган киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 323). ТжРСга бу от -кор кўшимчасининг -гор шакли билан ясалган *хизматгор* шаклида киритилган (ТжРС, 422).

ХИЙЛА Бу микдор равиши ПРСда [*хейли*] шаклида келтирилиб, "1) очень; 2) много; часто" деб (206), ТжРСда *хеле* шаклида келтирилиб, "1) очень, чрезвычайно, крайне ..; 2) много, долго" деб (422) изоҳланган. Ўзбек тилига форсча шакли э (*e*) товушини *и* товушига, *и* товушини *а* товушига алмаштириб олинган. Ўзбек тилида бу равиш тожик тилидагининг акси бўлган маънони – 'маълум даражада, бирмунча, пича' маъносини англатиш учун ишлатилади. Бу равиш сўзлашув тилида форсча *хейли* шаклига яқинроқ *хийли* шаклида ҳам айтилади.

ХИЙЛИ қ. хийла

ХИЛХОНА Бу от 'яқин, қариндош кишилар' маъносини англатадиган арабча *хил* оти билан (АРС, 230) 'жой' маъносини англатадиган *хона* отидан (ТжРС, 331) ўзбек тилида тузилган бўлиб, 'қабристонда бир уруг-авлод кишиларини дафн этиш учун ажратилган жой' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 324).

ХИРА Бу кўп маъноли тожикча сифат 'тиник бўлмаган', 'ғашга тегадиган', 'сур' каби маъноларни англатади (ПРС, 205; ТжРС, 423; ЎТИЛ, II, 325). Бу сифатдан ўзбек тилида *хиралаш-*, *хиралик қил-* феъллари ҳосил қилинган.

ХИРАДМАНД Бу тожикча сифат 'ақл-заковат' маъносини англатадиган *хирад* отига (ТжРС, 423) -*манд* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ақл-заковат соҳибн' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 325).

ХИРАЛАШ- қ, хира

ХИРАЛИК ҚИЛ- қ, хира

ХИРАХАНДОН Бу сифат тожикча 'ғашга тегадиган' маъносини англатадиган *хира* сифати билан (к.) 'шўх-шўх кулувчи' маъносини англатадиган *хандон* сифатидан (к.) тузилган бўлиб, 'ғашга тегадиган даражада бўлар-бўлмасга кулаверадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 326).

ХИРГОЙИ Бу от ЎКААҚЛда *хиргоҳий* шаклида келтирилиб, 'паст овоз билан айтиладиган ашула' деб изоҳланган (372). Асли *сеғоҳ, чоргоҳ* отлари таркибидаги *гоҳ* оти 'куй усули' маъносини англатади; *хир* қисмига эса аниқ изоҳ топилмади, тахминан 'тўлиқ товуш билан эмас', 'паст' маъносини англатади дейиш мумкин; шунга кўра *хиргойи* отининг маъносини 'ашулани паст товуш билан айтиш' деб изоҳлаш тўғри (к. ЎТИЛ, II, 326). Бу от асли *хиргоҳи* товуш таркибига эга бўлиб, ўзбек тилида ҳ товуши й товушига алмаштирилган.

ХИРМОН Бу от ПРСда [*хәрман*] шаклида (191), ТжРСда хирман шаклида келтирилган (425); ўзбек тилига тожикча шакли таркибидаги *а* товуши *о(а)* товушига алмаштириб олинган; 'етилган ҳосилни йиғиб тўпланадиган жой' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 326).

ХИРОМ Бу от асли 'викор билан чиройли кадам бос-' маъносини англатадиган тожикча *хиромидан* феълнинг *хиром* ҳозирги замон асосига тенг бўлиб (ТжРС, 423), 'викор билан чиройли кадам босиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 325).

ХИРОМОН Бу сифат 'викор билан чиройли кадам бос-' маъносини англатадиган тожикча *хиромидан* феълнинг *хиром* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 423) -*он* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'викор билан чиройли кадам босадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 326).

ХИТОБНОМА Бу от тожик тилида 'қатъий мурожаат' маъносини англатадиган арабча *хитоб* отига (АРС, 226) 'хат' маъносини англатадиган тожикча *нома* отини (ТжРС, 423) қўшиб тузилган бўлиб, 'бирор иш-ҳаракатни амалга ошириш учун қатъий чакирик' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 327).

ХОДА Бу тожикча от 'дарахтдан шох-бутоқларини олиб ташлаб, тик йўғон танасини кесиб олиб, қурилиш ашёси сифатида ишлатиладиган ёғоч' маъносини англатади (ПРС, 183; ЎТИЛ, II, 327).

ХОЖА қ, хўжа

ХОЙНАХОЙ қ, хох-нахох

ХОК Бу тожикча от 'тупрок', 'чикинди' маъносини англатади (ТжРС, 424; ЎТИЛ, II, 328).

ХОКАНДОЗ Бу от тожикча *хок* отига (к.) 'тўплаб ол-' маъносини англатадиган *андоختан* феълининг (ТжРС, 28) *андоз* хозирги замон асосини (ТжРС, 27) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'чўғ, кул, супуриқдини солиш учун ишлатиладиган рўзгор буюми' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 328).

ХОКИ Бу от тожикча *хок* отига (к.) -и қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'пишиб етилмаган анжир мевасининг новдалар билан бирга тупрокка кўмиб юборилиб, келаси йили пишиб етилган меваси' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 328).

ХОКИСОР қ. хоксор

ХОКСОР Бу сифат тожикча *хок* отига (к.) -сор қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ниҳоят даражада камтар' маъносини англатади (ТжРС, 425; ЎТИЛ, II, 328).

ХОЛАВАЧЧА Бу от тожик тилида 'онанинг опа-сингиллари' маъносини англатадиган *хола* оти билан (АРС, 241) 'бола' маъносини англатадиган тожикча *бача* отидан (ТжРС, 52) тузилган бўлиб, ўзбек тилига б товушини в товушига алмаштириб, ч товушини катлаб (чч) олинган; 'опа-сингилларнинг болалари бир-бирига нисбатан' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 329).

ХОЛДОР Бу сифат 'тери устидаги туғма кора доғ ёки бўртма', 'менг' маъносини англатадиган тожикча *хол* отига (ТжРС, 328) 'эга бўл-' маъносини англатадиган тожикча *доштан* феълининг (ТжРС, 137) *дор* хозирги замон асосини (ТжРС, 136) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'баданда (кўпинча юзда) холи бор' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 329).

ХОЛИСОНА Бу равиш 'бетараф' маъносини англатадиган арабча *халис* сифатига (АРС, 232) тожикча -она қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бетараф холда', 'ҳеч кимга ён босмаган холда' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 329).

ХОМ Бу тожикча сифат 'пишмаган', 'пиширилмаган', 'яхши ишлов берилмаган', 'енгил-елпи ишланган', 'юзак' каби маъноларни англатади (ТжРС, 425; ЎТИЛ, II, 330).

ХОМАК қ. хамак

ХОМАКИ Бу сифат тожик тилида *хом* сифатига (к.) -аки қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'аниқлаш, тўлдириш лозим', 'дастлабги' маъносини англатади (ТжРС, 425; ЎТИЛ, II, 330).

ХОМАШЎО Бу от тожик тилидаги *ашъёи хом* изофа бирикмасининг (ТжРС, 36) ўзбекча муқобили бўлиб, тожикча *хом* сифати билан (к.) 'буюмлар', 'нарсалар' маъносини англатадиган арабча *ашъё* отидан (АРС,

425) тузилган; 'қайта ишланадиган дастлабги маҳсулот' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 330).

ХОМКАЛЛА Бу сифат тожикча *хом* сифати билан (к.) 'бош' маъносини англатадиган *калла* отидан (ТжРС, 176) ўзбек тилида тузилган бўлиб, 'ҳеч нарса ни тушуниб етмайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 330).

ХОМСЕМИЗ Бу сифат тожикча *хом* сифати билан (к.) 'эт қўйиб тўлишган' маъносини англатадиган ўзбекча *семиз* сифатидан (ЎТИЛ, II, 36) тузилган бўлиб, 'тўладан келган бўлишига карамай занф, кучсиз', 'пўк' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 330).

ХОМСИЗ қ. хомсўз

ХОМСУВОҚ Бу от тожикча *хом* сифати билан (к.) ўзбекча *сувоқ* отидан (ЎТИЛ, II, 80) тузилган бўлиб, 'дастлабги, устидан яна суваланадиган сувоқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 330).

ХОМСУРП Бу от тожикча *хом* сифати билан (к.) *сурп* отидан (ЎТИЛ, II, 87) тузилган бўлиб, 'бўялмаган, гул босилмаган ок ип газлама' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 330). Ўзбек сўзлашув тилида бу от *хомсуруп* тарзида ҳам айтилади.

ХОМСУРУП қ. хомсурп

ХОМСЎЗ Бу сифат тожик тилида *хом* сифатига (к.) 'қуй-' маъносини англатадиган *сўхтан* феълнинг (ТжРС, 372) *сўз* хозирги замон асосини (ТжРС, 371) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'олов меъёрдан баланд бўлгани сабабли хаамири яхши пишмаган' маъносини англатади (ТжРС, 425; ЎТИЛ, II, 330). Бу сифат ўзбек сўзлашув тилида *хомсиз* тарзида айтилади.

ХОМТАЛАШ Бу от тожикча *хом* сифати билан (к.) 'текинга бериш' маъносини англатадиган форсча [*та́лаш*] отидан (ПРС, 129) тузилган бўлиб, ўзбек тилида *талаш* қисми таркибидаги *о(а)* товуши *а* товушига алмаштирилган; Асли *хомталаш* оти 'жонлик сўйиб, гўшт-ёғини текинга улашиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 330). Товуш ўзгариши натижасида юзага келган *хомталаш* оти – 'қўлга тушган нарсаларни тортқилаб олиб кетиш' маъносини англатадиган бошқа от. Бундай англашилмовчилик воқе бўлмаслиги учун тожикча отни *хомталаш* товуш таркибини сақлаб ёзиш ва айтиш ўринли.

ХОМТАЛОШ қ. хомталаш

ХОМТАМА Бу сифат тожик тилида *хом* сифати билан (к.) 'кучли даражада исташ' маъносини англатадиган арабча *тамаъ* отидан (АРС, 481) тузилган бўлиб (ТжРС, 425), ўзбек ёзувида бундай ь белгиси қўйилмайди; 'амалга ошмайдиган иш-нарсадан беҳуда умидвор бўлиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 330).

ХОМТОК Бу от тожикча *хом* оти билан (к.) *ток* отидан (к.) тузилган бўлиб, 'токнинг ҳосили йўқ хом новдаларини олиб ташлаш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 331).

ХОМУШ Бу равиш ПРСда [*хамуш*] шаклида (186), ТжРСда *хамӯш* шаклида (426) келтирилган; ўзбек тилига форсча шакли *a* товушини *o* (*â*) товушига алмаштириб олинган; 'гапирмаган холда', 'маънос, ўйчан холда' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 331).

ХОМЧЎТ Бу от тожикча *хом* сифати билан (к.) 'ҳисоблагич' маъносини англатадиган русча *счеты* отининг ўзбек тилига товуш ўзгариши билан олинган *чўт* шаклидан (ЎТИЛ, II, 387) тузилган бўлиб, 'хомаки равишда, тахминан қилинган ҳисоб-китоб' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 331).

ХОНА Бу тожикча от 'бинонинг девор билан ажратилган ҳар бир қисми', 'бўлма' маъносини англатади (ТжРС, 426; ЎТИЛ, II, 331).

ХОНАВАЙРОН Бу сифат тожикча *хона* оти билан (к.) 'емирилган', 'бузилган' маъносини англатадиган *вайрон* сифатидан (ТжРС, 89) тузилган бўлиб, 'уй-жойи емирилган', 'барча нарсасидан ажралган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 331).

ХОНАДОН Бу от тожикча *хона* отига (к.) -дон қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'оила', 'бир оила яшайдиган жой' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 331).

ХОНАКИ Бу сифат тожик тилида *хона* отига (к.) -ки қўшимчасининг -ки шаклини қўшиб ҳосил қилинган (ТжРС, 426); 'уйда тайёрланган', 'уйда етиштирилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 332).

ХОНАНДА Бу от 'қуйла-' маъносини англатадиган тожикча *хондан* феълнинг *хон* ҳозирги замон асосидан (ТжРС, 426) -анда қўшимчаси билан ҳосил қилинган ҳозирги замон сифатдоши шаклига (ТжРС, 561) тенг бўлиб, 'ашулачи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 332).

ХОНЗОДА Бу от 'ҳукмдор' маъносини англатадиган ўзбекча *хон* оти билан (ЎТИЛ, II, 331) 'ўғил' маъносини англатадиган тожикча *зода* отидан (ТжРС, 156) тузилган бўлиб, 'хоннинг ўғли' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 332). Бу отни қиз болага исм сифатида қўйиш нотўғри.

ХОНИШ: *хониш қил*- феъли таркибида ишлатиладиган бу тожикча от 'қуйла-' маъносини англатадиган *хондан* феълнинг *хон* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 426) -иш қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'қуйлаш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 332).

ХОНТАХТА Бу от 'устига истеъмол қилинадиган овқат қўйиладиган мато' маъносини англатадиган *хон* оти билан (ПРС, 199) 'дастурхон ёзиш учун маҳсус тайёрланган қалта оёқли стол' маъносини англатадиган *тахта* отидан тузилган бўлиб, 'озик-овқат қўйиладиган курси' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 332).

ХОНУМОН: Одатда *хонумонидан айрил*- бирикмаси таркибида ишлатиладиган бу от 'еб-ичиладиган овқат тўла дастурхон' маъносини англатадиган форсча [*хан*] отини (ПРС, 199) -у боғламаси орқали 'уй

жихозлари' маъносини англатадиган *мон* отига (ПРС, 448) кўшиб тузилган бўлиб, 'уйдаги мол-мулк, бор бисот' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 332).

ХОР-ЗОР Бу сифат тожик тилида 'камситилган' маъносини англатадиган *хор* сифатини (ТжРС, 333) -у боғламаси орқали 'мухтож', 'нолон' маъносини англатадиган *зор* сифатига (ТжРС, 157) кўшиб тузилган бўлиб, ўзбек тилига -у боғламасини ташлаб, ўрнига чизикча ёзиб олинган; 'таҳқирланиш, мухтожлик натижасида аячли аҳволга тушган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 333). Бу жуфт сифатдан ўзбек тилида *хор-зорлик*, *зорлик-зорлик* мавҳум отлари ясалган.

ХОР-ЗОРЛИК қ. хор-зор

ХОРЛИК-ЗОРЛИК қ. хор-зор

ХОРУ ХАС Бу тожикча от 'тиканак' маъносини англатадиган *хор* / отини (ТжРС, 427) -у боғламаси орқали 'майда сомон' маъносини англатадиган *хас* отига (ТжРС, 420) кўшиб тузилган бўлиб, 'майда-чуйда хашак' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 333). Бу от *хор-хас* шаклида ҳам ишлатилади.

ХОР-ХАС қ. хору хас

ХОҲИШ Бу тожикча от 'иста-' маъносини англатадиган *хостан* феълнинг (ТжРС, 427) *хоҳ* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 428) -*иш* кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бирор ишни қилиш истаги' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 335).

ХОҲЛА- Бу феъл ўзбек тилида 'иста-' маъносини англатадиган тожикча *хостан* феълнинг (ТжРС, 427) *хоҳ* ҳозирги замон асосига -*ла* кўшимчасини кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ниманидир иста-' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 335).

ХОҲ-НОХОҲ Бу равиш тожик тилида 'иста-' маъносини англатадиган *хостан* феълнинг (ТжРС, 427) *хоҳ* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 428) *но-* олд инкор кўшимчасини (ТжРС, 268) кўшиб такрорлаш билан ҳосил қилинган бўлиб, 'истар-истамас' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 335). Бу равиш ўзбек сўзлашув тилида *хойнахой* тарзида айтилади, бунда *ҳ* товушлари *й* товушларига, иккинчи *о* (*й*) товуши *а* товушига алмашади.

ХУД: *гоҳ худ, гоҳ беҳуд* ибораси таркибида ишлатиладиган бу тожикча бирлик 'ўз' маъносини ифодалайди; юқоридаги ибора 'гоҳ хуши ўзида бўлиб, гоҳ хушини йўқотиб' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 336).

ХУД-БЕХУД Бу равиш тожикча 'ўз' маъносини ифодалайдиган *худ* бирлигига *бе-* олд кўшимчасини (ТжРС, 54) кўшиб такрорлаб тузилган бўлиб, 'хуши гоҳ ўзида, гоҳ хушсиз ҳолатда' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 336).

ХУДБИН Бу тожикча сифат 'ўз' маъносини ифодалайдиган *худ* таъкид бирлигига (к.) 'кара-', 'кўр-' маъносини англатадиган *дидан* феълнинг (ТжРС, 128) *бин* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 71) кўшиб ҳосил қилинган

бўлиб (ТжРС, 429), 'ўз шахсига бино қўйган', 'эгоист' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 336). Бу сифатдан ўзбек тилида *худбинлик* мавҳум оти ясалган.

ХУДБИНЛИК қ. худбин

ХУДДИ Бу равиш ПРСда [*ходи*] шаклида (201), ТжРСда *худди* шаклида (429) келтирилган; демак, 'ўз' маъносини ифодалайдиган *худ* бирлигига *-и* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган; қўшимча қўшилганидан кейин тожик тилида *о* товуши қатланган; ўзбек тилига ана шу тожикча шакли олинган. ПРСда бу бирлик 'ўзиники', 'ўз-ўзича' маъносини, ТжРСда 'айнан' маъносини англатиши айтилган; ўзбек тилига тожик тилидаги маъноси билан олинган (ЎТИЛ, II, 336).

ХУДО Бу от тожик тилида 'ўз' маъносини ифодалайдиган *худ* бирлигига (к.) *-о* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'Олло' маъносини англатади (ТжРС, 429; ЎТИЛ, II, 336).

ХУДОГҲЙ Бу сифат тожик тилида *Худо* отига (к.) 'айт-' маъносини англатадиган *гуфтан* феълнинг *гҲй* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 110) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'Худо номини айтиб доим тоат-ибодатда бўладиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 337).

ХУДОЙИ Бу от тожик тилида *Худо* отига (к.) *-и(-йи)* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'Худо йўлига жонлик сўйиб, яқин кишиларига зиёфат қилиб бериш', 'ночор кишиларга хайр-эхсон бериш' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 337).

ХУМ Бу от ПРСда [*хом*] шаклида (197), ТжРСда *хум* шаклида (430) келтирилган; ўзбек тилига тожикча шакли олинган; 'суюқлик, дон саклаш учун ишлатиладиган оғзи торроқ, танаси семиз сопол идиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 338).

ХУМКАЛЛА Бу сифат тожикча *хум* оти билан (к.) *калла* отидан (к.) тузилган бўлиб, 'боши беўхшов катга', 'мияси йўк' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 338).

ХУМОРИ Бу сифат 'кучли истак' маъносини англатадиган арабча *хумор* отига (АРС, 237) тожикча *-и* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'иштиёқманд', 'мушток' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 338).

ХУНОБ Бу кесимлик тожик тилида 'қон' маъносини англатадиган *хун* оти билан (ТжРС, 430) 'сув' маъносини англатадиган *об* отидан (ТжРС, 279) тузилган бўлиб, 'тоқати тоқ', 'ўта даражада ташна' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 339). Бу кесимликдан ўзбек тилида *хунобгарчилик* мавҳум оти ясалган.

ХУНОБГАРЧИЛИК қ. хуноб

ХУНРЕЗ Бу сифат тожик тилида 'қон' маъносини англатадиган *хун* отига (ТжРС, 430) 'тўк-' маъносини англатадиган *рехтан* феълнинг (ТжРС, 325) *рез* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 324) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'қон тўқувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 339).

ХУНРЕЗЛИК Бу от ўзбек тилида тожикча *хунрез* сифатига (қ.) -лик кўшимчасини кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'қонли тўқнашув', 'қирғин' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 339).

ХУНУК Бу сифат ПРСда [*хонок, хонак*] шаклларида (198), ТжРСда *хунук* шаклида (431) келтирилган; ўзбек тилига тожикча шакли олинган. Бу сифат асли 'совук', 'салқин' маъносини англатади; ўзбек тилига 'кўримсиз', 'ёқимсиз' кўчма маъноси билан олинган (ЎТИЛ, II, 339). Ўзбек тилида бу сифатдан *хунуклаш*- феъли, *хунуклик* мавҳум оти ясалган.

ХУНУКЛАШ -   қ хунук

ХУРЖУН Бу от ПРСда [*хорджин*], [*хурджин*] шаклларида (190), ТжРС-да *хўрҷин* шаклида (434) келтирилган; ўзбек тилига форсча *хурджин* шакли и товушини у товушига алмаштириб олинган. *Хуржин* оти асли 'кичик' маъносини англатадиган *хурд* сифатига (ТжРС, 431) 'олиб қўй-', 'қимирлат-' маъносини англатадиган *қунбидан* феълнинг (ТжРС, 520) *қун* хозирги замон асосини кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'йўлга чиқиш олдидан от эгари устидан икки томонга ташланадиган, ҳар икки томонда ҳалтаси бор мато' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 340).

ХУРМО Бу от ПРСда [*хорма*] шаклида (191), ТжРСда *хурмо* шаклида (431) келтирилган; ўзбек тилига тожикча шакли олинган; 'тропик мамлакатда ўсадиган, поля тапаси йирик патсимон барглاردан иборат ўсимликнинг ширин меваси' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 340).

ХУРСАН   қ хурсанд

ХУРСАНД Бу тожикча сифат 'шод', 'мамнун' маъносини англатади (ТжРС, 432). Ўзбек сўзлашув тилида бу сифат охиридаги *д* товуши айтилмайди. Бу сифатдан ўзбек тилида *хурсандчилик* мавҳум оти ясалган (ЎТИЛ, II, 340).

ХУРСАНЧИЛИК   қ хурсанд

ХУРШИД Бу от ПРСда [*хоршид*] шаклида (201), ТжРСда *хуршид* шаклида (432) келтирилган; ўзбек тилига тожик тилидаги шакли таркибидаги *э (е)* товуши и товушига алмаштириб олинган; 'куёш', 'ёритқич' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 341).

ХУФИЙОНА Бу равиш 'сирлилик', 'яширин ҳолат' маъносини англатадиган арабча *хуфйа* отидан (АРС, 230) тожикча -она кўшимчаси билан (ТжРС, 542) ҳосил қилинган; кўшимча кўшилганидан кейин *а* товуши ташланган, *фй* товушлари оралиғига и товуши киритилган: *хуфйа* + *она* = *хуфйаона* > *хуфйона* > *хуфийона*; 'яширин ҳолда', 'махфий равишда' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 341).

ХУФТОН Бу от 'ухла-' маъносини англатадиган тожикча *хуфтан* феълнинг (ТжРС, 432) *хуфт* ўтган замон асосига -он кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'уйқуга ётиш олдидан ўқиладиган энг кечки намоз' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 342).

ХУШ Бу сифат ПРСда [хoш] шаклида (201), ТжРСда хуш шаклида (432) келтирилган; ўзбек тилига тожикча шакли олинган; 'яхши', 'ёқимли', 'келишган' каби маъноларни англатади (ЎТИЛ, II, 342). Бу сифатдан ўзбек тилида хушла- ('ёқтир-') феълй ясалган.

ХУШБИЧИМ Бу сифат 'яхши', 'чиройли' маъносини англатадиган тожикча хуш сифати билан (к.) ўзбекча бичим отидан тузилган бўлиб, 'чиройли тикилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 342).

ХУШБЎЙ Бу тожикча сифат 'ёқимли' маъносини англатадиган хуш сифати билан (ТжРС, 432) 'хид' маъносини англатадиган буй отидан (ТжРС, 87) тузилган бўлиб, 'хиди ёқимли' маъносини англатади (ТжРС, 433; ЎТИЛ, II, 343).

ХУШВАҚТ Бу сифат 'яхши' маъносини англатадиган хуш сифати билан (к.) 'пайт' маъносини англатадиган арабча вақт отидан (АРС, 903) тузилган бўлиб, 'шу пайтдаги кайфияти яхши' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 343).

ХУШЙОҚМАС Бу сифат 'яхшилиқ' маъносини англатадиган тожикча хуш сифати билан (к.) ўзбекча йоқ- феълнинг -ма бўлишсиз шаклига -с сифатдош кўшимчасини кўшиб ҳосил қилинган йоқмас бирлигидан тузилган бўлиб, 'меҳнат қилишни ёқтирмайдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 343).

ХУШЛА- қ хуш

ХУШМАНЗАРА Бу сифат 'чиройли' маъносини англатадиган тожикча хуш сифати билан (к.) 'теварак-атрофнинг кўриниши' маъносини англатадиган арабча манзара отидан (АРС, 810) тузилган бўлиб, 'чиройли манзарага эга' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 343).

ХУШМУОМАЛА Бу сифат 'ёқимли' маъносини англатадиган тожикча хуш сифати билан (к.) ўзаро нутқий муносабатда бўлиш' маъносини англатадиган арабча муомала отидан (АРС, 542) тузилган бўлиб, 'гап-сўзлари ёқимли' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 343).

ХУШМЎЙЛОВ Бу сифат 'кўриниши чиройли' маъносини англатадиган хуш сифати билан (к.) мўйлов отидан (к.)-тузилган бўлиб, 'мўйлови ўзига ярашиб турган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 343).

ХУШОВОЗ Бу сифат тожикча 'ёқимли' маъносини англатадиган хуш сифати билан (к.) овоз отидан тузилган бўлиб, 'овози ёқимли' (ашулачи) маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 344).

ХУШРЎЙ Бу сифат 'ёқимли' маъносини англатадиган хуш сифати билан (к.) 'юз' маъносини англатадиган рўй отидан (ТжРС, 329) тузилган бўлиб, 'юз-кўзи чиройли' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 344).

ХУШХАБАР Бу сифат 'яхши' маъносини англатадиган хуш сифати билан (к.) 'дарак' маъносини англатадиган арабча хабар отидан (АРС, 209) тузилган бўлиб, 'кишини мамнун қиладиган маълумот' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 344).

ХУШХАТ Бу тожикча сифат 'чиройли' маъносини англатадиган *хуш* сифати билан (ТжРС, 432) 'дастхат' маъносини англатадиган арабча *хат* отидан (АРС, 224) тузилган бўлиб, 'дастхат чиройли' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 345).

ХУШФЕЪЛ Бу тожикча сифат 'ёкимли' маъносини англатадиган *хуш* сифати билан (ТжРС, 432) 'хулк-атвор' маъносини англатадиган *феъл* отидан (АРС, 603) тузилган бўлиб, 'феъл-атвори, муомаласи ёкимли' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 344).

ХУШХҲР Бу сифат 'ёкимли' маъносини англатадиган *хуш* сифатига (ТжРС, 432) 'еб-ич-' маъносини англатадиган *хурдан* феълнинг (ТжРС, 434) *хур* хозирги замон асосини ("Форс тили", 383) кўшиб ўзбек тилида ҳосил қилинган бўлиб, 'иштаҳа билан еб-ичиладиган', 'тами яхши' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 345).

ХУШКОМАТ Бу сифат 'чиройли' маъносини англатадиган *хуш* сифати билан (қ.) 'киши танасининг бичими' маъносини англатадиган арабча *қомад* отидан (АРС, 667) тузилган бўлиб, 'қадди-қомади келишган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 345).

ХУШҲАВО Бу сифат 'ёкимли' маъносини англатадиган *хуш* сифати билан (қ.) 'ер атрофини қоплаб, нафас олиш учун хизмат қиладиган модда' маъносини англатадиган арабча *ҳаво* отидан (АРС, 862) тузилган бўлиб, 'иклими ёкимли', 'ҳавоси тоза' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 345).

ХҲЖА Бу от ПРСда [*ходже*] шаклида (199), ТжРСда *разг* таъкиди билан *хўча* шаклида келтирилиб, *хўча* шаклига (434) ҳавола берилган; ўзбек тилига тожикча *хўжа* шакли олинган; асли 'бирор кимсанинг, нарсанинг эгаси', 'отхона бошлиғи' маъноларини англатади; 'Мухаммад пайгамбарнинг, тўрт халифадан бирининг авлоди', 'оқсуяк ва унинг авлоди' каби маънолар кейинчалик юзага келган (ЎТИЛ, II, 345).

ХҲЖАЙИН Бу от тожик тилида *хўжа* отига (қ.) *-ин* кўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган (ТжРС, 434); ўзбек тилига *аи* товушлари оралиғига *й* товушини киритиб олинган; 'мол-мулк эгаси', 'сохиб' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 345).

ХҲЖАЛИК Бу от асли 'кимса, нарсаларнинг эгаси' маъносини англатадиган *хўжа* отига (қ.) ўзбекча *-лик* кўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, асли 'ўзига мансуб уй-жой, мол-мулкка эга хонадон' маъносини англатади; 'ишлаб чиқаришнинг бирор соҳаси' маъноси кейин юзага келган (ЎТИЛ, II, 346).

ХҲЖАСИЗЛАРЧА Бу равиш ўзбек тилида *хўжа* отига (қ.) *-сиз, -ларча* кўшимчаларини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'мол-мулкни тежаб-тергамай, аёвсиз равишда' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 346).

ХҲП Розилик маъносини ифодалайдиган бу бирлик асли тожикча бўлиб, *хўб* товуш таркибига эга (ТжРС, 428); ўзбек тилига *у* товушини *ў* товушига, *б* товушини *п* товушига алмаштириб олинган (ЎТИЛ, II, 346).

ХҲРА Бу сифат 'еб-ич-' маъносини англатадиган тожикча *хўрдан* феълининг (ТжРС, 434) *хўр* ҳозирги замон асосига -а қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'овқатни танламай мўл-кўл ейдиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 346).

ХҲРАНДА Бу от 'еб-ич-' маъносини англатадиган тожикча *хўрдан* феълининг (ТжРС, 434) *хўр* ҳозирги замон асосига -анда қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган ҳозирги замон сифатдоши шакли бўлиб (ТжРС, 561), 'овқат сотиладиган жойда овқатланувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 377).

ХҲРДА Бу от 'еб-ич-' маъносини англатадиган тожикча *хўрдан* феълининг (ТжРС, 434) *хўрд* ўтган замон асосига -а қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'гурунчдан тайёрланадиган суюқ овқат' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 347).

ХҲРОЗ Бу тожикча от асли *хурӯс* товуш таркибига эга бўлиб (ТжРС, 432), ўзбек тилига у товушини ў товушига, ў товушини о (*â*) товушига, с товушини з товушига алмаштириб олинган; 'товукнинг эркаги' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 347).

ХҲШ Бу ундаш тожик тилида тасдиқ, розилик каби маънони ифодалайди (ТжРС, 434); ўзбек тилида сўроқ гап олдидан тингловчининг диққатини тортиш, ўйлаб олиш учун айтилади (ЎТИЛ, II, 347).

Ч

ЧАВАНДОЗ Бу от К.К.Юдахин луғатида *ир. южн.* таъкиди билан *чабандоз* шаклида келтирилган (ҚрРС, 831). Бундай товуш таркибли от ПРСга, ТжРСга киритилмаган. ЎТИЛда *чавандоз* товуш таркиби билан берилган (II, 349). Бу отнинг *андоз* қисми 'от-', 'иткиг-' маъносини англатадиган *андохтан* феълининг (ТжРС, 28) *андоз* ҳозирги замон асосига (ТжРС, 27) тенг; *чав* қисми 'от устида учи эгри таёқ билан тўпни уриб ўйналадиган ўйин' маъносини англатадиган *чавгон* отининг (ТжРС, 349) *чав* қисмига тенг; *чавгон* отининг -гон қисми асли 'эгилган' маъносини англатадиган *чанг* сифатининг (ТжРС, 96) товуш жиҳатидан ўзгарган шакли бўлса керак. Агар шу тахмин тўғри дейилса, *чав* асли 'таёқ' маъносини англатадиган *чўб* оти (ТжРС, 448) бўлиб чиқади. Унда *чавандоз* оти асли 'таёқ' маъносини англатадиган *чўб* отига *андоз* қисмини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, *чўб* қисмидаги ў товуши а товушига, б товуши в товушига алмаштирилган бўлади. *Чавандоз* оти 'от устида ўтириб ўйналадиган ўйинга уста киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 349).

ЧАВГОН қ. *чавандоз*

ЧАКАНА Бу сифат 'қисм', 'бўлак' маъносини англатадиган *чак II* отига (ТжРС, 435) -она қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, тожик тилида қўшимча бошланишидаги о (*â*) товуши а товушига алмашган; ўзбек тилига *шу* товуш таркиби билан олинган; тожик тилида

'майда', 'қисмма-қисм' маъносини англатади (ТжРС, 435); ўзбек тилига 'доналаб, қисмма-қисм сотиладиган' маъноси билан олинган (ЎТИЛ, II, 350). Ўзбек тилида бу сифатдан *чаканалаб* равиши, *чакана-чукана* такрори ҳосил қилинган.

ЧАКАНАЛАБ қ чакана

ЧАКАНА-ЧУКАНА қ чакана

ЧАКМАЗАК Бу от тожик тилида 'томчи' маъносини англатадиган *чак* / *оти* билан (ТжРС, 435) 'сийдик' маъносини англатадиган *мезак* отидан (ТжРС, 226) тузилган; *мезак* оти асли 'сий-' маъносини англатадиган *мезидан* феълнинг (ТжРС, 226) *мез* ҳозирги замон асосига -*ак* кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган; ўзбек тилига *э(е)* товушини *а* товушига алмаштириб олинган; 'сийдик пуфағи касаллангани сабабли сийдикни ушлаб туrolмаслик' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 350).

ЧАЛАЖОН Бу сифат ўзбек тилида 'тамомига етмаган' маъносини англатадиган *чала* сифати билан (ЎТИЛ, II, 350) 'барҳаётлик омили' маъносини англатадиган тожикча *жон* отидан (ТжРС, 517: *ҷон*) тузилган бўлиб, 'жони узилай деб турган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 351).

ЧАЛАМУЛЛА Бу от ўзбек тилида *чала* сифати билан (ЎТИЛ, II, 350) 'ўқимишли киши' маъносини англатадиган арабча *мулла* отидан (АРС, 763) тузилган бўлиб, 'муллалikka ўқиши охирига етмаган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 351).

ЧАЛАСАВОД Бу сифат ўзбек тилида *чала* сифати (ЎТИЛ, II, 350), араб тилидан 'ёзиш-ўқишни ўрганш' маъноси билан олинган *савод* отидан (АРС, 381) тузилган бўлиб, 'ёзиш-ўқишни тўлиқ ўрганмаган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 351).

ЧАМАДОН Бу от тожик тилида 'кийим' маъносини англатадиган *жама* (*ҷома*) отига (ТжРС, 517) -*дон* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилига *ҷ* товушини *ч* товушига, *о* (*á*) товушини *а* товушига алмаштириб олинган; 'кийим солиб кўйиладиган кути шаклидаги рўзғор буюми' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 352).

ЧАМАН I Бу от ПРСда [*чáмáн*] шаклида келтирилиб, 'майсазор' маъносини (166) англатиши, ТжРСда *чаман* шаклида келтирилиб, юқоридаги маънодан ташқари, 'гўлзор' маъносини ҳам англатиши (436) айтилган; ўзбек тилига тожик тилидан 'гўлзор' маъносини билан олинган (ЎТИЛ, II, 352).

ЧАМАН II Бу сифат ПРСда [*чáмáнд*] шаклида келтирилиб, 'виқор билан юрадиган (от)' маъносини англатиши айтилган; бундай сифат ТжРСда келтирилмаган. ЎТИЛда *чаман II* сифати келтирилиб, 'секин юрадиган (от)' маъносини англатиши айтилган (II, 353). Ўзбек тилига форсча сифат охиридаги *д* товушини ташлаб олинган; қизиги шуки, янги маънони англатиш учун ишлатилган.

ЧАМБАР Бу тожикча от 'ўрам', 'халка' маъносини англатиб, *чанбар* товуш таркибига эга бўлиб, *чанбар* тарзида ҳам айтилади (ТжРС, 436); ўзбек тилига *н* товуши *м* товушига алмаштирилган шакли олинган (ЎТИЛ, II, 353).

ЧАМБАРАК Бу от тожик тилида *чанбар* отига (қ.) *-ак* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'коса, товоқ каби идишга суюқ нарсa (одатда сут) солиб осиб қўйиш учун сим, пишик чизимчадан ясалган кичик чамбар' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 353).

ЧАНГ II Бу от тожикча бўлиб, ўзбек тилига айнан олинган; чолғу асбобларидан бирининг номи (ЎТИЛ, II, 353). Бу отдан ўзбек тилида *чангчи* (чанг чалувчи) оти ясалган.

ЧАНГ III Бу от тожикча бўлиб, ўзбек тилига айнан олинган; 'кафт билан бармоқлар' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 353). Бу от билан *чанг сол*- ибораси ҳосил қилинган.

ЧАНГАК Бу от тожик тилида *чанг III* отига (қ.) *-ак* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'қассобликда гўшт илиш учун ишлатиладиган илмок' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 353).

ЧАНГАЛ I ПРСда [ч^ангал] оти келтирилиб, 'тирноқ', 'паншаха', 'вилка' каби маъноларни, [чансул] оти келтирилиб, 'тирноқ' маъносини англатиши (167), ТжРСда *чангол* оти келтирилиб, 'тирноқ', 'панжа', 'омбир' маъноларини англатиши (437) айтилган. Қиёслашдан аёнки, бу от *чанг III* отидан (қ.) *-ал*, *-ул* қисмлари билан ясалган, лекин ТжРСда бундай қўшимча келтирилмаган (ТжРС, 542, 543). Ўзбек тилига бу от иккинчи бўғинидаги *о* (*а*) товушини *а* товушига алмаштириб олинган. Ўзбек тилида 'панжа', 'беш бармоқнинг кафтга букилган ҳолати' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 353). Бу отдан ўзбек тилида *чангалла*- феъли ясалган.

ЧАНГАЛ II Бу от *чангал I* отини киши аъзосидан ўсимликка ўхшашлик асосида кўчириш йўли билан юзага келган бўлиб, 'буталари бир-бирига қўшилиб ўсадиган тиканли ўсимлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 353).

ЧАНГАЛЗОР Бу от ўзбек тилида *чангал II* отига (қ.) *-зор* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'чангал кўп ўсадиган жой' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 353).

ЧАНГАЛЛА қ. чангал I

ЧАНГДОН Бу от ўзбекча 'кукун ҳолатидаги тупроқ' маъносини англатадиган *чанг* отининг 'ўсимликнинг жинсий хужайраси' маъносидан (ЎТИЛ, II, 353) тожикча *-дон* қўшимчаси билан (ТжРС, 542) ҳосил қилинган бўлиб, 'ўсимлик гулининг чанги жойлашадиган косачаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 354).

ЧАНГ СОЛ қ. чанг III

ЧАНГЧИ қ. чанг II

ЧАНДОН Бу равиш тожик тилида 'қанча?' маъносини ифодалайдиган *чанд?* сўрок олмошига (ТжРС, 437) -он кўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'марта' маъносини англатади: *минг чандон* каби (ЎТИЛ, II, 354).

ЧАПАК Бу от асли *чап* товушга тақлидидан -ак қўшимчаси билан (ТжРС, 543) ясалган бўлиб, 'кафтларни бир-бирига уришда чиқадиغان товуш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 355).

ЧАПАКБОЗЛИК Бу от тожикча *чапак* отига (к.) 'берилиб ўйна-' маъносини англатадиган *бахтан* феълнинг (ТжРС, 82) *боз* hozирги замон асосини (ТжРС, 75) қўшиб ҳосил қилинган *чапакбоз* сифатидан ўзбекча -лик қўшимчаси билан ясалган от бўлиб, 'бўлар-бўлмасга чапак чалаверип' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 355).

ЧАПАНИ Бу сифат тожик тилида 'маданиятсиз', ' безори' маъноларини англатади (ТжРС, 438); ўзбек тилида 'ножўя ишларга мойил', 'олифтанамо' маъноларини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 355). Бу сифатдан ўзбек тилида *чапанिकासига* равиши ҳосил қилинган бўлиб, 'чапаниларга ўхшаб' маъносини англатади.

ЧАПАНИЧАСИГА қ чапани

ЧАПАКАЙ Бу сифат 'сўл' маъносини англатадиган тожикча *чап* сифатига (ТжРС, 437) ўзбек тилида -ақай қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'жисмоний ишни асосан чап кўли билан бажарадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 355).

ЧАПДАСТ Бу сифат ПРСда [*чāндаст*] , [*чāп-даст*] шаклида (161), ТжРСда *чапдаст* шаклида (438) келтирилиб, 'чапакай' маъносини англатиши айtilган; асли 'сўл' маъносини англатадиган *чап* сифати билан (ТжРС, 437) 'кўл' маъносини англатадиган *даст* отидан (ТжРС, 120) тузилган бўлиб, юқоридаги маънони англатиши табиий; лекин ўзбек тилида бу сифат бошқа маънони — 'чакқон', 'эпчил' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 356).

ЧАППА Бу сифат 'сўл' маъносини англатадиган тожикча *чап* сифатига (ТжРС, 437) -а қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган; қўшимча қўшилганидан кейин *и* товуши қатланган (ТжРС, 438); 'тескари' маъносини англатади (*отга чаппа мин-* каби). Бу сифатдан ўзбек тилида *чаппасига* равиши ҳосил қилинган бўлиб, 'тескарисига', 'оркасига' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 356).

ЧАППАСИГА қ чаппа

ЧАРВИ Бу от ПРСда [*чāрв*] шаклида келтирилиб, 'ёғ', 'ёғли' маъносини, [*чāрви*] шаклида келтирилиб, 'ёғлиқлик' маъносини англатиши (162), ТжРСда *чарв* шаклида келтирилиб, 'ёғли' маъносини, *чарбу* шаклида келтирилиб, 'ички ёғ' маъносини англатиши (438) айtilган. Ўзбек тилига тожикча *чарбу* шакли *б* товушини *в* товушига, *у* товушини *и* товушига

алмаштириб олинган; 'ичак атрофида йигиладиган ички ёғ' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 356).

ЧАРВОҚ Бу от тожик тилида 'тўрт' маъносини англатадиган *чор* (асли *чаҳор*) санок сони билан (ТжРС, 445,441) 'мевали дарахт, ток билан банд сахн' маъносини англатадиган *боғ* отидан (ТжРС, 83) тузилган бўлиб, ўзбек тилига *чорбоғ* отининг биринчи бўғинидаги *о* (*â*) товушини *а* товушига, *б* товушини *в* товушига, *з* товушини *қ* товушига алмаштириб олинган; асли 'тўрт тарафи боғ сахн' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 356). Бу отнинг асл *чорбоғ* шакли (ТжРС, 445) ўзбек тилида ишлатилмайди.

ЧАРҒОҒОН Бу сифат 'лампа', 'ёруғлик таратувчи' маъносини англатадиган тожикча *чароғ* отига (ТжРС, 438) *-он* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'равшан ёритилган', 'ёркин' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 357).

ЧАРХ Бу тожикча от асли 'айлана', 'гарднш' маъносини англатиб, кейинчалик 'ип йигирадиган асбобнинг гилдираги', 'кесиш асбобларини ўткирлайдиган қурилманинг айланадиган қисми' каби маъноларни англата бошлаган (ТжРС, 439; ЎТИЛ, II, 357). Бу отдан ўзбек тилида *чархла-* феъли ясалган. *Чарх* оти, *чархла-* феъли ўзбек сўзлашув тилида *р* товушини ташлаб *чах*, *чахла-* тарзида ҳам айтилади.

ЧАРХЛА- қ чарх

ЧАРХПАЛАК Бу от тожикча *чарх* оти билан (к.) 'осмон' маъносини англатадиган арабча *фалак* отидан (АРС, 609) тузилган бўлиб, 'сув кучи билан айланиб катта ариқдан сув чиқарадиган энг қадимги қурилма' маъносини англатади. Ўзбек тилида *ф* товуши *н* товушига алмаштирилган; сўзлашув тилида *р* товуши ташланиб, бу от *чахпалак* тарзида айтилади (ЎТИЛ, II, 357).

ЧАРХЧИ Бу от ўзбек тилида тожикча *чарх* отига (к.) ўзбекча *-чи* қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кесиш асбобларини ўткирлаб берувчи уста' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 357). Бу от ўзбек сўзлашув тилида *р* товушини ташлаб *чахчи* тарзида ҳам айтилади.

ЧАХ қ чарх

ЧАХЛА- қ чархла-

ЧАХПАЛАК қ чархпалак

ЧАХЧИ қ чархчи

ЧАЧВОН Бу от ўзбекча 'бошдаги тук толалари' маъносини англатадиган *соч* отига (ЎТИЛ, II, 71) тожикча *-бон* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилида *с* товуши *ч* товушига, *о* (*â*) товуши *а* товушига, *б* товуши *в* товушига алмаштирилган; 'паранжи остидан юзга тутиладиган тўр парда' маъносини англатади; авваллари отнинг дум қилидан тўкилар эди (ЎТИЛ, II, 358). Бундай буюм тожик тилида *чашмбанд* оти билан англатилади (ТжРС, 440); *чашм* --- 'кўз', *банд* --- 'боғлаш', 'эпиш'.

ЧАШМА Бу от асли 'тешик' маъносини англатадиган тожикча *чашм* отига (ТжРС, 440) -а кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ер остидан табиий равишда қайнаб чиқадагидан сув' маъносини англатади (ТжРС, 440: ЎТИЛ, II, 359).

ЧАШМБАНД қ. чачвон

ЧИЗИ Бу от ПРСда [*чизи*] шаклида (169), ТжРСда *чизе* шаклида (442) келтирилиб, 'нимадир' маъносини билдириши айтилган; асли 'нарсა' маъносини англатадиган *чиз* отига (ТжРС, 442) ноаниқлик маъносини ифодалайдиган -е (-и) кўшимчасини (ТжРС, 537) кўшиб ҳосил қилинган; ўзбек тилига форсча шакли олинган (ЎТИЛ, II, 366).

ЧИЗМАКАШ Бу от ўзбек тилида 'маълум қондалар асосида чизилган график тасвир' маъносини англатадиган ўзбекча *чизма* отига (ЎТИЛ, II, 366) 'торг-' маъносини англатадиган тожикча *кашидан* феълнинг *каш* хозирги замон асосини (ТжРС, 184) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'чизма лойиҳа тайёрловчи мутахассис' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 366).

ЧИКОРА 'ҳеч кераги, зарурияти йўқ' маъносини англатадиган бу кесимлик асли тожикча *чи?* сўроқ олмоши билан (ТжРС, 442) 'иш' маъносини англатадиган *кор* отидан (ТжРС, 192) тузилган *чикор* бирлигига -а таажужоб юклагасини (ТжРС, 442) кўшиб ҳосил қилинган (ЎТИЛ, II, 367).

ЧИЛАНГАР Бу от ПРСда [*чилангар*] шаклида чўзиқ *й* товушлари билан (169), ТжРСда *челонгар* шаклида келтирилиб (441), "слесарь" деб изоҳланган; ўзбек тилига форсча шакли иккинчи бўғинидаги *и* товушини *а* товушига алмаштириб олинган. Бу от охиридаги -гар қисми кўшимча экани аниқ (ТжРС, 542), лекин *чилан* (*чили*н, *чело*н) қисмига аниқ изоҳ топилмади (ЎТИЛ, II, 367).

ЧИЛГИ қ. чиллаки

ЧИЛЎСИН Бу от 'қирк' маъносини англатадиган тожикча *чил* санок сони билан (ТжРС, 442) Қуръоннинг 36- сураси номи *Ёсин* отидан (АРС, 915) тузилган бўлиб, ЎТИЛда *чил* ўрнига *чилла* ёзиб юборилган (II, 368).

ЧИЛЛА Бу от 'қирк' маъносини англатадиган тожикча *чил* санок сонига (ТжРС, 442) -а кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, кўшимча қўшилганидан кейин *л* товуши қатланган (ТжРС, 442). Бу от 'қирк кун' маъносини англатади: *қиш чилласи* – 'уч ой қишнинг бошланishi ва охиридан 25 кун олиб ташланиб, орада қолган 40 кун', *ёз чилласи* – 'уч ой ёзнинг худди шундай ажратиладиган 40 кунини', 'чақалок туғилганидан бошланадиган қирк кун' (ЎТИЛ, II, 368). Бу от билан *Чилла чиқди*, *Чилласи чиқди* каби иборалар тузилган.

ЧИЛЛАГИРАЗОН қ. чиллагузарон

ЧИЛЛАГУЗАРОН Бу от тожикча *чилла* отига (к.) 'ўтказ-' маъносини англатадиган *гузарон(и)дан* феълнинг (ТжРС, 105) *гузарон* ўтган замон асосини кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'янги туғган онанинг чилласи

чикканидан кейин ота-онасиникига меҳмонга бориши' маъносини англатади. Бу от ЎТИЛга *чиллакирўзон* шаклида нотўғри ёзиб киритилган. Бу отнинг ўзбек сўзлашув тилидаги *чиллагиразон* шакли эса у товушни и товушига алмаштириш, з, р товушларини ўрин алмаштириш натижасида юзага келган (ЎТИЛ, II, 368).

ЧИЛЛАК Бу от 'камон ўки' маъносини англатадиган *чилла III* отига (ТжРС, 443) -к кўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'узун ва қалта ингичка новда билан ўйналадиган болалар ўйини', 'варрак учиринида ип ўраладиган чўп' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 368).

ЧИЛЛАКИ Бу от тожикча 'ёз чилласи' маъносини англатадиган *чилла* отига (к.) -ги кўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 443), ўзбек тилига з товушини к товушига алмаштириб олинган; 'эрта пишар узум' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 368).

ЧИЛЛАКИРЎЗОН қ. чиллагузарон

ЧИЛЛАЛИ Бу сифат тожикча *чилла* отига (к.) ўзбекча -ли кўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'чилласи чикмаган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 368).

ЧИЛОНЖИЙДА Бу от 'уноби' маъносини англатадиган *чилон* оти билан (ТжРС, 169) *жийда* отидан (ЎТИЛ, I, 278) тузилган бўлиб, 'жийданинг юмалок мевали тури' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 368).

ЧИЛПАРЧИН: *чилпарчин бўл-*, *чилпарчин қил-* феъллари таркибидаги бу қисм 'қирк' маъносини англатадиган *чил* санок сони билан (ТжРС, 442) *парчин* қисмидан тузилган; *парчин* қисми 'бўлак', 'қисм' маъносини англатадиган [*парче*] отига (ПРС, 86) -н кўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган; шунга кўра *чилпарчин* 'қирк бўлакка ажралиш', 'бўлак-бўлак бўлиб кетиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 368).

ЧИЛПОРА: *чилпора бўл-*, *чилпора қил-* феъллари таркибидаги бу қисм 'қирк' маъносини англатадиган *чил* санок сони билан (ТжРС, 442) 'бўлак', 'қисм' маъносини англатадиган *пора* отидан (ТжРС, 310) тузилган; шунга кўра бу феъллар 'майда-майда бўлақларга парчалан-' 'майда-майда бўлақларга парчала-' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 368).

ЧИЛ-ЧИЛ: *чил-чил бўл-* феълни таркибидаги бу қисм 'қирк' маъносини англатадиган тожикча *чил* санок сонининг такрорига тенг бўлиб, 'майда-майда бўлиб син-' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 368).

ЧИММАТ Бу от асли тожик тилида 'кўз' маъносини англатадиган *чаши* оти билан (ТжРС, 439) 'боғич' маъносини англатадиган *банд* отидан (ТжРС, 44) тузилган бўлиб, ўзбек тилига жуда мураккаб товуш ўзгаришлари билан олинган: *чаши* қисмида а товуши и товушига алмаштирилиб, ш товуши ташланган: *чаши* > *чим*; *банд* қисмида б товуши м товушига, д товуши т товушига алмаштирилиб, н товуши ташланган: *банд* > *мат*. Бу от асли 'кўзни тўсадиган парда' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 369).

ЧИМХЎР Бу сифат 'озгина' маъносини англададиган туркий *чим* равишига (Девон, I, 325) 'еб-ич-' маъносини англададиган тожикча *хўрдан* феълининг *хўр* хозирги замон асосини (ТжРС, 434) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'оз овкат ейдиган', 'овкатни ташлаб ейдиган' маъносини англадади (ЎТИЛ, II, 369).

ЧИНБАРГ Бу от 'ҳақиқий' маъносини англададиган ўзбекча *чин* сифати билан (Девон, I, 326, 379; III, 152) 'япроқ' маъносини англададиган тожикча *барг* отидан (ТжРС, 46) тузилган бўлиб, 'пахта ўсимлигининг шоналайдиган, ҳосилдор барги' маъносини англадади (ЎТИЛ, II, 370).

ЧИННИ Бу тожикча от Хитойнинг шарқ мамлакатларидаги *Чин* номига (ЎТИЛ, II, 370) тожик тилида *-и* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган (ТжРС, 443: *чинӣ* /); ўзбек тилига олишда *н* товуши қатланган, *и* товушининг чўзиклик белгиси йўқолган; 'хитой фарфори', 'асл идиш-оёқ' маъносини англадади (ЎТИЛ, II, 370).

ЧИНОЙОҚ Бу от 'Хитой' маъносини англададиган *Чин* оти билан 'коса', 'қадах' маъноларини англададиган ўзбекча *ойоқ* отидан (ЎТИЛ, I, 523) тузилган бўлиб, 'хитой қадахи' маъносини англадади (ЎТИЛ, II, 370).

ЧИРК I Бу тожикча от 'ифлос', 'кирланиш' маъносини англадади (ТжРС, 443); ўзбек тилида 'ёғ, қурум аралаш ёпишқоқ ўтиринди' маъносини англадиш учун ишлатилади: *қозоннинг чирки* каби (ЎТИЛ, II, 371).

ЧИРКИН Бу сифат тожик тилида *чирк* отига (*к*) *-ин* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 443), 'ўта ифлос', 'тубан' маъноларини англадади (ЎТИЛ, II, 371). Бу сифатдан ўзбек тилида *чиркинлаш*- феъли ҳосил қилинган.

ЧИРОҚ Бу от ПРСда [*чераџ*] шаклида (162), ТжРСда *чароқ* шаклида (438) келтирилган; ўзбек тилига тожикча шакли биринчи бўғинидаги *а* товушини *и* товушига, охиридаги *џ* товушини *қ* товушига алмаштириб олинган (лекин амалда *қ* товуши эмас, *џ* товуши айтилади). Бу от қоронғиликни ёритиш учун ишлатиладиган асбоб', 'лампа' маъносини англадади (ЎТИЛ, II, 372).

ЧИСТОН 'Топишмоқ' маъносини англададиган бу от асли тожикча *чи аст?* сўроғи таркибидаги *а* товушини ташлаб ҳосил қилинадиган *чист?* шаклига (ТжРС, 444) *-он* кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ясалган бўлиб, 'топишмоқ', 'жумбоқ', 'қочирикли гап' маъносини англадади (ЎТИЛ, II, 373).

ЧИҚИМДОР Бу сифат 'ҳаражат', 'буромад' маъносини англададиган ўзбекча *чиқим* отига (ЎТИЛ, II, 374) тожикча 'эга бўл-' маъносини англададиган *доштан* феълининг (ТжРС, 137) *дор* хозирги замон асосини (ТжРС, 136) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'маълум миқдорда маблағ сарфлаган' маъносини англадади (ЎТИЛ, II, 374).

ЧОВЛИ Бу от ПРСда [чоуле] шаклида келтирилиб, 'букилган' маъносини (167), ТжРСда *чаели* шаклида келтирилиб, "шумовка из прутьев или проволока для вынимания пельменей из котла" деб изоҳланган (435). Ўзбек тилига тожик тилидаги шакли *a* товушини *o* (*á*) товушига алмаштириб олинган; 'суяқ хамир овқатлар донини сузиб олиш учун ишлатиладиган чўмичсимон рўзгор буюми' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 376). Бу от ЎТИЛда тожикча деб белгиланмаган.

ЧОДИР Бу от ПРСда [чодор] шаклида (159), ТжРСда *чодир* ва *чодар* шаклларида (444) келтирилган; ўзбек тилига тожикча *чодир* шакли олинган; 'палатка', 'парда', 'ёпинчок' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 376).

ЧОЙЖЎШ Бу от хитойча *чай* отига (ЎТИЛ, II, 376) 'кайна-' маъносини англатадиган тожикча *жўшидан* феълининг *жўш* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 521) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'чай учун сув қайнатиладиган металл идиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 376). Бу от ҳозирги ўзбек тилида деярли ишлатилмайди, унинг ўрнига *тунука чайнак* бирикмаси ишлатилади.

ЧОЙХОНА Бу от хитойча *чай* оти билан (ЎТИЛ, II, 376) тожикча *хона* отидан тузилган бўлиб, 'чай дамлаб сотиладиган оммавий уй', 'сомовар' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 377).

ЧОЙХЎР Бу от хитойча *чай* отига (ЎТИЛ, II, 376) 'еб-ич-' маъносини англатадиган тожикча *хўрдан* феълининг *хўр* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 434) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кўп чай ичадиган', 'чайхонага чай ичишга келадиган' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 377).

ЧОЙШАБ Бу от 'ўрин' маъносини англатадиган *жой* оти билан (ТжРС, 517) 'тун' маъносини англатадиган *шаб* отидан (ТжРС, 448) тузилган бўлиб, ўзбек тилида *ж* товуши *ч* товушига алмаштирилган; 'тушак устидан ёзиладиган яланғават мато' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 377).

ЧОР Бу тожикча санок сон асли *чаҳор* товуш таркибига эга бўлиб (ТжРС, 441), сўзлашув тилида *чор* айтиладиган бўлган (ТжРС, 445); ўзбек тилига ана шу шаклида олинган бўлиб, 'тўрт' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 378).

ЧОРА Бу от ПРСда [чоре] шаклида (160), ТжРСда *чора* шаклида (445) келтирилиб, 'восита', 'ёрдам кўрсатиш воситаси', 'дори' маъноларини англатиши айтилган. Ўзбек тилига тожикча шакли олинмиб, 'бирор ишни, мақсадни амалга ошириш ёки рўёбга чиқармаслик учун кўриладиган тадбир' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 378).

ЧОРАК Бу микдор бирлиги тожик тилида 'тўрт' маъносини англатадиган *чор* (< *чаҳор*) санок сони билан (к.) 'бир' маъносини англатадиган *йак* санок сонидан (ТжРС, 468) тузилган бўлиб, ПРСда [чāhar-йек], [чар-йек] шаклларида (168), ТжРСда *чаҳорьяк* (441), *чорьяк*

(446) шаклларида келтирилган; ўзбек тилига тожикча *чорьяк* (*чорйак*) шакли й товушини (я ҳарфига боғлиқ ь белгисини ҳам) ташлаб олинган; 'бир бутуннинг тўртдан бири' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 379).

ЧОРАКОР Бу от тожик тилида *чорьяк* микдор бирлиги билан (к.) 'меҳнат' маъносини англатадиган *кор* отидан (ТжРС, 192) тузилган бўлиб, ТжРСда *чорьяккор* шаклида ёзилган (446); ўзбек тилига й товушини (я ҳарфига боғлиқ ь белгисини ҳам), ёнма-ён келиб қолган *кк* товушларидан бирини ташлаб олинган; 'ишчи кучи сифатида ёлланиб, етиштирган деҳқончилик ҳосилининг тўртдан бирини олиш шarti билан меҳнат киладиган киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 379). Ўзбек сўзлашув тилида бу от *чорикор* тарзида ҳам айтилади.

ЧОРБОҒ Бу от *чор* санок сони билан (к.) 'мевали дарахтлар билан банд майдон' маъносини англатадиган *боғ* отидан (ТжРС, 141) тузилган бўлиб, ТжРСда 'мевали дарахтлардан иборат боғ' деб изоҳланган (445); ЎТИЛда 'шаҳардан ташқаридаги ховли-жойли, кўрғонли боғ, боғча' деб (379) изоҳланган. Бу от таркибидаги *чор* қисми аниқ 'тўрт' маъносини эмас, балки 'хар хил' маъносини англатиб қатнашади, шунга кўра *чорбоғ* оти 'хар хил мевали дарахтлар билан банд саҳн' маъносини англатади дейиш мумкин.

ЧОРВА Бу от ПРСда [*чāhar-na*], [*чар-na*] шаклларида келтирилиб, 'тўрт оёкли (хайвон)' деб (168), ТжРСда *чорпо* шаклида ва *чорво* шаклида (446,445) мустақил келтирилиб, биринчисида 'тўрт оёкли хайвон', 'уй хайвони' деб, иккинчисида 'хайвон', 'уй хайвони' деб изоҳланган. Ўзбек тилига тожикча *чорво* шакли охиридаги *о(ā)* товушини *а* товушига алмаштириб олинган; маъноси 'қишлоқ хўжалигида: тўрт оёкли моллар' деб изоҳланган (ЎТИЛ, II, 379). Асли *чорво* оти таркибидаги *во* қисмида *и* товуши *е* товушига тожик тилининг ўзида алмаштирилган.

ЧОРВАДОР Бу сифат тожик тилида *чорво* отига (к.) 'эга бўл-' маъносини англатадиган *доштан* феълнинг (ТжРС, 137) *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 136) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилига иккинчи бўғиндаги *о (ā)* товушини *а* товушига алмаштириб олинган; 'чорва боқиш билан шуғулланадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 379).

ЧОРВАЧИ Бу от ўзбек тилида тожикча *чорва* отига (к.) -чи кўшимчасини кўшиб ҳосил қилинган; 'чорва боқиш билан шуғулланадиган киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 379).

ЧОРВАЧИЛИК Бу от ўзбек тилида *чорвачи* отига (к.) -лик кўшимчасини кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'чорва маҳсулотлари етиштириш билан шуғулланадиган соҳа' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 379).

ЧОРГОҲ Бу от тожик тилида 'тўрт' маъносини англатадиган *чор* санок сони билан (к.) 'ўрин', 'йўл' маъносини англатадиган *гоҳ* отидан (ТжРС,

104) тузилган бўлиб, 'классик куйлардан бирининг номи' деб ноаниқ изоҳланган (ТжРС, 445; ЎТИЛ, II, 379).

ЧОРИКОР қ. чоракор

ЧОРЙОР Бу от тожик тилида 'тўрт' маъносини англатадиган *чор* санок сони билан (к.) 'дўст', 'хамроҳ' маъносини англатадиган *йор* отидан (ТжРС, 145) тузилган бўлиб, 'Мухаммад пайгамбарнинг энг яқин тўрт сафдоши (Абубакр, Умар, Усмон, Али)' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 379).

ЧОР-НОЧОР Бу равиш ТжРСда *чор-ночор* шаклидан (445) *чору-ночор* шаклига ҳавола билан келтирилиб, сўзлашув тилига ҳослиги таъкидланган; асли *чора* отининг (к.) сўзлашув тилидаги *чор* шаклини -у боғламаси билан ёки бундай боғламасиз такрорлаб тузилган бўлиб, 'рози бўлмасликка чора топа олмай' маъносини, шу маъно асосида юзага келган 'истар-истамас', 'ноилож' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 379).

ЧОРПАХИЛ Бу сифат тожик тилида *чор* санок сони билан (к.) 'ён' маъносини англатадиган *пахлу* отидан (ПРС, 98; ТжРС, 303) тузилган бўлиб, асли 'тўрт ён' маъносини, кўчма маъносида 'кенг елкали' маъносини англатади (ТжРС, 446; *чорпахлу*). Ўзбек тилига охириги у товушини ташлаб, *ҳ*, *я* товушлари оралиғига *и* товушини киритиб олинган; 'тўладан келган', 'яғриндор' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 379).

ЧОРРАҲА Бу от тожик тилида *чор* санок сони билан (к.) 'йўл' маъносини англатадиган *роҳ* отидан (к.) тузилган *чорроҳ* бирлигига -а қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилига бу отнинг иккинчи бўғинидаги *о* (*а*) товушини *а* товушига алмаштирилган тожикча шакли (ТжРС, 446) олинган; 'тўрт йўл кесишадиган жой' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 380).

ЧОРСИ Бу от тожикча *чор* санок сони билан (к.) 'томон', 'йўналиш' маъносини англатадиган *сў* отидан (ТжРС, 371) тузилган бўлиб, ўзбек тилига *ў* товушини *и* товушига алмаштириб олинган; 'тўрт томони тенг тўртбурчак', 'тўртбурчак шаклидаги эркаклар белбоғи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 380).

ЧОРШАНБА Бу от тожик тилида *чор* санок сони билан (к.) 'ҳафтанинг якшанбадан олдинги куни' маъносини англатадиган *шанбе* отидан (ТжРС, 451) тузилган бўлиб, ўзбек тилига *э* (*е*) товушини *а* товушига алмаштириб олинган; 'ҳафтанинг якшанбадан кейинги учинчи куни' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 380).

ЧОРҚИРРА Бу сифат ўзбек тилида тожикча *чор* санок сони билан (к.) 'зих', 'чет' маъносини англатадиган ўзбекча *қирра* отидан (ЎТИЛ, II, 382) тузилган бўлиб, 'тўрт томони тенг' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 380).

ЧОШГОҲ Бу от тожик тилида 'тонг отндан тўққизгача бўлган' маъносини англатадиган *чошит* сифати билан (ТжРС, 447) 'пайт' маъносини англатадиган *гоҳ* отидан (ТжРС, 104) тузилган бўлиб, ўзбек тилига *т*

товушини ташлаб олинган; 'эрталаб қуёш анча кўтарилиб қолган пайт' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 380).

ЧУНКИ Бу сабаб боғловчиси тожик тилида 'худди' маъносини англатадиган *чун* сифатига (ТжРС, 447) *-ки* боғловчисини (ТжРС, 186) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'негаки' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 382).

ЧУНОН Бу равиш тожик тилида 'худди' маъносини англатадиган *чун* сифатига (ТжРС, 447) *-он* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'шу қадар' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 383).

ЧУНОНАМ Бу равиш тожикча *чунон* равишига (к.) ҳам юкламасини (ТжРС, 498) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'шу қадарки' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 383).

ЧУНОНЧИ Бу таъкид бирлиги тожикча *чунон* равишига (к.) *-чи* таъкид юкламасини (ТжРС, 442) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'яъни', 'масалан' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 383).

ЧЎП Бу тожикча от асли *чўб* товуш таркибига эга бўлиб (ТжРС, 448), ўзбек тилига *б* товушини *п* товушига алмаштириб олинган; тожик тилида 'дарахт' маъносини, ўзбек тилида эса 'ингичка новданинг парчаси' маъносини англатади (ТжРС, 448; ЎТИЛ, II, 387).

Ш

ШАБАДА Бу от тожик тилида 'кечаси', 'кечкурун' маъносини англатадиган *шаб* оти билан (ТжРС, 448) 'шамол' маъносини англатадиган *бод II* отидан (ТжРС, 74) тузилган бирликка *-а* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилига қатор келиб қолган *бб* товушларидан бирини ташлаб, *о(а)* товушини *а* товушига алмаштириб олинган; тожик тилида 'кечки ёқимли шамол' маъносини (ТжРС, 449), ўзбек тилида 'енгил майин шамол' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 389). Бу от ўзбек тилида аслига мос *шаббода* тарзида ҳам айтилади.

ШАББОДА қ. шабада

ШАБКЎР Бу сифат тожик тилида 'кечаси' маъносини англатадиган *шаб* оти билан (ТжРС, 448) 'кўрмайдиган' маъносини англатадиган *кўр* сифатидан (ТжРС, 199) тузилган бўлиб, 'қоронғи тушганда кўриш қобилиятини йўқотадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 389).

ШАБНАМ Бу от тожик тилида 'кечаси' маъносини англатадиган *шаб* оти билан (ТжРС, 448) 'нимагадир сингган сув' маъносини англатадиган *нам* отидан (ТжРС, 256) тузилган бўлиб, 'баҳор, ёз кечалари ўсимликка инадиган буғ намлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 390).

ШАКАР Бу от асли хиндча бўлиб, тожик тилига, бу тилдан ўзбек тилига олинган (ТжРС, 450; ЎТИЛ, 392) 'лавлаги, шакаркамишдан саноат йўли билан олинадиган оқ-сарғиш рангли қумсимон ширинлик' маъносини англатади.

ШАКАРАК I Бу от тожик тилида *шакар* отига (к.) *-ак* кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб хосил қилинган бўлиб, тожик тилида 'қовун, тарвуз, узум турларидан бирининг номи' маъносини англатади (ТжРС, 450); ўзбек тилига 'қовун турларидан бирининг номи' маъноси билан олинган (ЎТИЛ, II, 392).

ШАКАРГУФТОР Бу сифат тожик тилида *шакар* оти билан (к.) 'сўз', 'нутк' маъносини англатадиган *гуфтор* отидан (ТжРС, 110) тузилган бўлиб, 'ширин сўз', 'гап-сўзи ёқимли' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 392). Бу сифатдан ўзбек тилида *шакаргуфторлик* оти ясалган бўлиб, 'кўнгли очадиган ширин суҳбат' маъносини англатади.

ШАКАРГУФТОРЛИК қ. шакаргуфтор

ШАКАРОБ Бу от тожик тилида *шакар* оти билан (к.) 'сув' маъносини англатадиган *об* отидан (ТжРС, 279) тузилган бўлиб, 'пиез, помидорни майда тўраб, туз, калампир кўшиб тайёрланадиган иштаха очар овкат' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 392).

ШАКАРПАЛАК Бу от ўзбек тилида тожикча *шакар* оти билан (к.) 'қовун, бодринг каби ўсимликнинг ерда ёйниб ўсадиган танаси' маъносини англатадиган *палак* отидан (ТжРС, 296) тузилган бўлиб, 'сирти сертўр, ўзи серэт ширин оқ қовун' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 392).

ШАКАРҚАМИШ Бу от ўзбек тилида тожикча *шакар* оти билан (к.) ўзбекча *қамиш* отидан (ЎТИЛ, II, 547) тузилган бўлиб, 'иссик иқлимли мамлакатларда ўсадиган, поясидан шакар олинадиган ўсимлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 392).

ШАЛВОР Бу от ЎТИЛда "с.т." таъкиди билан келтирилиб, "чолвор" деб изоҳланган (II, 393). ТжРСда *чалвор* шаклидан (ТжРС, 436) *чалвор* шаклига хавола қилиниб, 'кенг шим', 'сукно, чармдан тикилган шарвор' деб (444), *шалвор* шаклида келтирилиб (450), 'иштон', 'шим' деб изоҳланганган. Ўзбек тилига *шалвор* шакли олинган. Изоҳлардан аён бўладики, бу от таркибидаги *вор* қисми асли 'эн', 'кенг' маъносини англатадиган *бар V* оти бўлиб (ТжРС, 45), таркибидаги *б* товуши *в* товушига, *а* товуши *о (а)* товушига тожик тилидаёқ алмаштирилган. Бу от таркибидаги *шал* қисми асли *шол* товуш таркибига эга бўлиб, ўзбек тилида *о (а)* товуши *а* товушига алмаштирилган; 'хонаки усул билан тўқиладиган дағал матодан тикилган уст кийим' маъносини англатади (ТжРС, 460). Демак, *шалвор* оти 'хонаки усул билан тўқилган дағал матодан кенг килиб тикиладиган шим' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 393).

ШАЛЮЛА Бу от ПРСда [шәләлә] шаклида (315), ТжРСда *шалюла* шаклида (450) келтирилган; ўзбек тилига тожик тилидаги шакли олинган; 'катта оқин сувнинг баландликдан пастга куч билан отилиб тушиши' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 394). ЎТИЛда бу от тожикча эканлиги таъкидланмаган.

ШАЛҲАК Бу от тожик тилида 'гўшт, ёғ юзасини қоплаган юпка пай (парда) маъносини англатадиган *шалха* отига (ТжРС, 451) -к қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, юкориди таъкидланган маънони англатади (ЎТИЛ, II, 395). Бу от тожикча эканлиги ЎТИЛда айтилмаган.

ШАМБА қ. шанба

ШАМДОН Бу от 'қотадиган ёгдан тайёрланиб, мум билан қопланган думалоқ, чўзинчоқ, пиликли ёритқич' маъносини англатадиган арабча *шам* отига (АРС, 416) тожикча -дон қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'шам ўрнатиб қўйиладиган буюм' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 395).

ШАМШИР Бу от асли 'металл ғўласи' маъносини англатадиган [*шеми*] отидан (ПРС,317) -ир қўшимчаси билан (ТжРС, 543) ҳосил қилинган; қўшимча қўшилганидан кейин э (*e*) товуши *a* товушига алмашган (ПРС,317). ТжРСда бу от *шамшир* шаклида келтирилган (415). Ўзбек тилига форсча *шамшир* шакли олинган бўлиб, 'қилич' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 396).

ШАНБА Бу тожикча от *шанбе* шаклида ёзилиб, *шамбе* айтилади (ТжРС, 451); ўзбек тилига э (*e*) товушини *a* товушига алмаштириб *шанба* шаклида олинган; сўзлашув тилида *шамба* шаклида айтилади; 'хафтанинг яқшанбадан олдинги куни' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 396).

ШАРМ Бу от асли 'уял-' маъносини англатадиган тожикча *шармидан* феълнинг (ТжРС, 452) *шарм* ҳозирги замон асосига тенг бўлиб, дастлаб 'уят', 'номус' маъносини англатиб, кейинчалик 'уялиш', 'торганиш' маъносини ҳам англата бошлаган (ПРС,310; ТжРС, 451); ўзбек тилига 'уят', 'номус' маъноси билан олинган (ЎТИЛ, II, 398).

ШАРМАНДА Бу сифат асли тожик тилида 'уял-' маъносини англатадиган *шармидан* феълнинг (ТжРС, 452) *шарм* ҳозирги замон асосидан -анда қўшимчаси билан (ТжРС, 561) ҳосил қилинган ҳозирги замон сифатдоши шакли бўлиб (ТжРС, 452), 'уятли ҳолатга тушган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 398). Бу сифатдан ўзбек тилида *шармандалик* оти, *шармандаларча* равиши ҳосил қилинган.

ШАРМАНДАЛАРЧА қ. шарманда

ШАРМАНДАЛИК қ. шарманда

ШАРМАНДА-ШАРМИСОР Бу сифат тожикча *шарманда* сифати билан (к.) *шармсор* сифатидан тузилган; *шармсор* сифати *шарм* отига (к.) -сор қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ўта даражада шарманда' маъносини англатади (ТжРС, 452); *рмс* товушларини айтиш учун қулайлик юзага келтириш учун ўзбек тилида *мс* товушлари ораллигига *и* товуши киритилган; 'ўта даражада уятли' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 399).

ШАРМСОР қ. шарманда-шармисор

ШАРМ-ҲАЙО Бу жуфт от тожикча *шарм* оти билан (к.) 'уялиш' маъносини англатадиган арабча *ҳайо* отидан (АРС, 205) тузилган бўлиб, 'уялиш', 'уятчанлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 399). Бу отдан ўзбек тилида *шарм-ҳайоли*, *шарм-ҳайосиз* сифатлари ҳосил қилинган.

ШАРМ-ҲАЙОЛИ қ. шарм-ҳайо

ШАРМ-ҲАЙОСИЗ қ. шарм-ҳайо

ШАРТНОМА Бу от 'оғзаки ёки ёзма равишда билдирилган талаб-таклифлар' маъносини англатадиган арабча *шарт* отига (АРС, 399) 'ҳат' маъносини англатадиган *нома* отини (ТжРС, 271) қўшиб тузилган бўлиб, 'ўзаро келишув ҳақидаги ёзма битгим' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 400).

ШАРҚОНА Бу сифат ўзбек тилида 'дунёнинг куёш чиқиш томони' маъносини англатадиган арабча *шарқ* отига (АРС, 402) тожикча *-она* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'шарқ оламига ҳос' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 401).

ШАРҚШУНОС Бу сифат тожик тилида 'дунёнинг куёш чиқиш томони' маъносини англатадиган арабча *шарқ* отига (АРС, 402) 'бил-', 'ўрган-' маъносини англатадиган тожикча *шинохтан* феълнинг (ТжРС, 458) *шинос* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 457) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилига *шинос* қисми таркибидаги *и* товушини *у* товушига алмаштириб олинган; 'дунёнинг шарқ қисмида яшайдиган аҳолининг тили, адабиёти, маданияти, тарихини ўрганадиган мутахассис' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 401). Бу отдан ўзбек тилида *-лик* қўшимчаси билан *шарқшунослик* соҳа номи ҳосил қилинган.

ШАРҚШУНОСЛИК қ. шарқшунос

ШАФТОЛИ Бу от тожик тилида *шафтолу* товуш таркибига эга бўлиб (ТжРС, 453), ўзбек тилига *у* товушини *и* товушига алмаштириб олинган; ўзбек сўзлашув тилида *шоптоли* шаклида: *а* товушини *о* (*а*) товушига, *ф* товушини *п* товушига алмаштириб ҳам айтилади. Бу от таркибидаги *олу* қисми 'дарахт меваси' маъносини англатиши аниқ (ТжРС, 286), лекин *шафт* қисмига аниқ изоҳ топилмади. *Шафтоли* оти 'жанубда ўсадиган, пушли гулли, узунчоқ баргли дарахтнинг йирик юмшоқ этли меваси' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 402).

ШАШМАКОМ Бу от 'олти' маъносини англатадиган тожикча *шаш* санок сони билан (ТжРС, 453) 'куй', 'оҳанг' маъносини англатадиган арабча *мақом II* отидан (АРС, 668) тузилган бўлиб, 'олти классик мақомни ўз ичига олган муסיқий асар' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 404).

ШАШҚАТОР Бу кесимлик 'олти' маъносини англатадиган тожикча *шаш* санок сони билан (ТжРС, 453) 'кетма-кет жойлашиш' маъносини англатадиган арабча *қатор* отидан (АРС, 646) тузилган бўлиб, 'дув-дув тўкилиб турган' (кўз ёши) маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 404).

ШАХ (ШОХ) Шахмат ўйинида бирор дона билан рақибнинг шохига бевосита хужум эълон қилиш' маъносини ифодалайдиган бу ундов асли

тожикча *шоҳ* отининг (к.) таркибидаги *о* товушини *а* товушига алмаштирилган шаклига тенг (ЎТИЛ, II, 405).

ШАҲАНШОҲ қ шоҳаншоҳ

ШАҲАР Бу от *шаҳр* товуш таркибига эга бўлиб (ПРС, 319; ТжРС, 454), ўзбек тилига *ҳр* товушлари оралигига *а* товушини киритиб олинган (ЎТИЛ, II, 405). *Тошкент шаҳри* каби бирикма таркибида келганида *а* товуши киритилмайди (ЎТИЛ, II, 406). Бу от 'савдо-саноати ривож топган йирик маъмурий-маданий макон' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 405).

ШАҲБОЗ Бу от тожик тилида *шоҳбоз* (ТжРС, 461) ва *шаҳбоз* (ТжРС, 454) шакллариغا эга; ўзбек адабий тилига *шаҳбоз* шакли олинган; 'подшо' маъносини англатадиган *шоҳ* оти билан (ТжРС, 461) 'лочин' маъносини англатадиган *боз* отидан (ТжРС, 75) тузилган бўлиб, 'шунқор', 'жасур' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 405). Ўзбек сўзлашув тилида бу от *шоввоз* тарзида: *а* товушини *о* (*а*) товушига, *б* товушини *в* товушига, *ш* *в* товуши тэсирида *ҳ* товушини ҳам *в* товушига алмаштириб айтилади (ЎТИЛ, II, 420).

ШАҲЗОДА Бу от тожик тилида *шаҳзода* (ТжРС, 461) ва *шаҳзода* (ТжРС, 454) шаклларида айтилади; ўзбек тилига *шаҳзода* шакли олинган; 'подшо' маъносини англатадиган *шоҳ* оти билан (ТжРС, 461) 'ўғил' маъносини англатадиган *зода* отидан (ТжРС, 156) тузилган бўлиб, 'шоҳ ўғли' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 406).

ШАҲМАТ Бу от тожик тилида *шоҳмот* (ТжРС, 461) ва *шаҳмот* (ТжРС, 454) шакллариغا эга; ўзбек тилига *шаҳмот* шакли *о* (*а*) товушини *а* товушига алмаштириб олинган; '32 оқ ва 32 қора катакли тахтада 16 оқ ва 16 қора (8 сипоҳ ва 8 пиёда) доналари билан махсус қондага биноан амалга ошириладиган ўйин' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 406).

ШЕР Бу от ПРСда [*шир*] шаклида (321), ТжРСда *шер* шаклида (455) келтирилган; ўзбек тилига тожик тилидаги шакли олинган; 'арслон' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 407). Бу отдан ўзбек тилида *шерлан*-('ўзини баҳодир ҳис қил-') феъли ясалган.

ШЕРЗОТ Бу от тожик тилида *шер* оти билан (қ.) *зот* отидан (к.) тузилган бўлиб, 'жасур', 'азамат' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 407).

ШЕРЛАН- қ шер

ШЕЪРҲОНЛИК Бу от 'вазн ва қофияли кичик бадий асар' маъносини англатадиган арабча *шеър* отига (АРС, 406) 'ўқи-' маъносини англатадиган тожикча *хондан* феълнинг *хон* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 426) қўшиб тузилган *шеърхон* сифатидан (ТжРС, 455) *-лик* қўшимчаси билан ҳосил қилинган бўлиб, 'шоирларнинг навбатма-навбат ўзи ёзган шеърларни жамоат бўлиб ўқиши' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 408).

ШИКАСТ Бу от асли 'синдир-', 'майдала-', 'кес-' маъноларини англатадиган тожикча *шикастан* феълнинг (ТжРС, 456) *шикаст* ўтган

замон асосига тенг; 'синик', 'майдаланган ҳолат' маъносини (ПРС,314), ўзбек тилида 'жисмоний зарар', 'лат' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 409). Бу отдан ўзбек тилида *шикастлан-* феъли ясалган.

ШИКАСТА Бу сифат *шикаст* отига (к.) -а кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, асли 'синган', 'мункиллаган' маъноларини англатади (ПРС,314); ўзбек тилида 'қайғу, ғам билан эзилган' маъносини англатиш учун ишлатилади (ЎТИЛ, II, 410).

ШИКАСТЛАН- ҳ. шикаст

ШИРАКАЙФ Бу сифат тожикча 'ширин сок' маъносини англатадиган *шира* оти билан (ТжРС, 458) 'кишининг руҳан яйраган ҳолати' маъносини англатадиган арабча *кайф* отидан (АРС, 707) тузилган бўлиб, 'бироз кайфи бор' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 415).

ШИРГУРУЧ Бу от 'сут' маъносини англатадиган тожикча *шир* оти билан (ТжРС, 458) 'шолидан оқлаб олинадиган ошлик дон' маъносини англатадиган тожикча *биринч* отидан (ТжРС, 72) тузилган бўлиб (ТжРС, 459), ўзбек тилига *биринч* оти таркибидаги *би* товушларини *гу* товушларига, *инч* товушларини *уч* товушларига алмаштириб олинган; 'гуручни сутда пишириб тайёрланадиган қуюқ таом' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 416).

ШИРИНАК: *ширинак* ўйна- бирикмаси таркибида ишлатиладиган бу от 'шакар таъмли' маъносини англатадиган тожикча *ширин* сифатига (ТжРС, 458) -ак кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, бу бирикма 'кимнинг қовуни, тарвузи ширин эканини еб кўриб аниқлаш-' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 416).

ШИРИНКОМА Бу от тожик тилида 'шакар таъмли' маъносини англатадиган *ширин* сифати билан (ТжРС, 458) 'истак' маъносини англатадиган *ком* отидан тузилган *ширин ком* бирикмасига -а кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 458), 'олди-сотди пайтида ўртада турган воситачига бериладиган ҳақ, пул' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 416).

ШИРИНМИЙА Бу от ўзбек тилида 'шакар таъмли' маъносини англатадиган тожикча *ширин* сифати билан (ТжРС, 458) 'бош қосасида жойлашган нерв системасининг марказий қисми' маъносини англатадиган ўзбекча *миёа* отидан (ЎТИЛ, II, 468) тузилган бўлиб, 'илдизи саноат ва медицинада ишлатиладиган кўп йиллик дуккакли ўсимлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 416).

ШИРИНТОМОҚ Бу сифат ўзбек тилида 'шакар таъмли' маъносини англатадиган тожикча *ширин* сифати билан (ТжРС, 458) 'овқат' маъносини англатадиган ўзбекча *томоқ* 3 отидан (ЎТИЛ, II, 202) тузилган бўлиб, 'мазали овқатни яхши кўрадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 417).

ШИРЧОЙ Бу от 'сут' маъносини англатадиган тожикча *шир* оти билан (ТжРС, 415) хитойча *чай* отидан (ЎТИЛ, II, 376) тузилган бўлиб, 'қуруқ

чой, туз солиб кайнатишган сугга сарёғ, мурч солиб тайёрланадиган таом' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 417).

ШИРҚОВОК Бу от 'сут' маъносини англатадиган тожикча *шир* оти билан (ТжРС, 415) ўзбекча *қовоқ* отидан (ЎТИЛ, II, 591) тузилган бўлиб, 'сут ва ошқовокдан тайёрланадиган таом' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 417).

ШИФОБАХШ Бу сифат тожик тилида 'соғайиш' маъносини англатадиган арабча *шифо* отига (АРС, 410) 'совға қил-', 'бер-' маъносини англатадиган *бахшдан* феълнинг (ТжРС, 52) *бахш* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 51) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'даво бўладиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 418).

ШИФОКОР Бу от тожик тилида 'соғайиш' маъносини англатадиган арабча *шифо* отига (АРС, 210). *-кор* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'касаликдан даволловчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 418).

ШИФОХОНА Бу от тожик тилида 'соғайиш' маъносини англатадиган арабча *шифо* оти билан (АРС, 410) 'жой' маъносини англатадиган тожикча *хона* отидан (ТжРС, 426) тузилган бўлиб, 'нотоб кишиларга тиббий ёрдам кўрсатиш муассасаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 418).

ШОВВОЗ қ. шахбоз

ШОДИЙОНА Бу от тожик тилида 'хурсанд' маъносини англатадиган *шод* сифатидан (ТжРС, 460) *-й* қўшимчаси билан (ТжРС, 542) ҳосил қилиниб, 'хурсандчилик' маъносини англатадиган *шодй* отига (ТжРС, 460) *-она* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'хурсандчилик билан' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 422).

ШОДОН Бу равиш тожик тилида 'хурсанд' маъносини англатадиган *шод* сифатига (ТжРС, 460) *-он* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'хушчакчақ ҳолатда' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 423).

ШОД-ХАНДОН Бу сифат тожик тилида 'хурсанд' маъносини англатадиган *шод* сифати билан (ТжРС, 460) 'кул-' маъносини англатадиган *ханддан* феълнинг (ТжРС, 419) *ханд* ҳозирги замон асосига *-он* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилиниб, 'қулиб турувчи' маъносини англатадиган *хандон* сифатидан (ТжРС, 419) тузилган бўлиб, 'хушчакчақ' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 423).

ШОД-ХУРРАМ Бу сифат тожик тилида 'хурсанд' маъносини англатадиган *шод* (ТжРС, 460) ва *хуррам* (ТжРС, 432) сифатларидан тузилган бўлиб, 'ниҳоятда хурсанд' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 423).

ШОЙИ Бу тожикча от асли *шоҳи* товуш таркибига эга бўлиб (ТжРС, 461), ўзбек тилига *ҳ* товушини *й* товушига алмаштириб олинган; шеърятда *шоҳи* шаклида ҳам ишлатилади (ЎТИЛ, II, 427); 'ипакдан тўқилган газлама' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 433).

ШОКОСА Бу от ўзбек тилида 'подшо' маъносини англатадиган тожикча *шо* оти билан (ТжРС, 461) 'суяк овқат солинадиган чинни идиш' маъносини англатадиган тожикча *коса* отидан (ТжРС, 194) тузилган бўлиб, 'катта коса' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 423).

ШОЛИ Бу тожикча от 'оқланмаган гуруч дони', 'гуруч дони ўсимлиги' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 424).

ШОЛИКОР Бу от тожик тилида *шоли* отига (қ.) -кор қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'шоли етиштирувчи дехқон' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 424). Бу отдан *шоликорлик* мавҳум оти ясалган.

ШОЛИКОРЛИК қ. шоликор

ШОЛИПОЙА Бу от тожик тилида *шоли* оти билан (қ.) 'ўсимликнинг тик ўсадиган ер усти қисми' маъносини англатадиган *пойа* отидан (ТжРС, 311) тузилган бўлиб, 'шоли экилган майдон' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 424).

ШОЛЧА Бу от 'юнгдан тўкилган қалин дағал мато' маъносини англатадиган форсча [*шали*] отига (ПРС,303) -ча қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган; қўшимча қўшилганидан кейин *и* товуши айтилмайд қўйган (ТжРС, 460); 'юнгдан тўкиладиган кичик ҳажмли полос' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 424).

ШОЛҒОМ Бу от асли *шалғом* товуш таркибига эга бўлиб (ПРС,315; ТжРС, 450), ўзбек тилига *а* товушларини *о* (*â*) товушларига алмаштириб олинган; 'илдиз меваси пушти, сариқ, оқиш рангли бўлиб, суяк овқат тайёрлашда ишлатиладиган тахир таъмли полиз ўсимлиги' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 424).

ШОМ Бу тожикча от асли 'қоронғи туша бошлаган пайт' маъносини англатади (ТжРС, 460); шу маъно асосида 'кечки, тўртинчи намоз' маъноси юзага келган (ЎТИЛ, II, 424).

ШОНА I Бу от асли 'катакча' маъносини англатадиган *шон* отига (ТжРС, 304) -а қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ғўза гунчаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 424). Бу отдан ўзбек тилида *шонала*- феъли ясалган.

ШОНАЛА- қ. шона

ШОНАБАРГ Бу от 'тарок' маъносини англатадиган тожикча *шона II* оти билан (ТжРС, 304) 'япроқ' маъносини англатадиган *барг* отидан (ТжРС, 46) тузилган бўлиб, 'гул очилгунча шона атрофини ўраб турадиган тарок гишли майда барг' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 424).

ШОП: *шоп мўйлов* бирикмаси таркибида ишлатиладиган *шоп* оти асли *шоф* товуш таркибига эга бўлиб, ўзбек тилига *ф* товушини *п* товушига алмаштириб олинган; асли 'калта қилч' маъносини (ТжРС, 460), юқоридаги бирикма таркибида эса 'учи пастга қайрилган узун' (мўйлов) маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 425).

ШОПТОЛИ қ. шафтоли

ШОСУПА Бу от 'подшо' маъносини англатадиган *шо* оти билан (ТжРС, 461) 'ховлида, богда ўтириш учун сунъий равишда ҳосил қилинган тўртбурчак дўнглик' маъносини англатадиган арабча *суфа* отидан (АРС, 438) тузилган бўлиб, ўзбек тилига *ф* товушини *п* товушига алмаштириб олинган; 'ховли, бог сахнида ўтириш учун сунъий равишда ҳосил қилинган катта суна' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 425). Бу от *шоҳсуна* тарзида ҳам айтилади (ЎТИЛ, II, 428).

ШОТЕРАК Бу от 'подшо' маъносини англатадиган тожикча *шо* оти билан (ТжРС, 461) ўзбекча *тера*к отидан (ЎТИЛ, II, 164) тузилган бўлиб, 'тик ўсадиган йирик терак' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 425).

ШОТУТ Бу от тожик тилида 'подшо' маъносини англатадиган *шо* оти билан (ТжРС, 461) 'барглари ипак куртига асосий озик бўладиган жануб дарахти' маъносини англатадиган *тут* отидан (ТжРС, 231) тузилган бўлиб, 'тутнинг меваси тўқ қизил рангли нави' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 425). Бу от баъзан *шоҳтут* тарзида ҳам айтилади (ЎТИЛ, II, 428).

ШОХ I Бу от ПРСда [*шах*] ва [*шахе*] шаклларида (302), ТжРСда *шоҳ*, *шоха* шаклларида келтирилиб (461), ўзбек тилига *шоҳ* шакли олинган; 'дарахт танасидан ён-верига ўсиб чиққан бута' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 426). Бу отдан ўзбек тилида *шохла*- феъли ясалган.

ШОХ II Бу тожикча от 'баъзи ҳайвонларнинг бошида ўсиб чиқадиغان суяксимон каттик ўсимта', 'мугиз' маъносини англатади (ТжРС, 461; ЎТИЛ, II, 426).

ШОХЛА- қ. шоҳ I

ШОХОБЧА Бу от 'тармоқ' маъносини англатиб қатнашаётган *шоҳ I* оти билан (к.) 'сув' маъносини англатадиган *об* отидан тузилган тожикча *шоҳоб* отига (ТжРС, 461) *-ча* қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'катта сувдан ажратилган кичик сув йўли' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 426).

ШОҲ Бу от асли 'Эрон ҳукмдори' маъносини англатган бўлиб, кейинчалик маънода кенгайиш юз бериб, умуман 'ҳукмдор' маъносини англата бошлаган (ПРС,304; ЎТИЛ, II, 427).

ШОҲАНШОҲ Бу от тожикча *шоҳ* отига (к.) арабча тушум келишигининг *-ан* қўшимчасини (АТГ,50) қўшиб тақрорлаб ҳосил қилинган бўлиб, 'шоҳлар шоҳи' маъносини англатади (ТжРС, 461; ЎТИЛ, II, 427). Бундай юксак унвон Эрон шоҳларига нисбатан ишлатилар эди (ПРС,305). Бу от тожик тилида *шаҳаншоҳ* тарзида ҳам айтилади (ТжРС, 454).

ШОҲИ қ. шойи

ШОҲЗОДА қ. шаҳзода

ШОҲНОМА Бу от тожикча *шоҳ* оти билан (к.) 'хат', 'асар' маъносини англатадиган *нома* отидан (ТжРС, 271) тузилган бўлиб, Фирдавсийнинг

кадимги шоҳлар тарихи баён қилинган асари шундай номланган (ЎТИЛ, II, 427).

ШОҲОНА Бу сифат тожикча *шоҳ* отига (к.) -она қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'олий даражадаги', 'жуда яхши', 'энг ҳашаматли, дабдабали' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 427).

ШОҲСУПА қ шосупа

ШОҲГУТ қ шотут

ШУКУҲ Бу от ПРСда [*шоқуи*] шаклида (315), ТжРСда *шукӯх* шаклида (462) келтирилган; ўзбек тилига тожик тилидаги шакли ў товушини у товушига алмаштириб олинган; 'улугворлик', 'тантанабозлик' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 431).

ШУҲРАТПАРАСТ Бу сифат тожик тилида 'халқ назарига тушиб қозонилган донг, доврुक' маъносини англатадиган арабча *шухрат* отининг (АРС, 419) тожикча *шўҳрат* шаклига (ТжРС, 463) 'сажда қил-' маъносини англатадиган тожикча *парастидан* феълининг *параст* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 298) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 463), ўзбек тилига ў товушини у товушига алмаштириб олинган; 'шухрат қозонишга зўрма-зўраки интилувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 434).

ШЎР I Бу сифат ПРСда [*шур*] шаклида (318), ТжРСда *шўр II* шаклида (463) келтирилган; ўзбек тилига тожик тилидаги шакли олинган; 'таркибидаги туз меъёрдан ортик' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 435). Бу сифатдан ўзбек тилида *шўрла*- феъли ясалган.

ШЎР II Бу бирлик ПРСда [*шур*] шаклида (318), ТжРСда *шўр I* шаклида (463) келтирилган; ўзбек тилига тожик тилидаги шакли олинган. Бу бирлик асли 'тўлкинлан-', 'қаҳрлан-' маъносини англатадиган *шўридан* феълининг *шўр* ҳозирги замон асосига тенг бўлиб (ТжРС, 463), 'тўлкинланиш', 'қаҳрланиш', 'шовкин-сурон' от маъносини, ўзбек тилида эса 'бахтсиз', 'ночор' каби сифат маъноларини англатади: *шўр пешана* каби (ЎТИЛ, II, 435).

ШЎРВА Бу от ПРСда [*шурба*] ва [*шурва*] шаклларида (318, 319), ТжРСда *шўрбо* шаклида (463) келтирилган; ўзбек тилига форсча *шурва* шакли у товушини ў товушига алмаштириб олинган; 'гўшт ва сабзавотни қовуриб ёки қовурмай пишириладиган суюқ овқат' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 435).

ШЎРЛА- қ шўр I

ШЎР ПЕШАНА қ шўр II

ШЎРХОК Бу сифат тожик тилида *шўр I* сифати билан (к.) 'тупроқ', 'ер' маъносини англатадиган *хок* отидан (ТжРС, 424) тузилган бўлиб, 'шўрланган ер' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 436).

ШЎХ Бу сифат ПРСда [*шух*] шаклида (318), ТжРСда *шўх* шаклида (463) келтирилган; ўзбек тилига тожик тилидаги шакли олинган;

‘ўйинқарок’, ‘тўполончи’ маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 436). Бу сифатдан ўзбек тилида *шўхлик* мавхум оти ясалган.

ШЎХЛИК қ. шўх

Э

ЭЛЧИХОНА Бу от ўзбек тилида ‘бир давлатнинг бошқа бир давлатда фаолият кўрсатадиган юкори мартабали расмий вакили’ маъносини англатадиган ўзбекча *элчи* оти билан ‘уй’ маъносини англатадиган тожикча *хона* отидан (ТжРС, 426) тузилган бўлиб, ‘бир давлат ҳукуматининг бошқа бир давлат ҳукумати қошидаги дипломатик вакили бошчилигидаги муассасаси’ маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 445).

ЭРОНИЙ Бу сифат Эрон давлати номига *-й (-ий)* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган; ‘эронлик’, ‘эрон тилларига мансуб’ маъноларини англатади (ТжРС, 466; ЎТИЛ, II, 451).

ЭРОНШУНОС Бу от Эрон давлати номига ‘ўрган-’ маъносини англатадиган тожикча *шинохтан* феълнинг (ТжРС, 458) *шинос* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 457) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилига *и* товушини *у* товушига алмаштириб олинган; ‘эроний халқлар тилини, адабиётини, маданиятини, тарихини ўрганадиган мутахассис’ маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 451).

ЭРОНШУНОСЛИК Бу от *эроншунос* отига (к.) *-лик* қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ‘эроний халқлар тилини, адабиётини, маданиятини, тарихини ўрганиш фани’ маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 501).

ЭСОН-ОМОН қ. омон-эсон

ЭС-ҲУШ Бу от ‘билиш, фикрлаш, ёлда сақлаш’ каби маъноларни англатадиган ўзбекча *эс* оти билан (ЎТИЛ, II, 452) ‘бирор таъсирни, ҳодисани сезиш, идрок этиш қобилияти’ маъносини англатадиган тожикча *хуш* отидан (ТжРС, 508) тузилган бўлиб, ‘ёлда сақлаш ва идрок этиш қобилияти’ маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 455). Бу жуфт отдан ўзбек тилида *эс-хушли* сифати ҳосил қилинган.

ЭС-ҲУШЛИ қ. эс-хуш

ЭТИҚДЎЗ Бу от ўзбекча *этик* отига ‘тик-’ маъносини англатадиган тожикча *дўхтан* феълнинг (ТжРС, 144) *дўз* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 143) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ‘этик тикувчи қосиб’ маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 456).

ЭШОН Бу бирлик асли бир кишига карата хурмат кўрсатиб айтиладиган ‘*улар*’ олмоши бўлиб, кейинчалик ‘кишилар орасида обрў қозонган руҳоний’ маъносини англата бошлаган (ЎТИЛ, II, 458).

ЭШОНЗОДА Бу от *эшон* отига (к.) ‘ўғил’ маъносини англатадиган *зода* отини (ТжРС, 156) қўшиб тузилган бўлиб, ‘эшоннинг ўғли’ маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 458).

ЭХТИЙОТКОР Бу сифат 'турли кутилмаган ходисаларнинг олдини олиб иш тутиш' маъносини англатадиган арабча *эхтийот* отига (АРС, 202) тожикча *-кор* кўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'эхтиёт чораларини кўриб иш қиладиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 460).

ЭХТИЙОТКОРОНА Бу равиш *эхтийоткор* сифатига (к.) тожикча *-она* кўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'эхтиёткорлик билан' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 460).

Ў

ЎЙМАКОР Бу бирлик ўзбекча *ўйма* сифатига тожикча *-кор* кўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ўйиб нақш солинган' сифат маъносини, 'ўйиб нақш солувчи' от маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 499). Бу бирликдан ўзбек тилида *ўймакорлик* оти ясалган.

ЎЙМАКОРЛИК қ ўймакор

ЎРИКЗОР Бу от ўзбекча *ўрик* отига (ЎТИЛ, II, 510) тожикча *-зор* кўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ўрик дарахтлари экилган майдон' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 511).

ЎРТА-МИЙОНА Бу сифат ўзбекча *ўрта* сифати билан 'ўрта' маъносини англатадиган тожикча *миёна* сифатидан (ТжРС, 228) тузилган бўлиб, 'ўртгача' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 514).

Қ

ҚАБУЛХОНА Бу от 'бирор иш-илтимос билан келган кишининг амалдор ҳузурига кириши' маъносини англатадиган арабча *қабул* оти билан (АРС, 620) 'жой' маъносини англатадиган тожикча *хона* отидан (ТжРС, 426) тузилган бўлиб, 'иш-илтимос билан келган киши амалдор томонидан қабул қилингунигача ўтириб, кутиб турадиган хона' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 531).

ҚАДАМЖО(Й) Бу от 'оёқ ташлаб қилинган ҳар бир ҳаракат' маъносини англатадиган арабча *қадам* оти билан (АРС, 626) 'ер' маъносини англатадиган *жо (й)* отидан (ТжРС, 516) тузилган бўлиб, 'зиёрат қилинадиган муқаддас жой' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 533).

ҚАДРДОН Бу сифат 'хурмат-иззат кўрсатишга лойиқлик' маъносини англатадиган арабча *қадр* отига (АРС, 624) 'эга бўл-' маъносини англатадиган тожикча *доншан* феълнинг (ТжРС, 137) *дон* ҳозирги замон асосини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'хурмат-иззат кўрсатишга сазовор' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 534). Бу сифатдан ўзбек тилида *қадрдонлаш*- феъли ясалган.

ҚАДРДОНЛАШ қ қадрдон

ҚАЛАМКАШ Бу от 'ёзув қуроли' маъносини англатадиган арабча *қалам* отига (АРС, 657) 'чиз-' маъносини англатадиган тожикча *кашидан* феълнинг *каш* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 184,) қўшиб ҳосил

қилинган бўлиб, асли 'калам тебратувчи' маъносини англатиб, кейинчалик 'фаолияти ёзув-чизув билан боғлиқ киши' маъносини англата бошлаган (ЎТИЛ, II, 543).

ҚАЛБАКИ Бу сифат 'қинғир', 'алдам-қалдам' маъносини англатадиган арабча *қалб II* отига (АРС, 654) тожикча -*аки* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'сохта' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 544). Бу сифатдан ўзбек тилида *қалбакилик* оти ясалган.

ҚАЛБАКИЛИК қ. калбаки

ҚАНД Бу тожикча от 'шакарнинг бирор шаклда зич қотирилган ҳолати' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 548). Бу от охиридаги *д* товушини *т* товушига алмаштириб *қант* тарзида айтилади.

ҚАНДАК Бу от тожикча *қанд* отига (к.) -*ак* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'тўқ сариқ-қизғиш рангли, камсув, сершира ўрик' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 549).

ҚАНД-КУРС Бу от тожикча *қанд* оти билан (к.) 'шимиб юриладиган ширинлик' маъносини англатадиган *курс* отидан (ТжРС, 492) тузилган бўлиб, 'шакардан тайёрланадиган ширинликлар' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 549).

ҚАРЗДОР Бу сифат 'қайтариш шарти билан олинган пул' маъносини англатадиган арабча *қарз* отига (АРС, 632) 'эга бўл-' маъносини англатадиган тожикча *доштан* феълининг *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 136) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'олган қарзини қайтармаган киши' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 554).

ҚАРТА Бу от ПРСда [кърд] II [кърт], [кърде], [кърду] шаклларида (398), ТжРСда *қарта I 3* шаклида (486), ЎТИЛда "[р. карта]" таъкиди билан *қарта II 2* шаклида (557) келтирилган. ПРСда тўрт шаклда мавжудлиги бу от форсий эканини қатъий тасдиқлайди. ЎТИЛда русча деб, сўзлашув тилига мансуб деб тақдим қилингани хато. Бу от 'экин майдонининг яхлит бир бўлаги' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 557).

ҚАСАМЙОД Бу от 'онт' маъносини англатадиган арабча *қасам* оти билан (АРС, 637) 'хотира' маъносини англатадиган тожикча *йод* отидан (ТжРС, 145) тузилган бўлиб, 'қатъий ваъда' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 559).

ҚИЙМАТБАҲО қ. қимматбаҳо

ҚИММАТБАҲО Бу қўшма сифат 'нархи баланд' маъносини англатадиган *қиммат* сифати билан (ЎТИЛ, II, 579) 'нарх' маъносини англатадиган тожикча *баҳо* отидан (ТжРС, 53) тузилган бўлиб, 'нархи баланд' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 579). Бу қўшма от таркибидаги арабча от асли *қиймат* товуш таркибига эга (АРС, 667); шу от таркибидаги *й* товушини *м* товушига алмаштириш билан *қиммат* сифати юзага келган.

ҚИРМИЗИ Бу сифат ПРСда [џермези] шаклида (381), ТжРСда *қирмизй* шаклида (489) келтирилган; ўзбек тилига охиридаги *й* товушига

хос чўзиқликни ташлаб тожикча шакли олинган; 'кизил рангли' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 581).

ҚОРАҚАНД Бу от ўзбекча *қора* сифати билан тожикча *қанд* отидан (к.) тузилган бўлиб, 'тоғлик жойларда ёввойи тарзда ўсадиган бута ўсимлиги ва унинг овқатга солинадиган қорамтир майда сершира нордон меваси' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 602).

ҚОРИНДОР Бу сифат ўзбекча *қорин* отига 'эга бўл-' маъносини англатадиган тожикча *доштан* феълнинг *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 137,136) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'қорни меъёрдан катта' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 602).

ҚОФИЙАБОЗ Бу сифат 'мисралар охирининг бир хил товуш билан тугалланиши' маъносини англатадиган арабча *қофийа* отига (АРС, 652) 'берилиб ўйна-' маъносини англатадиган тожикча *бохтан* феълнинг (ТжРС, 82) *боз* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 75) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'шеърнинг мазмунига эмас, мисраларнинг қофиясига ортикча эътибор берадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 605).

ҚУЛОЧКАШЛАБ Бу равиш ўзбекча *қулоч* отига 'торт-', 'ёй-' маъносини англатадиган тожикча *кашидан* феълнинг *каш* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 184) қўшиб ҳосил қилинган *қулочкаш* сифатига ўзбекча *-лаб* қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'қулочни ёйган ҳолда' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 616).

ҚУРТАВА Бу от тожик тилида ўзбекча 'сузмани ёнгоқдай юмалоқлаб куритиб тайёрланадиган маҳсулот' маъносини англатадиган *қурут* оти билан (ЎТИЛ, II, 624) 'сув' маъносини англатадиган тожикча *об* отидан (ТжРС, 279) тузилган *қурутоб* бирлигига тожикча *-а* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган; кейинчалик иккинчи бўғиндаги у товуши айтилмайдиган бўлган (ТжРС, 492: *қуртоба*) ўзбек тилига *о (а)* товушини *а* товушига алмаштириб олинган; 'қурутдан, сузмадан сув қўшиб тайёрланадиган овқат' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 623).

ҚУШХОНА қ. кушхона

ҚЎРИҚХОНА Бу от 'сақлаш', 'қўриқлаш' маъносини англатадиган ўзбекча *қўриқ* оти билан 'жой' маъносини англатадиган тожикча *хона* отидан (ТжРС, 426) тузилган бўлиб, 'ноёб хайвонлар, ўсимликларни сақлаш ва кўпайтириш учун ажратилиб, давлат томонидан қўриқланадиган майдон' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 640).

Ғ

ҒАВҒО Бу от ПРСда [ə ouə a] шаклида (360), ТжРСда *ғавво* шаклида (646) келтирилган; ўзбек тилига тожик тилидаги шакли олинган; 'шовқин-сурон', 'жанжал' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 646). Ўзбек сўзлашув тилида *а* товуши *о (а)* товушига, *о (а)* товуши *а* товушига алмаштириб *ғовға* тарзида ҳам айтилади (ЎТИЛ, II, 662).

ҒАДДОР Бу тожикча сифат 'сурбет' маъносини англатадиган [*ʒadd*] сифатига (ПРС,355) 'эга бўл-' маъносини англатадиган *доштан* феълининг *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 137,136) қўшиб ҳосил қилинган: *дор* асоси қўшилганидан кейин учта *д* товушидан бири айтилмаган (ПРС, 355; ТжРС, 473); 'сотқин', 'фирибгар' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 646).

ҒАЗАБНОК Бу сифат тожик тилида 'каттиқ аччиқланиш', 'кахр' маъносини англатадиган арабча *ғазаб* отига (АРС, 565) тожикча *-нок* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ғазабли' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 647).

ҒАЗАЛХОН Бу сифат тожик тилида 'биринчи байтнинг хар икки мисраси, қолган байтларнинг иккинчи мисралари қофиядош шеър' маъносини англатадиган арабча *ғазал* отига (АРС, 562) 'ўқи-' маъносини англатадиган тожикча *хондан* феълининг *хон* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 426) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ғазал ўқувчи', 'ғазал айтувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 647). Бу сифатдан ўзбек тилида *ғазалхонлик* оти ҳосил қилинган.

ҒАЗАЛХОНЛИК қ. *ғазалхон*

ҒАЛЛАКОР Бу сифат 'дон-дун' маъносини англатадиган арабча *ғалла* отига (АРС, 568) тожикча *-кор* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'дон етиштириш билан шуғулланадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 650).

ҒАЛТАК Бу от 'юмала-' маъносини англатадиган *ғалтидан* феълининг (ПРС,658,359) *ғалт* ҳозирги замон асосига *-ак* қўшимчасини (ТжРС, 543) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ПРС,359; ТжРС, 476), 'ип.сим, лента каби узун нарсаларни ўраб жойлаш учун ясалган буюм' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 650).

ҒАЛТАКАРАВА Бу от тожикча *ғалтак* оти билан (к.) 'ғилдиракли оддий юк ташиш воситаси' маъносини англатадиган тожикча *ароба* отидан (ТжРС, 30; ЎТИЛ, I, 36) тузилган бўлиб, ўзбек тилига *о* товушини *а* товушига, *б* товушни *в* товушига алмаштириб олинган; 'бир ғилдиракли қўл аравачаси' маъносини англатади.

ҒАМГИН Бу сифат тожик тилида 'рухий азоб' маъносини англатадиган арабча *ғам* отига (АРС, 570) тожикча *-гин* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'қайғули' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 651).

ҒАМГУЗОР Бу сифат тожик тилида 'рухий азоб' маъносини англатадиган арабча *ғам* отига (АРС, 570) 'е-' маъносини англатадиган тожикча *ғусор(и)дан* феълининг *ғусор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 110) қўшиб ҳосил қилинган; ўзбек тилига *с* товушни *з* товушига алмаштириб олинган; 'кимнингдир қайғусига шерик бўладиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 651).

ҒАМХҶР Бу сифат тожик тилида 'рухий азоб' маъносини англатадиган арабча *ғам* отига (АРС, 570) 'таркат-' маъносини англатадиган тожикча *хоридан* феълнинг *хор* hozирги замон асосини (ТжРС, 427) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, тожик тилида *ғамхор* ва *ғамхўр* шакларида айтилади (ТжРС, 477); ўзбек тилига кейинги шакли олинган; 'қайғуни таркатувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 651). Бу сифатдан ўзбек тилида *ғамхўрлик* оти ясалган.

ҒАМХҶРЛИК қ. ғамхўр

ҒАРАЗҶҶЙ Бу от тожик тилида 'ёмон ният' маъносини англатадиган арабча *ғараз* отига (АРС, 560) 'айт-' маъносини англатадиган тожикча *ғуфтан* феълнинг *ғўй* hozирги замон асосини (ТжРС, 110) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ўз манфаатидан келиб чиқиб гапирадиган, иш қиладиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 662). Бу сифатдан ўзбек тилида *ғаразғўйлик* мавхум оти ясалган.

ҒАРАЗҶҶЙЛИК қ. ғаразғўй

ҒАРИБОНА Бу равиш тожик тилида 'ўзга эллик', 'мусофир' маъносини англатадиган арабча *ғариб* сифатига (АРС, 559) тожикча *-она* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'мусофирларча', 'ёлғизликда', 'камбағаллик билан' маъноларини англатади (ЎТИЛ, II, 653).

ҒИЖОКАК Бу от ПРСда [*гиджак*] шаклида (355), ТжРСда *ғиччак* шаклида (479) келтирилган; тожик тилида қ товуши қатланган; ўзбек тилига шу шакли олинган. Бу от асли *ғич* товушга таклиддан *-ак* кўшимчаси билан (ТжРС, 543) ясалган; 'скрипкага ўхшаш чолғу асбоби' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 656). Бу отдан ўзбек тилида *ғижжакчи* оти ясалган.

ҒИЖОКАКЧИ қ. ғижжак

ҒИШТ Бу от ПРСда [*хешт*] шаклида келтирилиб, 'хом ғишт', 'қуйма', 'найза' деб изоҳланган (193); ТжРСда *хишт I* шаклида келтирилиб, "кирпич" деб изоҳланган (423); ўзбек тилига тожик тилидаги шакли *х* товушини *г* товушига алмаштириб олинган; 'қолип ёрдамида лойдан чўзинчоқ тўртбурчак шаклида қуйиб қуритиладиган қурилиш материали' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 661).

ҒИШТИН Бу сифат тожик тилида *хишт* отига (ТжРС, 423) *-ин* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ўзбек тилига *х* товушини *г* товушига алмаштириб олинган; 'ғишт билан қурилган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 661).

ҒОВҒА қ. ғавғо

ҒОЙИБОНА Бу равиш тожик тилида 'кўзга кўринмас', 'кўздан йўқолган' маъносини англатадиган арабча *ғойиб* отига (АРС, 575) тожикча *-она* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган; ўзбек тилида *ои* товушлари ораллигига *й* товуши киритилган; 'сиртдан', 'кўрмаган ҳолда' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 662).

ГУНЧА Бу от асли *гун* қисмига *-ча* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган; *гун* қисми эса 'тўплам', 'йиғик' маъносини англатади: *гун қардан* – 'йиғ-'; *гунқуш* – 'йиғиш' (ТжРС, 480, 481); шунга кўра *гунча* асли 'кичик тўплам' маъносини англатади, кейинчалик 'ҳали очилмаган, япроқчалари ҳали ёзилмаган гул' маъносини англата бошлаган (ЎТИЛ, II, 665).

ҒЎЗА Бу от ПРСда [*ғузэ*] шаклида келтирилиб, "коробочка" деб изоҳланган (360); ТжРСда *ғўза* шаклида келтирилиб, "коробочка" деб изоҳланган (481); ҳар икки лугатда *пахта*, *қўқнори* отлари билан бирикма тузиб кўрсатилган. Ўзбек тилига тожик тилидаги шакли олиниб, аслига нисбатан тор маънони — 'пахта ўсимлиги' маъносини, 'кўсак' маъносини англатиши айtilган (ЎТИЛ, II, 667).

ҒЎЗАПОЙА Бу от тожикча *ғўза* оти билан (к.) *пойа* отидан (к.) тузилган бўлиб, 'ҳосили териб олинган пахта ўсимлигининг танаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 667).

ҒЎЛА Бу от тожик тилида 'дум-думалок', 'сеп-семиз' маъносини англатадиган *ғўл* сифатидан (ТжРС, 481) *-а* қўшимчаси билан (ТжРС, 543) ҳосил қилинган; 'дарахт танасидан кесиб олинган йўғон бўлак' маъносини англатади (ТжРС, 481; ЎТИЛ, II, 667).

ҒЎР қ. *ғўра*

ҒЎРА Бу сифат ПРСда [*ғўре*] шаклида (360), ТжРСда *ғўра* шаклида (481) келтирилган; ўзбек тилига тожик тилидаги шакли олинган; 'пишиб етилмаган' маъносини англатади; ўрик, узум каби меваларнинг ҳосилига нисбатан ишлатилади (ЎТИЛ, II, 668). ЎТИЛда *ғўр* сифати келтирилган, лекин бундай сифат ПРСда, ТжРСда акс эттирилмаган; шунга қарамай *ғўра* оти *ғўр* сифатига *-а* қўшимчасини қўшиб ҳосил қилинган дейиш тўғри.

Х

ХАВАСКОР Бу сифат тожик тилида 'кўр-кўрона берилиш' маъносини англатадиган арабча *ҳавас* отига (АРС, 863) тожикча *-кор* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'берилиб ҳавас қилувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 669). Бу сифатдан ўзбек тилида *ҳаваскорлик* оти ҳосил қилинган.

ХАВАСКОРЛИК қ. *ҳаваскор*

ХАВОДОР I Бу от 'бирор мақсадга интилиш' маъносини англатадиган арабча *ҳаво* отига (АРС, 862) 'эга бўл-' маъносини англатадиган тожикча *доштан* феълининг (ТжРС, 137) *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 136) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, ПРСда 'тарafdор' (599), ТжРСда 'тарafdор', 'севувчи' маъносини (494) англатиши айtilган; ўзбек тилида бошқача маънони — 'раққоса, хонанда, созандага тўй, зиёфат эгалари, меҳмонлар томонидан миннатдорлик йўсинида бериладиган пул, совға' маъносини англатиши айtilган (ЎТИЛ, II, 670).

ҲАВОЙИ Бу сифат 'асосан азот ва кислороддан иборат модда' маъносини англатадиган арабча *ҳаво II* отига (АРС, 862) тожикча *-й* кўшимчасини (ТжРС, 542) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'асоссиз', 'енгил-еппи', 'пуч' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 670).

ҲАЗИЛКАШ Бу сифат тожик тилида 'эрмак тарзида тегажақолик билан айтиладиган гап ёки қилинадиган ҳаракат' маъносини англатадиган арабча *ҳазил* отига (АРС, 854) 'торг-' маъносини англатадиган тожикча *кашидан* феълнинг *каш* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 284) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 495), 'ҳазил қилишни севадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 673).

ҲАЙКАЛТАРОШ Бу от тожик тилида 'жуда катта тасвирий санъат асари' маъносини англатадиган арабча *ҳайкал* отига (АРС, 867) 'йўн-' маъносини англатадиган тожикча *тарошидан* феълнинг *тарош* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 383) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ҳайкал ясовчи санъат устаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 677). Бу отдан ўзбек тилида *ҳайкалтарошлик* оти ҳосил қилинган.

ҲАЙКАЛТАРОШЛИК қ. ҳайкалтарош

ҲАЛВОЙТАР қ. холвайтар

ҲАЛҚОБ Бу от асли 'доира шаклли нарса' маъносини англатадиган арабча *ҳалқ* 2 оти билан (АРС, 191) 'сув' маъносини англатадиган тожикча *об* отидан (ТжРС, 279) тузилган бўлиб, 'чуқур жойда сақланиб қолган сув' маъносини англатади. Бу от ЎТИЛда *ҳалқоб* шаклида *х* ҳарфи билан хато ёзилган (II, 314).

ҲАМАВАҚТ Бу равиш 'барча' маъносини англатадиган тожикча *ҳама* олмоши билан (ТжРС, 498) 'замон', 'пайт' маъносини англатадиган арабча *вақт* отидан (АРС, 903) тузилган бўлиб, 'ҳар доим', 'доимо' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 682).

ҲАМДАМ Бу сифат тожик тилида 'бирга' маъносини ифодалайдиган *ҳам-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'нафас', 'вақт' маъносини англатадиган *дам* отига (ТжРС, 114) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кўпинча бирга бўладиган', 'яқин' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 682).

ҲАМДАРД Бу сифат тожик тилида 'бирга' маъносини ифодалайдиган *ҳам-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'огрик', 'руҳий азоб' каби маънони англатадиган *дард* отига (ТжРС, 117) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кнмнингдир хол-аҳволдан хабардор бўлиб, дардини енгиллаштиришга ҳаракат қиладиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 682). Бу сифатдан ўзбек тилида *ҳамдардлик* оти ҳосил қилинган.

ҲАМЙОН Бу от ўзбек тилида 'бирга' маъносини ифодалайдиган *ҳам-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'киши гавдасининг ўнг ёки чап томони' маъносини англатадиган ўзбекча *йон* отига (ЎТИЛ, I, 257) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'пул солиб юриш учун чўнтак халтачаси' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 683).

ҲАМЖИҲАТ Бу равиш 'бирга' маъносини ифодалайдиган тожикча *ҳам-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'томон', 'тараф' маъносини англатадиган арабча *жиҳат* отига (АРС, 875) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'аҳил', 'иноқ' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 683).

ҲАМКАСБ Бу сифат тожик тилида 'бирга' маъносини ифодалайдиган *ҳам-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'меҳнат фаолияти соҳаси' маъносини англатадиган арабча *касб* отига (АРС, 686) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'касбдош' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 683).

ҲАМКОР Бу сифат тожик тилида 'бирга' маъносини ифодалайдиган *ҳам-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'иш', 'меҳнат' маъносини англатадиган *кор* отига (ТжРС, 192) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бирор ишни биргаликда бажарувчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 683). Бу сифатдан ўзбек тилида *ҳамкорлик* оти ясалган.

ҲАМКОРЛИК қ. *ҳамкор*

ҲАММА Бу олмош ПРСда [*hāme*] шаклида (597), ТжРСда *ҳама* шаклида (498) келтирилган: ўзбек тилига тожикча шакли *м* товушини қатлаб олинган; 'барча' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 683).

ҲАММАБОП Бу сифат тожикча *ҳама* олмоши билан (қ.) 'тўғри келадиган' маъносини англатувчи *боб* сифатидан (ТжРС, 73) тузилган бўлиб, ўзбек тилида бу сифат таркибидаги *м* товуши қатланган, охиридаги *б* товуши *п* товушига алмаштирилган; 'барчанинг дидига тўғри келадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 683).

ҲАМОХАНГ Бу сифат тожик тилида 'бирга' маъносини ифодалайдиган *ҳам-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'ёқимли товушлар оқими', 'нарсалар орасидаги уйғунлик' маъносини англатадиган *оҳанг* отига (ТжРС, 293) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бир-бирига уйғун' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 684).

ҲАМРОЗ Бу сифат тожик тилида 'бирга' маъносини ифодалайдиган *ҳам-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'сир', 'маҳфий фикр' маъносини англатадиган *роз* отига (ТжРС, 326) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'сирдош' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 684).

ҲАМРОҲ Бу сифат тожик тилида 'бирга' маъносини ифодалайдиган *ҳам-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) 'йўл' маъносини англатадиган *роҳ* отига (ТжРС, 328) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'йўлда бирга бўлувчи', 'йўлдош' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 684).

ҲАМШАҲАР Бу сифат тожик тилида 'бирга' маъносини ифодалайдиган *ҳам-* олд кўшимчасини (ТжРС, 544) *шаҳр* (>*шаҳар*) отига (ТжРС, 454) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'бир шаҳарда яшовчи' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 684).

ҲАМШИРА Бу от тожик тилида 'бирга' маъносини ифодалайдиган *ҳам-* олд кўшимчаси билан (ТжРС, 544) 'сут' маъносини англатадиган *шир* отидан (ТжРС, 458) тузилган *ҳамшир* сифатига *-а* кўшимчасини (ТжРС,

543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, асли 'бир онани эмган аёллар бир-бирига нисбатан' маъносини англатиб, кейинчалик 'сингил', 'шифоҳона ходимаси' маъносини англатиш учун ишлатилган (ЎТИЛ, II, 685).

ҲАНГАМА Бу от 'фикр-ўй' маъносини англатадиган *ҳанг* оти билан (ПРС, 598; ТжРС, 501) 'оддий', 'умумий' маъносини англатадиган *ома* сифатидан (ТжРС, 286; АРС, 538) тузилган бўлиб, ўзбек тилида *ҳангома* тарзида ҳам айтилади; 'енгил-елпи хушчакчак суҳбат' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 685).

ҲАНГМАНГ Бу от 'фикр-ўй' маъносини англатадиган *ҳанг* оти билан (ПРС, 598; ТжРС, 501) 'бош айланиши' маъносини англатадиган *манг* отидан (ПРС, 537) тузилган бўлиб, ТжРСда *ҳангу-манг* шаклида (чизикча орқали кўшиб) ёзилган; асли тўғридан тўғри кўшиб ёзиш маъқул. Бу от 'кутилмаган воқеа қаршисида довдираб, ҳайрон бўлиш' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 685).

ҲАНГОМА қ. хангама

ҲАРОММАҒИЗ Бу от тожик тилида 'еб-ичиш, фойдаланиш тақиқланган' маъносини англатадиган арабча *ҳаром* оти билан (АРС, 168) 'мия' маъносини англатадиган тожикча *мағз* отидан (ТжРС, 222) тузилган бўлиб, ўзбек тилига *ғз* товушлари оралигига *и* товушини киритиб олинган; 'марказий нерв тизимининг умуртқада жойлашган қисми' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 688).

ҲАРФХҲҲҲ Бу сифат асли русча *буквоед* сифатининг қисмма-қисм таржимаси бўлиб, 'товуш ифодалайдиган шакл' маъносини англатадиган арабча *ҳарф* отига (АРС, 166) 'е-' маъносини англатадиган тожикча *хўрдан* феълининг (ТжРС, 434) *хўр* ҳозирги замон асосини кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'масаланинг моҳиятига эмас, ташқи майда-чуйда томонига эътибор берадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 689).

ҲАСАДГҲҲ Бу сифат 'кўра олмаслик туйғуси' маъносини англатадиган арабча *ҳасад* отига (АРС, 172) 'гапир-' маъносини англатадиган тожикча *гуфтан* феълининг *гўй* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 110) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ҳасад қилиб гапирадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 689).

ҲАФТА Бу от тожик тилида 'етти' маъносини англатадиган *ҳафт* санок сонига (ТжРС, 503) *-а* кўшимчасини (ТжРС, 543) кўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ойнинг етти кеча-кундузига тенг вақт' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 690).

ҲАФТИЙАК Бу от асли 'етти' маъносини англатадиган *ҳафт* санок сонини (ТжРС, 503) *-и* изофаси орқали 'бир' маъносини англатадиган *йак* санок сонига боғлаб тузилган бирикма бўлиб, кейинчалик кўшиб ёзиладиган бўлган; 'Қуръоннинг еттидан бир қисми' маъносини англатади; бу қисм диний мактаб учун ўқиш китоби сифатида чоп этилар эди (ЎТИЛ, II, 691).

ҲЕЧ Бу инкор олмоши ПРСда [нич] шаклида (600), ТжРСда ҳеч шаклида (695) келтирилган; ўзбек тилига тожик тилидаги шакли олинган, сўзлашув тилида *ҳич* тарзида ҳам айтилади; 'сира', 'мутлақо' маъносини ифодалайди (ЎТИЛ, II, 695).

ХИЙЛАГАР қ хийлакор

ХИЙЛАКОР Бу сифат 'алдаш учун амалга ошириладиган хатти-харакат' маъносини англатадиган арабча *ҳийла* отига (АРС, 204) тожикча *-кор* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ҳийланайранг ишлатадиган' маъносини англатади; бу сифат *ҳийлагар* шаклида ҳам айтилади (ЎТИЛ, II, 696).

ҲИССАДОР Бу от 'бўлак', 'парча' маъносини англатадиган арабча *ҳасса* отининг (АРС, 854) тожик тилига олинган *ҳисса* шаклига (ТжРС, 505) 'эга бўл-' маъносини англатадиган тожикча *доштан* феълининг *дор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 137,136) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб (ТжРС, 506), 'қандайдир фаолиятда ўз улуши билан қатнашувчи', 'компаньон', 'акциядор' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 701).

ҲОЖАТБАРОР Бу сифат 'эҳтиёж', 'зарурият' маъносини англатадиган арабча *ҳожат* отига (АРС, 200) 'чиқар-' маъносини англатадиган тожикча *баровардан* феълининг (ТжРС, 48) *барор* ҳозирги замон асосини (ТжРС, 49) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кимнингдир ҳожатини чиқарадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 703).

ҲОЖАТМАНД Бу сифат 'эҳтиёж', 'зарурият' маъносини англатадиган арабча *ҳожат* отига (АРС, 200) тожикча *-манд* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'эҳтиёж сезиб турган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 703).

ҲОЖАТХОНА Бу от 'эҳтиёж', 'зарурият' маъносини англатадиган арабча *ҳожат* оти билан (АРС, 200) тожикча *хона* отидан (ТжРС, 426) тузилган бўлиб, 'ёзилиш, бўшалиш учун қурилган махсус жой' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 703).

ҲОЛВАЙТАР Бу от асли 'ширинлик' маъносини англатадиган арабча *ҳалва* отининг (АРС, 193) тожикча *ҳалво* шаклини (ТжРС, 497) *-и* изофаси орқали 'суюк' маъносини англатадиган тожикча *тар* сифатига (ТжРС, 381) бирлаштириб тузилган *ҳалвой тар* бирикмасига тенг бўлиб (ТжРС, 497), ўзбек тилига *ҳалво* оти таркибидаги *а* товушини *о* товушига, *о* товушини *а* товушига, *й* товушини *й* товушига алмаштириб, қисмларини қўшиб ёзиб олинган; 'доғ қилинган ётга ун солиб бироз кизаргунча ковуриб, устига шаккар эритилган сувни қуйиб қайнатиб тайёрланадиган ширин таом' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 706).

ҲОМИЛАДОР Бу сифат тожик тилида 'кўтариб юрувчи', 'бўйида бўлган' маъносини англатадиган арабча *ҳамила* отига (АРС, 196) 'эга бўл-' маъносини англатадиган тожикча *доштан* феълининг (ТжРС, 137) *дор*

хозирги замон асосини (ТжРС, 136) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'иккиқат' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 706).

ҲОСИЛДОР Бу сифат тожик тилида 'ўсимликдан олинадиган махсулот' маъносини англатадиган арабча *ҳосил* отига (АРС, 177) 'эга бўл-' маъносини англатадиган тожикча *доштан* феълининг (ТжРС, 137) *дор* хозирги замон асосини (ТжРС, 136) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'кўп ҳосил берадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 707).

ҲУКМДОР Бу от тожик тилида 'бажарилиши мажбурий қарор' маъносини англатадиган арабча *ҳукм* отига (АРС, 187) 'эга бўл-' маъносини англатадиган тожикча *доштан* феълининг (ТжРС, 137) *дор* хозирги замон асосини (ТжРС, 136) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ҳукм чиқариш ҳукукига эга киши' (хон, подшо, амир) маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 710).

ҲУКМНОМА Бу от 'бажарилиши мажбурий қарор' маъносини англатадиган арабча *ҳукм* оти билан (АРС, 137) 'хат' маъносини англатадиган тожикча *нома* отидан (ТжРС, 271) тузилган бўлиб, 'ҳукм акс эттирилган ҳужжат' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 710).

ҲУКМРОН Бу сифат тожик тилида 'бажарилиши мажбурий қарор' маъносини англатадиган арабча *ҳукм* отига (АРС, 137) 'олиб бор-' маъносини англатадиган тожикча *рондан* феълининг *рон* хозирги замон асосини (ТжРС, 327) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'ўз ҳукмини ўтказадиган' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 710). Бу сифат билан ўзбек тилида *ҳукмронлик* оти ҳосил қилинган.

ҲУКМРОНЛИК қ. *ҳукмрон*

ҲУМО Бу от ПРСда [*нома*] шаклида (594), ТжРСда *ҳумо* шаклида (508) келтирилган; ўзбек тилига тожик тилидаги шакли олинган; 'бахт келтирувчи афсонавий қуш' маъносини англатади: Бу қушнинг сояси кимнинг бошига тушса, ўша киши энг бахтли бўлади деган ақида мавжуд (ЎТИЛ, II, 711).

ҲУМОЙУН Бу сифат *ҳумо* отининг (к.) *ҳумой* шаклига (ПРС, 594) -ин қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, *и* товуши у товушига алмаштирилган (ПРС, 595; ТжРС, 508); 'энг бахтли' маъносини англатиб, ҳукмдорга нисбатан бериладиган олий мартабани англатади (ТжРС, 508; ЎТИЛ, II, 711).

ҲУНАР Бу от ПРСда [*нонәр*] шаклида (598), ТжРСда *ҳунар* шаклида (508) келтирилган; ўзбек тилига тожик тилидаги шакли олинган; асли 'лаёқат', 'санъат' маъноларини англатади; кейинчалик 'касб' маъносини ҳам англата бошлаган (ТжРС, 508; ЎТИЛ, II, 711).

ҲУНАРМАНД Бу от тожик тилида *ҳунар* отига (к.) -*манд* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, асли 'ўз соҳасининг яхши устаси' маъносини англатади; кейинчалик 'пойабзал

тикувчи уста' маъносини ҳам англата бошлаган (ТжРС, 508; ЎТИЛ, II, 711).

ХУСАЙНИ Бу от арабча *Хусайн* атокли отига (АРС, 174) тожикча -*й* қўшимчасини (ТжРС, 542) қўшиб ҳосил қилинган бўлиб, 'узумнинг ҳасайни навидан кўра ингичкароқ ва чўзиқроқ нави' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 712).

ХУШЎР Бу сифат тожик тилида 'сезиш, идрок қилиш, англаш қобилияти' маъносини англатадиган *хуш* оти билан (ТжРС, 508) 'яқини', 'дўсти' маъносини англатадиган *йор* отидан (ТжРС, 145) тузилган бўлиб, 'сезиш, идрок қилиш, англаш қобилиятига эга' маъносини англатади (ЎТИЛ, II, 713). Бу сифатдан ўзбек тилида *хушйорлик* оти ҳосил қилинган.

ХУШЎРЛИК қ. хушйор

Фойдаланилган асосий манбалар

- Девон – Маҳмуд Кошғарий. Девону луготит турк. I-III жилдлар. Ишдекс. Т.: 1960-1967.
- КрРС – Юдахин К. К. Киргизско-русский словарь. М.: 1965.
- ПРС – Миллер Б. В. Персидско-русский словарь. Госиздат ин. и нац. словарей. М.: 1953.
- СИС – Словарь иностранных слов. Госиздат ин. и нац. словарей. М.: 1949.
- ССПН – Будагов Л. З. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий. I, II жилдлар. Санкт-Петербург. 1969-1971.
- ТжРС – Таджикско-русский словарь. Госиздат ин. и нац. словарей. М.: 1954.
- ТжРС-46 – Таджикско-русский словарь. I жилд. 1946.
- "Форс тили" – Абдусаматов М. Форс тили. "Ўқитувчи" нашриёти. Т.: 1971.
- ЎКААКЛ – Шамсиев П., Иброҳимов С. Ўзбек классик адабиёти асарлари учун қисқача лугат. ЎзФАН. Т.: 1954.
- ЎТГ - I – Ўзбек тили грамматикаси. I жилд. "ФАН" нашриёти. Т.: 1975.
- ЎТИЛ – Ўзбек тилининг изоҳли лугати. I, II жилдлар. "Рус тили" нашриёти. М.: 1981.
- ЎТЛТҚ – Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тили лугатининг туркий қатлами. "Университет" нашриёти. Т.: 2001.
- ЎТОИЛ – Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тили омонимларининг изоҳли лугати. "Ўқитувчи" нашриёти. Т.: 1984.
- ЎТЭЛ – Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик лугати (туркий сўзлар). "Университет" нашриёти. Т.: 2000.
- ЎТЭЛ - II – Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик лугати. II (араб сўзлари ва улар билан ҳосилалар). "Университет" нашриёти. Т.: 2003.
- ҲЗЎТ – Ҳозирги замон ўзбек тили. ЎзФА нашриёти. Т.: 1957.

МУНДАРИЖА

Кириш	3	П	180
Луғат	6	Р	197
А	6	С	204
Б	15	Т	220
В	55	У	231
Г	57	Ф	232
Д	75	Х	235
Ж	96	Ч	249
З	101	Ш	260
И		Э	269
Й(йа,йе,йо, йу, йў) 109		Ў	279
К	113	Қ	271
Л	115	Ғ	273
М	126	Ҳ	276
Н	147	Фойдаланилган	
О	165	асосий манбалар ..	283

Шавкат Раҳматуллаев

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ЭТИМОЛОГИК ЛУҒАТИ (III)

(Форсча, тожикча birlikлар ва улар билан ҳосилалар)

Мухаррир З.Аҳмаджонова.

Боснишга рухсат этилди 09.09.09. Бичими 60X84 1/16.
Офсет босма усулида босилди. Нашриёт ҳисоб табоғи 19,5.
Шартли босма табоғи 28,8. Адади 500 нуска. Баҳоси келишилган
нархда. Буюртма № **369**.

"Университет" нашриётида, Тошкент – 100174, Талабалар
шаҳарчаси. ЎзМУ, маъмурий бино, 2- қават, 7-8- хоналар.

ЎзМУ босмахонасида чоп этилди.